

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Mārcis Kalniņš, Valdis Bērziņš, Ilga Zagorska. Krama apstrādes tehnoloģiju terminoloģija ● Juris Pavlovičs. Ikdienas dzīve 19. gadsimta pirmās puses latviešu apdzīvotajā Baltijā britu ceļotāju skatījumā ● Rudīte Viksne. Padomju režīma antirelīģiskā politika Latvijā 1954.–1964. gadā ● Ineta Lipša. VDK ietekme un padomju Latvijas ārzemju tūrisma iestāžu vadošais personāls: Vissavienības akciju sabiedrības “Intūrists” Rīgas nodaļa un tās operatīvā vadība (1957–1992) ● Māris A. Vinovskis. ASV–PSRS Vēstures kvantitatīvo pētījumu komiteja, 1976–1989: dažas personīgas atskārsmes ● Vēstures avoti ● Zinātnes dzīve ● Recenzijas ● Personālijas

2017

2

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar



Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Atbildīgā redaktore *Dr. hist.* INETA LIPŠA

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Šēcinas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVŠ, Daugavpils Universitāte; Prof. Dr. hist. ĒRIKS JĒKABSONŠ, Latvijas Universitāte; D. Phil. METJŪ KOTŠ (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVŠ, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANŠ, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstena loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstena loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAKĒ, Rovana Universitāte, ASV; Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, LU Latvijas vēstures institūts

*Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed*

No 2012. gada "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" ir iekļauts EBSCO datubāzē
Academic Search Ultimate.

From 2012, "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" has been included in the EBSCO
database *Academic Search Ultimate*.

Redakcijas adrese
Kalpaka bulv. 4, 126. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore:
*Ināra Stašulāne,
Antra Legzdiņa (angļu val.)
Ināra Korsaka (vācu val.)
Māksliniece Ināra Jēgere
Maketētāja Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

ISSN 1025–8906

© LU Latvijas vēstures institūts, 2017

SATURS/CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES

- Mārcis Kalniņš, Valdis Bērziņš, Ilga Zagorska.* Krama apstrādes tehnoloģiju terminoloģija/
Mārcis Kalniņš, Valdis Bērziņš, Ilga Zagorska. Terminology of Flint Technology 5
- Juris Pavlovičs.* Ikdienas dzīve 19. gadsimta pirmās puses latviešu apdzīvotajā Baltijā britu ceļotāju skatījumā/
Juris Pavlovičs. Everyday Life of the 19th Century Latvian Baltics from the Viewpoint of the British Travellers 27
- Rudīte Vīksne.* Padomju režīma antireliģiskā politika Latvijā 1954.–1964. gadā/
Rudīte Vīksne. Anti-Religious Policy of the Soviet Regime in Latvia, in 1954–1964 52
- Ineta Lipša.* VDK ietekme un padomju Latvijas ārzemju tūrisma iestāžu vadošais personāls: Vissavienības akciju sabiedrības “Intūrists” Rīgas nodaļa un tās operatīvā vadība (1957–1992)/
Ineta Lipša. KGB Interests at the Top Management Level of the Riga Office of GAO *Inturist* and its Operative Management (1957–1992) 80
- Māris A. Vinovskis.* ASV–PSRS Vēstures kvantitatīvo pētījumu komiteja, 1976–1989: dažas personīgas atskārsmes/
Maris A. Vinovskis. US–USSR Committee on Quantitative Research in History, 1976–1989: some personal reflections 129

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

- Zane Rozīte.* Lielbritānijas vēstniecības Maskavā pirmā sekretāra Tomasa Šermana vizīte Rīgā 1945. gada oktobrī/
Zane Rozīte. Visit of T. C. Sharman, First Secretary of British Embassy in Moscow, in Riga, October 1945. 157

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE.....	191
RECENZIJAS/REVIEWS	
Raimo Pullat. <i>Tallinlase asjademaailm valgustussajandil.</i> Tallinn: Estopol, 2016 (aut. Ieva Ose)	200
PERSONĀLIJAS/NOMINA.....	203
AUTORI/AUTHORS	206

ZINĀTNISKIE RAKSTI

KRAMA APSTRĀDES TEHNOLOĢIJU TERMINOLOĢIJA

Mārcis Kalniņš

Mg. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte, zinātniskais asistents.

Zinātniskās intereses: krama izmantošana un apstrādes tehnoloģijas neolītā.

Valdis Bērziņš

Dr. archaeol., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, vadošais pētnieks.

Zinātniskās intereses: akmens laikmeta saimniecība un dzīvesveids, neolīta keramika.

Ilga Zagorska

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, vadošā pētniece.

Zinātniskās intereses: ledāju atkāpšanās un Latvijas senākā apdzīvotība; apkārtējā vide un mezolīta kultūras Austrumbaltijā; akmens laikmeta apbedīšanas tradīcijas Ziemeļeiropā.

Aizsākoties arheoloģiskajiem pētījumiem Latvijā par krama apstrādes tehnoloģijām, nepieciešams izstrādāt atbilstošu terminoloģiju latviešu valodā. Šajā rakstā pirmoreiz tiek apkopota krama apstrādes tehnoloģiju terminoloģija, aptverot svarīgākos ar šo pētniecības virzienu saistītos jēdzienus un veidojot daudzu jaunu terminu skaidrojumu.

Atslēgas vārdi: krams, krama apstrādes tehnoloģijas, terminoloģija.

IEVADS

Lai skaidri un saprotami izklāstītu zinātnes sasniegumus, nepieciešams ievērot vienotu zinātnisko terminoloģiju. Tas attiecas arī uz pētījumiem arheoloģijā, kur svarīgi, lai ar vienādu nosaukumu tiktu apzīmēts viens un tas pats atradums. Īpaši tas nepieciešams, raksturojot krama izejvielas, no tām veidoto rīku pagatavošanas tehniku, kā arī aprakstot pašu izveidoto galaproduktu. Šajā jomā

līdz šim vērojama diezgan liela terminu daudzveidība, runājot pat par vienu un to pašu darinājumu.

Lai uzlabotu šo situāciju, svarīgi izstrādāt vienotu terminoloģiju latviešu valodā.

Kas attiecas uz terminiem, kas skar krama atradumus akmens laikmeta pieminekļos, tad Latvijas arheoloģiskajā literatūrā galvenokārt aprakstos minēti rīku kategoriju nosaukumi, mazāk atzīmējot vai nemaz nepieskaroties to izveides tehnikai.

Pirmais, kurš latviski aprakstīja krama rīkus, bija Eduards Šturms.¹ Viņš pirmais arheoloģiskajā literatūrā ieviesa apstrādājamā krama gabala latīnisko nosaukumu “nucleus”, kas vēlāk ieguva latvisko formu “nuklejs”. E. Šturms aprakstīja no tā atšķeltās “prizmatiskās krama skaidas” un pārējās drumslas (jeb atkritumus). Starp krama ieročiem viņš izcēla bultu smailes, arī kasīkļus ar retušētām, t.i., sīki zvīņotām malām, nažus un citus netipiskus krama priekšmetus. 20. gadsimta otrajā pusē tiek aprakstīti krama atradumi pētītajos pieminekļos – Lubāna un Lielā Ludzas ezera krastos, pie Burtnieka un citur –, bet netiek pievērsta uzmanība to tehniskajai izveidei un līdz ar to netiek izstrādāta ar šo jomu saistītā terminoloģija. Ieviesies ir nukleja apzīmējums, kā galvenie atradumi tiek minēti bultu un šķēpu gali ar lapveida, rombveida vai trīsstūrveida (sirdsveida) lapām, plānākas un biezākas nažveida šķīlas – naži, kasīkļi un griežņi, arī urbji, kalti.² Pēdējos gados ieviestajos jaunajos terminos jūtama stipra svešvalodu ietekme: krama garoziņas vietā lietots “kortekss” vai “kortizēta virsma”, lapas vietā – spalva u.c.³

Nopietnāk arheoloģiskās terminoloģijas jautājumiem pievērsies Jānis Graudonis, kura garus gadus veidotā “Arheoloģisko terminu vārdnīca” iznāca 1994. gadā. Vārdnīcā skaidroti ar krama rīkiem un nedaudz arī ar to pagatavošanas tehniku saistīti termini.⁴ Autors galvenokārt pievērsās krama rīku tipu un to apakštipu detalizētam aprakstam un tos apzīmējošiem terminiem. Tā, piemēram, doti sīkākāki dažādu nukleju paveidu apraksti, bultu un šķēpu galu detalizēta analīze, izceļot smaili, lapu un kājiņu. Vispusīgi aprakstīti arī kasīkļi, to formas – dubultveida, pakavveida, vēdekļveida, arī interesantais “kājiņkasīklis”. Viens no terminiem, kas arheoloģiskajā literatūrā nav ieviesies, ir krama griežņa apzīmējums “dzelis”, kas, pēc autora domām, visizteiksmīgāk parāda rīka būtību. Daži termini, kā “uzsituma vieta”, “sitienu paugurs”, “daudzsitienu leņķa dzelis”, netieši parāda arī rīku izgatavošanā lietotos paņēmienus.

Atklājoties pirmajām vēlā paleolīta apmetnēm ar bagātīgu krama rīku klāstu, bija jāveido arī jauni krama rīkus apzīmējoši termini (piemēram, “kātveida bultu gali”) un nedaudz jāpieskaras rīku izgatavošanas tehnoloģijai, aprakstot “stipro” (jeb cieto) un “vieglo” (jeb mīksto) atsišanas tehniku no nuklejiem (serdeņiem, kodoliem), raksturojot arī atšķelšanas pauguriņus un vilnišus, kas veidojās uz atšķeltajām nažveida šķilām, un citas pazīmes, kas attiecināmas uz krama rīku izgatavošanas tehnoloģiju un ar to saistīto terminoloģiju.⁵

Krama artefaktu izpētes jomā Eiropā un pasaulē arvien lielāka uzmanība pēdējās desmitgadēs tiek pievērsta krama apstrādes tehnoloģijām. Līdz ar starptautiskā projekta “Tehnoloģiju pārnese minerālo resursu izmantošanā senākos laikos” realizāciju aizsākta akmens laikmeta krama apstrādes tehnoloģiju pētniecība arī Latvijā.

Pateicoties šādam pētniecības attīstības virzienam, vadošajās krama apstrādes tehnoloģiju izpētē izmantotajās valodās – angļu, franču, poļu u.c. jau gadu desmitiem ilgi ir attīstījusies arī ar krama apstrādi saistītā terminoloģija. Līdz ar šāda pētniecības virziena parādīšanos Latvijā ir nepieciešams pilnveidot un papildināt arī ar šo jomu saistīto specifisko terminoloģiju latviešu valodā. Šis raksts pirmoreiz pievēršas tieši ar krama apstrādi saistītajai terminoloģijai, to apkopojot un veidojot daudzu jaunu terminu skaidrojumus, tādējādi paplašinot mūsu priekšstatus par krama industriju akmens laikmetā Latvijā.

Domāts pašreizējos terminus latviešu un angļu valodā papildināt ar krievu un vācu valodas terminiem, kā arī apvienot krama atradumus raksturojošos un tehnoloģiju skaidrojošos terminus vienā kopējā pētījumā.

KRAMA APSTRĀDES PAMATTERMINI UN TO TULKOJUMS ANGLŪ VALODĀ

Terminu definīcijas izstrādātas, vadoties galvenokārt pēc pasaulē plaši izmantotiem metodiskajiem izdevumiem: Viljama Andrefska (*W. Andrefsky*) monogrāfijas *Lithics: Macroscopic Approaches to Analysis*,⁶ amerikāņu autora Džona Vitkera (*J. C. Whitaker*) izsmeltošās rokasgrāmatas eksperimentētājiem *Flintknapping: Making and Understanding Stone Tools*⁷ un franču autoru kolektīva

darba *Technology and Terminology of Knapped Stone*,⁸ kurš ietver arī skaidrojošo vārdnīcu angļu valodā un terminu tulkojumus vairākās citās valodās. Ar šo terminu sarakstu tiek ieviesti daudzi pilnīgi jauni termini parādībām, kas iepriekš latviešu valodā nav aprakstītas, vienlaikus pārņemot daļu no autoru līdz šim izmantotās terminoloģijas – bet arī šajos pamatterminos ieviešot būtiskas izmaiņas. Tā, piemēram, autoru iepriekšējos darbos plaši izmantots apzīmējums “nuklejs” (arī “serdenis”), bet tagad dodam priekšroku terminam “kodols”. Savukārt “nažveida šķilas” turpmāk apzīmēsim vienkārši kā “šķilas”.

Apdarināta šķautne (angl. *trimmed edge*) (1. att.) – **šķautne**, kas apstrādāta, no tās atšķeļot nelielas **šķembas** (*skaidas*). Šādi mēdz apstrādāt **šķautni**, kurai pēc pēdējās **atšķilas** nošķelšanas ir izveidojusies pārkare, lai to iztaisnotu un nostiprinātu.⁹

Apstrādes objekts (angl. *objective piece*) (2. att.) – iepriekš neapstrādāts vai apstrādāts krama gabals, no kura konkrētajā procesa posmā tiek nošķelta **atšķila**.

Atkalsavienošana (angl. *refitting*) – no viena apstrādes objekta secīgi atšķeltu **šķembu** savietošana (arī – šķembu savietošana ar apstrādes objektu), kas ļauj identificēt no viena apstrādes objekta atšķeltas šķembas un rekonstruēt atšķelšanas secību.¹⁰

Atskaldīšana (angl. *percussion*) (2. att.) – krama apstrādes veids, kur, izmantojot citu priekšmetu tieši (sk. **tiešā uzsitienu tehnika**) vai netieši (sk. **netiešā uzsitienu tehnika**), tiek izdarīts sitiens pa **apstrādes objektu** nolūkā atdalīt no tā **atšķilu** (sal. **atspiešana**).

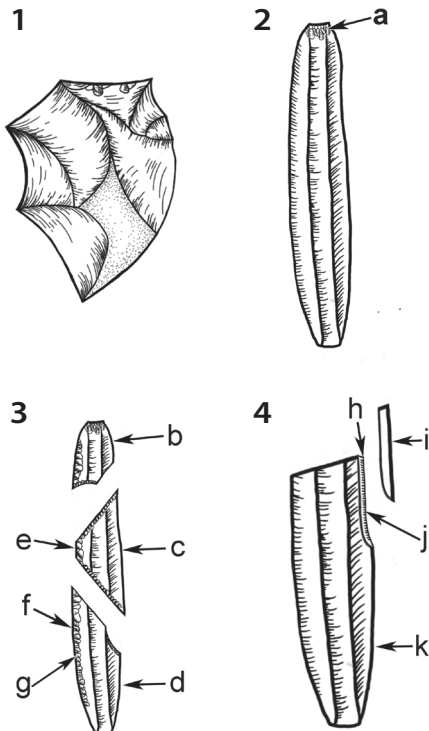
Atskaldīšanas kalts (angl. *punch*) (2. att.) – priekšmets, kurš netiešā uzsitienu tehnikā tiek novietots starp **āmuru** un kodola **platformu** un kalpo, lai sitienu spēku precīzi novadītu konkrētā punktā. Tas var būt izgatavots no akmens, koka, kaula, raga vai metāla.¹¹

Atšķelšanas leņķis (angl. *flaking angle*) (3. att.) – leņķis starp **atšķilas dorsālo pusi** un **platformu**. Viens no galvenajiem parametriem, kas ļauj noteikt, no kāda veida **apstrādes objekta** (**platformas kodola**, **bifeisa** u.c.) **atšķila** nošķelta.¹²

Atšķila (angl. *flake*) (1., 3., 4. att.) – krama **šķemba**, kas ar nodomu atšķelta no **apstrādes objekta** un kurai identificējamās šādas galvenās pazīmes: **atšķilas platforma** vai **spēka pielikšanas punkts**, **proksimālais gals**, **distālais gals**, **ventrālā** un **dorsālā puse**.

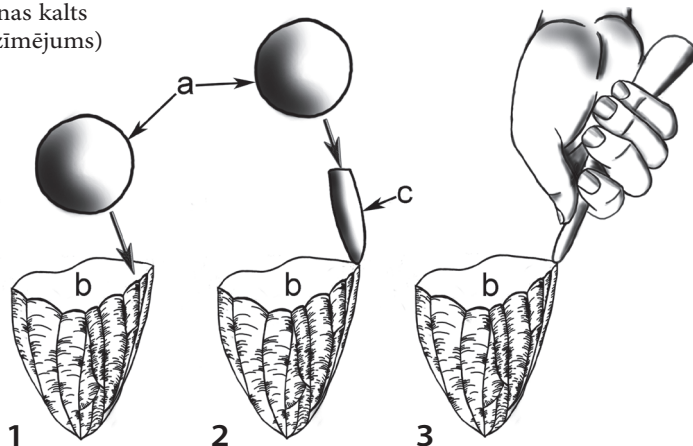
1. att. Atšķila, šķila un grieznis:

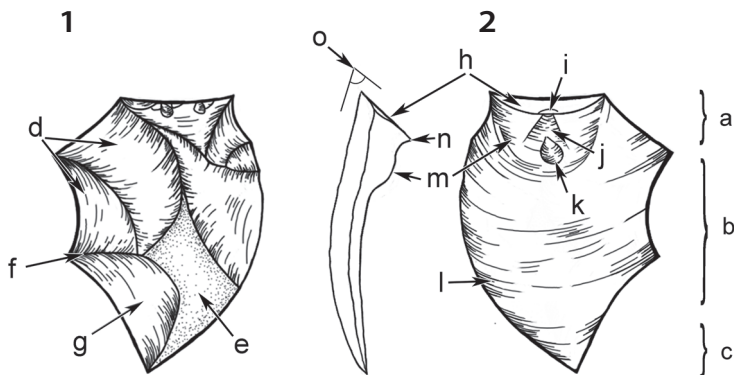
- 1 – atšķila, 2 – šķila,
 - 3 – mikrolīts un šķilas atlikumi,
 - 4 – grieznis;
 - a – apdarināta šķautne,
 - b – šķilas proksimālā daļa,
 - c – šķilas mediālā daļa,
 - d – šķilas distālā daļa,
 - e – mikrolīts, f – mikrogrieznis,
 - g – retuša, h – griežņa zobs,
 - i – griežņa šķemba, j – griežņa skaldne, k – grieznis
- (M. Kalniņa zīmējums)



2. att. Krama apstrādes tehnikas:

- 1 – tiešā uzsitiena tehnika,
 - 2 – netiešā uzsitiena tehnika,
 - 3 – atspiešanas tehnika;
 - a – āmurs, b – apstrādes objekts,
 - c – atskaldīšanas kalts
- (M. Kalniņa zīmējums)





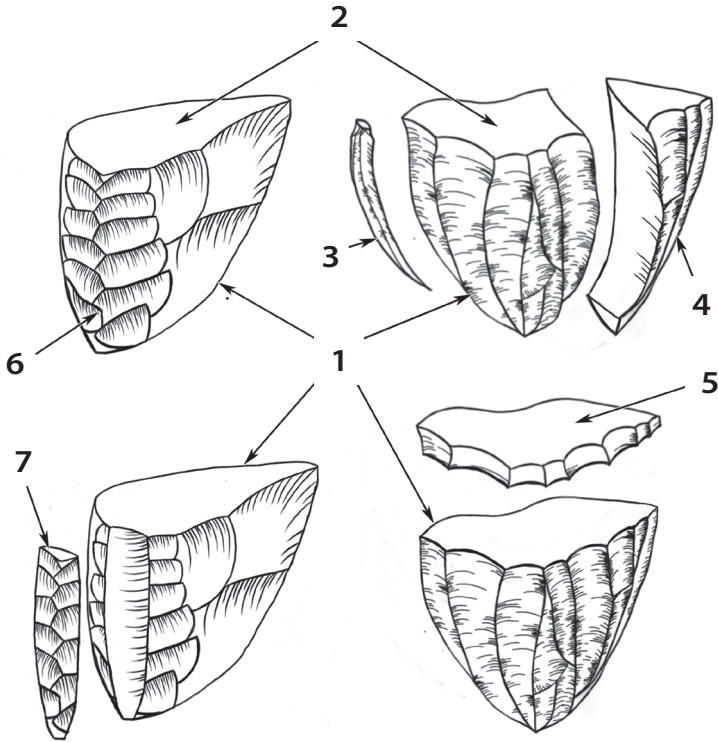
3. att. Atšķilas uzbūve: 1 – dorsālā puse, 2 – ventrālā puse;
 a – proksimālais gals, b – mediālā daļa, c – distālais gals, d – atšķilas negatīvs,
 e – garoza, f – šķautne, g – skaldne, h – platforma, i – spēka pielikšanas punkts,
 j – spēka konuss, k – *errailure* atšķila, l – kompresijas viļņi, m – spēka izcilnis,
 n – lūpa, o – atšķelšanas leņķis
 (M. Kalniņa zīmējums)

Atšķilas lūpa (angl. *flake lip*) (3. att.) – neliela **atšķilas platformas** pārkare, kura var veidoties **atšķilas ventrālajā pusē**. Pazīme, kas bieži tiek saistīta ar **mikstā āmura** izmantošanu **tiešā uzsitiena tehnikā**.¹³

Atšķilas negatīvs (angl. *flake scar, negative of removal*) (3. att.) – **atšķilas** ventrālās virsmas negatīvā forma, kas redzama uz **apstrādes objekta** virsmas pēc **atšķilas** nošķelšanas.

Atšķilas platforma (angl. *flake butt, flake striking platform*) (3. att.) – **atšķilas** daļa, kas sākotnēji veidoja daļu no **apstrādes objekta platformas**, kur pielietots spēks, lai atdalītu **atšķilu**.¹⁴ Pēc **apstrādes objekta platformas** sagatavošanas veida atšķilas platformu var raksturot kā **garozas** platformu, plakanu jeb neapstrādātu platformu vai apstrādātu (šķautņainu, ieliektu, izliektu, noslīpētu) platformu, bet pēc izmēriem – kā lielu, mazu vai punktveida platformu. Platformas veids un lielums bieži norāda uz konkrētas šķelšanas tehnikas izmantošanu.¹⁵

Atšķilu atspiešana (angl. *pressure flaking*) (2. att.) – **atšķilu** atdalīšana no **apstrādes objekta**, tās atspiežot ar raga, kaula, koka vai (vēlākos laikos) metāla irbuli vai citu rīku, izmantojot cilvēka roku vai citu ķermeņa daļu spēku.



4. att. Kodoli, kores šķila, kodola atjaunošanas atšķila:

1 – kodols, 2 – platforma, 3 – atšķila, 4 – kodola sāna atjaunošanas atšķila,
5 – kodola platformas atjaunošanas plāksne, 6 – kore, 7 – kores šķila
(M. Kalniņa zīmējums)

Atšķilu kodols (angl. *flake core*) – **kodols**, kurš izmantots konkrēti **atšķilu** iegūšanai. Parasti ar terminu “atšķilu kodols” apzīmē visus kodola veidus, **izņemot šķilu kodolu**.

Āmurs (angl. *hammer*) (2. att.) – īpaši izveidots vai dabisks, nepārveidots priekšmets, kuru izmanto krama skaldīšanā vai retušēšanā. Āmurus pēc to īpašībām iedala **cietajos āmuros** un **mīkstajos āmuros**.¹⁶

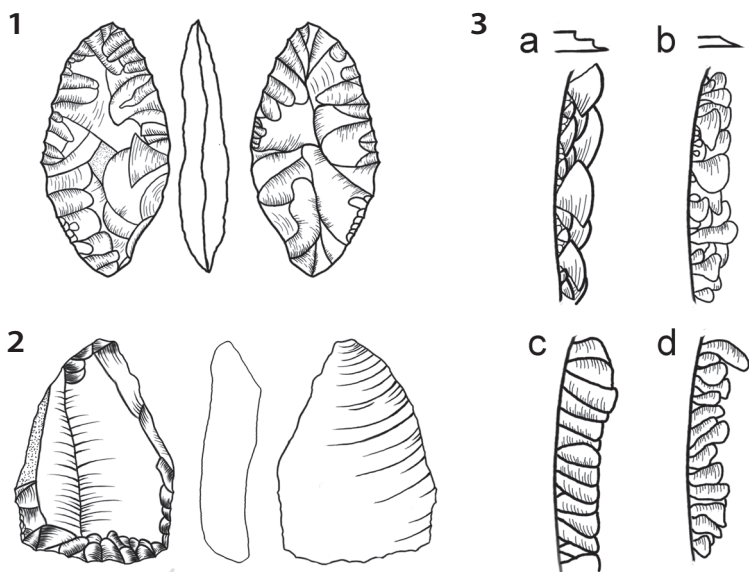
Beršana (angl. *abrasion*) – **šķautnes** apstrādes tehnika, kurā šķautne tiek padarīta raupja, lai uz tās novietotais **atskaldīšanas kalts netiešā uzsitiena** laikā neslidētu. Beršanas laikā no **apstrādes objekta skaldnes** malām atdalās krama **skaidas**.

Bifaciālās plānīšanas atšķila (angl. *bifacial thinning flake*) – **atšķila**, kas tiek atšķelta **bifeisa** plānīšanas laikā. Šādas **atšķilas platforma** visbiežāk ir šķautņaina, noapaļota un/vai noslīpēta, bet **atšķelšanas leņķis** mazāks par 50°.¹⁷

Bifeiss (angl. *biface*) (5. att.) – priekšmets, kas sastāv no divām apstrādātām virsmām, kuras savieno viena **šķautne**. Uz abām virsmām parasti ir konstatējami tādi **atšķilu** negatīvi, kas sniedzas vismaz līdz to vidum.¹⁸

Bipolārā tehnika (angl. *bipolar technology*) – **apstrādes objekta** sadalīšanas tehnika, kur objekts tiek atbalstīts uz laktas. Šādi iegūtām šķembām **ventrālajā pusē** gan **proksimālajā**, gan **distālajā galā** ir konstatējams **spēka pielikšanas punkts**.¹⁹

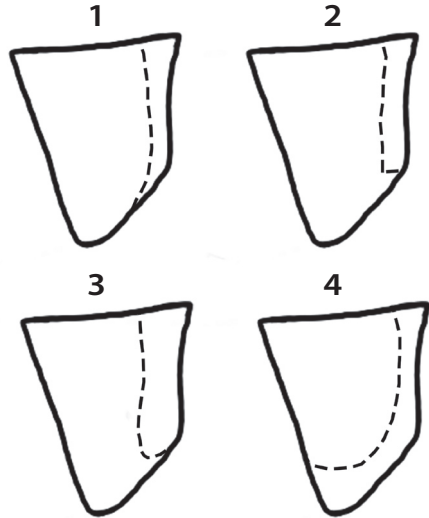
Cietais āmurs (āmurakmens; angl. hard hammer, hammerstone) (2. att.) – neapstrādāts vai apstrādāts akmens, ar kura palīdzību tiek atskaldītas (sk. **atskaldīšana**) šķembas no apstrādes objekta.²⁰ Par tādu var kalpot, piemēram, neapstrādāts olis.



5. att. Bifeiss, vienusējs rīks un retuša morfoloģija:
 1 – bifeiss, 2 – vienusēji apstrādāts rīks (kasīklis), 3 – retuša morfoloģija;
 a – pakāpienveida retuša, b – zvīņainā retuša, c – paralēla retuša,
 d – subparalēla retuša (M. Kalniņa zīmējums)

6. att. Atšķilas distālā gala veidi:

1 – ideāls, 2 – pakāpienveida,
3 – virasveida, 4 – iegrimis
(M. Kalniņa zīmējums)



Dažādvirzienu kodols (angl. *multidirectional core*) – **kodols**, uz kura virsmas konstatējami šķembu negatīvi, kas norāda, ka **atšķilas** nošķeltas vairākos virzienos no divām vai vairākām **platformām**. Tādēļ **atšķilai**, kas atšķelta no dažādvirzienu kodola, **dorsālajā pusē** konstatējami negatīvi, kas liecina par atšķelšanu vismaz divos virzienos.²¹

Distālais gals (angl. *distal end*) (1., 3. att.) – **atšķilas** lejasgals, kurš atrodas **platformai** pretējā galā. Pēc tā formas īpašībām raksturojams kā normāls, nolauzts, iegrimis vai virasveida²² (6. att.).

Dorsālā puse (angl. *dorsal side*) (3. att.) – **šķembas** “ārpusē”, tā puse, uz kuras iespējams konstatēt negatīvus no **šķembām**, kas iepriekš atdalītas no **apstrādes objekta**, vai arī **garozu**, vai abus iepriekšminētos.²³

Erraillure atšķila (angl. *erraillure flake*) – neliela **atšķila**, kas lielākas **atšķilas** nošķelšanas brīdī atšķēlusies no pēdējās **spēka izciļņa**.²⁴

Erraillure atšķilas negatīvs (angl. *erraillure scar*) (3. att.) – uz **spēka izciļņa** redzama **erraillure atšķilas** negatīvā forma.²⁵ Tādas var būt vairākas un parasti liecina, ka **atšķila** nošķelta, izmantojot **tiešā uzsitiena tehniku**.

Garoza (angl. *cortex*) (3. att.) – krāsas un struktūras ziņā atšķirīgs krama **oļa** vai **konkrēcijas** virsējais slānītis (“apvalks”).

Konkrēcijas gadījumā tā izveidojusies krama rašanās procesa laikā. **Oļa** gadījumā tā izveidojusies vides iedarbības (skābekļa, gaismas, erozijas u.c. faktoru) rezultātā.

Grieznis (angl. *burin*) (1. att.) – rīks ar asu, griezošu malu, kas veidots no šķilas vai atšķilas, ar vienu vai vairāku atšķēlumu palīdzību atdalot šauras, garenas šķilas, izmantojot **griežņa izgatavošanas tehniku**. Izmantojams gravēšanai, griešanai vai citai funkcijai.

Griežņa izgatavošanas tehnika (angl. *burin blow technique, burination*) (1. att.) – īpaša tehnika, ar kuras palīdzību no **šķilas** vai **atšķilas** malas paralēli malas **šķautnes** virzienam tiek atšķelta viena vai vairākas neliela izmēra šauras, garenas **šķilas** vai **atšķilas** – **griežņa atšķēlumi**.²⁶

Griežņa skaldne (angl. *burin facet*) (1. att.) – griežņa **atšķēluma** negatīvs uz **griežņa** virsmas.

Griežņa atšķēlums (angl. *burin spall*) (1. att.) – **šķemba**, kas atšķelta no **šķilas** vai **atšķilas griežņa** izgatavošanas procesā. Pēc formas griežņa šķemba visbiežāk atbilst ļoti sikai, šaurai, bet salīdzinoši biezai **šķilai** ar trīsstūra vai četrstūra griezumam.²⁷

Griežņa zobs (angl. *burin bit*) (1. att.) – asa, kalta asmenim līdzīga **šķautne**, kas radusies **griežņa šķembas** atšķelšanas rezultātā. Griežņa zobs ir **griežņa** galvenā darba daļa.

Iekšējā atšķila (angl. *tertiary flake*) – **atšķila**, kas iegūta no **apstrādes objekta** iekšējās daļas. Identificējama pēc tā, ka uz dorsālās virsmas nav konstatējama **garoza**.

Izciļņa rētas (angl. *bulb scars*) (3. att.) – nelielas rētas uz **spēka izciļņa**. Ļoti izteiktu izciļņa rētu veidošanos saista ar **ciētā āmura** izmantošanu **tiešā uzsitiena tehnikā**.²⁸

Izejmateriāls (angl. *raw material*) – raksturojot kramu kā izejmateriālu, parasti norāda tā ģeoloģisko izcelsmi. Latvijas arheoloģiskajā materiālā visbiežāk sastopams **krita slāņu, karbona slāņu** un **silūra slāņu** krams, kas veidojies attiecīgajos ģeoloģiskajos periodos. Tas sastopams **konkrēciju** vai **oļu** formā. Jāatzīmē, ka senatnē kā materiālu rīku izgatavošanai izmantoja ne tikai kramu, bet arī citus iežus: Latvijas teritorijā un blakus reģionos lietots arī kvarcs, citās zemēs arī jašma, obsidiāns u.c.

Karbona slāņu krams (angl. *Carboniferous flint*) – krams, kas veidojies karbona perioda slāņos. Šis krams sastopams dažādās krāsās – tumši pelēks, gaiši pelēks, melns, rozā, dzeltens u.c. Parasti tas

ir necaurspīdīgs, tā virsma pēc taustes ir “sausā” un nedaudz matēta. Latvijai tuvākās šī krama ieguves vietas ir Volgas augštecē un Valdaja augstienē.²⁹ Šis krams kā *izejmateriāls* un no tā izgatavoti *rīki* un *sagataves* Latvijas teritorijā ievesti jau kopš mezolīta laika.

Kasīklis (angl. *scraper*) (5. att.) – rīks ar biezu, izturīgu darba daļu, kas visbiežāk izveidota, izmantojot stāvo retušu. Šādus rīkus parasti izmantoja mīkstāku vai cietāku materiālu skrāpēšanai, kasīšanai, tēšanai u.tml.

Kodola atjaunošanas atšķila (angl. *core rejuvenation flake*) (4. att.) – *atšķila*, kuru atšķeļot tiek atjaunota vai izlabota *kodola* priekšpuse, sāns vai *platforma*. Šādas *atšķilas* iedala kodola sānu atjaunošanas *atšķilās*, kodola priekšas atjaunošanas *atšķilās* un *kodola platformas atjaunošanas plāksnēs*. Šādas atšķilas *dorsālās puses* morfoloģija liecina par kādu nepilnību vai kļūdu apstrādes procesā, ko ar šīs *atšķilas* nošķelšanu mēģināts izlabot. Parasti ar šādu *atšķilu* tiek nošķelta lielākā daļa no *kodola platformas*, priekšpuses vai sāna.

Kodola platformas atjaunošanas plāksne (angl. *core rejuvenation tablet*) (4. att.) – plāksnes formas *atšķila*, kas iegūta, atjaunojot (t.i., nošķeļot) *kodola platformu*. Uz šādas *atšķilas dorsālās puses* redzama nošķeltās *kodola platformas* virsma un neliela daļa no *kodola* priekšpuses, sāniem un aizmugures.³⁰

Kodols (angl. *core*) (4. att.) – *izejmateriāla* gabals, uz kura iespējams konstatēt negatīvus no atšķeltām *šķembām*. Par *kodolu* parasti tiek uzskatīts *apstrādes objekts*, kas kalpojis galvenokārt *atšķilu* ieguvei.³¹

Kodols ar platformu(-ām) (angl. *platform core*) (4. att.) – kodols ar vienu vai vairākām īpaši izveidotām un/vai apstrādātām *skaldnēm*, kas izmantotas kā *platformas atšķilu* iegūšanai.

Kompresijas viļņi (angl. *compression waves, ripples*) (3. att.) – viļņojums uz *atšķilas ventrālās puses* vai *apstrādes objekta* virsmas, kas norāda, kādā virzienā pielikts spēks, lai atšķeltu *atšķilu*. Lai arī kompresijas viļņi var rasties dažādu tehniku izmantošanas gaitā, tomēr izteiktāki kompresijas viļņi parasti tiek saistīti ar *tiesā uzsitiena tehnikas* izmantošanu.³²

Kore (angl. *crest*) (4. att.) – īpaši izveidota *nažveida šķilu kodola šķautne*, kuru veido pamišus izkārtoti *atšķilu spēka izciļņu* negatīvi uz tai pieguļošajām *skaldnēm*.³³

Kores šķila (angl. *crested blade*) (4. att.) – šķērsgriezumā trīsstūrveida *šķila*, kuras *dorsālajā pusē* redzama *kore*. Parasti šī ir pirmā *šķila*, kas iegūta no šādi sagatavota *kodola*.³⁴

Krama konkrēcija (angl. *flint nodule*) – apaļš vai ieapaļš, plakainiski saspīests vai neregulāras formas krama sakopojums, kas veidojies nogulumiežī.³⁵ To, ka krams iegūts konkrēciju veidā, var noteikt pēc raksturīgās *garozas*, piemēram, *krīta slāņu krama garoza* parasti sastāv no krīta.

Krama olis (angl. *pebble*) – krama konkrēcija vai tās fragments, kas ģeoloģisku procesu ietekmē noapaļojies. Krama oļus ieguva no *sekundārām krama iegulām*.

Krama patina (angl. *patina*) – uz krama virsmas ķīmisko procesu rezultātā veidojies oksīdu slānis.³⁶ Krama patinas krāsa parasti atšķiras no paša krama krāsas, un virsmas patinēšanās notiek ārējās iedarbības (skābekļa, gaismas, ūdens u.c.) rezultātā. Tādēļ tās klātbūtne liecina, ka krams bijis pakļauts atmosfēras ietekmei.

Krama rīks (angl. *tool*) – krama priekšmets, kas izgatavots kādam noteiktam nolūkam, vai *šķemba*, kas izmantota citu materiālu apstrādei un uz kuras ir konstatējamas *lietošanas pēdas*.

Krīta slāņu krams (angl. *Cretaceous flint*) – krama *izejmateriāls*, kas iegūstams krīta perioda slāņos. Tam raksturīga zināma gaismas caurlaidība, tā virsma pēc taustes ir gluda un slidena, kā stiklam. Latvijas teritorijai tuvākās šī krama veida *primārās iegulas* konstatētas mūsdienu Lietuvas dienvidrietumos³⁷ un Baltkrievijas ziemeļrietumos.³⁸

Lakta (angl. *anvil*) – pamatne, parasti akmens, kura izmantota, lai atbalstītu *kodolu* tā sadalīšanas laikā vai atbalstītu *atšķilu*, retu šejot *cietā uzstītena tehnikā*.³⁹

Lietošanas pēdas (angl. *use ware*) – uz priekšmeta konstatējamās pazīmes, kas liecina, ka tas izmantots kā *rīks*.⁴⁰

Mediālā daļa (angl. *medial part*) (1., 3. att.) – *šķembas* vidusdaļa jeb daļa starp *proksimālo* un *distālo galu*.

Mikrogriežņa tehnika (angl. *microburin technique, microburin blow technique*) (1. att.) – īpaša tehnika kontrolētai *šķilu* salaušanai posmos, kur *šķilas* garenmalā tiek izveidota ierobe, pēc kam *šķila* tiek salauzta perpendikulāri vai slīpi attiecībā pret tās garenasi. Šī procesa rezultātā veidojas raksturīgas formas apstrādes pārpalikums, ko dēvē par mikrogriežni.⁴¹

Mikrolīts (angl. *microlith*) (1. att.) – maza, ģeometriski regulāra *šķilas* daļa, kas iegūta, šķilu salaužot. Šim nolūkam mēdza izmantot mikrogriezņa tehniku. Raksturīgākajiem mikrolītiem retušēta viena vai vairākas malas; tos izmantoja kā asmenišus *saliktajos rīkos*.

Mikrošķila (angl. *microblade, bladelet*) – maza, šaura *šķila*, parasti līdz 1 cm plata un līdz 5 cm gara. Mikrošķilas tiek izgatavotas no īpaši šim nolūkam izveidotiem *kodoliem* (mikrošķilu kodoliem), visbiežāk – *atspiešanas tehnikā*, bet retāk – *atskaldot*.⁴² Latvijas teritorijā mikrošķilu izgatavošana raksturīga mezolītam.

Mīkstais āmurs (angl. *soft hammer*) – krama apstrādes rīks, kas ir mīkstāks par apstrādājamo kramu, parasti bioloģiskas izcelsmes – rags, kauls, koks. Ar mīkstā āmura palīdzību *šķembas* no krama *apstrādes objekta* tiek atdalītas, izmantojot *tiešā* vai *netiešā uzsitienu tehniku*. Par mīkstā uzsitienu tehniku dēvē tehniku, kur mīkstais āmurs izmantots *tiešā uzsitienu tehnikā*.

Netiešā uzsitienu tehnika (angl. *indirect percussion technique, punch technique*) (2. att.) – krama apstrādes tehnika, kur *atšķila* tiek atskaldīta, veicot sitienu nevis tieši pa *apstrādes objektu*, bet gan pa *atskaldīšanas kalnu*, kurš saskaras ar *apstrādes objektu*. Izmantojot šo tehniku, spēku iespējams novirzīt daudz precīzāk uz konkrētu *apstrādes objekta* daļu, nekā tas iespējams *tiešā uzsitienu tehnikā*.⁴³

Pirmforma (angl. *preform*) – priekšmeta *sagatave* ar apstrādes pazīmēm, kas norāda uz izgatavojamā priekšmeta veidu un formu. Pirmforma krama apstrādē parasti tiek saistīta ar *bifeisu* tehnoloģiju, kur priekšmets tiek izgatavots pakāpeniski. Pirmforma ir šīs izgatavošanas priekšpēdējā stadija.⁴⁴

Platforma (angl. *platform*) (4. att.) – *skaldne* uz *apstrādes objekta*, uz kuras iespējams konstatēt *spēka pielikšanas punktu* vai tā paliekas. Parasti daļa no *platformas* pēc spēka pielietošanas pret *apstrādes objektu* tiek atšķelta līdz ar *atšķilu* (veidojot *atšķilas platformu*). Platformas esamība, tās apstrādes veids un forma ir ļoti nozīmīgas *apstrādes objekta* un *atšķilas* pazīmes, kas var norādīt uz konkrētas atšķelšanas tehnikas izmantošanu.⁴⁵

Primāra krama iegula (angl. *primary flint source*) – krama ieguves vieta, kur tas tiek iegūts no nepārveidotiem un nepārveidotiem slāņiem, kuros krams veidojies.

Primārā atšķila (angl. *primary flake*) – **atšķila**, ar kuras atšķelšanu ir aizsākta **izejmateriāla** apstrāde. Par galveno primārās atšķilas pazīmi parasti tiek uzskatīta **garoza**, kas klāj visu **atšķilas** dorsālo virsmu vai lielāko šīs virsmas daļu.⁴⁶

Proksimālais gals (angl. *proximal end*) (1., 3. att.) – tas **atšķilas** gals, kur atrodas platforma.⁴⁷

Retuša (angl. *retouch*) (1. att.) – virsmas un/vai **skaldnes** apstrādes veids, kur no tās malas tiek **atskaldītas** vai atspiestas sīkas **atšķilas**, lai pilnveidotu rīka formu vai uzasinātu/stiprinātu tā malas. Pēc retušas morfoloģijas to iedala četrās grupās (5. att.): zvīņainā retuša (angl. *scaled retouch*), pakāpienveida retuša (angl. *stepped retouch*), paralēlā retuša (angl. *parallel retouch*) un subparalēlā retuša (angl. *sub-parallel retouch*).⁴⁸

Retušas leņķis (angl. *angle of retouch*) – priekšmeta malas iekšējais leņķis pēc tam, kad no tās nošķeltas **atšķilas**. Atkarībā no leņķa lieluma izšķir stāvo retušu (leņķis ap 90°), vidēji stāvo retušu (leņķis ap 45°) un lēzeno retušu (leņķis ap 10°).⁴⁹

Sagatave (angl. *blank*) – **atšķila** vai **šķila**, no kuras paredzēts izveidot **rīku**.⁵⁰

Sekundārā atšķila (angl. *secondary flake, secondarydebitage*) – **atšķila**, kuras dorsālo virsmu tikai daļēji (parasti mazāk par 50%) klāj **garoza**. Sekundārās atšķilas, tāpat kā primārās, parasti rodas **izejmateriāla** pirmajā apstrādes stadijā.⁵¹

Sekundāra krama iegula (angl. *secondary flint source*) – krama ieguves vieta, kas nav saistāma ar tā ģeoloģisko izcelsmi. Parasti šādas iegulas atrodas zemes slāņos, kuri tikuši pārvietoti un sajaukti ģeoloģisku procesu (glaciālu, fluviālu u.c.) rezultātā.

Silūra slāņu krams (angl. *Silurian flint*) – krams, kura izcelsme saistāma ar silūra perioda ģeoloģiskajiem slāņiem. Pēc virsmas īpašībām tas nedaudz graudains, gaismas necaurīdīgs, pēc krāsas parasti gaiši pelēks, brūns vai balts ar nedaudz tumšākiem ieslēgumiem. Šī krama primārās iegulas vietas meklējamas Igaunijas vidienē, bet Latvijas teritorijas ziemeļdaļā tas sastopams oļu veidā morēnas nogulumos.⁵² Līdzīgi **oļi** atrodami arī Baltijas jūras piekrastē Kurzemē. Šis krams latviešu un igauņu arheoloģiskajā literatūrā bieži tiek apzīmēts kā “vietējais krams”.

Skaida (angl. *chip*) – izmēros neliela (dažus milimetrus gara) **šķemba**. Skaidas parasti tiek atdalītas no **apstrādes objekta** vai **rīka** tā **šķautnes** asināšanas vai notrulināšanas laikā.⁵³

Skaldne (angl. *facet*) (3. att.) – gluda plakne, kuru no visām pusēm ietver *šķautnes*. Vienas *atšķilas* negatīvs uz *apstrādes objekta* parasti veido vienu skaldni. Tādēļ *atšķilas ventrālā puse* parasti sastāv no vienas skaldnes, savukārt *dorsālā puse* – no divām vai vairākām skaldnēm.

Slīpēšana (angl. *grinding*) – virsmas vai *šķautnes* apstrāde ar mērķi to nogludināt, tādējādi padarot izturīgāku. Šādu apstrādes metodi bieži lieto *kodola platformas šķautnes* sagatavošanai pirms *atšķilas* nošķelšanas.⁵⁴

Spēka pielikšanas punkts (angl. *impact point*) (3. att.) – neliela virsmas daļa (punkts), pret kuru *atskaldīšanas* vai *atspiešanas* laikā ir pielietots spēks, lai aizsāktu *šķembas* atdalīšanos no apstrādes objekta. Uz *atšķilas* šis punkts ir konstatējams vai nu uz *platformas*, vai uz *šķautnes* starp platformu un *atšķilas* ventrālo pusi. *Spēka izcilnis* un *spēka konuss* veidojas, sākot no šī punkta.⁵⁵

Spēka izcilnis (angl. *bulb of force, bulb of percussion*) (3. att.) – vairāk vai mazāk izteikts izcilnis uz *atšķilas* ventrālās virsmas tās *proksimālajā galā*. Spēka izcilnis var būt vienkāršs, dubultīgs vai pat trīskāršs, un uz tā virsmas var būt *izciļņa rētas*.⁵⁶

Spēka konuss (angl. *cone*) (3. att.) – konisks veidojums uz *atšķilas ventrālās* puses pie *platformas*. Spēka konuss rodas, ja *atšķila* sākusi atdalīties no *apstrādes objekta* tieši no *spēka pielikšanas punkta*.⁵⁷ Spēka konusa veidošanās tiek saistīta ar *atskaldīšanu*.⁵⁸

Šķautņaina drumsla (angl. *angular shatter*) – krama apstrādes laikā radusies *šķemba*, kurai nav *atšķilai* raksturīgo pazīmju, kā arī nav iespējams noteikt tās *ventrālo pusi*.

Šķautne (angl. *edge, arris, ridge*) (3. att.) – krama apstrādes terminoloģijā ar šķautni saprot to *apstrādes objekta* vai *šķembas* daļu, kur viens *atšķilas* negatīvs (t.i., viena *skaldne*) saskaras ar citas *atšķilas* negatīvu vai arī ar *garozu*.

Šķelšanas pārpalikumi/atlikumi (angl. *waste*) – neizmantotās *šķembas* un pārpalikumi no *apstrādes objekta* (*kodola, rīka, sagataves* u.c. fragmenti vai pārpalikumi), kuri tālāk netiek izmantoti.

Šķemba (angl. *detached piece, daudzskaitlī: debitage*) – jebkurš fragments, kurš apstrādes laikā tiek atdalīts no *apstrādes objekta*. Šķembas pēc to īpašībām tālāk tiek iedalītas *atšķilās* un *šķautņainās drumslās*.⁵⁹

Šķila (angl. *blade*) (1. att.) – īpašas formas krama **atšķila**: šaura un gara, ar aptuveni paralēlām malām. Šķilas dorsālo virsmu tipiski veido divu vai triju no **kodola** iepriekš atšķeltu šķilu garenās negatīvās formas. Šādām šķilām attiecīgi būs trīsstūrveida vai trapecveida šķērsriezums. Sastopamas arī mazāk regulāras formas, kuras grūti klasificēt kā šķilas vai **atšķilas**. Lai izvairītos no neskaidrības, par **šķilām** var uzskatīt visas **atšķilas**, kuru garums divkārt pārsniedz platumu, taču daudzi pētnieki pie šķilām pieskaita tikai regulārās formas ar aptuveni paralēlām malām.⁶⁰

Šķilu atspiešanas tehnika (angl. *pressure blade technique*) (2. att.) – krama apstrādes tehnika, kur **šķilas** no **kodola** tiek iegūtas, tās atspiežot. Izmantojot šādu tehniku, **šķilas** tiek iegūtas ar īpaša darbarīka palīdzību, kurš ar spēku, parasti cilvēka, tiek spiests pret īpaši sagatavota **kodola platformas** malu, kā rezultātā no tā tiek atdalīta **šķila**. Latvijas teritorijā šāda tehnika visplašāk izmantota mezolītā.⁶¹

Šķilu kodols (angl. *blade core*) (4. att.) – speciāli sagatavots platformas **kodols**, no kura iegūst **šķilas**. Par to, ka **kodols** izmantots **šķilu** iegūšanai, liecina paralēli, retāk perpendikulāri **šķilu** negatīvi tā priekšpusē un/vai sānos.

Termiskā apstrāde (angl. *thermal treatment, heat treatment*) – krama pakļaušana augstas temperatūras iedarbībai ar mērķi izmainīt tā iekšējo struktūru un uzlabot tā fizikālās īpašības.⁶²

Tiešā uzsitienu tehnika (angl. *direct percussion technique*) (2. att.) – krama apstrādes tehnika, kurā **atšķila** no **apstrādes objekta** tiek **atskaldīta**, izdarot tiešu sitienu pa to (sal. **netiešā uzsitienu tehnika**). Šī uzskatāma par visvienkāršāko krama apstrādes tehniku.⁶³

Trīskāršā garozas izplatības tipoloģija (angl. *triple cortex typology*) – viens no vienkāršākajiem un visbiežāk izmantotajiem **šķembu** dalījumiem.⁶⁴ Visas **šķembas** tiek iedalītas trijās grupās – **primārajās**, **sekundārajās** un **iekšējās atšķilās** – pēc tā, cik lielu daļu **atšķilas** dorsālās virsmas klāj **garoza**.⁶⁵

Urbis (angl. *drill, borer*) – urbšanai piemērots krama **riks**, kas darināts no **šķilas** vai cita veida **atšķilas**, **retušas** tehnikā izveidojot smailu darba daļu. Latvijas arheoloģiskajā materiālā pārstāvēti dažādu periodu krama kolekcijās.⁶⁶

Uzsitiens punkts (angl. *point of percussion*) (3. att.) – *spēka pielikšanas punkts* uz *apstrādes objekta* vai *atšķilas*, kas norāda uz precīzu vietu, kur izdarīts uzsitiens, lai *atskaldītu atšķilu*.

Ventrālā puse (angl. *ventral side*) (3. att.) – *atšķilas* atšķelšanas plīsuma virsma, t.i., tā virsma, kas izveidojusies, atšķeļot to no *apstrādes objekta*. Ventrālās puses pazīmes, kas raksturo *atšķilu* un tās iegūšanā izmantoto tehniku: *spēka izcilnis*, *kompresijas viļņi*, *errailure atšķila* vai tās negatīvs.⁶⁷

Viena virziena kodols (angl. *unidirectional core*) – kodols, no kura *atšķilas* šķeltas tikai vienā virzienā.⁶⁸ Par to, ka kodols ticis izmantots kā viena virziena kodols, liecina vienāda *kompresijas viļņu* virziens *atšķilu* negatīvos uz *kodola*.

Vienpusēji apstrādāts rīks (angl. *uniface*) (5. att.) – rīks, kurš izgatavots, *atšķilai* apstrādājot tikai *ventrālo* vai *dorsālo pusi*.⁶⁹

NOBEIGUMS

Šajā metodiskajā rakstā, kurš veltīts krama apstrādes terminoloģijai, iekļauta daļa pamatterminu, kurus pētnieki izmantoja un attīstīja projekta “Tehnoloģiju pārnese minerālo resursu izmantošanā senākos laikos” ietvaros. Rakstā nebūt nav iekļauti visi termini, kuri saistīti ar krama apstrādes tehnoloģijām, jo autoru mērķis nav bijis izveidot pilnīgu terminoloģijas vārdnīcu, bet gan aizsākt un veicināt šādas terminoloģijas attīstību latviešu valodā. Raksta autori cer, ka, turpinot attīstīties krama un citu iežu un minerālu apstrādes tehnoloģiju pētniecībai Latvijas arheoloģijas kontekstā, ar šo jomu saistītā terminoloģija tiks pilnveidota un padziļināta un ka šajā rakstā iekļautie termini kalpos tam par pamatu.

Rakstā skaidrotie termini lietojami, aprakstot ne tikai krama, bet arī dažādu citu iežu un minerālu (kvarca, porfira, slānekļa u.c.) apstrādes tehnoloģijas.

Raksts sagatavots projekta “Tehnoloģiju pārnese minerālo resursu izmantošanā senākos laikos” (NFI/R/2014/062) ietvaros, kurš tiek līdzfinansēts no Eiropas Ekonomikas zonas finanšu instrumenta un Norvēģijas finanšu instrumenta 2009.–2014. gada perioda programmas LV05 “Pētniecība un stipendijas”.

ATSAUCES

- ¹ Eduards Šturms (1926). Akmens laikmets. No: Francis Balodis (red.). *Latvijas arhaioloģija*. Rīga: Valters un Rapa, 13.–26. lpp.; Eduards Šturms (1927). *Akmens laikmets Latvijā. I. Dzīvesvietas*. Rīga: Latvijas Skolotāju savienība, 18. lpp.
- ² Francis Zagorskis (1965). Jauni materiāli par neolītu Latvijas austrumu daļā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 6, 35.–50. lpp.; Ilze Loze (2012). Laugažas vēlā neolīta un agrās bronzas laikmeta apmetne. No: *Ziemeļlatgales lasījumi I. Konference Balvos 2011. gada 26.–27. oktobrī*. Balvi: Balvu novada muzejs, 7.–16. lpp.
- ³ Ilze Loze (2015). *Lubāna mitrāja apdzīvotība akmens laikmetā*. Rīga–Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 55.–59. lpp.
- ⁴ Jānis Graudonis (1994). *Arheoloģisko terminu vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 73.–78. lpp.
- ⁵ Ilga Zagorska (2012). *Senie ziemeļbriežu mednieki Latvijā*. Rīga: Zinātne, 105.–108. lpp.; Ilga Zagorska (1996). Vēlā paleolīta kātveida bultu gali Latvijā. No: Andris Caune (red.). *Arheoloģija un etnogrāfija, XVIII*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 181.–190. lpp.
- ⁶ William Andrefsky Jr. (2005). *Lithics: Macroscopic Approaches to Analysis*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 91–93.
- ⁷ John C. Whittaker (1994). *Flintknapping: Making and Understanding Stone Tools*. Austin: University of Texas Press, pp. 101–102.
- ⁸ Marie L. Inizan, Michele Reduron-Ballinger, Helene Roche, Jacques Tixier (1999). *Technology and Terminology of Knapped Stone: followed by a multilingual vocabulary Arabic, English, French, German, Greek, Italian, Portuguese, Spanish*. Nanterre: C.R.E.P., pp. 94–96.
- ⁹ Whittaker. *Flintknapping*, pp. 101–102.
- ¹⁰ Inizan et al. *Technology and Terminology of Knapped Stone*, pp. 94–96.
- ¹¹ Turpat, 151. lpp.
- ¹² Andrefsky. *Lithics*, pp. 91–93.
- ¹³ Inizan et al. *Technology and Terminology of Knapped Stone*, p. 144; Andrefsky. *Lithics*, p. 257.
- ¹⁴ Andrefsky. *Lithics*, p. 262.
- ¹⁵ Turpat, 94.–98. lpp.
- ¹⁶ Inizan et al. *Technology and Terminology of Knapped Stone*, p. 142.
- ¹⁷ Andrefsky. *Lithics*, p. 253.
- ¹⁸ Turpat.
- ¹⁹ Turpat, 28. lpp.
- ²⁰ Inizan et al. *Technology and Terminology of Knapped Stone*, p. 142.
- ²¹ Andrefsky. *Lithics*, p. 145.
- ²² Turpat, 88.–89. lpp.
- ²³ Turpat, 225. lpp.
- ²⁴ Turpat, 20.–22. lpp.
- ²⁵ Valdis Bērziņš. Krama atšķila. *Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija: personālijas, avoti, termini*. Pieejams: <http://en.lulfmi.lv/?id=13&r=krama-atškila> (skatīts 20.04.2017.).

- ²⁶ Valdis Bērziņš. Krama grieznis. *Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija: personālijas, avoti, termini*. Pieejams: <http://en.lulfmi.lv/?id=13499&r=krama-grieznis> (skatīts 20.04.2017.).
- ²⁷ Inizan et al. *Technology and Terminology of Knapped Stone*, p. 61.
- ²⁸ Turpat, 74. lpp.
- ²⁹ Mikhail Zhilin (1997). Flint Raw Material from the Upper Volga and its Use in the Final Palaeolithic-Neolithic. In: Romuald Shild, Zofia Sulgostovska (eds.). *Man and Flint*. Warszawa: Institute of Archaeology, pp. 331–333.
- ³⁰ Inizan et al. *Technology and Terminology of Knapped Stone*, p. 153.
- ³¹ Andrefsky. *Lithics*, p. 254.
- ³² Turpat, 20. lpp.
- ³³ Inizan et al. *Technology and Terminology of Knapped Stone*, p. 137.
- ³⁴ Turpat, 73. lpp.
- ³⁵ Dainis Ozols (2008). *Latvijas minerāli un ieži*. Rīga: Jungas, 12., 24. lpp.
- ³⁶ Līga Zariņa (2015). *Krama rīki kā liecības par prasmju un zināšanu attīstību paleolītā*. Promocijas darbs. Latvijas Universitāte, 44.–45. lpp.
- ³⁷ Valentinas Baltrūnas, Bronislava Karmaza, Dainius Kulbickas, Tomas Ostrauskas (2006). Distribution of the raw material for prehistoric flint artefacts in South Lithuania. *Geografija*, 42 (2), pp. 41–47.
- ³⁸ Maksim Charniauskij (1995). Ancient flint mines in Belarus [BY 1 Krasnanselsky, Grodna Province; BY 2 Karpautsy, Grodna Province]. *Archaeologia Polona*, 33, p. 263–269.
- ³⁹ Inizan et al. *Technology and Terminology of Knapped Stone*, p. 130.
- ⁴⁰ Andrefsky. *Lithics*, p. 262.
- ⁴¹ Inizan et al. *Technology and Terminology of Knapped Stone*, pp. 82–84.
- ⁴² Andrefsky. *Lithics*, p. 206–208.
- ⁴³ Turpat, 12. lpp.
- ⁴⁴ Turpat, 187.–193. lpp.
- ⁴⁵ Andrefsky. *Lithics*, pp. 89–98; Whittaker. *Flintknapping*, p. 188.
- ⁴⁶ Bruce A. Bradley (1975). Lithic Reduction Sequences: A Glossary and Dictionary. In: Earl H. Swanson (ed.). *Lithic Technology: making and using stone tools*. Mouton; Chicago: The Hague, p. 6.
- ⁴⁷ Andrefsky. *Lithics*, p. 260.
- ⁴⁸ Inizan et al. *Technology and Terminology of Knapped Stone*, p. 146.
- ⁴⁹ Turpat, 129. lpp.
- ⁵⁰ Andrefsky. *Lithics*, p. 253.
- ⁵¹ Bradley. Lithic Reduction Sequences, p. 6.
- ⁵² Krisiina Johanson, Aivar Kriiska, Kaarel Sikk, Jaan Aruväli, Peeter Somelar, Liina Sepp (2015). Local or imported? Assessing the flint preferences of the Mesolithic inhabitants in Estonia and northern Latvia with the help geochemical methods. In: Dusan Borić (ed.). *Book of Abstracts: The Ninth International Conference on the Mesolithic in Europe 14th–18th September. 2015. Belgrade / Serbia*. Belgrade: Institute of Archaeology: Faculty of Philosophy: National Museum: Cardiff University, pp. 85–86.
- ⁵³ Andrefsky. *Lithics*, p. 260.

- ⁵⁴ Whittaker. *Flintknapping*, pp. 102–103.
- ⁵⁵ Inizan et al. *Technology and Terminology of Knapped Stone*, p. 143.
- ⁵⁶ Andrefsky. *Lithics*, p. 253; Inizan et al. *Technology and Terminology of Knapped Stone*, p. 131.
- ⁵⁷ Andrefsky. *Lithics*, pp. 26–28.
- ⁵⁸ Inizan et al. *Technology and Terminology of Knapped Stone*, p. 136.
- ⁵⁹ Andrefsky. *Lithics*, p. 76.
- ⁶⁰ Valdis Bērziņš. Krama nažveida šķila. *Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija: personālijas, avoti, termini*. Pieejams: <http://en.lulfm.lv/?id=13501&r=krama-nazveida-skila> (skatīts 20.04.2017.).
- ⁶¹ Inger M. Berg-Hansen, Hege Damlien, Mārcis Kalniņš, Ilga Zagorska, Almut Schülke, Valdis Bērziņš (2017). Technological trajectories and social networks in Stone Age Latvia 10,500–2900 BC. *Cambridge Archaeological Journal* (in print).
- ⁶² Margaret D. Mendenhall (1973). A Consideration of the Thermal Pretreatment of Chert. *Plains Anthropologist*, 18 (61), pp. 177–189.
- ⁶³ Whittaker. *Flintknapping*, p. 85.
- ⁶⁴ Andrefsky. *Lithics*, p. 115.
- ⁶⁵ Alan P. Sullivan III, Kenneth C. Rozen (1985). Debitage analysis and archaeological interpretation. *American Antiquity*, 50, pp. 755–779.
- ⁶⁶ Valdis Bērziņš. Krama urbis. *Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija: personālijas, avoti, termini*. Pieejams: <http://en.lulfm.lv/?id=13497&r=krama-urbis> (skatīts 20.04.2017.).
- ⁶⁷ Inizan et al. *Technology and Terminology of Knapped Stone*, p. 33.
- ⁶⁸ Andrefsky. *Lithics*, p. 262.
- ⁶⁹ Turpat.

TERMINOLOGY OF FLINT TECHNOLOGY

Mārcis Kalniņš

Mg. hist., University of Latvia, Faculty of History and Philosophy, scientific assistant.

Research interests: use of flint, flint technology in the Neolithic

Valdis Bērziņš

Dr. archaeol., University of Latvia, Institute of History of Latvia, senior researcher.

Research interests: Mesolithic and Neolithic studies, archaeological survey, wood charcoal analysis.

Ilga Zagorska

Dr. hist., University of Latvia, Institute of History of Latvia, senior researcher.

Research interests: the glacial retreat and the earliest settlement of Latvia; Mesolithic cultures and their environment in the East Baltic; Stone Age burial practices in Northern Europe.

Along with the commencement of lithic technology research in Latvia, the need has arisen for corresponding terminology in Latvian. This article brings together for the first time the terminology of lithic technology, covering the essential concepts relating to this field of study and providing definitions for many new terms.

Key words: lithics, flint technology, terminology.

Summary

Until now, no general guidelines have been developed in Latvian for describing lithic technology. Since research on lithic technology in the prehistory of Latvia was undertaken in cooperation with Norwegian specialists within the project “Technology transfer in the processing of mineral resources in earlier times”, the necessity arose for a unified terminology in this field of research in Latvian as well.

The terminology of lithic artefacts and their production began to develop in Latvia only in the 1920s and 1930s, when the first ethnic Latvian archaeologists became involved in Stone Age research. Eduards Šturms can be regarded as having created the basis for this terminology in Latvian, and he borrowed a large section of the terms from German. The terminology relating to the morphology of lithic artefacts developed in the second half of the 20th century, when Francis Zagorskis, Ilga Zagorska, Ilze Loze, and Jānis Graudonis undertook major archaeological excavation at Stone Age and Bronze Age sites. I. Loze and I. Zagorska have continued to develop the terminology relating to lithic artefacts and their production during recent decades.

This paper includes translations and definitions in Latvian for such terms as: abrasion, angle of retouch, angular shatter, anvil, biface, bifacial thinning flake, bipolar technology, blade, blade core, blank, bulb of force (bulb of percussion), bulb scars, burin bit, burin blow technique (burination), burin facet, burin spall, Carboniferous flint, chips, compression waves (ripples), cone, core, core rejuvenation flake, cortex, crest, crested blade, Cretaceous flint, debitage, detached piece, direct percussion technique, distal end, dorsal side, drill, edge (arris, ridge), erraillure flake,

errailure scar, facet, flake, flake butt (flake striking platform), flake core, flake lip, flake scar (negative of removal), flaking angle, flint nodule, grinding, hammer, hard hammer (hammerstone), heat treatment, impact point, indirect percussion (punch) technique, medial part, microblade, microburin, microlith, multidirectional core, objective piece, patina, pebble, percussion, platform, platform core, point of percussion, preform, pressure blade technique, pressure flaking, primary flake, primary flint source, proximal end, punch, raw material, refit, core rejuvenation tablet, retouch, scraper, secondary debitage, secondary flint source, Silurian flint, soft hammer, tertiary flake, tool, trimmed edge, triple cortex typology, unidirectional core, uniface, use ware, ventral side and waste.

The Latvian terminology set out in this article can also be applied in the description of the technology relating to lithic materials other than flint.

The research for this article has been carried out within the frame of project NFI/R/2014/062 “Technology Transfer in the Processing of Mineral Resources in Earlier Times”, co-financed by the European Economic Area Financial Mechanism and the Norwegian Financial Mechanism 2009–2014 Programme LV05 “Research and Scholarships”.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* Flake, blade and burin. 1 – flake, 2 – blade, 3 – microlith and waste from blade, 4 – burin. a – trimmed edge, b – proximal section of blade, c – medial section of blade, d – distal section of blade, e – microlith, f – microburin, g – retouch, h – burin bit, i – burin spall, j – burin facet, k – burin. (Drawing: M. Kalniņš)
- Fig. 2.* Flint knapping techniques. 1 – direct percussion, 2 – indirect percussion, 3 – pressure. a – hammer, b – objective piece, c – punch. (Drawing: M. Kalniņš)
- Fig. 3.* Characteristics of a flake. 1 – dorsal face, 2 – ventral face. a – proximal end, b – medial part, c – distal end, d – flake negative, e – cortex, f – ridge, g – facet, h – platform, i – impact point, j – cone, k – *errailure* flake, l – compression waves, m – bulb of force, n – lip, o – flaking angle. (Drawing: M. Kalniņš)
- Fig. 4.* Crest, crested blade, core rejuvenation flake. 1 – core, 2 – platform, 3 – flake, 4 – core side rejuvenation flake, 5 – platform rejuvenation tablet, 6 – crest, 7 – crested blade. (Drawing: M. Kalniņš)
- Fig. 5.* Biface, uniface and retouch morphology. 1 – biface, 2 – uniface (scraper), 3 – retouch morphology. A – stepped retouch, b – scaled retouch, c – parallel retouch, d – subparallel retouch. (Drawing: M. Kalniņš)
- Fig. 6.* Forms of flake termination. 1 – ideal, 2 – step, 3 – hinged, 4 – plunging. (Drawing: M. Kalniņš)

IKDIENAS DZĪVE 19. GADSIMTA PIRMĀS PUSES LATVIEŠU APDZĪVOTAJĀ BALTIJĀ BRITU CEĻOTĀJU SKATĪJUMĀ

Juris Pavlovičs

Mg. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts.
Zinātniskās intereses: ikdienas dzīve 19. un 20. gadsimtā.

19. gadsimta pirmajā pusē mūsdienu Latvijas teritoriju regulāri šķērsoja tranzīta ceļotāji no Lielbritānijas, kas devās uz kādu no kaimiņu reģioniem. Šo personu publicētās piezīmes ir vērtīgs avots, kas var palīdzēt izprast laikmeta ikdienas dzīvi no skatpunkta, kāds nepiemita citiem aculieciniekiem. Pagaidām šeit apskatīto avotu grupa Latvijas historiogrāfijā tikpat kā nav tikusi izmantota, un šis raksts ir pirmais to apzināšanas mēģinājums.

Atslēgas vārdi: ikdienas dzīve, 19. gadsimts, britu ceļotāji.

IEVADS

Ikdienas dzīve ir subjektīvi visneievērojamākā un tādēļ vissliktāk reģistrētā un saglabātā pagātnes notikumu sastāvdaļa. Laikabiedriem, kas novēro un fiksē notiekošo “no iekšpuses”, ikdiena liekas esam tik pašsaprotama un acīmredzama, ka viņi neuzskata par vajadzīgu to pat pieminēt. Ja tas tomēr tiek darīts, apraksts ir paviršs, nekritisks un pārāk bieži noliedz jebkādas nepatīkamas vai vulgāras tēmas, ko varētu attiecināt uz apraksta autoru vai viņa kopienu. Tādēļ jebkuras zemes un tautas ikdienas dzīves vēsturē īpaša nozīme ir novērojumiem, ko veikuši “svešinieki” – vietējie margiņāļi vai attiecīgo zemi īslaicīgi apmeklējoši ārzemnieki.¹ Īpaši svarīgi tas ir kaut vai tāpēc, ka latviešu vietējo tūrisma ceļojumu tradīcijas aizsākas ne agrāk kā 19. gadsimta 40. gados, ar Jāņa Cimzes un nedaudz vēlāk Krišjāņa Barona dzimtenes izziņas pārgājieniem, bet pirmo moderno latviešu ārzemju ceļojuma aprakstu tikai 1884. gadā sagatavojuši brāļi Kaudzītes.² Latvijas vēstures pētniecībā

šādu avotu izmantošanu nereti apgrūtina tas, ka ceļotāji, vismaz attiecībā uz apskatāmo periodu, visbiežāk bija vācu vai franču cilmes ļaudis, kas uzskatīja sevi par sociāli saistītiem ar vietējo vācbaltiešu kopieni, ignorēja latviešu un igauņu zemnieku kārtas ļaudis un pat aristokrātu dzīvesveidu aprakstīja pēc stereotipu vadītiem acurmirkļa iespaidiem svinīgos banketos vai oficiālās pieņemšanās.³ Politisku un tikpat bieži sentimentālu apsvērumu iespaidā viņi neredzēja iemeslu apšaubīt vācbaltiešu spriedumus par vietējo sociālo situāciju un pieņēma tos par personisko viedokli.⁴ Atšķirībā no iepriekšminētajiem, pa 19. gadsimta Baltiju ceļojošajiem Lielbritānijas pavalstniekiem vācbaltieši un vācieši kopumā bija tādi paši svešinieki kā latvieši vai igauņi. Britiem parasti nebija politisku vai personisku simpātiju vai antipātiju pret Baltijas guberņām un to iedzīvotājiem, un viņi neizrādīja pret latviešiem vai vācbaltiešiem vairāk aizspriedumu kā pret jebkuru citu mazpazīstamu Eiropas tautu. Britu ceļotāju piezīmes satur daudzas kļūdas un ļoti bieži demonstrē pārsteidzošu ignoranci, taču tās ir rakstījuši personiski neatkarīgi novērotāji, kas izteica pēc viņu pārlicības godīgu viedokli. Tieši tas padara šīs ārpus Britu salām nu jau gandrīz pilnībā aizmirstās publikācijas tik vērtīgas no ikdienas dzīves vēsturnieka viedokļa.

Raksts tapis ar nolūku iekļaut Latvijas 19. gadsimta vēstures avotu klāstā Lielbritānijas pavalstnieku ceļojumu piezīmes, kas publicētas laika posmā starp 1800. un 1840. gadu, kad literatūra par Krievijas impēriju baudīja īpašu popularitāti angļu lasītāju vidū. Turpmāk analizētu iemeslu dēļ tikai neliela daļa britu ceļotāju izvēlējās doties uz Krieviju pa sauszemes trasi caur Baltiju, tādēļ vērā ņemamu apskatāmā perioda Lielbritānijā izdotu ceļojumu piezīmju ar materiāliem par Baltijas guberņām, kā apzinātu, tā pagaidām neidentificētu, ciktāl iespējams prognozēt, ir ne vairāk kā 10–15. Īpaši jānorāda, ka šeit apskatītas tikai sauszemes ceļotāju piezīmes, nepieminot aprakstus, ko atstājuši Rīgu īslaicīgi apmeklējušie kapteiņi vai jūras virsnieki, kam vietējās dzīves apstākļi interesēja tikai dienesta vajadzību kontekstā un bija raksturīgi britu jūras aprindās izplatītie aizspriedumi pret Krievijas impēriju. Raksta mērķis ir apzināt noteiktu skaitu potenciāli vērtīgu vēstures avotu un veikt to izcelsmes un satura analīzi. Diskusijas par laikmeta politiskajām un sociālajām problēmām, ieskaitot vācbaltiešu kopienas vietu un

lomu 19. gadsimta vēsturē, atrodas ārpus tā ierobežotajiem ietvariem. Tāpat ārpus atsevišķiem 18. gadsimta beigu vācu ceļošanas īpatnību aspektiem rakstā apskatītie jautājumi tikpat kā nesaskaras ar nesen tapušo Edgara Ceskes promocijas darbu par vācbaltiešu ceļotājiem Eiropā.⁵ Šī pētījuma pamatā ir pilnīgi atšķirīgs skatpunkts – nevis vietējo ļaužu ceļošana ārzemēs, bet ārzemju viesu iespaidi par mūsu zemi. Ceļojumu vēstures pētījumu literatūrā to parasti dēvē par “apmeklētāju” problēmu.⁶ Raksta vienīgā tēma ir svešinieku sastapšanās ar Baltiju un tās rezultātā radušies iespaidi.

CEĻOJUMA JĒDZIENS UN CEĻOJUMA APRAKSTA TRADĪCIJAS 18.–19. GADSIMTA LIELBRITĀNIJĀ

To, ka jau sākot ar 16. gadsimtu Britu salu iedzīvotāju priekšstats par ceļojuma jēdzienu jūtami atšķīrās no pārējās Eiropas, noticea divi faktori. Pirmkārt, līdz ar anglikāņu baznīcas izveidi reformācijas rezultātā tika likvidētas, sagrautas vai mainīja savas funkcijas reliģiska rakstura ievērojamās vietas, kas iepriekšējos gadsimtos kalpoja par svētceļojumu galamērķiem. Laicīga rakstura svētvietām pielīdzināmi objekti, kas kļuva par iemeslu tālākam ceļojumam, Britu salās sāka rasties tikai 18. gadsimta beigās, bet lielākā skaitā – ne agrāk par 19. gadsimta sākumu, līdz ar Valtera Skota vēsturisko romānu popularitātes vilni. Otrkārt, Britu salu ģeogrāfiskais stāvoklis, kas izolēja tās ne tikai no Eiropas, bet arī salīdzinoši nelielus reģionus vienu no otra, neveicināja vēlēšanos ceļot bez ārkārtas iemesla un arī tad tikai Londonas virzienā. Paradumu apceļot dzimto zemi personiskas intereses pēc, ko, dodoties pārgājienā no Londonas uz Skotiju, 1622. gadā aizsāka ievērojamais dzejnieks Bens Džonsons, ilgstoši piekopa tikai pietiekami augsta statusa ļaudis, kam nedraudēja apsūdzība klaidonībā, un šāda nodarbe tika uzskatīta nevis par ceļošanu, bet amatieru novadpētniecību, ko nav nepieciešams aprakstīt sīkāk.⁷ Par īstiem, apraksta un publikācijas vērtiem ceļojumiem 16.–18. gadsimta Anglijā uzskatīja tikai valsts vai privāta dienesta profesionāļu atskaites par tālu zemju pirmatklājuma vai izpētes ekspedīcijām (*voyages*). Šāda profesionālā ceļojuma uzrakstīšanas tradīcijas Anglijā un vēlāk arī Lielbritānijā tikpat kā neatšķīrās no līdzīga satura darbiem citās Eiropas zemēs un saglabājās nemainīgas Frensisa Dreika, Džeimsa Kuka,

Ernesta Šekltona un Frensisa Čičestera laikos, citiem vārdiem, no 16. gadsimta līdz 20. gadsimta beigām.

Trešais britu ceļojumu paveids, kas atrodas šī raksta uzmanības centrā, radās sakarā ar angļu 16. gadsimta otrās puses valdošās aristokrātijas nespēju izolēt sevi no katoliskās Eiropas arī pēc anglikānisma ieviešanas. Jau pastāvošās valsts pārvaldes tradīcijas prasīja, lai vadošos galma un varas amatus pēc iespējas ieņemtu dižciltīgie ar kaut nelielu laicīgo tieslietu studiju pieredzi kādā no par jurisprudences zinātņu centriem atzītajām Ziemeļitālijas universitātēm, jo Oksfordas un Kembridžas universitāšu pedagoģiskā reputācija līdz pat 18. gadsimta beigām bija ne pārāk augsta, bet krietni tuvākā Parīzes universitāte specializējās kanonisko tiesību pasniegšanā.⁸ Tādējādi ja ne par obligātu, tad vismaz vēlamu jebkura pietiekami augstdzimuša un bagāta angļu jaunieša audzināšanas noslēgumu Elizabetes I valdīšanas laikā kļuva tā sauktais lielais ceļojums (*Grand Tour*), kura formālais mērķis bija studijas Itālijas universitātēs, taču papildus pie tām, apvienojot lietderīgo ar patikamo, tika paredzēta vispirms Francijas un Holandes, bet no 17. gadsimta beigām arī Vācijas zemju un Romas un Dienviditālijas ievērojamāko vietu apskate. Visu 17. gadsimtu *Grand Tour* tradīcijas uzturēšanu traucēja kā politiskās jukas Britu salās, tā karadarbība Eiropā. Tikai pēc Spānijas mantojuma kara noslēguma 1714. gadā ārzemju izglītības ceļojumi kļuva par pienākumu katram britu pavalstniekam, kas vēlējās iekļūt elites virsslānī. 1732. gadā virkne ietekmīgu aristokrātu ar Itālijas studiju pieredzi izveidoja Londonā tā saukto Diletantu klubu (*The Society of Dilettanti*), kas izvirzīja par mērķi antīkā kultūras mantojuma izpēti veicināšanu, bet vienlaikus popularizēja tālo individuālo zinātnisko ceļojumu ideju.⁹ Kluba darbības iespaidā, kā to var labi redzēt no 18. gadsimta 40. gados rakstītajām grāfa Česterfilda vēstulēm – pamācībām dēlam, *Grand Tour*, it īpaši nākamajiem diplomātiem, izvērtās par sarežģītu Eiropas galma etiķetes un vietējo paradumu apgūšanas rituālu, kas aizņēma vairākus gadus.¹⁰ 1769. gadā bagātais botānikas entuziasts Džozefs Benkss (*Banks*), dodoties līdz pirmajai Kuka ekspedīcijai, bija spiests taisnoties augstākās sabiedrības paziņu priekšā, ka “katrs nejēga spēj apbraukāt Eiropu, bet mans *Grand Tour* būs apkārt pasaulei”.¹¹

Diletantu kluba darbība un strauji augošā britu aristokrātu ārzemju ceļošanas intensitāte, kas jau 18. gadsimta vidū padarīja an-

gļus un skotus par visbiežāk sastopamajiem ārzemniekiem Rietumeiropā, veicināja ārzemju ceļojumu popularitāti arī daudzu mazāk titulētu, bet ekonomikas uzplaukuma un industriālās revolūcijas pirmsākuma rezultātā turību ieguvušu britu monarha pavalstnieku vidū. Ja britu titulētajai aristokrātijai nebija īpašas vēlēšanās izklaidēt “pūli” ar publicētām ceļojumu piezīmēm, mazāk ietekmīgiem ļaudīm izdots sava ceļojuma apraksts kalpoja kā statusa simbols un pieteikums uz piederību augšslāņiem. 18. gadsimta otrajā pusē Lielbritānijas grāmatu tirgū vienu no nozīmīgākajām vietām sāka ieņemt angļu un skotu personisko Eiropas un Vidusjūras reģiona ārzemju ceļojumu apraksti, kas sacerēti vairs ne kā valsts vai tirdzniecības firmas pilnvarotu amatpersonu ziņojumi, bet neatkarīgi veiktu novērojumu un no tiem izrietošo spriedumu izklāsts. Privāto ceļojumu apraksta žanrs līdz 18. gadsimta beigām pārveidoja arī daļu no profesionālo ceļojumu literatūras – ārzemju dienestā nodarbināto britu tehnisko speciālistu un garīdznieku – misionāru atskaites par pieredzēto. Tā rezultātā 18.–19. gadsimta mijā britu privātā ceļojuma apraksts sāka atšķirties no līdzīgas ievirzes sacerējumiem Francijā un Vācijā, un atšķirību pamatā ir tā bezkaislība un atsvešinātība. Kontinenta eiropieši aprakstīja savus ceļa iespaidus kā emocionālu piedzīvojumu neatkarīgi no tā, vai emocijas izsauca tiešie novērojumi, politiskie uzskati vai filozofiskas pārdomas. Apgaismības laika izskaņas vācieši, kā mākslinieks Dāniels Hodoveckis, rakstnieks Johans Gotfrīds Zeime vai Ādolfs fon Knige savā klasiskajā memuāru romānā “Ceļojums uz Braunšveigu”, atainoja vai nu netālus ceļojumus, vai pasauli, kas bija viņiem dvēseliski tuva pat svešumā, un cilvēkus, ar ko vēlējas iepazīties.¹² Britu karalistes iedzīvotājs ārpus dzimtajām salām ceļoja pa nedraudzīgu svešumu, kur bija iespējams meklēt atbalstu vien nedaudzajās angļu kopienās. Viņš skatīja savu ceļojumu jeb, pareizāk sakot, savus publiski atklājamus iespaidus par to kā virzību uz konkrētu, iepriekš noteiktu un izvērtētu galapunktu un veidoja savu aprakstu no divām daļām – sīks un dažreiz pat faktuāli pārmērīgs novērojumu kopums par vienu vai vairākām vietām, ko bija paredzēts sasniegt, un atskaite par norisēm un negadījumiem ceļā uz un no tām.

Ap 1800. gadu savu pieticīgo *Grand Tour* variantu veikt gribošo britu pavalstnieku kopskaits ir pieaudzis tik strauji, ka angļu valodā

rodas jauns atvasinājuma vārds “tūrisms” (*tourism*). Pēc Napoleona karu noslēguma šis vārds strauji ienāk Eiropas valodās, un 1838. gadā franču rakstnieks Stendāls izveido vārdu “tūrists”. 19. gadsimts Britu salās sākas un beidzas kā lielo un mazo ceļojumu zelta laikmets, kur ceļojumu apraksti lielā mērā aizstāj vēl neizgudrotos detektīvromānus un citu izklaidējošo literatūru, atšķirībā no Vācijas, kur pēc 18. gadsimta ceļojumu literatūras drudža lasītāji pievēršas citiem literatūras žanriem.¹³ Eiropā, it īpaši Vācijā pēc 1800. gada, ceļojumu grāmatu klāsts sadalās tradicionālajā politiski filozofisku pamfletu žanrā un faktoloģiski precīzā ekskursiju literatūrā, ko sākotnēji gatavo angļu aristokrātus apkalpojušie *Grand Tour* gidi.¹⁴ Kā daudzos citos jaunievedumos, Lielbritānijā jau 18. gadsimta beigās ir pasaules priekšgalā individuālā tūrisma inovāciju jomā, izgudrojot speciālas daudzfunkciju ceļasomas un to inventāru, “angļu parauga” ceļojuma apģērbu un pirmos praktiski lietojamos ceļvežus, ko izdevēji pārļabo ik pēc dažiem gadiem.¹⁵ 19. gadsimta pirmā puse kļuva par angļu ceļojuma jēdziena pārejas periodu, kad jau bija radies tūrisms mūsdienu izpratnē, bet vēl nepastāvēja tehnisko līdzekļu tā nodrošināšanai. Pēc 1860. gada dzelzceļi un tvaikoņi līdz ar pirmo ceļojuma aģentūru izveidi Londonā radīja jauno masu tūrisma – un individuālo ceļa iespaidu izklāsts pārcēlās uz avižu reportāžām.

BRITU TRANZĪTA CEĻOTĀJI 19. GADSIMTA PIRMĀS PUSES BALTIJĀ

18. gadsimta 60. gados līdz tam sporādiskie britu tirgotāju un tehnisko speciālistu ceļojumi uz Krieviju kļuva par parastu parādību un Pēterburgā izveidojās kaut neliela, bet skaitliski stabila britu diaspora. Savus ziedu laikus tā piedzīvoja 18.–19. gadsimta mijā, kad Krievijas impērijas elites aprindās izveidojās noturīgs pieprasījums pēc angļu ārstu un inženieru pakalpojumiem.¹⁶ Līdz ar Nikolaja I valdīšanas sākumu 1825. gadā viņa priekšteča Aleksandra I mēreni labvēlīgo attieksmi pret britu pavalstniekiem nomainīja atsalsums, ko izraisīja gan Krievijas un Lielbritānijas sāncensība par ietekmi Kaukāzā, gan arī individuāli incidenti ar abu pušu kuģiem un pasažieriem ostās un muitas iestādēs. 19. gadsimta 40. gados Pēterburgas britu diasporas lielāka daļa, kas nebija iesaīs-

tīta sūtniecības vai angļu jūrnieku apkalpošanas dienestā, zaudēja savu savrupību un saplūda ar galvaspilsētas protestantu ticības ārzemnieku aprindām.¹⁷ Taču, pirms tas notika, aptuveni pusgadsimtu no 1790. līdz 1840. gadam Pēterburga kļuva par daudz sabiedriski aktīvu britu ceļamērķi, vispirms darba, pēc tam izziņas un izklaides, bet 19. gadsimta 30. gados arī modes nolūkos, sakarā ar pēkšņi izcēlušos Krievijas ceļojumu stāstu popularitāti Londonā.¹⁸ Pēc 1812. gada ugunsgrēka, kad Rietumu pasaule atcerējās par Maskavas eksistenci, Pēterburgā ieradušies britu ceļotāji sāka uzskatīt par pienākumu apmeklēt arī otru Krievijas galvaspilsētu, lai gan tikai nedaudzi devās vēl dziļāk iekšzemē. Protams, tikai daļa no viņiem uzskatīja par nepieciešamu rakstīt ceļojuma piezīmes publikācijas nolūkos, lai gan atbilstoši laikmeta tradīcijai gandrīz visi uzturēja dienasgrāmatas vai cita veida pierakstus. Pēc pieejamā apskatāmajā periodā Londonā izdoto Krievijas impērijas tematikas ceļojumu aprakstu klāsta iespējams izdalīt trīs publicēto grāmatu autoru tipus.

Vislielākajā skaitā pārstāvēti tā saucamie “ceļojumu rakstnieki” – stipri atšķirīgas izcelsmes un sabiedriskā stāvokļa personu loks, ko vienoja tikai vēlēšanās gūt personisku labumu no ceļojuma piezīmju publikācijas. Daudziem no viņiem, kā tas lepni norādīts titullapās, Krievijas impērijas apmeklējuma apraksts nebija ne pirmā un pat ne otrā grāmata. Īpaši jānorāda, ka šo ļaužu vidū nebija augsti titulētu aristokrātu, kuri acīmredzot pieturējās pie pārliecības, ka viņu garadarbus drīkst lasīt tikai tādi paši dižciltīgie, nevis “pūlis”. Daži no ceļojošajiem rakstniekiem, kā Džons Kars vai Ličs Ričijs, bija sava laika literatūras aprindās labi pazīstami cilvēki. Līdz Napoleona karu noslēgumam un vēl dažus gadus pēc tam britu ceļojošie rakstnieki turpināja pieturēties pie 18. gadsimta tradīcijas, gaidot nevis materiālu peļņu, bet reputāciju paaugstinošu atzinību. Pēc 1830. gada, līdzīgi kā pārējā Rietumeiropā, arī daudzi britu ceļojumu apraksti kļūst par precī, ko raksta pēc pasūtījuma vai ar nolūku pārdot. Taču atšķirībā no šā laika politizētajām franču publikācijām, ko krievu historiogrāfijā visai pamatoti dēvē nevis par ceļojumu, bet pamfleta literatūru, britu 19. gadsimta 30. gadu autori pauž tikai personisko nostāju par saviem novērojumiem un neielaižas politiskos sprediķos. Otrā, gandrīz tikpat liela rakstošo ceļotāju grupa ir ārsti vai inženieri, kas bija uzaicināti uz Krieviju

kā konsultanti. Viņu priekšrocība, atrodoties ietekmīgas personas svītā, bija iespējā novērot un uzklaut arī valdošo aprindu viedokļus. Nebūdami atkarīgi no rakstnieka reputācijas, šie ļaudis nereti pauda krietni nesaudzīgākus spriedumus par redzēto. Visbeidzot, atsevišķs britu ceļotāju paveids bija anglikāņu un metodistu garīdznieki, kas ieradās Krievijā kā misionāru biedrību pārstāvji vai, prozaiskākos apstākļos, ļoti bagātu ceļotāju mājskolotāju vai algotu kompanjonu lomā.¹⁹ Nereti viņi ir apmeklējuši apvidus vai objektus, kas pagājuši garām laicīgo ceļotāju uzmanībai, taču nosliece pārvērst jebkuru sadzīvisku novērojumu par iemeslu moralizējošai fabulai mazina teksta vērtību.

Privāts ceļojums uz Ziemeļeiropu un Pēterburgu kā *Grand Tour* pieticīgāks variants britu vidū bija iecienīts jau 18. gadsimta 90. gados, taču īpaši populārs kļuva pēc 1803. gada, kad tika sarautas Lielbritānijas attiecības ar Napoleona I Franciju. Aresta draudu dēļ britu iespējas ceļot pa Eiropu kļuva visai ierobežotas, un krietna daļa Itālijas tūristu devās Baltijas jūras virzienā. Lielākā daļa no viņiem izvēlējās joprojām par eksotiski mežonīgu uzskatīto ziemeļu maršrutu – Norvēģija, Zviedrija ar kuģi no Stokholmas uz Turku un pēc tam caur Somiju uz Pēterburgu, atgriežoties mājās ar kuģi un neapmeklējot Baltijas guberņas.²⁰ Gandrīz vienīgie angļu ceļotāji Kurzemē un Vidzemē tobrīd bija angļu Bībeles biedrību darbinieki, kas baudīja Aleksandra I īpašu labvēlību. Situācija mainījās pēc Francijas sakāves, kad, iestājoties Džordža IV valdīšanas laikam ar turīgo aprindu augošajām prasībām pēc komforta, Pēterburgas virzienā braucošie briti bieži vien nevēlējās paciest neērtības, ko radīja jūras satiksmes pārtraukšana ik ziemu uz vismaz 110 dienām un neprognozējamās Baltijas vētras, kas varēja aizkavēt Lībekas burukuģa izbraukšanu uz 7–10 dienām. Daudzi no viņiem uzskatīja par labāku nokļūt līdz Mēmelei (Klaipēdai) un noligt karieti vai vietu Pēterburgas diližansā. Tādējādi, šķērsojot latviešu apdzīvoto teritoriju pa pasta ceļa maršrutu Mēmele–Skrunda–Jelgava–Rīga–Valmiera–Valka, visi ceļotāji skatīja viena un tā paša ceļa apkārtni, apmeklēja tās pašas iebraucamās vietas un izvietojās tais pašās pilsētu viesnīcās. No šī viedokļa viņu apraksti par pieredzēto ir ļoti interesanti, jo ļauj salīdzināt novēroto un pamanīt laika gaitā notikušās izmaiņas. 19. gadsimta 20.–30. gadu angļu ceļojumu piezīmju, kas aprakstītu piedzīvoto citviet Baltijā, tikpat kā nav.

Sākot aptuveni ar 1825. gadu, britu spriedumos par Kurzemi un Vidzemi, īpaši attiecībā uz lielākajām pilsētām un apskates objektiem Rīgā, kļūst jaušami noteikti informatīvie stereotipi. Par iemeslu tiem ir sava laika populārākais britu Eiropas zemju ceļvedis, kura autore Marianna Starka galvenokārt apkopojusi Napoleona karu laika britu ceļotāju piezīmes, tai skaitā attiecībā uz Baltiju – Džona Kara (*John Carr*) 1804. gada ceļojuma aprakstu.²¹ Pateicoties šai grāmatai, vairākums Rīgu apmeklējušo angļu bija pārliecināti, ka vienīgais objekts, kas pelnījis viņu īpašu ievēribu, ir plostu tilts pār Daugavu, kas ceļvedi nodēvēts par lielāko šāda veida būvi Eiropā. Turklāt grāmatā sniegtajā pasta ceļojuma maršrutā, ko pēc tam kopēja neskaitāmi uzcītīgi autori, Valka nezināmu iemeslu dēļ tika aizstāta ar Gulbeni, liekot domāt par došanos pa veco 18. gadsimta pasta ceļu otrpus Peipusa ezeram.²² Vēlēšanās demonstrēt savu erudīciju bija jau pierasta tā laika Krievijas ceļojumu aprakstu tradīcija visā Eiropā, ko savā 1812. gada Maskavas un Pēterburgas aprakstā ievēroja pat franču romantiskā rakstniece Žermēna de Stāla (*de Staël*), tādēļ britu ceļotāji papildināja savus novērojumus ar izvilkuņiem no ceļvežiem un vietējiem statistikas krājumiem, bet vēl lielākā mērā iepriekšējo ceļotāju darbiem, palaikam iesaistoties ar viņiem polemikā.²³ Kopumā 19. gadsimta 20.–30. gadi ir Krievijas ceļojumu ažiotažas laiks Lielbritānijā. Atbilstošas tematikas ceļojumu apraksti iekļūst populārāko grāmatu skaitā un izpelnās kritiskas diskusijas, tomēr visslavenākie no tiem, ieskaitot par Krievijas ceļojuma etalonu uzskatīto ārsta Roberta Laiela (*Robert Lyall*) 1825. gada darbu, Baltiju neapraksta.²⁴

19. gadsimta 30. gados no Lībekas uz Pēterburgu sāk kursēt pirmie tvaikoņi, kas spēj nodrošināt savlaicīgu ierašanos galamērķī. Tomēr lielais skaits avāriju sākotnēji attur no to izmantošanas, un joprojām ir iecienīts Mēmeles–Pēterburgas maršruts, kurā pēc tikko notikušas ceļu stāvokļa uzlabošanas pēc 1840. gada kļūst iespējams šķērsot Baltiju četrās dienās. Pirms tam tikai ceļojums no Kēnigsbergas līdz Jelgavai labos apstākļos aizņēma deviņas dienas. Četru zirgu diližansa ātrums īsi pirms dzelzceļu ieviešanas svārstījās no desmit jūdžēm jeb sešpadsmit kilometriem stundā uz labas šosejas līdz ne vairāk kā pieciem kilometriem stundā uz nomaļiem meža ceļiem.²⁵ Jebkurā gadījumā tas ir ievērojams panākums salīdzinājumā ar desmit gadus senu pagātņi, kad, pēc gandrīz

vienprātīga pieredzējušu Eiropas apceļotāju viedokļa, aizklūt no Rīgas līdz Gaujas pārceltuvei bija ne vieglāk kā šķērsot Pirenejus. Par attaisnojumu 19. gadsimta 20.–30. gadu Baltijas ceļu uzturētājiem gan jāsaka, ka šai laikā viena no galvenajām Eiropas pasažieru tranzīta trasēm – Hamburgas–Libekas ceļš – atradās tik sliktā stāvoklī, ka nedaudz vairāk kā 50 kilometru brauciens aizņēma līdz 12 stundām.²⁶ Tuvojoties trīsdesmito gadu beigām, angļu ceļotāju skaits Baltijā pieaug, uzlabojas Rīgas un Jelgavas viesnīcu pakalpojumi, un Rīgā sāk veidoties neliela angļu kopiena, taču tieši tai brīdī Baltijas tēma britu ceļojumu literatūrā apstājas ne tik daudz politisko konfliktu dēļ, cik tāpēc, ka gandrīz visi rakstošie briti sāk izvēlēties jūras ceļu uz Pēterburgu. Vienīgais un pēdējais izņēmums ir īpatnējā situācija 1858. gadā, kad sakarā ar Aleksandra II reformu “atkusni” tiek izsniegts tik liels skaits Krievijas ārzemju pasu, ka uz laiku Pēterburgā nav iespējams nopirkt kuģa biļeti uz Eiropu un neveiksmīgākie ārzemnieki spiesti izmantot krietni mazāk populāro Mēmeles diližansu.²⁷ Nākamajā, 1859. gadā dzelzceļš no Pēterburgas sasniedz Pleskavu, un uz īsu laiku ārzemju viesu vidū kļūst populāra diližansa trase Pleskava–Daugavpils–Kauņa–Kēnigsberga, taču uz ceļa un viesnīcās pārciestās neērtības attur ceļotājus no uzmanības veltīšanas Latgalei.²⁸ Divus gadus vēlāk ir gatava starptautiskā dzelzceļa trase līdz Varšavai. No 1862. gada vasaras Baltijā sākas dzelzceļa tūrisma laiks un ceļojuma apraksti, kas tagad sarūk līdz īsām piezīmēm presē vai ierakstiem dienasgrāmatā, kļūst bezkaislīgi.²⁹

Minēto iemeslu dēļ Baltijas apmeklējumam parasti tiek veltītas mazāk svarīgās ceļojuma apraksta grāmatas nodaļas. Baltijas vai Livonijas vārds gandrīz nekad nav minēts grāmatas nosaukumā un tātad arī bibliogrāfiskajā klasifikācijā, kas apgrūtina meklējumus, ja runa ir par jau aizmirstiem autoriem. Tieši tāpat atsevišķos gadījumos būs grūti identificēt autoru, jo daži no viņiem vai nu rakstīja zem pseidonīmiem, vai arī slēpa patieso ceļojuma mērķi. Kā labu piemēru šai sakarā var minēt Mērijas Holdernesas (*Mary Holderness*) grāmatu par ceļojumu no Rīgas līdz Krimai 1815. gadā, kur pat izdevējiem nav īsti skaidri patiesie iemesli, kas pamudināja autori (vai autoru) veikt šo neapšaubāmi autentisko ceļojumu.³⁰ Tā vai citādi, iepazīšanās ar ceļojumu aprakstiem rada pārsteidzoši pozitīvu iespaidu par to autoriem pat anonimitātes gadījumā. Publikācijām raksturīgs izcili kvalitatīvs literārais stils, kas nav mazs nopelns

laikmetā, kad angļu rakstniecības etaloni bija Bairons un Valters Skots. Par šo faktu ir viegli pārliecināties, noliekot blakus šeit pieminēto ceļotāju tekstus un 19. gadsimta 20.–30. gadu ievērojamāko angļu literatūras klasiķu darbu lappuses. Pārsteidzoši, bet gandrīz sliktākais literārais stils piemīt profesionālajam skotu literātam Ličam Ričijam (*Leitch Richie*), kurš 1835. gadā apmeklēja Krievijas impēriju, rakstot pasūtījuma grāmatu sēriju par Eiropas zemēm.

Visi šie cilvēki bija lieliski novērotāji, par ko pirmkārt jāpateicas viņu izglītībai un fiziskajai izturībai. Šādu apgalvojumu var izdarīt pēc ceļotāju spējas bez jūtāmām sekām pārciest nakšņošanu visnerētākajos apstākļos, ieskaitot ziemas vidū pagalmā atstātu karieti, izturēt ilgstošas ceļa pārslodzes un iztikt ar nepierastu sliktas kvalitātes ēdienu. Īpaši svarīgi ir tas, ka, piederot pie tās Lielbritānijas sabiedrības daļas, kas bija iesaistīta politiskajā dzīvē vēl pirms 1832. gada reformas, angļu ceļotāji izsaka savus iespaidus atklāti un vadoties tikai no personiskās pārlicības un aizspriedumiem. Vietējās institūcijas un dzīves kvalitāte tiek salīdzināta ar angļu analogiem, un nereti, it īpaši raksturojot muitas iestāžu darbību, spriedums nav par labu dzimtenei.³¹ Pie citām pozitīvi vērtējamajām īpašībām jāmin arī valodu prasme vai drīzāk vēlēšanās zināt visu apceļojamā reģiona lielo valodu pamatus. Britu ceļotāji tādēļ ar nepatiku izsakās par savu nespēju saprast vismaz dažus latviešu un igauņu valodas vārdus, vainojot par to ne tik daudz savu neprasmī, cik vietējo pamatiedzīvotāju “atpalcību”. Viena no ceļojumu aprakstu satura sastāvdaļām, ko šodien tikpat kā nav iespējams atšifrēt, ir bieži sastopamie zirgu un kariešu apraksti. 19. gadsimta pirmās puses ceļotājs pārzināja zirgu transportu tikpat labi kā mūsdienu cilvēks automašīnas. Šodien tā ir pilnīgi aizmirsta sadzīves joma, un pat pasaules historiogrāfijā pirms 1931. gada nebija neviena profesionāla pētījuma par zirgu izmantošanu pagātnē.³² Zirgi un zirgu transports Baltijā pirms mehānismu ieviešanas ir tēma, kurai akūti vajadzīgs pētnieks.

RĪGAS UN JELGAVAS IKDIENA

Apskatāmo ceļojumu piezīmju nozīme ir dažu ne tik daudz historiogrāfisku, cik publicistiski emocionālu stereotipu pārvērtēšanā, balstoties uz ikdienas dzīves aprakstiem. Pirmais no stereotipiem,

kas tiek sagrauts, ir vēlākie priekšstati par vācbaltiešu mājokļu nevainojamo tīrību un komfortu.³³ Šķiet, Baltijas guberņu teritorijā tas, ko Rietumeiropā pazīst kā pilsoniska mājokļa komfortu, bija pat ne 1815.–1840. gada bīdermeiera laikmeta, bet 19. gadsimta vidus jaunievedums. Vāciešu dzīvojamās telpas pilsētās, ko apraksta Džordža III laika angļu muižu ēkas un villas bieži apmeklējušie ceļotāji, viņu skatījumā ir nekārtīgas un netīras.³⁴ Īpaši šokējošu iespaidu radījis Rīgas namnieku vēl no viduslaikiem saglabātais paradums noklāt telpu grīdas ar priežu skujām, ko angļi uzskatīja par vienu no galvenajiem iemesliem kukaiņu pārpilnībai ēkās, to skaitā viesnīcās. Rīgas un Jelgavas novērtējumā vērojami vislielākie aizspriedumi, jo pilsētas ideāls ceļotājiem bija strauji augošā gandrīz miljonu lielā Londona, kam mūros iežņaugtā Rīga vai nelielā provinciālā Jelgava bez sabiedriskās dzīves siltajos mēnešos nekādi nevarēja līdzināties. Nepārtraukta nosodījuma objekts gandrīz visu ceļotāju piezīmēs no 1815. līdz pat 1840. gadam ir Rīgas ielu bruģis, ko viņi vienprātīgi atzīst par nepareizi liktu un veidotu no neatbilstošiem akmeņiem. Tikpat lielu nosodījumu izpelnījās šauro trotuāru un ielu vidū izvietoto ūdens noteku plānojums.³⁵ 19. gadsimta pirmās puses Lielbritānijas pilsētās lielākā daļa novecojušo viduslaiku ēku vai nu jau bija nojauktas, vai gaidīja savu kārtu. Turklāt no subjektīvā viedokļa vācu arhitektūras stili likās svešādi pat daudz ceļojušiem britiem. Pie cita lielpilsētas plānojuma pieradušajiem londoniešiem Rīgas sabiedriskās ēkas nelikās esam ievēribas cienīgas un īslaicīgās uzturēšanās laikā tika apmeklētas vienīgi, ja māca garlaicība vai tika meklēti seni kuriozi. Ar pastaigu pa Daugavas plostu tiltu un uzkāpšanu Pētera baznīcas skatu tornī pilsētas apskate tika uzskatīta par pabeigtu.³⁶

Ceļotāju kontakti ar vācbaltiešu kopienu bija minimāli. Ar transporta pārvaldījumu pakalpojumiem Baltijas guberņās apskatāmajā periodā nodarbojās galvenokārt citu tautību ļaudis. Joprojām sarežģītā naudas maiņa, ko gandrīz katrs ceļotājs dēvēja par neērtu un neizdevīgu, bija Mēmeles ebreju tautības mijēju rokās, ienesīgākās Kurzemes viesnīcās līdz 19. gadsimta 30. gadiem uzturēja franču imigranti, kas dažreiz pat nerunāja vāciski, bet par pasta kariešu kučieriem strādāja krievi.³⁷ Pat ierodoties Rīgā, angļu ceļotāji jau pirmajā dienā meklēja tautiešu sabiedrību, sākotnēji vietējos anglikāņu dievkalpojumus, bet no trīsdesmitajiem gadiem angļu

jūrniekiem paredzētajās saietu vietās un kādas vietējās angļietes uzturētajā viesnīcā – pansijā. Vietējos vāciešus britu ceļotāji parasti sastapa iestādēs vai oficiālu saietu laikā, kur privātas sarunas uzsākt nebija viegli. Iemesls tam visticamāk bija kā vācbaltiešu, tā Lielbritānijas pavalstnieku sarunvalodas barjera. Neskatoties uz viņu pašu apgalvojumiem, kā angļi, tā skoti pārzināja vai nu tikai vācu valodas pamatus, vai bija apguvuši to, lai lasītu vācu autoru grāmatas, un tādēļ centās uzturēt sarunu franciski, kas pārāk bieži bija vācbaltiešu vājā vieta. Atsvešinātību vēl jo vairāk veicināja Rīgā dzīvojošie angļi, kas, nespējuši atrast kopīgu valodu ar vācbaltiešiem, jau pirmajās privātajās pusdienās ar viesiem no dzimtenes steidzās tos informēt, ka Rīgas vācieši ir Krievijas impērijas ienaidnieki un necieš pat tos tautiešus, kas pelna iztiku krievu dienestā.³⁸ Tādējādi par vācu kopienas īpašo stāvokli Baltijā un viņu uzskatiem britu ceļotāji parasti vispirms uzzināja no tautiešiem Pēterburgā vai Rīgā vai pat nejauši sastaptiem ceļabiedriem un franču izcelsmes Kurzemes viesnīcniekiem.³⁹ Jāpiebilst, ka līdzīgā situācijā varēja nonākt arī jebkurš Baltijā iebraucis ārzemju vācietis bez rekomendācijas vēstulēm vai draugiem vietējo vidū. Slavenais komponists Rihards Vāgners, ieradies Rīgā 1837. gada augustā, turpmākos divus gadus tā arī nespēja iekļūt pilsētas vācbaltiešu elites aprindās un aprobežojās ar nedaudziem bezpersoniskiem kontaktiem mūzikas entuziastu vidū.⁴⁰ Ceļojumu aprakstos atrodamas vairākas komiskas ainas, kad britu tūristus tišām vai pašu nezināšanas dēļ maldina ceļojuma biedri, ilgajās diližansā kopīgi pavadītajās stundās pavēstot ar realitāti tikpat kā nesaistītus pastāstus par vietējo vēsturi un iedzīvotājiem, kas pēc tam ieņem redzamu vietu nākamajā grāmatā.

Ceļotāju Rīgas iespaidu pamatā bija apmešanās vieta. Visu 19. gadsimta pirmo pusi, ja vien jau iepriekš netika piedāvāts lētāks vai ērtāks privātais mitekļis, caurbraucošie ārzemnieki, kārtojot dokumentus vai gaidot diližansu vai savas karietes sagatavošanu ceļam, dzīvoja vai nu “Pēterburgas”, vai “Londonas” viesnīcās. Par šo viesnīcu 1850. gada visnotaļ bēdīgo stāvokli jau publicēts Gvido Straubes raksts.⁴¹ Taču britu ceļotāju piezīmes rāda, ka visas tur minētās problēmas bija aktuālas vairāk nekā divdesmit gadu iepriekš un kalpoja par vienu no galvenajiem iemesliem britu negatīvajam priekšstatam par Rīgu. Protams, var pieļaut, ka tā ir vienkārši subjektīva emociju izpausme, taču no visām ceļojumu

aprakstos minētajām Baltijas tēmām Rīgas viesnīcu zemās kvalitātes nosodījums atkārtojas visbiežāk. Britu ceļotāji sūdzas par nepatīkamiem aromātiem un telpu netīrību, kas tiek slēpta ar dekorēšanu pēc šķietami jaunākās modes, ielu trokšņiem, kuri neļauj gulēt, un nespēju naktī sasaukt kalpotājus.⁴² Visbiežāk izbrīnu izraisa dažādu pēc Napoleona karu beigām Rietumeiropas viesnīcās ieviesušos sīku servisa uzlabojumu pilnīgs trūkums Rīgā, kur viss joprojām tiek darīts pēc 18. gadsimta paradumiem. Izejot uz ielas, britu skatienam paveras Rīga, kas tirgojas un strādā tik nopietni, ka nepievērš uzmanību ārzemniekiem, kuriem nav ko pirkt vai pārdot. Viesus īpaši šokē nepārskatāmās strūgu rindas kā otra eksotiskākā Rīgas ainavas īpatnība pēc tilta.⁴³ Taču ievērojamu vietu apskate notiek aizdomīgas nedrošības atmosfērā, kas īpaši 19. gadsimta 20. gados sabojā gandrīz katra par Rīgu rakstījušā brita iespaidus. Tās ir baumas par krievu muitas patvaļu, angļu jūrnieru kratīšanu uz ielas, meklējot kontrabandu, un pat neskaidri pastāsti par ceļotāju arestiem ārpus pilsētas.⁴⁴ Lai gan ar pašiem aprakstu autoriem Rīgā nenotiek nekas ārkārtējs, pilsētu viņi parasti pamet ar atvieglojuma sajūtu.

Rīga kā tranzīta preču tirgus un Tērbata kā universitātes piedēklis un bruņniecības senlietu muzejs spēja izsaukt vien īslaicīgu daudz ko redzējušo britu ceļotāju interesi. Tādējādi vienīgā Baltijas pilsēta, ko ceļotāji reāli apskatīja un izjuta tās gaisotni, bija Kurzemes guberņas galvaspilsēta Mītava jeb Jelgava. Visi ārzemnieki, kas ceļoja pa maršrutu Mēmele–Pēterburga, nelietojot valsts dienesta dīlīžansu, bija spiesti uzkavēties Jelgavā, lai iesniegtu pasi vai nolīgtu zirgus un kučieri. Angļu ārsti vai cita veida speciālisti ievērojamu krievu augstmaņu svītā varēja cerēt uz uzaicinājumu pieņemšanās, ko apmeklēja viņu darba devējs, un ārsts A. B. Granvils (*Granville*) ir atstājis interesantas piezīmes par utopiskajiem ceļu un kanālu būves plāniem, kas 1827. gadā tika klāstīti pusdienās pie Kurzemes gubernatora.⁴⁵ Mazāk titulētiem ceļotājiem bieži radās grūtības atrast naktsmītni, jo līdz Cēra viesnīcas pēdējai pārbūvei 19. gadsimta 40. gados istabu skaits Jelgavas iebraucamajās vietās bija ierobežots un kļuva nepietiekams lielāka viesu pieplūduma gadījumā.⁴⁶

Britu iespaids par Kurzemes galvaspilsētu, ja var tā teikt, bija divdaļīgs. Visiem patika apvidus ap pilsētu un ainava, kas pavērās,

piebraucot kā no Dobeles, tā Rīgas puses. Daudz neviennozīmīgāki bija iespaidi, ieraugot Jelgavu tuvumā. Slavenā nesakoptās provinciālās pilsētas aina, ko savās atmiņās tik tēlaini uzbūris no Vācijas iebraukušais mākslinieks Jūliuss Dēriņš, attiecas uz laiku pēc 1845. gada, kad tuvojās noslēgumam gadsimta sākumā aizsākušies pilsētas centra pārveide.⁴⁷ Līdz 19. gadsimta 20. gadu vidum, kad noslēdzas tirgus laukuma izbūve, britu ceļotāji pat atsakās uzskatīt Jelgavu par pilsētas goda cienīgu un raksturo to kā ciematu, ap kuru skraida vilki.

Pēc 1825. gada aprakstu noskaņojums mainās. Ceļotāji atzinīgi vērtē pirmos bruģakmeņus, ar ironiju izsakās par veikalu izkārtnēm un to ieeju iekārtojumu un brīnās par no Londonas iedzīvotāja viedokļa neiespējami lēto pārtiku tirgū.⁴⁸ Īpaši pārsteigti viņi ir par gluži eiropisko uz ielas sastapto ļaužu etnisko daudzveidību. Vietējie ebreji tiek raksturoti pēc tā laika britu vidusšķirā pieņemtajiem stereotipiem, ko dažus gadus vēlāk romānā “Olivers Tvists” varoņa Feidžina izskata un darbības aprakstā izklāstīja Čārlzs Dikenss.⁴⁹ Latviešu novērtējumam jau gatava viedokļa nav, tādēļ tiek sīki raksturots zemnieku apģērbs. Viljama Reja Vilsona Jelgavas apkārtnes Kurzemes guberņas zemnieku ikdienas apraksts 1825. gada vasarā ir šāds: “Zemnieki valkā rupja auduma mēteļus, piparu un sāls (*pepper and salt*) krāsā, kas, liekas, esam iecienītākā vietējā apģērba nokrāsa. Apģērba gabals ir ļoti garš un tik cieši apjots jostasvietā, ka veido ko līdzīgu sieviešu apakšsvārkiem. Sievietes nosien galvu ar maziem mutauta lieluma lakatiņiem un nevalkā ko vairāk par kreklu un apakšsvārkiem, un dažām no tām nav ne kurpju, ne zeķu. Citas valkā īpaša veida ādas sandales, kas nosietas ap stilbiem. Bērni ir neiedomājami noskranduši un netīri, dažiem mugurā ir tikai kreklis. Viņu ēkas būvētas no koka, un dūmi tajās izplūst pa durvīm, kā pie skotu kalniešiem [...] Mūs izbrīnīja milzīgie loku un sīpolu daudzumi pilsētas tirgū, jo vietējie zemākās šķiras ļaudis tos labprāt ēd kā augļus.”⁵⁰ Kā viena no Jelgavas īpatnībām tiek pamanīta pilsētas daudzskaitlīgā ebreju kopiena un kolorītie sieviešu tērpi, kas liek justies Jelgavā kā kādā Eiropas dienvidu pilsētā. Ebreji lielā mērā kontrolēja Jelgavas vietējo tirdzniecību, un to ātri gūto labklājību nelabvēļi no vācbaltiešu namnieku aprindām izskaidroja ar kontrabandas preču piegādi Kurzemes aristokrātiem. Mazāk turīgie Jelgavas ebreji acīmredzami nedzīvoja

labāk par latviešu zemniekiem, jo kaut vai tas pats Līčs Ričijs 1835. gadā raksturo viņus ar vārdu *desperadoes* – spāņu laupītāji, ar to domājot nevis nodarbi, bet novalkātās drānas. Jāatzīst, ka britu Jelgavas redzējums ir nepilnīgs, jo gandrīz visi ceļotāji ieradās tur vasarā, kad pilsētā neuzturējās Kurzemes muižnieki. Taču viņu apraksti ir nopietns papildinājums vācbaltiešu memuāriem, kuri attiecas uz nākamajiem 19. gadsimta gadu desmitiem.⁵¹

IKDIENA UZ CEĻA

Kā labi zināms kaut vai no 19. gadsimta sākuma angļu daiļliteratūras, Britu salu ceļu kvalitāte bija ne vairāk kā apmierinoša. Tādēļ pievērš uzmanību gandrīz visu šeit apskatāmo autoru sūdzības par galvenā pasta ceļa katastrofālo stāvokli. Tiesa gan, šis neapmierinātības izpausmes stipri atkarīgas no gadalaika, vasarā ciešot no smiltīm, bet rudenī no neizbraucamiem dubļiem. Iebildumus neizraisa tikai mierīga laika ziemas ceļojumi. Kā jau minēts, šai gadījumā runa lielā mērā ir par mirkļa iespaيدا subjektīviem spriedumiem un emocionālu reakciju uz neērtībām, jo vismaz dažos Ziemeļvācijas apgabalos ceļi bija tikpat slikti, bet iebraucamās vietas vēl sliktākas.⁵² Taču ir skaidrs, ka līdz pat pirmo šoseju izbūvei 19. gadsimta 30. gados ceļu kvalitāte Kurzemes Lietuvas pierobežā un Vidzemes Pierīgā tika uzskatīta par vienu no sliktākajām Eiropā. Džons Kars 1804. gadā apgalvo, ka vasarā saceltie smilšu putekļi Jelgavas apkārtnē iespaidoja pat vietējās dzirnavās malto miltu kvalitāti.⁵³ Iestājoties rudenim, 19. gadsimta 20.–30. gados ceļošana apsīka pat uz galvenajām pasta trasēm līdz brīdim, kad iestājās stabils sals. Iepazīstoties ar grūtībām, ko piedzīvoja kvalitatīvās personiskajās kariatēs braucošie angļi, kas varēja apmaksāt labāko vietējo pasta kučieru pakalpojumus, rodas jautājums, kādā veidā uz tuvākajiem pilsētu tirgiem vai, pildot transporta klaušas, pārvietojās zemnieki. Pa savu kariešu logiem, vismaz Vidzemē, ceļotāji tikpat kā nenovēroja atsevišķus pajūgus, tās drīzāk parasti bija garas vezumu karavānas, un angļus pārsteidza zirgu vājums un pašu transportu nepiemērotība nopietnu kravu pārvadāšanai.⁵⁴ Šie ceļojumu apraksti ir vēl viens iemesls uzskatīt, ka pārvadājumi pa Baltijas ceļiem apskatāmajā periodā bija daudz grūtāka nodarbe, nekā var likties, iepazīstoties ar citiem perioda dokumentiem.⁵⁵

Ceļojumu apraksti vismaz daļēji apgāž arī tik populāro leģendu par 19. gadsimta Kurzemes un Vidzemes krogiem kā ērtām un labi apgādātām pieturvietām.⁵⁶ Līdz pat pasta diližansu norietam 19. gadsimta vidū Baltijas guberņu krogi, kas turklāt atradās uz galvenās tā laika starptautiskās pasta trases, bieži tiek raksturoti kā pilnīgi nesagatavoti viesu uzņemšanai un bez jebkādiem pārtikas krājumiem. Regulārās ceļotāju pieturvietās krogu “kungu galos” nav padomāts par istabu vai vismaz atsevišķu gultu, kas noved pie traģikomiskiem pārpratumiem.⁵⁷ Lielāka viesu pieplūduma gadījumā vēl 19. gadsimta sākumā tiek praktizēta gulēšana pēc grafika. 1835. gadā pa Dienvidkurzemi ceļojošais Līčs Ričijs ar izbrīnu atrod vienu un to pašu ēdienkartes izvēli katrā no piecām pieturvietām pirms Jelgavas, kas neapšaubāmi bija kāda augstāk stāvoša rīkojuma rezultāts.⁵⁸ Pirms 1815. gada un pat nedaudz vēlāk situācija ar pieturvietām uz pasta ceļa, kas caur Daugavpili veda uz Ukrainu, bija tik nopietna, ka ceļojumi tika veikti kolektīvi, ņemot līdzi visu nepieciešamo pārnakšņošanai un ēdiena gatavošanai klajā laukā. Šāda ekspedīcijas veida ceļošana galvenokārt tika veikta tāpēc, ka pat vairākus gadus pēc kara beigām impērijas rietumu pierobežā saglabājās bailes no dezertieru bandām. Par attaisnojumu Baltijas guberņu krodziniekiem gan jāpiemin, ka pat divus trīs gadu desmitus pēc Napoleona iebrukuma Krievijas iekšzemes pasta stacijās pārtika bija atrodama reti un pa lauku apvidiem ceļojošie vienmēr ņēma sev līdzi vajadzīgos krājumus.⁵⁹

Lielākajai daļai angļu ceļotāju bija visai aptuvenus priekšstats par Baltijas guberņu pamatiedzīvotāju tautību un atšķirībām no pārējo Krievijas impērijas reģionu pavalstniekiem, gadījās, ka daži pat aizkļuva līdz Pēterburgai, būdami pārliecināti par visu ceļā sastapto zemnieku piederību krievu tautai. Tādēļ britu ceļotāji, īpaši no dižciltīgo vidus, pēc dažām nejaušām sarunām aizguva 19. gadsimta pirmās puses ar vācbaltiešiem saistīto Pēterburgas aprindu vidū populāro mītu par igauņu barbarismu un atpalcību salīdzinājumā ar “eiropēiskajiem” latviešiem.⁶⁰ Dažiem no viņiem tas lika pārvērtēt savus ceļojuma iespaidus un “ieraudzīt” igauņu zemnieku aprobežotību un netīrību. Taču Britu salās daudzu kopienu un tautu zemnieku kārtas ļaužu statuss un dzīves apstākļi nebija labāki kā latviešiem, un ceļotāji nekavējoties pamanīja atpazīstamas līdzības. Latviešu dūmistabas viņu skatījumā neatšķīrās no mitekļiem, kuros

dzīvoja visnabadzīgākie skotu kalnieši, savukārt 19. gadsimta 20. gados sastapto kurzemnieku apgērbu, pēc kāda ceļotāja atziņuma, nebūtu valkājis pat pēdīgais īru ubags.⁶¹ Ceļojumu apraksti acīmredzami norāda, ka tas, ko vācbaltieši šai laikā dēvēja par latviešu atpalicību, netīrību un pagrimumu, patiesībā bija visdziļākā nabadzība, kas balansēja uz izdzīvošanas robežas. Vienīgais faktors, kas šai laikā glāba latviešus no Britu salu mazturīgo iedzīvotāju likteņa, bija zemas kvalitātes pārtikas, it īpaši dārzenu pieejamība, kas mazināja bada risku.⁶² Ir pamats domāt, ka no ikdienas dzīves viedokļa 1812. gada Prūsijas okupācija un sekojošās paaugstinātās kara nodevas izraisīja Kurzemē sociālu katastrofu un dzīves līmeņa krišanos vismaz uz nākamajiem piecpadsmit gadiem. Ceļotāju skatījumā latviešu zemnieki bija apspiesti vismaz tikpat kā zemnieku kārtas īri. Krogos, kur ceļotāji pārnakšņoja, viņiem retu reizi bija jāiet caur kroga istabu kalpu galā, kur drūzmējās vienkāršā tauta. Šeit viņus pārsteidza ne vien vāciešu augstprātība, sitot un grūstot jebkuru zemnieku, kas gadījās pa ceļam, bet arī zemnieku pazemība, baidoties pat iedzert kungu kārtas klātbūtnē. Lai kāds būtu apskatāmā perioda alkoholisko dzērienu patēriņš latviešu vidū, šais jautājumos krietni pieredzējušie angļi apgalvoja, ka nav sastapuši Baltijā nevienu jūtami piedzērušos zemnieku.⁶³

Latvieši atradās britu ceļotāju novērojumu perifērijā, gandrīz ārpus redzesloka, un tikai Londonas džentlmeņu pieradums vienmēr meklēt apkārtējās pasaules ainās sīkas detaļas anekdotiskiem pastāstiem neļāva viņiem palikt nepamanītiem. Latvieši bija tie divainie ļaudis savādās cepurēs un svārkos, ar sīkiem zirdziņiem un smieklīgiem ratiem, ko gadījās sastapt uz Vidzemes ceļa, tie bija pārbijušies zemnieki, ko viņu acu priekšā sīta katra kaut nedaudz augstāk stāvoša persona, no sardzes karavīra pie Rīgas tilta līdz vācu krodzinieka mazgadīgajai meitai, tā bija pieturvietā sastaptā jaunā sievietē ar bērnu, kas uz brīdi nodeva mazuli draudzenei, lai nebēdnīgi pašūpotos šūpolēs. Angļiem likās divaina arī vietējā valoda, kas tracināja ar nespēju saprast kaut vārdu un tādēļ tika noņecināta.⁶⁴ Tomēr Eiropā bija spēkā kaut norietošs, bet romantikas laikmets, kas joprojām lika saskatīt skaisto dabā un vienkāršā dzīvesveidā.⁶⁵ Angļu ceļotāji pamana latviešu tautas tērpus, brīnās par to greznumlietām (iespējams, saktām), kuru skaistums šķiet šaubīgs, notur Vidzemes zemnieku vīriešus par sievietēm, jo augstās

cepures ir neparasti līdzīgas tām, ko valkā sievietes Velsā, un ar izbrīnu vēro latviešu un lietuviešu jaunāko paaudžu vispārējo aizraušanos ar šūpolēm.⁶⁶ Viens no skaistākajiem tekstiem, ko Lielbritānijas pavaltstnieks jebkad rakstījis par latviešiem, ir Līča Ričija Vidzemes zemnieku kāzu apraksts.⁶⁷ Visu uzzinājis no nostāstiem, Ričijs četras piektdaļas teksta veido no aplamībām, kam ir maz sakara ar realitāti. Taču, būdams cēlies no mazturīgas skotu dzimtas, Ričijs saprot to, kas nav pa spēkam dižciltīgajiem angļiem, – dzīvi apspiestībā. Rakstot par no tāluma novērotajiem 1835. gada klaušu laiku vidzemniekiem, viņš redz savus tautiešus skotus un to paradumus, taču starp teksta rindām mēs esam spējīgi redzēt savus senčus, neskatoties uz to, ka Ričijs piedēvē latviešiem apģērbu un svētku paradumus, kādu šeit nekad nav bijis. Britu ceļotāji būtu atstājuši ieguldījumu 19. gadsimta pirmās puses latviešu ikdienas aprakstu klāstā, pat ja būtu publicētas tikai Līča Ričija Baltijas ceļojuma piezīmes, ko jau tuvākajā laikā vajadzētu tulkot un padarīt pieejamas latviešu lasītājam.

SECINĀJUMI

Maksimāli plaša publiski pieejamo apskatāmā perioda un tematikas britu ceļojumu aprakstu apzināšana, protams, ir nākotnes pētniecības jautājums. Taču jau tagad iespējams apgalvot, ka runa ir par vērtīgu avotu grupu, kuras izmantošana Latvijas historiogrāfijā nav notikusi galvenokārt tāpēc, ka tā veido salīdzinoši maznozīmīgu daļu no daudz plašākas materiālu kopas, kas attiecas uz Krievijas impērijas centrālo apgabalu apceļošanu. Iepriekš norādīto iemeslu dēļ šie materiāli uzskatāmi par visai svarīgiem atsevišķu Baltijas sociālās, kultūras un ikdienas dzīves vēstures aspektu izpētē un jāizmanto un jācītē kaut vai tāpēc, ka līdzīgas kvalitātes aprakstu, ko būtu veikuši latvieši, 19. gadsimta pirmajā pusē nebija vispār, bet vācbaltiešu publikācijas cieš no politiskas vai, vēl biežāk, netišas kultūras stereotipu un sava laika uzvedības modeļu izraisītas tendenciozitātes.⁶⁸ Vēlreiz jāatkārto, ka britu ceļojumu aprakstu vienlaikus stiprā un vājā pusē ir to autoru gandrīz pilnīgā ignorance par Baltijas gubernām un to atšķirību no pārējās Krievijas impērijas, kas liek viņiem pieņemt vien nedaudzus, nejauši uzklaušītus vietējos aizspriedumus. Mērijas Holdernesas un Līča Ričija

Latgales un Vidzemes apraksti sniedz tik īpatnēju un citviet neatrodamu ieskatu ikdienas dzīvē ap ceļojuma trasi, ka būtu vēlams to kvalitatīvs tulkojums un iekļaušana plaši pieejamos avotu krājumos.⁶⁹

1815.–1835. gada britu ceļojumu apraksti acīmredzami liecina par visaptverošu vai vismaz daļēju patēriņa katastrofu mūsdienu Latvijas teritorijā 1812. gada karadarbības un Napoleona karu vispārējo seku rezultātā, kas galēji negatīvi iespaidoja gan pilsētu, gan lauku ikdienas dzīves modeli. Spriežot pēc aprakstiem, lielākās pilsētas, visticamāk, spēja atgriezties pie pirmskara dzīves līmeņa un dzīvesveida mazāk nekā desmit gadu laikā, kamēr lauku rajoniem bija vajadzīgi gandrīz divdesmit gadi. Patēriņa katastrofas jūtāmākās sekas bija ārzemju ceļotāju novērotā Rīgas sadzīves kulturālā un tehnoloģiskā atpalicība no citām līdzīga apmēra un nozīmes Baltijas jūras reģiona pilsētām līdz pat pilsētas mūru nojaukšanas brīdim 1857. gadā.⁷⁰ Lauku rajonos, vismaz reģionos gar mūsdienu Lietuvas robežu, zemnieku kārtas iedzīvotāji, kādus tos redzēja britu ceļotāji, 19. gadsimta 20. gados atradās zem tā laika pieticīgajiem priekšstatiem par nabadzības līmeni. Šokētie briti ar daudzu Eiropas valstu apceļojuma pieredzi pat nespēja atrast apzīmējumu postam, kādā nonākuši Kurzemes pierobežas latvieši, un salīdzināja tos ar bada laika īru ubagiem. Tikai no 19. gadsimta 30. gadiem britu ceļotāji starp Skrundu un Jelgavu novēroto lauku apvidu sāka uzskatīt par vēl vienu vienmuļu Krievijas impērijas apgabalu bez izteiktām katastrofas iezīmēm.

Kā britu, tā ārzemju ceļotāji kopumā apskatāmajā periodā varēja novērot ļoti nelielu daļu no mūsdienu Latvijas un Igaunijas teritorijas. Visbiežāk tika izmantots pasta ceļš uz un no Pēterburgas pa maršrutu Palanga–Jelgava–Rīga–Valmiera–Valka. Atsevišķi individuāli ceļotāji līdz 19. gadsimta 20. gadiem izmantoja veco 18. gadsimta pasta ceļu caur Alūksni otrpus Peipusa ezeram.⁷¹ Ceļojot no Rīgas uz Krievijas centrālajiem vai dienvidu apgabaliem, tika izmantots pasta ceļš gar Daugavu līdz Krāslavai. Visbeidzot, atsevišķi ārzemju viesi, kas devās uz Rīgu caur Poliju un Lietuvu, iebrauca pa Bauskas ceļu. Visa pārējā latviešu apdzīvotā teritorija atradās ārpus viņu redzesloka. Taču lielākā daļa britu ceļotāju arī dažu dienu laikā, raugoties no pasta kariatēm vai staigājot pa Rīgas un Jelgavas ielām, spēja izdarīt divus secinājumus. Pirmkārt – lauku sabiedrību

veido divas savrupas pakļauto un privileģēto kārtas, kuru pretrunas ir vismaz tikpat lielas kā Īrijā, otrkārt – neskatoties uz Rīgas un Jelgavas vācisko kultūrvidi, tās ir Krievijas impērijas pilsētas ar smagnēju birokrātiju, noslēgtu un svešiniekiem nelabvēlīgu vietējo eliti un 18. gadsimta paradumos sastingušu dzīvesveidu.

19. gadsimta pirmā puse visā Rietumeiropā bija emocionālu avīžu feļetonu un politisko pamfletu laiks, kad pat godīgākie rakstošie ļaudis neuzskatīja par noziegumu upurēt patiesību skaistas frāzes radīšanas nolūkā. Nevar noliegt, ka šis netikums nereti piemītis arī apskatāmo darbu autoriem. Taču Krievijas impēriju apmeklējušie ārzemnieki un it īpaši 19. gadsimta pirmās puses Pēterburgas ārzemnieku kopiena ir salīdzinoši labi izvērtēta pēdējo 20–30 gadu Krievijas historiogrāfijā.⁷² Krievijā dzīvojušo un ceļojušo franču, vāciešu un diemžēl mazākā mērā britu darbība, uzskati un aizspriedumi šodien ir zināmi vismaz pamatos.⁷³ Britu ceļotāji skatījās uz Baltiju un latviešiem kā pētāmu dabas parādību – pēc personiskās pārliecības un uzticoties tikai tiem nedaudzajiem aizspriedumiem, kas tolaik bija izskanējuši arī ārpus Baltijas robežām. Tādēļ ir saprotama viņu neinformētība par Baltijas etnisko situāciju un vietējiem paradumiem – to, ko šie cilvēki gribēja vērot, viņi aprakstīja ar sava prāta un jutekļu iespēju robežās nevainojamu precizitāti, arī šodien radot fotoattēla iespaidu ar dažiem labi izvēlētiem teikumiem.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Shannon L. Fogg (2009). *The Politics of Everyday Life in Vichy France: Foreigners, Undesirables and Strangers*. New York: Cambridge University Press, pp. 2–7.
- ² Juris Kalniņš (sast.) (1914). *Jānis Cimze, Vidzemes draudzes skolotāju semināra pirmais direktors*. Rīga: Latvija, 20. lpp.; Ojārs Zanders. No Kaibēnu kalna līdz Parīzei un Romai. *Padomju Jaunatne*, 12.05.1989., 3. lpp.
- ³ Vilnis Pāvulāns (1971). *Satiksmes ceļi Latvijā XIII–XVII gs.* Rīga: Zinātne, 9.–14. lpp.
- ⁴ Klasisks piemērs: Johann Gottfried Seume (1839). *Mein Sommer 1805*. In: Johann Gottfried Seume. *Sämtliche Werke*. Dritter Band. Leipzig: J. F. Hartknoch, S. 42.
- ⁵ Edgars Ceske (2013). *Eiropa vācbaltiešu acīm: ceļojumu literatūras liecības (1750–1815)*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- ⁶ Rupert Christiansen (2000). *The Visitors: Culture Shock in Nineteenth-Century Britain*. London: Chatto & Windus, pp. 1–2.

- ⁷ Igor' Gililov (2001). *Igra ob Villiame Shekspire ili taina Velikogo Feniksa*. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia, s. 266, 351.
- ⁸ Angela Hämel-Stier (1946). *Franz von Sales*. Würzburg: Ferdinand Schöningh, S. 11–13.
- ⁹ Jason M. Kelly (2009). *The Society of Dilettanti. Archeology and Identity in the British Enlightenment*. New Haven: Yale University Press, pp. 109–111.
- ¹⁰ Charles Stokes Carey (ed.) (1872). *Letters Written by Lord Chesterfield to His Son*. Vol. I. London: William Tegg, pp. 135–137.
- ¹¹ Richard Holmes (2008). *The Age of Wonder. How the Romantic Generation Discovered the Beauty and Terror of Science*. New York: Harper Press, p. 12.
- ¹² Adolf Freiherr von Knigge (1923). *Die Reise nach Braunschweig*. München: G. Hirth, S. 9.
- ¹³ Ceske. *Eiropa vācbaltiešu acīm*, 67. lpp.
- ¹⁴ Hans Bauer (1973). *Wenn einer eine Reise tat. Eine Kulturgeschichte des Reisens von Homer bis Baedeker*. Leipzig: Koehler & Amelang, S. 187.
- ¹⁵ Winfried Löschburg (1977). *Von Reiselust und Reiseleid. Eine Kulturgeschichte*. Leipzig: Volker Küster, S. 122–124.
- ¹⁶ S. S. Dmitriev (1987). *Zapiski kniagini Dashkovoi i piš'ma sester Viľmot iz Rossii*. V kn.: E. R. Dashkova. *Zapiski. Piš'ma sester M. i K. Viľmot iz Rossii*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, s. 23–24.
- ¹⁷ Dmitrii Shvidkovskii (2001). *Charlz Kameron pri dvore Ekateriny II*. Moskva: Nashe nasledie, s. 32.
- ¹⁸ Rayford Ramble (1836). *Travelling Opinions and Sketches in Russia and Poland*. London: John Macrone, p. 11.
- ¹⁹ *The Tenth Report of the British & Foreign Bible Society* (1814). London: L. B. Seeley, pp. 37–39.
- ²⁰ Bishop J. T. James (1819). *Journal of a Tour in Germany, Sweden, Russia and Poland in 1813–1814*. London: John Murray, p. 3.
- ²¹ Marianna Starke (1828). *Travels in Europe Between the Years 1824 and 1828 Adapted to the Use of Travellers*. London: John Murray, p. 582.
- ²² Turpat.
- ²³ Angelica Goodden (2008). *Madame de Staël: The Dangerous Exile*. Oxford: Oxford University Press, pp. 206–211.
- ²⁴ Robert Lyall (1825). *Travels in Russia*. London: T. Cadell.
- ²⁵ Perley Poore (1884). *Reminiscences of Sixty Years in the National Metropolis*. Vol. 1. Philadelphia: Hubbard Brothers, pp. 38–39.
- ²⁶ Robert Bateman Paul (1836). *Journal of a Tour to Moscow, in the Summer of 1836*. London: Simpkin-Marshall & Co, p. 2.
- ²⁷ Bayard Taylor (1859). *Travels in Greece and Russia with an Excursion to Crete*. New York: by author, p. 417.
- ²⁸ Theophile Gautier (1867). *Voyage en Russie*. Tome Deuxime. Paris: Charpentier, p. 182.
- ²⁹ Petr A. Valuev (1961). *Dnevnik P. A. Valueva, ministra vnutrennikh del*. Tom1: 1861–1864. Moskva: Nauka, s. 186.

- ³⁰ Mary Holderness (1827). *Journey from Riga to Crimea*. London: Sherwood, Gilbert and Piper, pp. 1–3.
- ³¹ Charles Boileau Elliott (1832). *Letters from the North of Europe*. London: Henry Colburn, p. 418.
- ³² Jean Gimpel (1979). *The Medieval Machine. The Industrial Revolution of the Middle Ages*. London: Futura Publications, pp. 43–46.
- ³³ Luīze Panteniusa (1997). *Jaunības atmiņas par veco Rīgu*. Aizpute: Harro von Hirschheydt, 12. lpp.
- ³⁴ Holderness. *Journey from Riga to Crimea*, p. 3.
- ³⁵ A. B. Granville (1829). *St. Petersburg. A Journal of Travels to and from that Capital*. London: Henry Colburn, p. 376.
- ³⁶ William Rae Wilson (1828). *Travels in Russia*. Vol. 1. London: Longman and Rees, p. 187.
- ³⁷ Turpat, 169. lpp.
- ³⁸ Elliott. *Letters from the North of Europe*, p. 418.
- ³⁹ Granville. *St. Petersburg*, p. 366.
- ⁴⁰ Richard Wagner (1911). *Mein Leben*. Erster Band. München: F. Bruckmann, S. 181–184.
- ⁴¹ Gvido Straube (1999). Rīgas iebrucamās vietas un viesnīcas 19. gs vidū. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 30.–36. lpp.
- ⁴² Granville. *St. Petersburg*, p. 379.
- ⁴³ Wilson. *Travels in Russia*, p. 190.
- ⁴⁴ Edward Morton (1830). *Travels in Russia and a Residence at St. Petersburg and Odessa in the Years 1827–1829*. London: Longman and Rees, pp. 5–11.
- ⁴⁵ Granville. *St. Petersburg*, p. 367.
- ⁴⁶ Imants Lancmanis (2010). Klasicisms Jelgavas arhitektūrā. No: Elita Grosmane (sast.). *Senā Jelgava*. Rīga: Neputns, 230. lpp.
- ⁴⁷ Sarmīte Fogeļe (1994). *Johans Lēberehts Eginks*. Rīga: Zinātne, 69. lpp.
- ⁴⁸ Leitch Ritchie (1836). *A Journey to St. Petersburg and Moscow through Courland and Livonia Travelled 1835*. London: Longman and Rees, p. 18.
- ⁴⁹ Sikāku stereotipu un aizspriedumu izklāstu sk.: Harold Pollins (1982). *Economic History of the Jews in England*. London: Fairleigh Dickinson, pp. 99–101.
- ⁵⁰ Wilson. *Travels in Russia*, pp. 176–177.
- ⁵¹ Karl-Otto Schlau (1995). *Mitau im 19. Jahrhundert: Leben und Wirken des Bürgermeisters Franz von Zuccalmaglio (1800–1873)*. Wedemark-Elze: Harro v. Hirschheydt, S. 87–110.
- ⁵² Daniel Chodowiecki (1923). *Künstlerfahrt nach Danzig im Jahre 1773*. Leipzig: Insel – Verlag, S. 25.
- ⁵³ John Carr (1805). *A Northern Summer of Travels Round the Baltic in the Year 1804*. Philadelphia: Samuel F. Bradford, pp. 275–276.
- ⁵⁴ Granville. *St. Petersburg*, p. 371.
- ⁵⁵ Uģis Niedre (2004). *Mājvieta: Brīvdabas muzeja Ār-Luiku dzīvojamā rija vēstures laiktelpā*. Rīga: Zinātne, 129.–130. lpp.
- ⁵⁶ Arno Teivens (1995). *Latvijas lauku krogi un ceļi*. Rīga: Māksla, 81.–83. lpp.

- ⁵⁷ Holderness. *Journey from Riga to Crimea*, p. 24.
- ⁵⁸ Ritchie. *A Journey to St. Petersburg and Moscow*, p. 10.
- ⁵⁹ Igor' Kurukin, Elena Nikulina (2007). *Povsednevnaia zhizhn' russkogo kabaka ot Ivana Groznogo do Borisa Elčina*. Moskva: Molodaia gvardiia, s. 259.
- ⁶⁰ Faddei Bulgarin (1836). Progulka po Livonii. V kn.: *Sochineniia Faddeia Bulgarina*. Chast' 3. Sankt-Peterburg: Lisenkov, s. 371–372.
- ⁶¹ Wilson. *Travels in Russia*, p. 171.
- ⁶² Turpat.
- ⁶³ Ritchie. *A Journey to St. Petersburg*, p. 14.
- ⁶⁴ Granville. *St. Petersburg*, p. 365.
- ⁶⁵ Willi Geismeyer (1982). *Biedermeier*. Leipzig: E. A. Seemann, S. 25–32.
- ⁶⁶ Wilson. *Travels in Russia*, pp. 172, 195.
- ⁶⁷ Ritchie. *A Journey to St. Petersburg*, p. 37.
- ⁶⁸ Carl Schirren (1869). *Livländische Antwort an Herrn Juri Samarin*. Leipzig: Duncker & Humblot, S. 5–7, 29–31.
- ⁶⁹ Līdz šim no te apskatīto britu ceļotāju darbiem latviešu tulkojumā pieejams tikai viens Ričija grāmatas fragments (Teivens. *Latvijas lauku krogi un ceļi*, 71.–72. lpp.), no kurienes to ņēmuši lietošanai citu publikāciju autori.
- ⁷⁰ Taylor. *Travels in Greece and Russia*, p. 424.
- ⁷¹ Viļgel'm Kiukhel'beker (1979). *Puteshestvie. Dnevnik. Stat'i*. Leningrad: Nauka, s. 7–8.
- ⁷² Iurii Limonov (1991). Rossiia v zapadnoevropeiskikh sochineniiax pervoi poloviny 19 v. V kn.: Iurii Limonov. *Rossiia pervoi poloviny 19 v. glazami inostrantsev*. Leningrad: Lenizdat, s. 3–18.
- ⁷³ Vera Miļčina (2006). *Diplomaticeskii korpus v Peterburge glazami perovogo sekretaria frantsuzskoi missii (1833)*. V kn.: Vera Miļčina. *Rossiia i Frantsiia: diplomaty, literatory, shpiony*. Sankt-Peterburg: Giperion, s. 144–171.

EVERYDAY LIFE OF THE 19TH CENTURY LATVIAN BALTICS FROM THE VIEWPOINT OF THE BRITISH TRAVELLERS

Juris Pavlovičs

Mg. hist., Department of 20th Century Research, Institute of History of Latvia, University of Latvia.

Research interests: everyday life in Latvia during the 19–20th centuries.

During the first half of the 19th century, the current territory of Latvia was regularly crossed by travellers from Great Britain whose destination was one of the neighbouring regions. The travel accounts of these people is a valuable

source material that could help the studies of everyday life of the first half of the 19th century from the viewpoint that was unavailable to other eyewitnesses. Most of these travel accounts have not yet been used in the studies of the Latvian history and this paper is the first attempt to grasp their importance.

Key words: everyday life, 19th century, British travellers.

Summary

The beginning of the Napoleonic Wars left Englishmen of status and income without most of their travel destinations on the European continent breaking up the two centuries old tradition of educational Grand Tour for young aristocrats and rich people of leisure. Their travel interests now turned towards the Baltic provinces and Russia with Petersburg becoming one of the new most favoured places to visit. After 1815, many of travellers chose a land route towards Petersburg instead of unpredictable risks of the sea travel. Thus, the Russian imperial general-government of the Baltic, which included the territory of the current states of Latvia and Estonia, became a transit travel destination for many Englishmen who went to and from Russia for business or pleasure. During the 1820s and until late 1830s, Britain experienced true infatuation with travel literature about Russia, and thus among other subjects of interest some short information about Baltic provinces and their inhabitants were regularly published there. However short and abridged, British descriptions of Baltics differ from German and French ones due to utter disinterestment in the local politics and prejudices. Thus, they are a valuable source material about Latvian everyday life in the described period, and it is most unfortunate that, until now, these travel accounts have not been used by the Latvian historians. This paper contains selected fragments from the most important of British Russia travel accounts of this period, which mention Baltic provinces and Latvians and describe what use they might have as the source material on the history of everyday life and the local population in the 19th century in general.

PADOMJU REŽĪMA ANTIRELIĢISKĀ POLITIKA LATVIJĀ 1954.–1964. GADĀ

Rudīte Vīksne

Dr. hist., vēsturniece.

Pētnieciskās intereses: Latvijas 20. gadsimta vēsture: padomju un nacistu okupācijas režīma jautājumi.

Rakstā ir analizēta situācija, kādā atradās reliģiskās organizācijas Latvijā 1954.–1964. gadā, atsegti galvenie virzieni un metodes, kā tika īstenots padomju režīma spiediens uz reliģiskajām organizācijām. Pēc Staļina nāves PSRS augstākajās varas institūcijās ar mainīgām sekmēm konkurēja divas pieejas ar reliģiju un baznīcu saistīto jautājumu risināšanā: “antireliģiskā” un “pragmatiskā”; pēdējā pieļāva, ka baznīcai bija savdabīga vieta valsts sistēmā. Tā dēvētā Ņikitas Hruščova “atkušņa” laikā, kad daudzās jomās PSRS bija vērojama liberalizācija, reliģiskajām organizācijām tika pastiprināti uzbrukumi. Rakstā aplūkojamā laikposmā radikalizējās padomju režīma politika, kas bija vērsta pret reliģiskajām organizācijām, notika to izstumšana no visām sabiedriskās dzīves sfērām, kas izrietēja no doktrīnas par komunistiskā pasaules uzskata nesavienojamību ar reliģiozo un ko atbalstīja vietējās varas institūcijas.

Atslēgas vārdi: antireliģiskā politika, Reliģijas kultu lietu padome, valsts un baznīcas attiecības.

Pēc Otrā pasaules kara reliģisko organizāciju stāvoklis Padomju Savienībā (Krievijā) un Latvijā bija stipri atšķirīgs. Krievijā laikposmu no 1944. gada līdz 1953. gadam salīdzinājumā ar 20.–30. gadiem var pamatoti uzskatīt par “baznīcas atdzimšanas periodu”,¹ bet Latvijā tas bija laiks, kad baznīcai nācās smagu kompromisu rezultātā mācīties, kā “sadzīvot” ar padomju režīmu. Raksta mērķis ir analizēt Ņikitas Hruščova antireliģiskās politikas īstenošanu Latvijā.

Laikposms (1954–1964) valsts un reliģisko organizāciju attiecību vēsturē Latvijā ir joprojām maz pētīts. Lai gan ir atsevišķi pētījumi tieši par šo periodu, tie aptver konkrētu konfesiju attiecības ar valsti vai arī šo attiecību dažus aspektus.² Pētījumi pamatā ir par

represijām pret garīdzniekiem³ vai arī vispārēji pētījumi par atsevišķu konfesiju darbību, kuru autori vairāk vai mazāk pievērsušies arī minētajam laika posmam.⁴ Savu ieguldījumu pētniecībā ir snieguši arī atsevišķu reliģisko konfesiju pārstāvji.⁵ Aplūkojamais laika posms ir ļoti svarīgs, jo tieši N. Hruščova varas laikā nostiprinājās valsts un baznīcas attiecību modelis, kurš PSRS/Latvijā saglabājās turpmākajos padomju režīma pastāvēšanas gados. Piecdesmito gadu otrajā pusē lielāku ietekmi PSRS augstākajos varas gaitēnos ieguva “antirelīģiskās linijas” piekritēji.⁶ Tā bija paaudze, kas uzauga 20. gadsimta 20.–30. gados, kad Padomju Savienībā bija visrupjākie uzbrukumi baznīcai. Antirelīģiskās kampaņas īstenošanā liela loma bija N. Hruščova personiskajai attieksmei pret reliģiju. Hruščovs, kurš pēc Staļina personības kulta nosodišanas 20. kongresā pilnībā nostiprināja savu varu, no 1958. gada ieņēma arī PSRS Ministru padomes (MP) priekšsēdētāja amatu un līdz ar to viņa pārraudzībā bija gan Reliģijas kultu lietu padome (RKLP), gan Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padome (KPBLP), uzskatīja, ka komunistiskā sabiedrībā reliģijai nav vietas. Tā kā viņš komunisma uzvaru jau saredzēja ne tik tālā nākotnē, tad bija pēdējais laiks uzsākt nesaudzīgu cīņu, lai izskaustu “reliģijas paliekas” padomju cilvēku apziņā. Jāatzīmē, ka šādi uzskati valdīja arī Latvijas vadībā, tajā skaitā arī nacionālkomunistiem, piemēram, Eduardam Berklavam, kurš 1958.–1959. gadā kā Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks personīgi nodarbojās ar daudziem ar reliģisko konfesiju darbību saistītajiem jautājumiem.

Viens no pirmajiem Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (PSKP CK) reliģiskajām apvienībām draudīgiem lēmumiem bija 1954. gada 7. jūlija lēmums “Par nopietniem trūkumiem zinātniski ateistiskajā propagandā un pasākumiem tās uzlabošanā”. Tā kā Latvijas PSR partijas un valdības institūcijas darbojās saskaņā ar PSKP CK un PSRS Ministru padomes pieņemtajiem lēmumiem, tad pēc mēneša Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (LKP CK) birojs arī pieņēma līdzīgu lēmumu, kurā bija uzsvērts, ka “jāizbeidz pasivitāte attiecībā uz reliģiju, jāatmasko tās reakcionārā būtība, kaitējums, ko tā nes”.⁷ Antirelīģiskās propagandas darbā bija jāiesaista plašs padomju darbinieku loks. Lēmums attiecās ne tikai uz partijas funkcionāriem, tā realizācijā bija jāiesaista labākie propagandisti, zinātnieki, kultūras un mākslas

darbinieki. Tika uzdots skolās un augstskolās pastiprināt audzināšanas darbu “karojošā materiālisma garā”. Masu informācijas līdzekļos bez vilcināšanās aktualizēja antireliģiskās nostādnes. Presē parādījās vulgāri raksti, kuros rupjā formā tika aizskartas ticīgo reliģiskās jūtas, karikatūras, feļetoni par garīdzniekiem. Propagandas darbā bieži izmantoja stereotipus, kādi bija apritē Padomju Savienībā 20. gadsimta 30. gados. Ticīgo un garīdznieku vidū valdīja nedrošība un neziņa par to, kas viņus sagaidīs turpmāk,⁸ bija daudz sūdzību par vietējo varas iestāžu, laikrakstu redakciju pārkāpumiem, arī varas augstākajos ešelonos nebija vienprātības. PSKP CK 1954. gada 10. novembrī bija spiesta spert soli atpakaļ un izdeva jaunu lēmumu, kurā norādīja uz kļūdām, kādas pieļautas “zinātniski ateistiskajā propagandā”. Daudzi vietējie varasvīri, prese bija pārāk centīgi pildījuši partijas norādījumus. Šis lēmums,⁹ kā arī tas, ka piecdesmito gadu vidū no ieslodzījuma vietām sāka atgriezties represētie garīdznieki¹⁰ un viņiem atļāva kalpot draudzēs, uz īsu laiku pat radīja ilūziju, ka notikušas pozitīvas pārmaiņas valsts politikā. Daži šo situāciju skaidroja kā “padomju varas piekāpšanos Rietumu lielvalstu spiediena rezultātā”.¹¹ Bija vērojama reliģiskās dzīves aktivizēšanās. Daļa pentakostu pēc atgriešanās no ieslodzījuma arī mēģināja atjaunot draudzes. Piecdesmito gadu vidū aizvien biežāk baznīcas vadība iesniedza prasības par nacionalizēto un municipalizēto īpašumu atgūšanu. Piemēram, krievu septītās dienas adventistu grupa prasīja, lai atdod viņu lūgšanas namu, kurš bija “nodots” Valsts drošības komitejas kluba vajadzībām. Katoļu baznīcas vadība lūdza atļauju atjaunot kapuciešu ordeni. Baptistu vadība iesniedza lūgumu atļaut organizēt trīsgadīgos neklātienes kursus u.c.¹² Par pārmaiņām liecināja arī mācītāja Ernesta Spekmaņa izteikums. Viņš bija 1948. gadā arestēts par “pretpadomju aģitāciju” un pēc atgriešanās no soda izciešanas vietas 1956. gadā kādā privātā sarunā pēc arhibīskapa Tūra uzstāšanās par vizīti ASV izteicās, ka, ja viņš kaut ko tamlīdzīgu būtu teicis, tad būtu sodīts nevis uz 10, bet 25 gadiem.¹³

Baznīcas dzīves aktivizēšanās satrauca piekritīgās institūcijas. RKLP 1956. gada augustā izsūtīja visiem pilnvarotajiem instrukciju, kā rīkoties šādā situācijā. Tajā uzdeva pastiprināti novērot tos garīdzniekus, kuri bija atgriezušies no ieslodzījuma. Pilnvarotajiem ieteica kopā ar vietējās varas pārstāvjiem pārtraukt šādas garīdz-

nieku aktivitātes. Padome rekomendēja “vainīgos” izsaukt uz pārrunām rajona izpildkomitejā vai pie pilnvarotā, ieteica pilnvarotajiem darboties elastīgi un atrast paņēmienus, kā iesaistīt attiecīgās draudzes aktīvu un mācītājus.¹⁴ Latvijas PSR Valsts drošības komitejas (VDK) priekšsēdētājs Jānis Vēveris 1957. gadā ierosināja nepieļaut, ka katoļu kūrīja nozīmē vai pārvieto uz draudzēm garīdzniekus bez iepriekšējas saskaņošanas ar pilnvaroto.¹⁵ Lielākajās draudzēs nozīmējot padomju varai paklausīgus garīdzniekus, bija iespējams ātrāk un vienkāršāk nodrošināt padomju režīmu atbalstošu pasākumu ieviešanu.

Rēķinoties ar pasaules sabiedrisko domu, varas institūcijas bija spiestas atļaut uzturēt starptautiskos sakarus ar reliģiskajām organizācijām ārzemēs, bet tie bija pieļaujami tikai tik daudz, cik tas bija nepieciešams no propagandētās Padomju Savienībā pastāvošās reliģijas brīvības, līdzdalības PSRS inspirētajā miera aizstāvju kustībā un kontrapropagandas viedokļa. Lai arī baznīcas pārstāvju ārzemju vizītes bija ierobežotas un uzraudzītas no attiecīgo padomju iestāžu puses, tās ne vienmēr bija prognozējamas, jo ārzemju vizīšu laikā bija iespējams salīdzināt baznīcas un kristiešu stāvokli Rietumos un PSRS, kas, protams, nebija par labu PSRS, tikties ar tautiešiem u.c. Garīdzniekiem, kuriem tika dotas atļaujas izbraukt uz starptautiskām konferencēm, miera kustības piekritēju organizācijām pasākumiem, bija dotas stingras instrukcijas, kā jāuzvedas.¹⁶ Pēc atgriešanās bija jāraksta atskaite par to, ko redzēja, dzirdēja, ar ko tikās ne tikai pats, bet arī citi amata brāļi. Nevienam nevarēja būt drošs par to, ko uzrakstīja otrs. Retrospektīvi vērtējot, laikposmā pēc Staļina nāves līdz 1958. gadam attiecībā pret baznīcu tika pieņemta nevienlīdzīga, bet kopumā relatīvi iecietīga politika.

Radikālu pagrieziena PSRS politikā pret reliģiskajām organizācijām iezīmēja 1958. gada 4. oktobrī pieņemtais PSKP CK sekretariāta slepenais lēmums “PSKP CK propagandas un aģitācijas daļas ziņojums par savienotajām republikām “Par trūkumiem zinātniski ateistiskajā propagandā””,¹⁷ kurā tika noteikts, ka visām partijas, komjaunatnes un sabiedriskajām organizācijām jāizvērs izšķiroša cīņa ar “reliģiskajām paliekām” padomju cilvēkos. Ar šo lēmumu tika aktualizēts un pastiprināts 1954. gada jūlija lēmums. Jau pēc mēneša Maskavā tika sasaukta Vissavienības RKLP pilnvaroto sanāksme, kurā nosodīja iepriekšējo padomes darbību un atzina, ka

tā “pēc būtības noraidīja padomju likumus, kas attiecās uz baznīcu un reliģiju, un radīja neierobežotas iespējas baznīcnieku un sektantu darbībai”¹⁸

ADMINISTRATĪVAIS SPIEDIENS UN KONTROLE

1958. gadā RKLP atcēla daudzus punktus, kas iepriekš bija noteikti padomes instrukcijā. Piemēram, ja iepriekš reliģiskajām apvienībām bija atļauts vākt naudas līdzekļus, kas bija paredzēti nevis reliģiskā kulta darbības nodrošināšanai, bet patriotiskiem mērķiem, tad 1958. gada instrukcija to aizliedza, jo šādi pasākumi veicināja baznīcas autoritātes celšanu. Tāpat tika aizliegts nodarboties ar labdarību, ko it sevišķi praktizēja evaņģēlija kristieši un baptisti. Ar mērķi mazināt jauniešu pievēršanos reliģijai RKLP uzdeva pilnvarotajiem stingrāk sekot, lai netiktu veikta bērnu un jauniešu reliģijas pamatu apmācība, kas gan saskaņā ar Latvijas PSR MP lēmumu bija aizliegta jau kopš 1949. gada. 1960. gadā aizliedza iesaistīt bērnus un jauniešus līdz 18 gadiem reliģisko rituālu apkalpošanā.¹⁹ Padome atzina, ka būtu mērķtiecīgi 1959. gadā likvidēt trīs klosterus (katoļu un vecticībnieku baznīcai piederīgus) Latvijā un Moldovā,²⁰ samazināt izdodamās reliģiskās literatūras tirāžu, kas jau tāpat bija atļauta ļoti ierobežoti, palīdzēt vietējām organizācijām atmāskot svētceļojumu vietu “svētumu” un “dziedinošo spēku”.

Cits pēc cita tika izdoti lēmumi, kas bija tieši mēģinājumi paralizēt baznīcas pastāvēšanu, paralēli tika sagatavots pasākumu komplekss, lai likvidētu padomju likumdošanas pārkāpumus no garīdzniecības puses. Tā 1958. gada novembrī PSKP CK pieņēma lēmumu “Par pasākumiem, kādi veicami, lai pārtrauktu svētceļojumus uz tā saucamajām “svētajām vietām””. RKLP ierosināja, ka vajag noorganizēt iedzīvotāju sapulces, lai prasība (tā bija PSRS vispārpieņemta prakse) pārtraukt svētceļojumus nāktu no strādnieku, kolhoznieku, inteliģences vidus.²¹ Latvijā skaitījās trīs “svētās vietas”: Aglonā, Krāslavā²² un Skaistkalnē.²³ Piekritīgās institūcijas jau gadiem ilgi sekoja tām, it sevišķi, kas notiek 15. augustā Vissvētākās Jaunavas Marijas Debesīs uzņemšanas svētkos Aglonā. Katru gadu RKLP pilnvarotajam bija jāziņo, cik ticīgo tajos piedalījās. Lai mazinātu ticīgo piedalīšanos svētkos, tika izmēģināti visdažādākie paņēmieni (15. augustā organizēti cirka mākslinieku priekšnesumi, kino izrā-

des, sporta sacensības u.c.²⁴). Kopš 1959. gada, lai ierobežotu reliģisko svētku norisi, citu draudžu prāvestiem bija aizliegts piedalīties dievkalpojumos, svētceļniekus drīkstēja apkalpot tikai tajā draudzē reģistrēts garīdznieks. Tika veikta pastiprināta kontrole, lai strādājošie, ja 15. augusts bija darbadiena, atrastos darbavietās, lai netiktu pieļauts, ka svētceļnieki izmanto darbavietu transportu. Vietējās varas iestādes, lai mazinātu jaunatnes piedalīšanos reliģiskajos svētkos, līdzīgi kā iepriekšējos gados, paralēli organizēja sporta sacensības vai pašdarbības koncertus u.c.²⁵ Visi šie pasākumi pilnībā nenasniedza iecerēto mērķi, taču ilgtermiņā svētceļotāju skaits mazinājās. Ja var ticēt RKLP pilnvarotā atskaitēm, tad 1963. gadā svētceļotāju skaits bija ap septiņiem tūkstošiem, bet 1948. gadā ap 70 tūkstošiem.²⁶

Latvijas PSR Ministru padome 1959. gada maijā²⁷ izdeva lēmumu “Par klosteru, kas atrodas Latvijas PSR teritorijā, likvidēšanu”, kurā bija noteikts, “**ņemot vērā darbaļaužu lūgumu** [izcēlums mans. – R. V.], likvidēt klosterus un saskaņā ar PSRS MP 1959. gada 13. un 17. aprīļa norādījumiem likvidēt Mariāņu kongregācijas vīriešu klosteri Viļānos, Nabadzīgā Bērna Jēzus māsu klosteri Aglonā,²⁸ pareizticīgo Rīgas Svētās Trijādības Sergija sieviešu klosteri Rīgā un tā filiāli Valgundē”²⁹ Katoļu baznīca pēc ilgstošas sarakstes ar dažādām valsts institūcijām un vēstulēm personīgi Hruščovam neko nepanāca un 1959. gada beigās bija spiesta likvidēt klosterus. Vācijas Federatīvās Republikas prezidenta sieva Vilhelmīne Libke vērsās ar lūgumu PSRS vēstniecībā Vācijā, lai atļauj Aglonas klostera māsām izbraukt uz Holandi, kur atradās šīs kongregācijas centrālā rezidence. RKLP ieteica pilnvarotajam Pāvelam Pizānam noorganizēt mūķeņu grupas vai klostera priekšnieces noraidošu atbildi, bet, ja tas nebūtu iespējams, tad jāatrod cita pieņemama atteikuma forma.³⁰ Pēc klostera likvidācijas klostera māsas apmetās uz dzīvi tuvējā apkārtņē, strādāja kolhozā, slimnīcā u.c.

Pareizticīgo baznīcas Rīgas Svētās Trijādības Sergija sieviešu klosterim izdevās veiksmīgi pārdzīvot sešdesmito gadu vajāšanas. Grūti pateikt, kas bija izšķirošais faktors – vai tas, ka pareizticīgo klosterī mūķeņu skaits bija daudz lielāks nekā katoļu un līdz ar to problemātiskāka bija viņu ātra tālākā izmitināšana, vai arī gudri organizētā pretdarbība no mūķeņu puses, vai arī tas, ka Rīgas

eparhijas bīskapi, ņemot vērā pareizticīgo baznīcas īpašo statusu, piekopa vilcināšanās taktiku un viņiem bija patriarha Aleksija I atbalsts,³¹ bet varbūt visi faktori kopā. Aleksandrs Gavriļins uzskata, ka klosteri izdevās saglabāt, pateicoties pareizticīgo aktivitātēm, igumeņu Tavifas un Magdalēnas gudri organizētajai pretestībai un tam, ka varas iestādes pēc Kristus Piedzimšanas katedrāles slēgšanas baidījās uzsākt jaunu lielu kampaņu pret pareizticīgo baznīcu.³² Galvenais bija noturēties kampaņas uzplūdu laikā. Tomēr pētījums par analoģu situāciju Igaunijā, kur izdevās novērst Pihticas pareizticīgo sieviešu klostera slēgšanu (un darba autore to izskaidro ar klostera vadības diplomātiskajām prasmēm),³³ drīzāk var liecināt, ka piekāpīgākā attieksme pret pareizticīgo klosteriem bija Maskavas politika.

PSKP CK 1958. gadā izstrādāja arī plašu pasākumu plānu, kā cīnīties ar Vatikānu un katoļu baznīcas “reakcionāriem elementiem”. Padomju režīms uzskatīja katoļu baznīcu par visbīstamāko, jo tā bija pakļauta centram, kas atradās ārpus PSRS, bet Vatikāns tika uzskatīts par reakcionārāko spēku. Plāns, ko PSRS RKLP mēģināja realizēt 1945.–1947. gadā, – izveidot no katoļu augstākās garīdzniecības vidus, t.sk. arhibīskapa Antonija Springoviča, grupu, kura būtu gatava saraut attiecības ar Vatikānu un Padomju Savienībā izveidot autokefālu katoļu baznīcu, neguva garīdznieku atbalstu.³⁴ Tāpēc tika uzdots uzlabot ateistisko propagandu, pastiprināt Vatikāna un “reakcionāro” katoļu aprindu atmaskošanas darbu ticīgo vidū. 1961. gadā Latvijas PSR Centrālais arhīvs izdeva dokumentu krājumu “Katoļu garīdzniecība Latvijā 1920–1940”, kurā bija mērķtiecīgi atlasīti tikai tādi dokumenti, kuros atspoguļotas nesaņāšanās draudžu un garīdznieku starpā.³⁵ Tautai bija jānorāda uz to katoļu garīdznieku, kuri sekoja Vatikāna norādījumiem, antisabiedrisko darbību, jādod pretspars Vatikāna radiatorajumiem. Jāpānāk, lai radiatorajumos, kas paredzēti ārzemēm, uzstātos ticīgie katoļi, garīdznieki un atspēkotu dažādos “izdomājumus un melus par Padomju Savienību”. Jāseko katoļu baznīcas darbībai, sevišķu vērību pievēršot sprediķiem, jāpārtrauc pat vismazākā neļojalitātes izpausme pret padomju valsti. Reliģijas kultu lietu padomei bija jābrīdina baznīcu vadītāji, ka netiks pieļauts, ka katoļu baznīcas vadībā būs personas, kas no padomju režīma viedokļa bija politiski neuzticamas, ka Vatikāna izdotie rīkojumi, kas attiecas uz garīdz-

nieku kadru izvietojumu PSRS teritorijā u.c., tiks uzskatīti par iejaukšanos PSRS iekšējās lietās.³⁶

Vēl pirms arhibīskapa Antonija Springoviča (1876–1958) nāves bija saņemta ziņa no Vatikāna, ka Springoviča nāves gadījumā bīskaps Pēteris Strods tiek nozīmēts par Rīgas arhidiecēzes apustulisko administratoru.³⁷ Taču 1959. gada 5. janvārī, kad trīs mēnešus pēc Springoviča nāves Strods tikās ar Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieku Eduardu Berklavu, pēdējais informēja, ka Stroda atzīšana šajā amatā būs atkarīga no tā, kā lems Latvijas PSR valdība, jo Vatikāna lēmumi tai nav saistoši.³⁸ Berklavs arī norādīja Strodam, ka viņš nepietiekami piedalās miera kustībā.³⁹ Pēc tikšanās Strods uzrakstīja Berklavam adresētu vēstuli, kurā centās pārliecināt viņu par savu lojalitāti, uzskaitot savus “labos darbus padomju valsts labā”.⁴⁰ Par Stroda “sliktajiem darbiem” jau bija informēti visaugstākajā līmenī: 1957. gadā PSRS RKLK priekšsēdētājs Aleksejs Puzins ziņoja PSKP CK nodaļas vadītājam Jurijam Andropovam, ka P. Strods ticīgajiem sacījis, lai viņi, ja lasot laikrakstos uzbrukumus katoļiem, izturas vienaldzīgi un pretī liek savu bezgalīgo ticību dievam; ka bīskaps Strods 1956. gadā atteicies uzrakstīt rakstu avīzei, lai paustu nosodošu attieksmi par notikumiem Ungārijā; ka atteicies uzrakstīt aicinājumu⁴¹ latviešiem, kuri atrodas ārzemēs, atgriezties Latvijā.⁴² 1959. gada aprīlī RKLK priekšsēdētājs A. Puzins izvirzīja Strodam ultimātīvas prasības – lojalitāti pret padomju valsti no viņa un viņam padotajiem priesteriem, kā arī, lai reāli iesaistās cīņā par mieru un iesaista savus padotos. Pēc šo prasību pieņemšanas bīskaps Strods tika atzīts par Rīgas arhidiecēzes apustulisko administratoru.⁴³ 1960. gadā pēc Stroda nāves no padomju valdības puses netika akceptēta arī Julijana Začesta izvirzīšana par apustulisko administratoru.⁴⁴

Jau kopš Otrā pasaules kara beigām visu konfesiju draudzes izjuta hronisku garīdznieku trūkumu. Neskatoties uz to, ka PSRS konstitūcijā konfesionālās mācību iestādes nebija aizliegtas, baznīcai nācās sastapties ar lielu pretdarbību no padomju institūciju puses. Uzskatāmākais piemērs ir manipulēšana ar atļaujas došanu/liegšanu Romas katoļu baznīcas Rīgas metropolijas garīgajam semināram, kura darbība pēc ilgām pārrunām un garas saskaņošanas tika atjaunota 1946. gadā, bet 1951. gadā to lika slēgt. Tas bija sods par metropolīta A. Springoviča nepaklausību padomju režīmam.

1952. gadā atļāva neklātienē sagatavot jaunus priesterus, bet pilnībā atjaunot semināra darbu drikstēja 1954. gadā, taču tā sekmīgai darbībai tika likti dažādi šķēršļi. 1954. gada septembrī 13 semināra audzēkņus iesauca padomju armijas dienestā.⁴⁵ 1959. gadā 12 semināristi tika atskaitīti kā tādi, kuri nebauda “politisko uzticību” (radnieki bijuši nacionālie partizāni, ģimene atbalstījusi nacionālos partizānus, radnieki dienējuši vācu armijā, iepriekš bija mācījies Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā u.c.).⁴⁶ 1960. gadā sekoja jauni ierobežojumi semināra darbībā – tika noteikts, ka jāsamazina semināristu kopējais skaits no 30 līdz 20. Seminārs atradās pastāvīgā RKLP pilnvarotā, valsts drošības iestāžu kontrolē, bez pilnvarotā piekrišanas seminārā nevarēja uzņemt audzēkņus, bieži audzēkņiem spieda kļūt par “čekas ziņotājiem”, tika kontrolēts mācību saturs, vērsās pret audzēkņu vecākiem u.c.

Sākot ar piecdesmito gadu otro pusi, lai mazinātu baznīcas lomu, padomju institūcijām tika uzdots ieviest jaunas “padomju sadzīves” tradīcijas, tādā veidā mēģināja aizstāt tradicionālos reliģiskos rituālus – kristības, laulības, bērnu ceremonijas. 1964. gada jūnijā Latvijas PSR Ministru padome sagatavoja nolikumu, ka darbaļaužu deputātu padomju izpildkomitejām jāveido speciāla komisija, lai veicinātu padomju sadzīves tradīciju ieviešanu un kontrolētu, kā tiek ievērota likumdošana reliģijas kultu jautājumos.⁴⁷ Izpildkomitejām vajadzēja regulāri atskaitīties, kā tiek ieviestas jaunās padomju sadzīves tradīcijas.

Arodbiedrībām, komjaunatnes organizācijām sadarbībā ar vietējām varas iestādēm vajadzēja organizēt vārda došanas svētkus, pilngadības svētkus, sabiedriskās kāzas, mirušo piemiņas dienas, svinīgu izvadīšanu padomju armijas dienestā u.c. Sākumā tas tika darīts formāli un neguva cerēto iedzīvotāju atbalstu tik ātri, kā to gribēja funkcionāri. Spriežot pēc RKLP pilnvaroto savāktās informācijas, 1952. gadā no visiem jaundzimušajiem 43,8% bija kristīti, baznīcā laulājās 15,9% no visiem, kas reģistrēja laulības, 38,7% mirušo apglabāja pēc reliģiskajiem rituāliem. 1962. gadā kristīto īpatsvars bija 34,7%, baznīcā laulāto – 13,1%, bet apglabāto – 33,2%.⁴⁸ 1964. gadā kristīto īpatsvars bija 26,5%, baznīcā laulāto – 8,3%, bet apglabāto – 33,7%.⁴⁹ 1965. gadā kristīto īpatsvars bija 27,86%, baznīcā laulāto – 7,6%, bet apglabāto – 31,8%.⁵⁰

LIELĀKO RELIĢISKO ORGANIZĀCIJU KAZUĀLIJAS
1952.–1964. GADĀ⁵¹

	1952. g. Kristīti	1961. g. Kristīti	1964. g. Kristīti	1952. g. Laulāti	1961. g. Laulāti	1964. g. Laulāti	1952. g. Apbedīti	1961. g. Apbedīti	1964. g. Apbedīti
Ev.-luterāņi	4102	2437	981	995	753	205	4447	3186	2376
Romas katoļi	6232	6532	5171	1507	1999	1347	3094	2944	2848
Pareizticīgie	3350	1962	1385	119	54	10	912	965	927
Kopā:	13684	10931	7537	2621	2806	1562	8453	7095	6151

Var pieņemt, ka RKLP pilnvaroto informācija par reliģisko rituālu skaitu pilnībā neatbilst realitātei, jo baznīcas vadība iespēju robežās mēģināja slēpt patieso statistiku, taču vispārējo tendenci tā atspoguļo.⁵² Kristīto un apglabāto, kuri izmantoja baznīcas pakalpojumus, īpatsvars attiecībā pret dzimušajiem un mirušajiem ir diezgan augsts, ja ņem vērā, ka šajā laikā Latvijas iedzīvotāju skaits bija lielā mērā palielinājies uz iebrucēju rēķina, kuri pārsvarā nebija ticīgie. Savukārt baznīcā laulāto mazais īpatsvars norāda uz to, ka liela daļa jauno cilvēku, ja gribēja domāt par savu karjeru, bija spiesta pieņemt padomju režīma diktētos noteikumus.

Jau kopš Latvijas okupācijas brīža ateisma propagandai bija veltīta liela uzmanība: sākumā tai bija kampaņveida raksturs, bet kopš četrdesmito gadu beigām tā ieņēma stabilu vietu partijas ideoloģiskajā darbā un tautas izglītības politikā. 1960. gadā pie LKP CK izveidoja ateistu padomi, kura koordinēja ateistu darbu Latvijā. Visos Latvijas rajonos un pilsētās vajadzēja dibināt šādas padomes. Arī darbavietās bija jāizvērsē ateistiskā audzināšana. Iestāžu vadītājiem, pat ja viņi nebija dedzīgi ateisti, vajadzēja organizēt dažādus pasākumus (lekcijas, sabiedriskās tiesas u.c.), lai būtu, par ko atskaitīties. Spiediens uz reliģiskajām organizācijām pastiprinājās vēl vairāk pēc PSKP jaunās programmas pieņemšanas (1961), kurā tika pamatota nepieciešamība “audzināt cilvēkus pasaules zinātniski materiālistiskās izpratnes garā”, bet partijas Statūti noteica, ka partijas biedra pienākums ir cīnīties ar reliģiskajiem aizspriedumiem. 1963. gadā Politisko zināšanu un zinātņu popularizēšanas biedrību, kura darbojās no 1947. gada, pārveidoja par Zinību biedrību. Viens no svarīgākajiem biedrības uzdevumiem

arī bija “apzinīgu komunisma cēlāju audzināšana, pagātnes palieku likvidēšana padomju cilvēku apziņā”.⁵³ No 1964./65. mācību gada Latvijas augstskolās ieviesa obligāto zinātniskā ateisma kursu.⁵⁴

1964. gadā LKP Rīgas pilsētas plēnumā apsprieda jautājumu “par stāvokli un pasākumiem, lai pastiprinātu ateistisko audzināšanu iedzīvotāju vidū”. Plēnuma dalībnieki atzina, ka darbs ar ticīgajiem būs ilgstošs un nedrīkst aprobežoties ar kampaņveida pasākumiem. Bet atsevišķu iestāžu vadītāji plēnumā varēja jau palepoties ar zināmiem panākumiem. Piemēram, Psihoneiroloģiskās slimnīcas galvenais ārsts ziņoja, ka slimnīcā katrā nodaļā ir ateisti-aģitatori, daudzi darbinieki mācās marksisma-ļeņinisma vakara universitātē. Ārsti veikuši lielu darbu (ekspertīzes, daudzās konstatēja izmaiņas nervu sistēmas darbībā), lai palīdzētu tiesai pierādīt piedesmitnieku sektas darbības kaitīgumu.⁵⁵

Sešdesmito gadu sākumā pastiprināja kontroli⁵⁶ par to, kā tiek ievērota padomju likumdošana par kultiem. Iepriekš valsts varas pārstāvjiem bija tiesības tikai pārbaudīt baznīcas īpašumu, bet tagad amatpersonas varēja pārbaudīt ienākumu un izdevumu grāmatas u.c. baznīcas pārziņā esošus dokumentus par finanšu stāvokli, lai varētu uzlikt nodokļu maksājumus.⁵⁷ Pilnvarotajiem rekomendēja, lai viņi mēģina, sadarbojoties ar vietējiem varas pārstāvjiem, panākt, ka draudzes aktīvā nebūtu “reliģisku fanātiķu”. Par tādiem uzskatīja aktīvus, pārliecinātus kristiešus, kuri nevēlējās sadarboties ar režīmu.⁵⁸

Izmantojot dažādus paņēmienus (šantāžu, uzpirkšanu, draudus, iespējams, ka kāds to darīja arī karjeristisku apsvērumu dēļ u.c.), tika meklēti renegāti garīdznieku vidū. 1958. gadā bija pirmais gadījums, kad no amata atteicās (apostāzēja) katoļu priesteris Boļeslavs Zvejsalnieks. Viņam bija sekotāji ne tikai no katoļu, bet arī luterāņu, adventistu, pareizticīgo mācītāju, baptistu sludinātāju vidus. Renegātus izmantoja ateistiskās propagandas darbā. Laikrakstos tika publicēti atteikšanās raksti, kuri bija ideoloģiski apstrādāti un sabiedrībai pasniegti kā “sirdsapziņas balss” izpausmes, kas apļiecināja “komunistiskās morāles un ideju milzīgo spēku”. Piemēram, Valmieras pareizticīgo draudzes garīdznieks Dmitrijs Okolovičs⁵⁹ 1961. gada 26. novembrī laikrakstā “Sovetskaja Latvija” rakstīja, ka viņš “grib strādāt kopā ar tautu, ka viņam dvēselē dziļi iespiedušies Ņ. Hruščova vārds, ka uz komunismu nevarēs ņemt

līdzī cilvēku, kurš būs apaudzis ar kapitālistisko aizspriedumu sūnu”. Sešdesmito gadu sākumā tika izdotas renegātu grāmatas – Boļeslava Zvejsalnieka “Zaudētie gadi”, Jāņa Birziņa “Dvēseļu zvejošana”, rakstu krājums “Es atsakos” u.c. Pēdējā bija apkopti astoņu bijušo garīdznieku un vairāku ticīgo paziņojumi un raksti par atsacīšanos no reliģijas. Padomju režīma ideoloģijai it sevišķi noderīgi bija Zigmunda Springoviča raksti “Melnās sutanas ēnā” un “Rīgas Romas katoļu metropolīta kūrījas namā”,⁶⁰ jo viņš, būdams arhibīskapa Springoviča radnieks un kādu laiku dzīvojot katoļu kūrījas namā, varēja sniegt “autentisku” informāciju.

Agresīvās antireliģiskās ideoloģijas iespaidā bija ļoti daudz voluntārisma izpausmju no vietējo varas iestāžu puses. To komandējuma atskaitē pēc vizītes Latvijā atzīmēja pat RKLK inspektors.⁶¹ Sešdesmito gadu sākumā bija aizliegts noturēt mirušo izvadīšanas dievkalpojumus no Rīgas Meža kapu 1. kapličas, kapu zvanus nedrīkstēja izmantot, ja kapos vienlaikus notika mirušo izvadīšana bez mācītāja.⁶² Viļānos bija aizliegts mirušos apbēret laikā no plkst. 8 līdz 18, ja to darīja pēc reliģiskiem rituāliem.⁶³ Vairāku rajonu darbaļaužu deputātu padomju izpildkomitejas aizliedza lietot baznīcu zvanus. Balvos, Krāslavā pat tika vākti iedzīvotāju paraksti, lai aizliedz zvaniņ baznīcu zvanus, jo tas traucējot “darbaļaudīm normālu darbu un atpūtu”.⁶⁴

Daudzās vietās (Kuldīgā, Ogrē, Jelgavā u.c.) tika aizliegti kapu svētki. Lai rīkodu kapu svētkus, bija vispirms no vietējās izpildkomitejas jāsaņem atļauja.⁶⁵ Taču ne vienmēr šādas atļaujas tika dotas, bet, ja arī atļāva, tad varēja nozīmēt citu laiku, aizbildinoties, ka ir ražas novākšanas laiks, ka vispirms jābūt laicīgiem kapu svētkiem u.c., dažkārt nesniedza nekādu paskaidrojumu vai vispār neatbildēja. Piemēram, 1961. gada maijā evaņģēliski luteriskās baznīcas Virsvalde bija nosūtījusi iesniegumu Rīgas pilsētas darbaļaužu deputātu padomes izpildkomitejai, kurā lūdza atļauju organizēt kapu svētkus jūlija–augusta mēnesī. Atbildē bija norādīts, ka, “*vadoties no Rīgas pilsētas Kultūras pārvaldes izstrādātajiem pasākumiem par jauno padomju tradīciju organizēšanu, 1961. g. nav iespējams atļaut Jums organizēt kapu svētkus jūlija un augusta mēnešos, kā tas paredzēts Jūsu iesniegumā. Uzskatām, ka kapu svētkus var atļaut organizēt no š.g. 15. septembra līdz 15. oktobrim.*”⁶⁶ Tiem mācītājiem, kuri bez saskaņošanas ar vietējo varu rīkoja kapu svētkus, labākajā

gadījumā izteica brīdinājumu, sliktākā – uz laiku atņēma reģistrācijas apliecību.

Iedzīvotāji jau lielā mērā bija samierinājušies, ka Ziemassvētki jau kopš 1945. gada vairs nebija valsts mērogā svinami svētki, taču sešdesmitajos gados bija ieplānota arī tieša iejaukšanās baznīcas lietās – reliģisko kultu lietu pilnvarotais ierosināja, ka katoļiem vajag aizliegt baznīcās ierīkot silti, ar kuru simbolizē Jēzus bērna piedzimšanu, kā arī aizliegt, aizbildinoties ar “antisanitāriju”, katoļu baznīcā izplatīt oblātas. Arī eglīšu tirdzniecība pirms 26. decembra bija jāaizliedz.⁶⁷

Vietējie varas orgāni bieži voluntāri, bez saskaņošanas ar RKLP pilnvaroto, administratīvā veidā slēdza draudzes. Bija mēģinājumi pārvietot draudzi uz telpām, kuras atņemtas citas konfesijas draudzei.⁶⁸ Smiltenes luterāņu draudzei izpildkomitejas vadība lika noņemt altāri, kas atradās Smiltenes kapu kapličā, jo no tās izvadīja arī pie draudzes nepiederīgus pilsoņus.⁶⁹ Gulbenes rajona izpildkomitejas priekšsēdētājs draudēja Alūksnes luterāņu draudzes mācītājam Jānim Kovalam, ka viņa meitu izslēgs no Politehniskā institūta un komjaunatnes, ja viņš neslēgs Alūksnes baznīcu.⁷⁰ Valmieras rajona laikraksta redaktors Vilis Liepiņš,⁷¹ kurš vienlaikus bija arī rajona politisko zināšanu un zinātņu popularizēšanas nodaļas priekšsēdētājs, uzaicināja uz laikraksta redakciju vietējās pareizticīgo draudzes “divdesmitnieka” locekļus un lika parakstīt iesniegumu, ka viņi atsakās no darbības “divdesmitniekā”. Ar šantāžas palīdzību 10 cilvēki parakstīja iesniegumu.⁷²

Pret ticīgajiem tika izvēsta diskriminācija, it sevišķi pret valsts iestādēs strādājošiem. Tā 1961. gadā Gaigalavas vidusskolas vadība veica “izmeklēšanu”, jo viņiem bija ziņas, ka vēstures skolotājs bija laulājies baznīcā un kristījis savus bērnus. Skolas vadība vērsās pie RKLP pilnvarotā, lai atļauj ieskatīties Dagdas katoļu draudzes grāmatu ierakstos par 1957. un 1958. gadu. Pilnvarotais uzdeva Katoļu kūrijas notāram šo jautājumu noskaidrot, un notārs apstiprināja, ka šāds fakts ir bijis.⁷³ Ludzas rajona partijas sekretārs ierosināja nedot ticīgajiem jaunajās mājās dzīvokļus, jo ir bijuši gadījumi, ka ticīgie, pārceļoties uz dzīvokli jaunuzbūvētā mājā, ņēmuši līdz svētbildes.⁷⁴ Par tām personām, kuras bija parakstījušas iesniegumus/sūdzības, ievāca papildus ziņas par viņu nodarbošanos, atsevišķos gadījumos sauca uz pārrunām. Garīdzniekiem vajadzēja informēt par saviem

ārzemju kontaktiem. Piemēram, bīskaps P. Strods vēstules, ko saņēma no ārzemēm, nesa RKLP pilnvarotajam un nelasītas saplēsa viņa klātbūtnē, tiesa, tā viņš nedarija ar vēstulēm, kuras saņēma no Vatikāna. Pilnvarotais nebija apmierināts ar šādu Stroda rīcību, jo baidījās, ka ārzemju amata brāļi var nodomāt, ka katoļu baznīcai ir aizliegts sarakstīties ar ārzemēm.⁷⁵

Aplūkojamajā laikposmā pastiprināti veica sprediķu satura kontroli. Ja atzina, ka sprediķi bija jaušama kaut vai slēptā veidā vērsšanās pret padomju varu, atņēma reģistrācijas atļauju.⁷⁶ Sprediķu satura analīzi izmantoja arī, lai efektīvāk organizētu antirelīģisko darbu.

RKLP 1960. gadā uzsāka sagatavošanas darbus, lai likvidētu Vissavienības Septītās dienas adventistu padomi⁷⁷ un tādējādi vājinātu adventistu ietekmi. Padomju režīms atzina septītās dienas adventistus par reakcionāru sektu, lai gan tās darbībā bija grūti konstatēt likumpārkāpumus, jo adventisti centās izvairīties no saskarsmes ar padomju varas orgāniem, viņi priekšzīmīgi uzvedās gan darbā, gan sadzīvē, vecāki bez pretī runāšanas maksāja soda naudu par to, ka bērni sestdienās neapmeklēja skolu. Adventistu draudzes bija noslēgtas, draudžu locekļi mēģināja iekārtoties tādās darbavietās, kur varēja strādāt svētdienās, bet sestdiena būtu izejamā diena. 1960. gadā 28 draudzēs bija apvienoti 28 000 ticīgo.⁷⁸ RKLP pilnvarotais Pāvels Pizāns 1960. gada atskaitē rakstīja, ka adventisti vēl nezina par RKLP lēmumu likvidēt adventistu apvienību, kā arī apsvēra iespēju atsavināt dažus lūgšanas namus un ierosināt, ka adventisti var sanākt tajās pašās telpās, kur baptisti, tikai citos laikos, tāda pieredze jau bija. P. Pizāns gan nebija pārliecināts, vai šāda rīcība neveicinās adventistu noslēgtību un savrupību,⁷⁹ bet viņš pieņēma, ka adventistu pilnvarotais Latvijā Arvīds Čolders ziņu par pilnvarotā amata zaudēšanu varētu uztvert kā pašu par sevi saprotamu, jo Vissavienības septītās dienas adventistu centrs bija likvidēts un līdz ar to likvidē šī centra pilnvarotā amatu.⁸⁰ Nav informācijas, kāpēc šis process ievilkās, jo tikai 1962. gada jūnijā likvidēja jau likvidētās Vissavienības Septītās dienas adventistu draudžu savienības padomes pilnvarotā Latvijas PSR amatu. Naudu, kas piedēvēja šai institūcijai (29 855 rubļus), ieskaitīja valsts budžetā. Īpašumu, kas skaitījās pilnvarotā un kancelejas pārziņā, finanšu iestādes pārdeva un iegūto naudu arī pārskaitīja valsts budžetā.⁸¹

Pēc Staļina nāves garīdznieki salīdzinoši reti tika apsūdzēti politiskos noziegumos. Tā vēl 1953. gada sākumā arestēja piecus garīdzniekus, bet no 1954. gada līdz 1962. gadam vairs tikai pret četriem garīdzniekiem tika ierosinātas krimināllietas, kur izmeklēšanu veica valsts drošības orgāni.⁸² 1962. gadā bija pēdējā Valsts drošības komitejas ierosinātā krimināllietā pret baznīcas pārstāvjiem, kad VDK pieņēma lēmumu par mācītāja Otto Baltiņa apcietināšanu, it kā “balstoties uz Madonas rajona iedzīvotāju sūdzībām”. Kā lietiskais pierādījums bija pievienota Baltiņa vēstule par stāvokli Latvijā, ko viņš bija uzrakstījis un nosūtījis Kanādā dzīvojošajam garīdzniekam Arnoldam Lūsim un kura tikai *čakai* zināmā veidā it kā bija nokļuvusi Padomju vēstniecībā Kanādā. VDK darbinieki “rūpīgi analizēja” sprediķu tekstus un visur saskatīja vēšanos pret padomju iekārtu. Baltiņam inkriminēja, ka viņš sprediķos noniecinājis padomju cilvēkus, iztēlojot tos gan garīgi, gan materiāli nabadzīgus, nezinošus, apmelojis padomju ģimeni, apgalvojis, ka padomju cilvēka dzīvē nav nekā skaista, noķengājis jaunās tradīcijas (vārda došanas svinības, pilngadības svētkus), uzrakstījis A. Lūsim pret-padomju vēstuli, glabājis 1943. gadā izdoto brošūru “Dzīvei un mūžībai”. Baltiņam pēc LPSR Kriminālkodeksa 65. panta 1. daļas piesprieda 5 gadus labošanas darbu nometnē.⁸³

Sešdesmitajos gados, ja garīdznieki tika tiesāti, tad viņu lietas skatīja attiecīgā rajona, kurā garīdznieks bija kalpojis, tautas tiesa.⁸⁴ Visbiežāk pielietoja administratīvos sodus (lai gan bija vairāki gadījumi, kad garīdzniekiem piesprieda vienu vai divus gadus spaidu darbos), mācītājus nozīmēja darbā uz nomaļākām draudzēm vai atņēma reģistrācijas atļauju, t.i., liedza tiesības kalpot. 1962. gadā reģistrācijas atļauja par dažādiem padomju likumu pārkāpumiem tika atņemta 11 garīdzniekiem.⁸⁵ Kopumā 1962. gadā reģistrācijas apliecību atņēma 29 garīdzniekiem: slimības dēļ – 4, sakarā ar draudzes likvidāciju – 3, atteicās – 7, nomira – 4.⁸⁶ 1964. gadā reģistrācijas apliecību atņēma 28 garīdzniekiem, tai skaitā par likumpārkāpumiem 9 garīdzniekiem.⁸⁷

Piecdesmito gadu beigās un sešdesmito gadu sākumā visbiežāk sastopamie mācītājiem inkriminētie pārkāpumi bija – bērnu apmācība,⁸⁸ kapu svētku rīkošana bez vietējās varas atļaujas, faktisko ienākumu slēpšana, kā arī atsevišķu mācītāju sprediķos “slēptā veidā” tika saskatīti pretpadomju izteicieni.⁸⁹

Vienlaikus ar nepieredzētām baznīcas vajāšanām, ko ār pasaule aiz vispārējā liberālisma plīvura varbūt uzreiz nevarēja saskatīt, jo partijas/valdības pieņemtie pret reliģiju un baznīcu vērstie lēmumi netika publicēti, uz ārzemēm tika doti signāli, ka baznīca Padomju Savienībā turpināja normāli funkcionēt, vēl vairāk – paplašinājās tās starptautiskie sakari. Par to liecināja tas, ka 1962. gadā Latvijas evaņģēliski luterisko baznīcu (arī Igaunijas un Vissavienības Evaņģēlija kristīgo-baptistu draudžu padomi) uzņēma Pasaules baznīcu padomē, bet 1963. gadā – Pasaules luterāņu federācijā. PSKP CK atbalstīja iestāšanos minētajās organizācijās ar aprēķinu nostiprināt tajās sociālistisko valstu baznīcas lomu.

EKONOMISKAIS SPIEDIENS. PADOMJU VARAS MANIPULĀCIJA AR BAZNĪCAS ĪPAŠUMIEM, NODOKĻIEM

Nolikums par reliģiskajām apvienībām noteica, ka baznīcas, lūgšanas nami, to inventārs, kulta piederumi ir valsts īpašums. Draudzes padomei vajadzēja maksāt nodokli par ēkas apdrošināšanu un zemes nodokli. Jau 1958. gadā bija krasi paaugstināti nodokļi, bet 1962. gadā tika veikta baznīcu un lūgšanas namu tehniskā inventarizācija un pārvērtēšana, kuras rezultātā ēku vērtība tika stipri palielināta. To panāca, pazeminot ēkas nolietošanas procentu. Atsevišķos gadījumos ēku apdrošināšanas maksājumi pieauga pat sešpadsmit reizes.⁹⁰ Lai mazinātu baznīcas ietekmi, turpmāk nebija pieļaujama nekāda reliģisko apvienību labdarība, tai skaitā arī pašpalīdzības kases. Bija svarīgi noslēgt visus iespējamus ceļus, lai reliģiskās kopienas nevarētu nostiprināt materiālo bāzi. Vajadzēja panākt, ka garīdznieku atalgojums nav atkarīgs no tā, cik reliģiskās ceremonijas bija veiktas, bet gan noteikt “cieto” algu, lai tādā veidā nebūtu materiālās ieinteresētības.⁹¹ Palielināja arī garīdznieku un citu baznīcas kalpotāju ienākuma nodokli. 1962. gadā vairākiem garīdzniekiem par laikā nenomaksātiem nodokļiem aprakstīja īpašumu.⁹² Tajā pašā laikā padomju režīmam lojāliem garīdzniekiem bija iespējams nodokļus samazināt.⁹³ Nesamērīgie nodokļi stipri ietekmēja draudžu pastāvēšanu. Sešdesmitajos gados daudzas, it sevišķi nelielās lauku draudzes bija spiestas pašlikvidēties, jo nespēja nomaksāt nodokļus. No baznīcas vadības puses bija

daudz sūdzību par augstajiem nodokļiem, rakstīja gan uz Maskavu Finanšu ministrijai, gan RKLP, gan Latvijas valdībai. Evaņģēliski luteriskās baznīcas arhibīskaps Gustavs Tūrs mēģināja izmantot padomju varas iecienītus manipulācijas paņēmienus, t.i., norādīja, ka nodokļu paaugstināšana novedīs pie baznīcu slēgšanas, bet “to var izmantot aģitācijai emigranti un citi pretpadomju elementi ārzemēs un tādējādi traucēt mūsu miera darbu, kurā ieslēgusies arī Latvijas Ev. lut. Baznīca”. Viņš rakstīja, ka “cer uz Ministru Padomes Priekšsēdētāja humāno labvēlību arī pret mūsu Padomju Latvijas ticīgajiem pilsoņiem, kuri savus dievnamus, kā tautas mantu, ir vienmēr centušies uzturēt labā kārtībā un ļoti skumtu, ja tie būtu jāatstāj”.⁹⁴

Vietējās varas iestādes, atsavinot baznīcu īpašumus, atrada no viņu viedokļa vienkāršāko veidu, kā risināt telpu trūkuma problēmas. Baznīcas un tām piederošās citas ēkas tika izmantotas kā noliktavas, darbnīcas, sporta zāles, kultūras nami, koncertzāles, kino teātri u.c. Dažkārt par baznīcu ēkām cīnījās vairākas iestādes. 1958. gadā atzina, ka agrāk noslēgtie tipveida līgumi starp izpildkomiteju un reliģisko kopienu par baznīcas un lūgšanas namu, kā arī “storožku”, dzīvojamo māju un dažādu saimniecisko būvju nodošanu kopienas bezmaksas un beztermiņa īpašumā nebija likumīgi. Runa varēja būt tikai par baznīcām un lūgšanas namiem. Reliģiskajām kopienām iepriekš nodotie īpašumi – draudžu mājas (plebānijas), saimnieciskās telpas tika atsavinātas un nodotas vietējo padomju bilancē.⁹⁵ Atsevišķas vietējās padomes izlika iedzīvotājus no šīm ēkām, neierādot citu dzīvesvietu.⁹⁶

Siguldas katoļu draudze 1960. gadā bija gandrīz pabeigusi baznīcas būvniecību uz zemes gabala pilsētas nomalē, ko 1955. gadā izpildkomiteja draudzei bija ierādījusi (kas bija ārkārtīgi rets gadījums), jo bija ticīgo sūdzības, arī bīskaps Strods iestājās par to, ka draudzei nav sava lūgšanas nama.⁹⁷ Bet 1960. gadā, ņemot vērā padomju režīma jaunās nostādnes pret reliģiju un baznīcu, tika meklēti dažādi iegansti (nauda baznīcas celšanai vākta arī citās draudzēs, nelikumīgi iepirkti celtniecības materiāli, nav ievērots apstiprinātais projekts), lai uzcelto ēku nenodotu draudzei. Siguldas izpildkomiteja ieplānoja tajā ierīkot veikalu, ar pamatojumu, ka pēdējos gados jauncelamās baznīcas apkārtnē dzīvo daudz cilvēku, kuriem nepieciešams veikals. Lai pēc iespējas klusāk realizētu šo padomju varas nelikumīgo pasākumu, RKLP pilnvarotais ierosināja Siguldas prā-

vestu Jāzepu Lapkovski nozīmēt uz citu draudzi un ieteica partijas un padomju iestādēm “pastrādāt” ar tām ģimenēm, kas vairāk saistītas ar draudzi, lai novērstu iespējamās “neveselīgās” runas vai darbības, ja baznīcas ēku nodos izpildkomitejas vajadzībām.⁹⁸ Līdzīgi kā Siguldā, nepabeigto baznīcas celtniecību nācās pārtraukt arī Naujienas draudzei. Vietējie varas pārstāvji inspirēja kolhoznieku, strādnieku, skolnieku sapulces, kurās prasīja pārtraukt baznīcas celtniecību un nodot ēku rajona kultūras nodaļas vajadzībām.⁹⁹

Līdz 1960. gadam Rīgā vien bija atsavinātas 60 baznīcas, lūgšanas nami, sinagogas u.c. telpas, kas agrāk piederēja reliģiskajām kopienām.¹⁰⁰ Sešdesmito gadu sākumā evaņģēliski luteriskajai baznīcai atņēma Doma baznīcu, aizbildinoties, ka draudze nav izpildījusi līgumā noteiktās saistības par ēku uzturēšanu¹⁰¹ un pareizu ekspluatāciju.¹⁰² Savukārt pareizticīgo baznīcai atņēma Kristus Piedzimšanas katedrāli,¹⁰³ jo “pēc vietējo varas orgānu un sabiedrības uzskatiem katedrāles atrašanās uz pilsētas galvenās ielas, ipašās apsardzes un kustības zonā, dažādu iemeslu dēļ ir neatbilstoša Latvijas PSR galvaspilsētas centram”.¹⁰⁴ Bija iecerēts arī apvienot Vecās Ģertrūdes un Jaunās Ģertrūdes baznīcas draudzes un pārņemt Jaunās Ģertrūdes baznīcas telpas, kas gan netika izdarīts.¹⁰⁵ 1962. gadā Latvijā slēdza 28 baznīcas un lūgšanas namus.¹⁰⁶

SECINĀJUMI

Pēc Staļina nāves līdz 1958. gadam pret reliģiskajām apvienībām PSRS un tai skaitā Latvijā tika piekopta neviendabīga, bet kopumā relatīvi iecietīga politika. Kopš piecdesmito gadu beigām arvien konsekvētāk tika realizēta antireliģiskā politika, komunistiskā partija attieksmi pret reliģiju noteica, balstoties uz postulātu, ka “reliģija ir naidīga darbaļaužu interesēm, ka tā ar saviem nezinātniskajiem uzskatiem, morāli, izkropļotajiem priekšstatiem par apkārtējo traucē komunisma celtniecībai, atrauj cilvēkus no iesaistīšanās aktīvā sabiedriskā dzīvē”.¹⁰⁷ Balstoties uz PSKP un PSRS MP lēmumiem, tika izstrādāti antireliģiskās politikas konkrēti virzieni, kas izpaudās klosteru darbības ierobežošanā un likvidācijā, reliģisko svētku, svētceļojumu ierobežošanā, draudžu materiāli finansiālās bāzes vājināšanā, jaunu garīdznieku sagatavošanas ierobežošanā, režīmam lojālu cilvēku ievirzīšanā draudžu pārvaldē. Aizvien lielāks akcents tika likts uz to, lai ierobežotu bērnu un jauniešu

iesaistīšanu reliģiskajās apvienībās. Antireliģiskā politika bija vērsta uz to, lai izstumtu reliģiskās apvienības no sabiedriskās dzīves, un izpaudās baznīcas dzīves stingrā kontrolē un reglamentācijā.

Antireliģiskajā darbā bija iesaistītas valsts un partijas institūcijas, uzņēmumu vadība un sabiedriskās organizācijas. Agresīvās antireliģiskās ideoloģijas iespaidā vietējās varas iestādes bieži vien, lai izkalpotos partijas un valdības priekšā, rīkojās voluntāri, administratīvā kārtā steidzās pildīt partijas lēmumus. Šādu rīcību neatbalstīja pat RKLP darbinieki, kuri sešdesmito gadu sākumā vairāk akcentēja birokrātisku metožu pielietošanu (manipulēšana ar draudžu, garīdznieku reģistrāciju, vilcināšanās ar atļauju izsniegšanu baznīcas remontam u.c.). Uz reliģiskajām apvienībām tika izdarīts liels ekonomiskais spiediens, lai vājinātu to (arī garīdznieku) materiālo bāzi un tādējādi panāktu to pašlikvidēšanos. Hruščova “kampaņa” pretstatīja ticīgos padomju sistēmai un zināmā mērā iedzina viņus pagrīdē, kas nāca par sliktu režīmam, jo bija grūtāk izkontrolēt. Pēc Hruščova atstādīnāšanas no amata PSKP CK 1964. gada 14. oktobra plēnumā mazinājās pret baznīcu vērstie uzbrukumi.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Oļga Vasiļeva (2003). Gosudarstvenno-tserkovnye otnosheniia sovetskogo perioda: periodizatsiia i soderzhanie. Pieejams: <http://www.pravoslavie.ru/put/5206.htm> (skatīts 20.06.2017.).
- ² Elīza Zikmane (2007). Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas attiecības ar valsti 1944.–1959. gadā. No: *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: Politika un tās sekas. Starptautiskās konferences materiāli, 2002. gada 13.–14. jūnijs, Rīga* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.). Otrais izdevums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 287.–298. lpp.
- ³ Indulis Zālīte (2000). Latvijas evaņģēliski luteriskā baznīca 1944–1990. No: *Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940–1990*. Stokholma; Toronto: Memento; Daugavas Vanagi, 355.–377. lpp.; Solveiga Krūmiņa-Koņkova (2016). Kontrole pār baznīcu Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā un PSRS valsts drošības institūcijas. No: *Lielais Brālis tevi vēro: VDK un tās pie-segstruktūras* (VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 3. sēj.). Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitāte, 83.–151. lpp.
- ⁴ Heinrihs Strods (1996). *Latvijas Katoļu baznīcas vēsture, 1075.–1995*. Rīga; Valdis Tēraudkalns (2000). Vasarsvētku draudzes Latvijā 1944.–1973. gadā: vēsture arhīvu dokumentos. *Latvijas Arhīvi*, 1, 127.–146. lpp.; Arnolds Podmazovs (2001). *Vecība Latvijā*. Rīga: FSI; Nikandrs Gills (2007). Reliģiskās minoritātes Latvijā komunistiskā režīma apstākļos 20. gadsimta 40.–80. gados.

- No: *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60.–80. gados* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 20. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 133.–145. lpp.; Nikandrs Gills (2008). *Jehovas liecinieki Latvijā*. Rīga: LU FSI.
- ⁵ Heinriks Trūps-Trops (1992). *Latvijas Romas katoļu baznīca komunisma gados. 1940–1990*. Rīga: Rīgas Romas katoļu metropolijas kūrījas izdevums; Jānis Cakuls (2001). *Latvijas Romas katoļu baznīcas vēstures materiāli: XX gadsimts*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrīja; Ēriks Mesters (2005). *Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas vēsture (1944–1990)*. Rīga: Klints; Jānis Tervits (1999). *Latvijas baptistu vēsture. Faktu mozaika*. Rīga; Modris Ginters (2005). *Vai tie bijām mēs? Atmiņu liecību un dokumentu krājums par draudžu dzīvi Latvijā padomju gados. 1940–1990*. Rīga; Linards Rozentāls (2014). *Sinodālais pārvaldes princips Latvijas evaņģēliski luteriskajā baznīcā 1948.–1984. gadā*: promocijas darba kopsavilkums doktora grāda iegūšanai teoloģijas un reliģijas zinātnes nozarē, apakšnozare: baznīcas un reliģiju vēsture. Rīga: Latvijas Universitāte.
- ⁶ Mikhail Odintsov (1994). Piš'ma i dialogi vremen "khrushchevskoi otpepeli". *Otechestvennye arkhivy*, 5, 25.–33. lpp., šeit 27. lpp.
- ⁷ LKP CK biroja sēdes protokols [kr. val.], 06.08.1954. *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas vēstures arhīvs* (Rīga, turpmāk: LVA), PA-101–17–30, 4. lp.
- ⁸ Bija pat atsevišķi gadījumi, ka ķengājošo publikāciju ietekmē ģimenēs, kur vīrs nebija kristietis, radās strīdi un sievas, tāpēc ka ticīgās, sistas. Pastiprinājās huligāniski uzbrukumi baznīcām (izsisti logi, uzlauztas durvis). – Informācija par to, kā atsevišķi kulta kalpotāji uzņēma PSKP CK 1954. g. 10. novembra lēmumu [kr. val.]. LVA, 1448–1–253, 138.–139. lp.
- ⁹ Sakarā ar šo lēmumu evaņģēliski luteriskās baznīcas arhibīskaps nosūtīja Ņ. Hruščovam pateicības telegrammu, arī pārējo konfesiju vadītāji un ticīgie jutās atviegloti. – Informatīvā atskaite par RKLP pilnvarotā darbu 1954. gada II pusē [kr. val.]. LVA, 1448–1–253, 160. lp.
- ¹⁰ 1956. gadā no ieslodzījumu vietām atgriezās ap 100 represēto garīdznieku. – RKLP pilnvarotā J. Restberga atskaite par darbu 1956. gada II pusgadā [kr. val.]. LVA, 1448–1–255, 105. lp.
- ¹¹ PSRS MP RKLP priekšsēdētāja A. Puzina ziņojums PSKP CK nodaļas vadītājam J. Andropovam [kr. val.], 20.09.1957. *Krievijas Valsts jaunāko laiku vēstures arhīvs* (Rossiiskii Gosudarstvennyi arhiv noveishei istorii, Maskava, turpmāk: RGANI), 5–33–90, 34. lp.
- ¹² RKLP pilnvarotā J. Restberga atskaite par darbu 1956. gada II pusgadā [kr. val.]. LVA, 1448–1–255, 111.–115. lp.
- ¹³ Kāds par šo sarunu bija ziņojis J. Restbergam. – Turpat, 106. lp.
- ¹⁴ RKLP priekšsēdētāja v.i. vēstule RKLP pilnvarotajiem [kr. val.], 25.08.1956. *Krievijas Federācijas Valsts arhīvs* (Gosudarstvennyi arhiv Rossiiskoi Federatsii, Maskava, turpmāk: GARF), R-6991–3–130, 92. lp.
- ¹⁵ LPSR VDK priekšsēdētāja J. Vēvera vēstule LPSR MP priekšsēdētājam V. Lācim [kr. val.], 02.03.1957. LVA, 270–1.s–1144, 42. lp.
- ¹⁶ Norādījumi garīdznieku vadībai [kr. val.], 10.1961. GARF, R-6991–3–1358, 84. lp.

- ¹⁷ Lēmuma pamatā bija PSKP CK propagandas un aģitācijas daļas 1958. gada 12. septembra ziņojums. *RGANI*, 4–16–554, 5.–13. lp.
- ¹⁸ PSRS RKLP priekšsēdētāja A. Puzina izziņa par RKLP darbu no 1958. gada oktobra līdz 1959. gada maijam [kr. val.], 14.05.1959. *GARF*, R-6991–3–188, 82.–92. lp.
- ¹⁹ RKLP pilnvarotā informatīvā atskaite par darbu un reliģisko organizāciju darbības analīze 1960. gadā [kr. val.]. *LVA*, 1448–1–260, 24. lp.
- ²⁰ Šajā dokumentā nav pieminēti pareizticīgai baznīcai piederīgie klosteri, jo tie bija Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padomes pārziņā.
- ²¹ PSRS RKLP priekšsēdētāja vēstule PSKP CK [kr. val.], 12.11.1958. *GARF*, R-6991–3–167, 46. lp.
- ²² Katru gadu jūlija pirmajā svētdienā Krāslavā atzīmē Donāta svētkus.
- ²³ Katru gadu augusta pirmajā svētdienā Skaistkalnē atzīmē Kaņepenes svētkus.
- ²⁴ 1949. gada augustā instruēja apkārtējo Latgales rajonu partijas sekretārus, kādi pasākumi jāveic, taču pat viņiem nesakot, ka šie pasākumi tiek organizēti ar mērķi, lai novērstu ticīgos no Aglonas svētkiem. – RKLP pilnvarotā J. Restberga ziņojums PSRS RKLP priekšsēdētājam I. Poļanskim [kr. val.], 03.08.1949. *LVA*, 1448–1–1, 45.–46. lp.
- ²⁵ Izziņa par Aglonas Romas katoļu draudzes darbību Preiļu raj. Somersetā [kr. val.], 08.1961. *LVA*, 1448–1–260, 94. lp.
- ²⁶ RKLP pilnvarotā J. Restberga ziņojums PSRS RKLP priekšsēdētājam I. Poļanskim [kr. val.], 03.08.1949. *LVA*, 1448–1–1, 46. lp.; Informācija par katoļu svētku norisi 1963. gada 14. un 15. augustā Aglonā [kr. val.]. *LVA*, 1448–1–262, 68.–69. lp.
- ²⁷ PSRS Ministru padome lēmumu “Par klosteriem” pieņēma 1958. gada 16. oktobrī.
- ²⁸ 1949. gadā klosteri no Rīgas (Klosteru iela 4) vajadzēja pārcelt uz Aglonu, klosteru telpas pārņēma valsts.
- ²⁹ Latvijas PSR Ministru padomes lēmums Nr. 288 “Par klosteru, kas atrodas Latvijas PSR teritorijā, likvidēšanu” [kr. val.], 20.05.1959. *LVA*, 1448–1–11, 97.–98. lp.
- ³⁰ PSRS RKLP priekšsēdētāja vietnieka V. Rjazanova vēstule RKLP pilnvarotajam Latvijas PSR P. Pizānam [kr. val.], 06.04.1960. *LVA*, 1448–1–265, 21. lp.
- ³¹ Pilnvarotā A. Saharova ziņojums LPSR MP priekšsēdētāja vietniekam V. Krūmiņam, LKP CK sekretāram A. Vosam. Informācija par Latvijas PSR MP 1959. gada 20. maija lēmuma Nr. 288 izpildīšanas gaitu [kr. val.], 02.07.1964. *LVA*, 1452–1–70, 53.–61. lp.
- ³² Aleksandr Gavrilin (2003). Pochemu ne byl zakryt Rizhskii Sviato-Troitskii Sergiev monastyr'? Pieejams: <http://pstgu.ru/download/1237467511.gavrilin.pdf> (skatīts 22.06.2017.).
- ³³ Irina Paert (2016). Monasticism in the Soviet Borderlands: a Russian Orthodox Convent in Estonia, 1945–53. In: Olaf Mertelsmann (ed.). *The Baltic States under Stalinist Rule*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau, p. 220.
- ³⁴ PSRS MP RKLP ziņojums PSRS MP b. K. Vorošilovam [kr. val.], 19.02.1947. *GARF*, R-6991–3–47, 20. lp.

- ³⁵ Pēc tādiem pašiem atlases kritērijiem tika sagatavots un izdots dokumentu krājums par pareizticīgo baznīcu. Sk. *Pravoslavnoe dukhovenstvo v Latvii. 1920–1940* (1962).
- ³⁶ Pasākumi cīņai ar Vatikāna un PSRS teritorijā atrodošās katoļu baznīcas garīdzniecības reakcionāro elementu naidīgo darbību [kr. val.], 1958. *GARF*, R-6991-3-188, 110.–116. lp.
- ³⁷ RKLP pilnvarotā J. Restberga atskaite par darbu 1958. gadā [kr. val.]. *LVA*, 1448-1-257, 143. lp.
- ³⁸ P. Strods lūdza atļauju sūtīt uz Vatikānu atskaiti par katoļu darbību, bet to aizliedza, motivējot, ka Padomju Savienībai nav attiecību ar Vatikānu un netiek atzīta Vatikāna vara pār ticīgajiem katoļiem PSRS pilsoņiem. – RKLP pilnvarotā P. Pizāna vēstule RKLP priekšsēdētājam A. Puzinam [kr. val.], 03.1960. *LVA*, 1448-1-259, 5. lp.
- ³⁹ RKLP pilnvarotā J. Restberga atskaite par darbu 1958. gadā [kr. val.]. *LVA*, 1448-1-257, 143. lp.
- ⁴⁰ Bīskapa P. Stroda vēstule LPSR MP priekšsēdētāja vietniekam E. Berklavam [latv. val.], 06.01.1960. *LVA*, 1448-1-11, 2.–13. lp.
- ⁴¹ Ev. luteriskās baznīcas Virsvalde pieņēma lēmumu aicināt atgriezties pa visu pasauli izkaisītos latviešus, “jo humānais dekrēts (PSRS Augstākās padomes Prezidija 1955. gada 17. septembra dekrēts “Par amnestiju”) sola aizmirst pagājušo, sola dzēst vai mazināt sodu un gādāt par darbu tiem, kas atgriezies”. Rīgas Jaunās Ģertrūdes draudzes mācītājs Pēteris Klepers vērsās arī pie konkrētiem amata brāļiem. – Materiāli par ev. luteriskās baznīcas darbību 1955. gadā [kr. val.]. *LVA*, 1448-1-60, 76.–79. lp.
- ⁴² PSRS RKLP priekšsēdētāja A. Puzina ziņojums PSKP CK nodaļas vadītājam J. Andropovam [kr. val.], 20.09.1957. *RGANI*, 5-33-90, 29., 33. lp.
- ⁴³ Cakuls. *Latvijas Romas katoļu baznīcas materiāli: XX gadsimts*, 815. lpp.
- ⁴⁴ Turpat.
- ⁴⁵ Trūps-Trops. *Latvijas Romas katoļu baznīca komunisma gados (1940–1990)*, 82. lpp.
- ⁴⁶ RKLP pilnvarotā J. Restberga izziņa sakarā ar katoļu semināra audzēkņu sūdzību LPSR MP priekšsēdētājam V. Lācim 29.09.1959. [kr. val.]. *LVA*, 1448-1-25, 1.–2. lp.
- ⁴⁷ RKLP pilnvarotā v.i. J. Kokina un KPBLP pilnvarotā A. Saharova vēstule Latvijas PSR pilsētu un rajonu izpildkomiteju priekšsēdētājiem [kr. val.], 20.10.1965. *LVA*, 1448-1-182, 114. lp.
- ⁴⁸ RKLP pilnvarotā P. Liepas atskaite par darbu 1962. gadā [kr. val.]. *LVA*, 1448-1-262, 24. lp.
- ⁴⁹ RKLP pilnvarotā ziņas par veiktajām reliģiskajām ceremonijām 1964. gadā [kr. val.], 01.02.1965. *LVA*, 1448-1-264, 24. lp.
- ⁵⁰ Statistiskā izziņa par reliģiskajām ceremonijām un jaunajām tradīcijām Latvijas PSR 1965. gadā [kr. val.]. *LVA*, 1448-1-222, 47.–48. lp.
- ⁵¹ Pilnvaroto P. Liepas, A. Saharova izziņa par reliģisko organizāciju darbību uz 1962. gada 1. septembri [kr. val.]. *LVA*, 1448-1-180, 133. lp.; Pilnvarotā P. Liepas ziņojums RKLP priekšsēdētājam A. Puzinam, LKP CK sekretāram

- A. Vosam, LPSR MP priekšsēdētāja vietniekam V. Krūmiņam [kr. val.], 11.02.1965. *LVA*, 1448-1-264, 7. lp.; Pilnvarotā A. Saharova ziņojums KPBLP priekšsēdētājam V. Kurojedovam [kr. val.], 09.02.1965. *LVA*, 1452-1-71, 12. lp.; Ziņas par reliģisko apvienību veiktajām ceremonijām, ienākumiem, izdevumiem 1964. gadā [kr. val.]. *LVA*, 1452-1-71, 24. lp.
- ⁵² Latvijas PSR Centrālās statistikas pārvaldes Tautas nodaļas priekšnieks P. Zvidriņš, kurš sniedza ziņas RKLP pilnvarotajam par iedzīvotāju dabiskās kustības datiem, atzīmēja, ka statistikas pārvaldes dati ir aptuveni. – P. Zvidriņa vēstule RKLP pilnvarotajam P. Liepam [latv. val.], 18.01.1965. *LVA*, 1448-1-218, 73. lp.
- ⁵³ *Latvijas padomju enciklopēdija* (1987), 10., 1. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 652. lpp.
- ⁵⁴ Pasākumi, lai pastiprinātu republikas iedzīvotāju ateistisko audzināšanu [kr. val.], 25.02.1964. *LVA*, PA-101-27-47, 238. lp.
- ⁵⁵ LKP Rīgas pilsētas III plēnuma materiāli [kr. val.], 21.05.1964. *LVA*, PA-103-37-60. lp.
- ⁵⁶ Šajā sakarā 1961. gada 16. martā tika pieņemts speciāls PSKP CK un PSRS MP lēmums.
- ⁵⁷ KPBLP priekšsēdētāja V. Kurojedova referāts Vissavienības pilnvaroto sanāksmē [kr. val.], 20.04.1961. *LVA*, 1452-1-98, 33. lp.
- ⁵⁸ Turpat, 50. lp.
- ⁵⁹ D. Okolovičs no 1949. gada 9. augusta līdz 1956. gada 22. augustam atradās ieslodzījumā.
- ⁶⁰ *Es atsakos* (1961), 50.–93. lpp.
- ⁶¹ RKLP inspektora A. Rumjanceva ziņojums par komandējuma rezultātiem Latvijas PSR [kr. val.], 01.1963. *GARF*, R-6991-3-1422, 139., 151. lp.
- ⁶² Evaņģēliski luteriskās baznīcas arhibīskapa G. Tūra vēstule RKLP padomes priekšsēdētājam A. Puzinam [kr. val.], 22.09.1962. *LVA*, 1448-1-160, 102.–103. lp.
- ⁶³ RKLP pilnvarotā P. Liepas ziņojums Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētājam V. Rubenim [kr. val.], 04.02.1963. *LVA*, 1448-1-180, 6.–8. lp.
- ⁶⁴ Sarakste ar RKLP u.c. [kr. val.], 1963. *LVA*, 1448-1-180, 12., 19., 21. lp.
- ⁶⁵ Līdz 1960. gadam atļauja nebija vajadzīga.
- ⁶⁶ Rīgas pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētāja vietnieka vēstule [latv. val.], 10.06.1961. *LVA*, 1448-1-160, 28. lp.
- ⁶⁷ RKLP pilnvarotā P. Pizāna atskaite par darbu 1960. gadā [kr. val.], 30.01.1961. *LVA*, 1448-1-260, 47. lp.
- ⁶⁸ Talsu rajona izpildkomiteja 1962. gadā gribēja izlikt Talsu katoļu draudzi no tai piederošām telpām un pārvietot uz bijušās Talsu pareizticīgo draudzes telpām, kuru 1961. gadā slēdza. – RKLP pilnvarotā P. Liepas atskaite par darbu 1962. gadā [kr. val.]. *LVA*, 1448-1-262, 27. lp.
- ⁶⁹ Smiltenes ev.-luter. draudzes padomes priekšsēdētāja vēstule Smiltenes Darbāaužu deputātu padomes izpildkomitejas priekšsēdētājam [latv. val.], 12.06.1962. *LVA*, 1448-1-160, 33. lp.
- ⁷⁰ RKLP pilnvarotā P. Liepas ziņojuma RKLP priekšsēdētājam A. Puzinam, LKP CK sekretāram A. Vosam, MP priekšsēdētāja vietniekam V. Krūmiņam

- [kr. val.], 11.02.1965. *LVA*, 1448–1–264, 19. lp.; sk. arī: Zanda Mankusa-Ohff. Luterāņi Vidzemē: ainas no padomju laika dzīves. Pieejams: http://www.norden.lv/data/RAKSTI_doc.pdf (skatīts 20.06.2017.).
- ⁷¹ Imants Lešinskis atmiņās “Kalpības gadi” raksta, ka Vilis Liepiņš (arī brošūras “Cilvēki bez sirdsapziņas” autors) terorizēja ticīgos valmieriešus.
- ⁷² Pilnvarotā P. Liepas izziņa par dažiem administrēšanas faktiem 1962. gadā [kr. val.], 28.11.1962. *LVA*, 1448–1–180, 149. lp.
- ⁷³ Gaigalavas vidusskolas direktora vēstule RKLP pilnvarotajam [latv. val.], 12.06.1961.; Kūrijas notāra atbilde RKLP pilnvarotajam [latv. val.], 30.06.1961. *LVA*, 1448–1–260, 79.–80. lp.
- ⁷⁴ Laikraksta “Cīņa” partijas dzīves nodaļas vadītāja P. Kaļiņas ziņojums LKP CK pirmajam sekretāram [kr. val.], 24.12.1962. *LVA*, PA-101–25–126, 56. lp.
- ⁷⁵ RKLP pilnvarotā J. Restberga atskaite par 1956. gadu [kr. val.]. *LVA*, 1448–1–255, 52. lp.
- ⁷⁶ RKLP pilnvarotā P. Pizāna atskaite par 1960. gadu [kr. val.], 30.01.1961. *LVA*, 1448–1–260, 11. lp.
- ⁷⁷ Bija saņemta PSRS VDK un PSKP CK piekrišana. – RKLP priekšsēdētāja vēstule PSKP CK [kr. val.], 05.11.1960. *GARF*, R-6991–3–210, 60.–61. lp.
- ⁷⁸ RKLP pilnvarotā P. Pizāna sagatavota informācija par Septītās dienas adventistu republikāniskā centra darbību [kr. val.], bez datējuma. *LVA*, PA-101–24–94, 63. lp.
- ⁷⁹ RKLP pilnvarotā P. Pizāna atskaite par 1960. gada darbu [kr. val.], 10.01.1961. *LVA*, 1448–1–260, 31.–32. lp.
- ⁸⁰ RKLP pilnvarotā P. Pizāna atskaite par 1960. gada darbu [kr. val.], 30.01.1961. *LVA*, 1448–1–260, 39.–41. lp.
- ⁸¹ RKLP pilnvarotā P. Liepas atskaite par darbu 1962. gadā [kr. val.]. *LVA*, 1448–1–262, 21.–22. lp.
- ⁸² 1958. gadā arestēja luterāņu mācītāju Hugo Maksimiliānu Grīvānu, katoļu prāvestu Julijanu Vaivodu, 1959. gadā – luterāņu mācītāju Augustu Āleru, 1962. gadā – luterāņu mācītāju Otto Baltiņu.
- ⁸³ O. Baltiņa krimināllieta [kr. val.], 1960. *LVA*, 1986–1–44799, 406. lp.
- ⁸⁴ 1962. gada oktobrī Daugavpils tautas tiesas sēdē tiesāja pentakostus N. Girucki, A. Anaško, M. Afanasjevu, V. Koroļovu, jo viņi bija nodibinājuši nelegālu pentakosta grupu un atsacījušies pievienoties vietējai baptistu draudzei. N. Giruckim un A. Anaško piesprieda brīvības atņemšanu uz pieciem gadiem, V. Koroļovai – uz trim gadiem, M. Afanasjevam – uz 2 gadiem. – Tēraudkalns. Vasarsvētku draudzes Latvijā 1944.–1973. gadā: vēsture arhīvu dokumentos, 127.–146. lpp.
- ⁸⁵ Kultra kalpu saraksts, kuriem 1962. gadā ir atņemta reģistrācija [kr. val.]. *LVA*, 1448–1–178, 33. lp.
- ⁸⁶ RKLP pilnvarotā P. Liepas atskaite par darbu 1962. gadā [kr. val.]. *LVA*, 1448–1–262, 9. lp.
- ⁸⁷ RKLP pilnvarotā P. Liepas ziņojuma RKLP priekšsēdētājam A. Puzinam, LKP CK sekretāram A. Vosam, MP priekšsēdētāja vietniekam V. Krūmiņam [kr. val.], 11.02.1965. *LVA*, 1448–1–264, 11. lp.

- ⁸⁸ Latvijas PSR Ministru padome 1949. gadā pieņēma lēmumu, kurš noteica, ka aizliegts apmācīt jaunatni un bērnus, lai sagatavotu viņus pirmajai komūnijai un konfirmācijai.
- ⁸⁹ Informatīva atskaite par RKLP pilnvarotā P. Pizāna darbu 1960. gadā [kr. val.], 30.01.1961. *LVA*, 1448-1-260, 8.-11. lpp.
- ⁹⁰ A. Saharova sagatavota izziņa Latvijas PSR MP priekšsēdētāja vietniekam V. Krūmiņam par valsts apdrošināšanu ēkām, kas nodotas reliģisko draudžu lietošanā [kr. val.], 08.04.1963. *LVA*, 1448-1-180, 80. lpp.
- ⁹¹ KPBLP lēmums [kr. val.], 24.12.1964. *LVA*, 1452-1-102, 35. lpp.
- ⁹² RKLP vecākā inspektora A. Rumjanceva ziņojums PSRS RKLP priekšsēdētājam A. Puzinam par komandējuma rezultātiem Latvijas PSR laikā no 1963. gada 18. janvāra līdz 28. janvārim [kr. val.]. *GARF*, R-6991-3-1422, 144. lpp.
- ⁹³ RKLP pilnvarotā P. Liepas vēstule PSRS RKLP padomes priekšsēdētājam A. Puzinam [kr. val.], 04.02.1963. *LVA*, 1448-1-262, 3. lpp.
- ⁹⁴ Evaņģēliski luteriskās baznīcas Virsvaldes prezidenta vēstule Latvijas PSR MP priekšsēdētājam b. Rubenim [latv. val.], 27.03.1963. *LVA*, 1448-1-180, 65., 65. o.p. lpp. Lidzīgi Virsvalde protestēja arī tad, kad saņēma aizliegumu izvadīt mirušos no Meža kapu 1. kapličas un ierobežot kapu zvanus. G. Tūrs rakstīja, ka šādi aizliegumi traucē viņam kā Miera komitejas loceklim viņa centienos cīņā par mieru, ka par šādiem kristiešu apglabāšanas ierobežojumiem var uzzināt ārzemju Rīgas apmeklētāji, kuri to var izmantot pretpadomju propagandā. – Evaņģēliski luteriskās baznīcas Virsvaldes prezidenta vēstule RKLP priekšsēdētājam A. Puzinam [kr. val.], 22.09.1962. *LVA*, 1448-1-160, 98.-99. lpp.
- ⁹⁵ RKLP pilnvarotā J. Restberga atskaite par darbu 1958. gada II pusgadā [kr. val.]. *LVA*, PA-101-22-86, 28. lpp.
- ⁹⁶ Čakuls. *Latvijas Romas katoļu baznīcas materiāli: XX gadsimts*, 373.-376. lpp.
- ⁹⁷ Iepriekš lūgšanas nams atradās privātā mājā, bet izpildkomiteja 1955. gadā lauzā līgumu.
- ⁹⁸ P. Pizāna izziņa par Siguldas katoļu draudzes būvēto lūgšanas namu [kr. val.]. *LVA*, 1448-1-259, 37.-39. lpp.
- ⁹⁹ Daugavpils izpildkomitejas lēmums sakarā ar Naujienas katoļu draudzes iesniegumu par baznīcas celtniecību [kr. val.], bez datējuma, ap 1961. gada jūniju. *LVA*, PA-101-24-94, 90.-91. lpp.
- ¹⁰⁰ Informācija par katoļu reliģisko draudžu darbību Rīgā un priekšlikumi par divu katoļu baznīcu slēgšanu [kr. val.], 07.03.1961. *LVA*, 1448-1-260, 56. lpp.
- ¹⁰¹ Draudzei nelabvēlīgs iznākums varēja būt abos gadījumos – ja baznīcas telpas neremontēja vai ja to klasificēja kā “baznīcas izdaiļošanu”. – KPBLP pilnvarotā A. Saharova vēstule rajonu darbaļaužu deputātu padomju izpildkomiteju priekšsēdētājiem [kr. val.], 07.07.1959. *LVA*, PA-101-22-86, 101. lpp.
- ¹⁰² Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildkomitejas rīkojums Nr. 400 [latv. val.], 08.05.1959. saskaņā ar kuru Kirova rajona izpildkomitejai vajadzēja lauzt līgumu ar Doma baznīcas draudzi. *LVA*, 1448-1-11, 83. lpp.

- ¹⁰³ Tur bija iecere ierīkot Reliģijas vēstures un ateisma muzeju.
- ¹⁰⁴ Tallinas un Igaunijas bīskapa Ioanna, kurš uz laiku pārvaldīja Rīgas eparhiju, ziņojums Maskavas un visas Krievijas patriarham Aleksijam [kr. val.], bez datējuma. *LVA*, PA-101–24–94, 3. lp.
- ¹⁰⁵ Informācija par luterisko draudžu stāvokli un priekšlikumi par dažu draudžu atsavināšanu ticīgajiem [kr. val.], 28.03.1961. *LVA*, 1448–1–260, 60.–63. lp.
- ¹⁰⁶ LKP CK Propagandas un aģitācijas daļas instruktora sagatavota izziņa LKP CK [kr. val.], 23.11.1962. *LVA*, PA-101–24–94, 112. lp.
- ¹⁰⁷ Informācija par RKLP pilnvaroto Vissavienības sapulci [kr. val.], 21.04.1961. *LVA*, 1452–1–95, 97. lp.

ANTI-RELIGIOUS POLICY OF THE SOVIET REGIME IN LATVIA, IN 1954–1964

Rudīte Vīksne

Dr. hist., historian

Research interests: History of Latvia in the 20th century: issues of the Soviet and the Nazi occupation regimes.

The article analyses a situation of religious organizations in Latvia from 1954 till 1964, revealing the main directions and methods of how the Soviet regime's pressure on religious organizations was implemented. After Stalin's death, two approaches dealing with religion and church-related issues by the highest authorities of the USSR, "anti-religious" and "pragmatic", competed with varying success, where the latter asserted that the Church had a peculiar place in the state system. During the so-called Nikita Khrushchev's "Thaw", when liberalization of many spheres could be observed in the USSR, attacks on religious organizations intensified. During the period of time revised in this article, the Soviet regime policy directed against religious organizations was radicalized, and their exclusion from all spheres of public life took place. This aroused from the doctrine of non-conformity of the Communists' world outlook with the religious one that was supported also by local authorities.

Key words: anti-religious policy, the Council for the Affairs of Religious Cults, relations between the state and the Church.

Summary

The history of relations between the state and religious organizations in Latvia during this time (1954–1964) still has been studied very little. Although some studies related to the exactly the above-mentioned period

exist, they refer either to relations between definite denominations with the state or separate aspects of these relations. Exactly during the time of N. Khrushchev's power, the model of the state–Church relations, which remained in the USSR/Latvia during the first years of the Soviet regime, strengthened. In the second half of the 1950s, followers of “anti-religious tack” gained greater influence in the “corridors” of the USSR highest power. N. Khrushchev's personal attitude towards religion played a crucial role in the implementation of an anti-religious campaign. Khrushchev, who after condemning Stalin's personality cult fully consolidated his power during the 20th Congress, and in 1958 took over also the office of the Chairman of the Council of Ministers (CM) of the USSR, thus becoming a person in charge of both the Council for the Affairs of Religious Cults (hereinafter – CARC) and the Council for the Affairs of the Russian Orthodox Church (hereinafter – CAROC), considered that religion had no place in the Communist society. Due to the fact that he envisaged the victory of the Communism in rather close future, it was high time to start a ruthless fight and eliminate “the remnants of religion” in the consciousness of the Soviet people. Notably, such views prevailed also in the Government of Latvia.

After Stalin's death, till 1958, heterogeneous, but all-in-all relatively tolerant policy regarding the religious associations in the USSR, including Latvia, was administered. Since the end of the 1950s, more and more consistent anti-religious policy was implemented, where the Communist Party declared its attitude towards religion grounding in the postulate that “religion is hostile to the interests of the working people, and its non-scientific views and morally distorted notions about the surroundings impede the building of the Communism and deter people from active involvement in social life activities”. Based on the decisions of the SU CP and the CM of the USSR, specific directions of anti-religious policy were developed, which were expressed in restricting activities of the monasteries and liquidating them, limiting celebration of religious holidays, curbing pilgrimages, weakening the material-financial base of the congregations, curtailing the preparation of new clergymen and promoting people loyal to the regime into the administration of parishes. An ever greater emphasis was put on limiting involvement of children and young people into religious associations. Anti-religious policy was oriented towards expulsion of religious associations from the public life, and it was manifested in a strict control and regulation of the Church life.

The leadership of the state and the Party institutions, as well as management of various enterprises and public organizations were involved in

anti-religious work. Under the influence of aggressive anti-religious ideologies, local authorities either voluntarily or on administrative basis often rushed to meet the Party decisions in order to do a favour and show off to the Party and the Government. Even representatives of the CARC, emphasizing application of bureaucratic methods (manipulations with registration of congregations and clergymen, delay in issuing permits for church repairs, etc.) in the beginning of the 1960s, did not support such actions. In order to weaken the material basis of religious associations (including the one of the clergy), thus achieving their self-liquidation, an economic pressure was put on the former. Khrushchev's campaign contradistinguished the believers to the Soviet system and to some extent drove them underground, which was not in favour to the regime, since it became more complicated to control them. After Khrushchev's removal from the office at the plenary session of the SUCP CC on 14 October 1964, attacks directed against the Church weakened.

VDK IETEKME UN PADOMJU LATVIJAS ĀRZEMJU TŪRISMA IESTĀŽU VADOŠAIS PERSONĀLS: VISSAVIENĪBAS AKCIJU SABIEDRĪBAS “INTŪRISTS” RĪGAS NODAĻA UN TĀS OPERATĪVĀ VADĪBA (1957–1992)¹

Ineta Lipša

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece.
Zinātniskās intereses: 20. gadsimta sociālā vēsture, padomju studijas, seksualitātes vēsture.

Raksta mērķis ir noskaidrot, kāda bija Vissavienības akciju sabiedrības (VAS) “Intūrists” Rīgas nodaļas saikne ar Latvijas PSR Ministru padomes (MP) Valsts drošības komiteju (VDK), pētot VAS “Intūrists” Rīgas nodaļā un tās operatīvo vadību nodrošinošajā LPSR MP Ārzemju tūrisma pārvaldē² (ĀTP) nodarbināto amatpersonu kadru dokumentus. Pētījums ir strukturēts septiņās nodaļās – pirmajā nodaļā raksturoti izmantotie avoti un stāvoklis tēmas izpētē, otrajā nodaļā sniegta ārzemju tūrismu apkalpojošās jomas institucionalizēšanas priekšvēsture Padomju Savienībā un padomju Latvijā, trešajā nodaļā raksturota Rīgas nodaļas operatīvās vadības struktūras – LPSR MP ĀTP – vadība (1966–1988), ceturtajā nodaļā atklāts, kā VDK ietekme Rīgas nodaļas darbā izpaudās caur LPSR MP ĀTP priekšnieka palīga institūtu (1972–1988). Turpmākās nodaļas veltītas VDK ietekmes potenciāla identificēšanai: piektajā nodaļā – VAS “Intūrists” Rīgas nodaļas vadībā (1957–1992), sestajā nodaļā – viesnīcas “Latvija” vadībā (1979–1991). Savukārt septītajā nodaļā ir ieskicēta minēto iestāžu zemākā ranga administratīvo un tehnisko darbinieku saistība ar VDK. Pētīto iestāžu vadītāju vārdi un pilnvaru laiki ir fiksēti rakstam pievienotajās piecās tabulās.

Atslēgas vārdi: Vissavienības akciju sabiedrības “Intūrists” Rīgas nodaļa, ārzemju tūrisms, LPSR MP VDK, operatīvā vadība.

AVOTI UN LITERATŪRA

Tā kā VDK dokumenti izpētei nav pieejami, VAS "Intūrists" Rīgas nodaļas operatīvās vadības tēmas izpēte ir balstīta uz dažādu struktūru amatpersonu un dažāda ranga partijas organizāciju lēmējorgānu izdoto pavēļu, lēmumu par iecelšanu amatos un atbrīvošanu no tiem, atskaišu, kā arī personas lietu dokumentu – kadru uzskaites anketu, autobiogrāfiju, raksturojumu, algas norēķinu analīzi. Minētā tipa dokumenti ir atlasīti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas valsts arhīva desmit fondos – Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (PA-101.), LKP Rīgas pilsētas komitejas (PA-102.), LKP CK nomenklatūras darbinieku personas lietu kolekcijas (PA-15500.), Latvijas Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienības (LĻKJS) Centrālās komitejas (PA-201.), LĻKJS Kirova rajona komitejas (PA-206.), PSRS Galvenās ārzemju tūrisma pārvaldes (GĀTP) Vissavienības akciju sabiedrības "Intūrists" Rīgas nodaļas partijas pirmorganizācijas (PA-7216.), Latvijas un ārzemju draudzības un kultūras sakaru biedrības partijas pirmorganizācijas (PA-7211.), Latvijas PSR Ministru padomes (270.), LPSR MP Ārzemju tūrisma pārvaldes (986.), PSRS GĀTP VAS "Intūrists" Rīgas nodaļas (222.) fondos. Savukārt Personāla dokumentu valsts arhīvā ir pētīta dokumentācija, kas glabājas divos fondos – Rīgas viesnīcu trests (1481.) un PSRS VAS "Intūrists" viesnīca "Latvija" (282.).

Rakstā minēto amatpersonu iecelšanas un atbrīvošanas datumi var variēt dažu dienu robežās, jo atšķirās LPSR MP ĀTP un VAS "Intūrists" Rīgas nodaļas pavēļu datumi – nobīdi noteica pakļautība: vispirms lēmumu pieņēma PSRS MP GĀTP vai LPSR MP ĀTP, tad rīkojumu par izpildi deva Rīgas nodaļas pārvaldnieks. Personas nosauktas vārdā un uzvārdā. Gadījumos, kad vārdu nav bijis iespējams noskaidrot, sniegts tikai iniciālis, norādīts dzimšanas gads un gads, kurā persona iestājusies Padomju Savienības Komunistiskajā partijā (PSKP). Miršanas gads ir norādīts gadījumos, kad tas bijis publiski pieejams. Diemžēl Latvijā atšķirībā no citām Eiropas Savienības valstīm pastāvošā likumdošana liedz zinātniekiem iegūt informāciju par miršanas gadu, izmantojot LR Iekšlietu ministrijas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes Iedzīvotāju reģistru.

Minēto fondu dokumenti galvenokārt fiksē izmaiņas amatpersonu karjerā, tajos nav atrodami dati par ietekmēm, tie nepiedāvā

faktus, lai lasītājs varētu konstatēt, kāpēc un kādos apstākļos izmaiņas ir notikušas un kā tās uztvērušas iesaistītās personas vai laikabiedri. Tāda veida viedokļi un vērtējumi parasti rodami dienasgrāmatās, atmiņās un memuāru literatūrā, taču par VAS “Intūrists” Rīgas nodaļu pagaidām tādi darbi nav publicēti. Toties publiskajā telpā sāk izskanēt laikabiedru atmiņas. Tēmas kontekstā nozīmīgs ir LPSR MP Fiziskās kultūras un sporta komitejas priekšsēdētāja (1980–1990) Daumanta Znatnaja (1938) stāstījums.³ Fragmentāri par Rīgas nodaļu ir rakstijis 1978. gadā ASV politisko patvērumu ieguvušais bijušais VDK aģents Imants Lešinskis (1931–1985), kurš bija armijas (nevis VDK) rezerves majors un dienesta pakāpi saņēmis automātiski atbilstoši rangam LKP CK nomenklatūrā. Viņa avots ir paša 22 gadus ilgā sadarbības pieredze ar VDK, kas bija būtiski saistīta ar Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs (KKS) darbības uzraudzību. I. Lešinska memuāri par pieredzēto viņa sadarbībā ar VDK tika publicēti turpinājumos 1979.–1980. gadā Amerikas latviešu avīzē “Laiks”. I. Lešinska apgalvojumi, ka “Kultūras sakaru komiteja pakļauta valsts drošības komitejai, kas darbojas čekas izlūkošanas pārvaldes tiešā pārraudzībā”,⁴ ir veicinājuši interesi par KKS darbību, ko apliecina bijušā Totalitārisma seku dokumentēšanas vadītāja Induļa Zālītes un literatūrzinātnieces Evas Eglājas-Kristsones publikācijas.⁵ Par VAS “Intūrists” Rīgas nodaļu nav dokumentu, kas liecinātu par to, kā VDK iesaistījās, piemēram, darbinieku atlasē (arī KKS gadījumā apstiprinājums tam nav gūts dokumentos, bet intervijā ar komitejas bijušo darbinieku).⁶

VAS “Intūrists” dažādu teritoriālo nodaļu ideoloģiskās darbības izpēte pēdējos gados ir populārs temats valstīs, kur tādas nodaļas darbojušās.⁷ Tomēr pārsvarā pētījumi veikti tūrisma vēstures kontekstā, analizējot propagandas aspektu ārzemju tūrismā un caur ideoloģiju cīņas prizmu skatot plašu jautājumu spektru, sākot no ekskursiju programmu satura līdz ārzemnieku materiālajai apkalpošanai.⁸ Vēsturnieks Alekss Hazanovs pētījis mijiedarbību starp ārzemju tūristiem, padomju valsti un padomju sabiedrību post-staļinisma periodā. Viens no viņa nodomiem ir rekonstruēt sociokulturālo ietekmi, ko atstāja desmitiem miljonu ārzemnieku, kas apmeklēja Padomju Savienību laikā no 50. gadu beigām līdz 80. gadu sākumam.⁹ Savukārt Šona Salmona pētījuma pamatā ir VAS “Intūrists” vēsture Padomju Savienības un ārvalstu attiecību

dinamikas kontekstā,¹⁰ konstatējot, ka organizācija pamazām kļuva pārņemta ar valūtas pelnīšanu, piešķirot jaunu nozīmi jēdzienam *selling socialism*.¹¹ Vēsturniece Daina Bleiere ir īsi raksturojusi padomju un ārzemju tūrisma kontroli padomju Latvijā.¹² Savukārt socioloģe Ieva Zaķe pagaidām nepublicētā rakstā, kas balstās uz PSRS GĀTP VAS “Intūrists” Rīgas nodaļas dokumentu izpēti, ir analizējusi, kā sākotnēji klaji politiskos mērķos bāzētais ārzemju tūrisms tika transformēts par etnisko tūrismu ar fokusu uz etniskās kultūras izrādīšanu.¹³

Minētajās publikācijās autori nav mēģinājuši konstatēt VDK ietekmi VAS “Intūrists” reģionālo nodaļu vadītāju izvēlē. Tāpēc šis raksts ir veltīts iespējamās saistības ar VDK konstatēšanai VAS “Intūrists” Rīgas nodaļas vadītāju un to uzraugošās un tās operatīvo vadību nodrošinošās LPSR MP Ārzemju tūrisma pārvaldes vadītāju karjerās un padomju Latvijas ārzemju tūrisma vadībā. Publiskajā diskursā populārs ir viedoklis, ka VAS “Intūrists” Rīgas nodaļa ir bijusi VDK piesegorganizācija, balstoties sava veida uztveres (arī savulaik izveidotā “čekas” tēla) tradīcijā, kas – kā jau tradīcija – nav tikusi pamatota ar pārbaudāmiem faktiem. (Piemēram, nav tradīcijas par VDK piesegorganizāciju dēvēt P. Stučkas Latvijas Valsts universitāti, kaut gan arī šajā iestādē, tāpat kā daudzās citās lielās padomju iestādēs un uzņēmumos, darbojās 1. daļa ar visām no tā izrietošajām sekām.) Tomēr zinātniskas izpratnes nolūkā faktu argumentācijas identificēšana ir būtiska. Svarīgs sākotnējs solis šajā virzienā būtu noskaidrot, vai VDK bija ietekme uz padomju Latvijas ārzemju tūrismu tā iestāžu vadības līmenī un kā (caur kuriem vadītājiem) konkrēti tā izpaudās. Plašākā VDK vēstures pētniecībā izvēlēta tēma ir svarīga, jo, balstoties uz viena konkrēta – ārzemju tūrisma – resora svarīgāko iestāžu izpēti, ļauj identificēt sava veida VDK ietekmes nodrošināšanas modeli kādas iestādes vadīšanā un noskaidrot, vai un kā tas ir mainījies laika gaitā. Otrs būtisks ieguvums – lasītājam kļūs skaidrs, ka pašlaik pieejamo arhīva dokumentu klāsts ir nepietiekams, lai noskaidrotu, kā konkrēti VDK darbojās ārzemju tūrisma iestādēs nosacītajā zemākajā līmenī – kā VDK virsnieki strādāja (vai caur kurām personām) ar ziņotājiem ikdienā, kur tieši viņi tikās, kā tika nodota informācija (mutiski, rakstiski), kādu argumentāciju viņi lietoja, kāpēc ziņotāji piekrita informēt, kā ziņotāji uztvēra to, ko dara, kā un kāpēc metodes

mainījās laika gaitā utt. Tāda informācija būtu jāiegūst, izmantojot mutvārdu vēstures (*oral history*) metodoloģiju. Šī raksta tēmas izpētes rezultāts ir konkrēts potenciāli intervējamo cilvēku saraksts (sk. piecas tabulas pielikumā), no kuru palīdzības nākotnē lielā mērā būs atkarīgs, vai zinātnieki spēs noskaidrot, kā VDK darbs izpaudās ikdienā.

ĀRZEMJU TŪRISMS PSRS UN LATVIJAS PSR: PRIEKŠVĒSTURE

Valsts akciju sabiedrība ārzemju tūrismam PSRS “Intūrists” (“Inturist”) tika nodibināta 1929. gada 12. aprīlī PSRS Iekšējās un ārējās tirdzniecības tautas komisariāta pakļautībā.¹⁴ Tās mērķis bija nodrošināt finansējumu VK(b)P CK ģenerālsekretāra Josifa Staļina (1878–1953) iniciētā Padomju Savienības paātrinātās industrializācijas plāna īstenošanai (tehnikas iepirkšanai ārzemēs u.tml.). Sākot jau ar Padomju Savienības saimnieciskās attīstības pirmās piecgades (1928–1932) plānu, ārzemju tūrisms tika uztverts kā īpaša ekonomikas nozare, kā visvienkāršākais un visienesīgākais eksporta veids. Vārdu sakot, “Intūrists” centrējās uz valsts ekonomiskajām vajadzībām, ko rāda jau tā dibināšana valsts akciju sabiedrības veidā, ko pārvaldīja piecu amatpersonu valde. “Intūrists” no pirmajām tā pastāvēšanas dienām darbojās starptautiski, tāpat kā ideoloģija, ko tas pārstāvēja.¹⁵ Papildus “Intūrista” lomai industrializācijas vajadzībām tā vadītāji saprata, ka pilnīga kulturālās dzīves transformācija Padomju Savienībā nozīmē to, ka valsts var piedāvāt kaut ko patiesi unikālu modernajam tūristam (sociālistiskās revolūcijas sasniegumi: kolhozi, pionieru nometnes utt.).¹⁶ Lai to īstenotu, bija nepieciešama attiecīga infrastruktūra.

Jau 30. gadu gaitā darbā ar ārzemniekiem arvien ciešāk iesaistījās vēl citas valsts iestādes – īpaši PSRS Iekšlietu un Ārlietu tautas komisariāti.¹⁷ Ārzemju tūristu kustības ierobežojumi tika fiksēti 1936. gadā izdotos 64 lapu apjomīgos noteikumos; galvenā būtība – aizliegta jebkāda pārvietošanās ārpus “Intūrista” maršrutiem. Otrā pasaules kara beigās, Padomju armijai okupējot Latviju, līdzīgi procesi tika replicēti padomju Latvijā.

Š. Salmons raksta, ka jau 1946. gadā tika atvērti “Intūrista” ofisi Rīgā, Tallinā un citur. “Intūrista” amatpersonas pievienojās Pa-

domju armijai, lai okupētajās teritorijās nodrošinātu tiesības uz īpašumiem, lielajiem hoteliem un citām ēkām – Polijā, Čehoslovākijā, Baltijas valstīs. Tā “Intūrists” iekārtojās ēkā Padomju prospektā Liepājā.¹⁸ Tādējādi VAS “Intūrists” Latvijas PSR teritorijā darbojās jau pirms Rīgas nodaļas izveidošanas. Piemēram, viesnīca “Metropole” un citas lielākās Rīgas viesnīcas (“Sports”, “Viktorija”, “Daugava”) bija VAS “Intūrists” uzņēmumi.

Pēc Staļina nāves, kad politiskais režīms pamazām tika liberalizēts, kļuva aktuāls jautājums par ārzemju tūristu uzņemšanu. LKP CK birojā to apsprieda 1954. gada vasarā, kad restorānā tika aprīpti ķīniešu sporta delegācijas locekļi (porcijas svars neatbilda noteiktajam); fakts tika vērtēts kā ideoloģiska diversija.¹⁹ 1955. gadā birojs apsprieda jautājumu par ārzemju delegāciju uzņemšanas uzlabošanu.²⁰ Savukārt 1956. gadā – apstiprināja objektu sarakstu (rūpniecības uzņēmumu, kolhozu un sovhozu, zinātnisko un mācību, medicīnas un bērnu, kultūras iestāžu un ostu), ko rādīt ārzemju tūristiem, vienlaikus uzdodot atbildīgajiem resoriem tos sakārtot.²¹ Tomēr vēl 1956. gada vidū Rīgā nebija “Intūrista” republikāniskās nodaļas; kompartijas vadība konstatēja, ka tas sarežģī ārzemju delegāciju uzņemšanu.²²

Kāda 1958. gada 13. augusta presē publicētā ziņa Rīgas nodaļas darbības sākumu attiecina uz 1956. gada beigām – tiek vēstīts, ka drīz būs divi gadi, kopš VAS “Intūrists” Rīgā ir nodaļa un tā atrodas viesnīcā “Rīga”.²³ Tomēr laikā no 1956. gada rudens līdz 1957. gada janvārim, kad visticamāk tika veikta Rīgas nodaļas organizēšana, LKP CK biroja sēdēs VAS “Intūrists” nav pieminēts un par Rīgas nodaļas pārvaldnieka apstiprināšanu amatā nav spriests. Arī LKP Rīgas pilsētas komitejas biroja sēdēs 1956.–1958. gadā par minētajiem jautājumiem nav lemts. Tomēr jau 1957. gada 18. janvārī Rīgas nodaļas pārvaldnieka amatu pildīja²⁴ Voldemārs Bušs (1900–1965; PSKP no 1919), Latvijas Telegrāfa aģentūras atbildīgā vadītāja vietnieks (sk. 3. tabulu).²⁵ Lietu gaitu paātrināja vajadzība izpildīt PSKP CK Prezidija 1957. gada 5. janvāra lēmumu, kā dēļ LPSR MP 1957. gada 2. februāra lēmumu “Par pasākumiem ārzemju tūristu apkalpošanā” saistīja ar uzdevumu tajā pašā gadā pabeigt viesnīcas “Rīga” celtniecību.²⁶

Nav zināms, kāpēc par pirmo pārvaldnieka vietas izpildītāju tika iecelts tieši V. Bušs, turklāt nav skaidrs viņa statuss, jo, kaut

gan no 1957. gada sākuma viņš pildīja Rīgas nodaļas pārvaldnieka pienākumus, no atbildīgā vadītāja vietnieka amata Latvijas Telegrāfa aģentūrā V. Bušs tika atbrīvots tikai 1957. gada 13. jūlijā sakarā ar aiziešanu pensijā.²⁷ Tātad gandrīz pusgadu V. Bušs ir strādājis, apvienojot pienākumus. Iespējams, ka republikāniskajā līmenī Rīgas nodaļa tika organizēta caur LTA. Arhīvā saglabātā Rīgas nodaļas pārvaldnieka senākā pavēle ir datēta ar 1959. gada 11. martu,²⁸ tomēr tajā ir atsauce uz 1958. gada 25. jūnija pavēli Nr. 2, kas nodaļas komplektēšanu ar darbiniekiem ļauj saistīt ar 1958. gada maiju.²⁹ Tādējādi nav skaidrības par to, kā uzdevumā un ar ko ir nodarbojies Rīgas nodaļas vadītājs tās izveides posmā no 1956. gada beigām līdz 1958. gada pavasarim.

V. Bušu Rīgas nodaļas pārvaldnieka amatā, visticamāk, iecēla PSRS Ārējās tirdzniecības ministrijai pakļautās VAS “Intūrists” valdes priekšsēdētājs Vladimirs Ankudinovs, jo līdz 1964. gadam Rīgas nodaļa caur VAS “Intūrists” bija pakļauta PSRS Ārējās tirdzniecības ministrijai Maskavā, bet no 1964. gada – PSRS Ministru padomes Ārzemju tūrisma pārvaldei (no 1969. gada Galvenā ārzemju tūrisma pārvalde; no 1983. gada Valsts ārzemju tūrisma komiteja). Tikai no 1966. gada Rīgas nodaļas uzraudzību sāka realizēt caur koprepublikānisko – Ārzemju tūrisma pārvaldi pie Latvijas PSR Ministru padomes (no 1984. gada LPSR MP Galvenā ārzemju tūrisma pārvalde), kuras uzdevums bija īstenot operatīvo vadību pār Rīgas nodaļu praktiskajos informatīvā propagandas darba īstenošanas un ārzemju tūristu uzņemšanas un apkalpošanas organizēšanas jautājumos. VAS “Intūrists” saimniecību Rīgā īpaši nostiprināja viesnīcas “Latvija” nodošana ekspluatācijā 1979. gadā. Rīgas nodaļa 1980. gadā tika pārsaukta par PSRS MP GĀTP (no 1984. gada PSRS MP Valsts ārzemju tūrisma komiteja) Rīgas apvienību un Rīgas nodaļas pārvaldnieks kļuva par Rīgas apvienības ģenerāldirektoru, kurš pārvaldīja arī viesnīcas–restorānu kompleksu “Latvija”.

Jau 60. gadu sākumā trimdas presē bija lasāmas piezīmes, ka “visi Intūrista darbinieki ir arī čekas dienestā”.³⁰ Avīze “Laiks” informēja, ka starptautiskās ziņu aģentūras “The Christian Science Monitor” redaktors Nets Vaits ir pats pārliecinājies, ka “Intūrists” ir “spiegu organizācija, ar kuras starpniecību un palīdzību padomju valdība izspiego ārzemniekus, tos apkrāpj un tiem noslēpj padomju

dzīves īstos apstākļus. Aģentūras galvenie “ieroči” ir izskatīgi, inteligenti un labi apmācīti vīriešu un sieviešu gidi.”³¹ Savukārt “Londonas Avīze” 60. gadu beigās lakoniski vēstīja, ka Latvijas laika “Romans viesnīcas” vietā uzceltā viesnīca “Rīga” ir “intensīvas čekistu darbības centrāle” un ka “Intūrista aģenti, kas tur darbojas, tāpat taksometru šoferi, kas dežurē pie ieejas, ir bez izņēmuma čekas aģenti.”³² Arī I. Lešinska apgalvojumi memuāros ir nostiprinājuši priekšstatu par piemīļīgajām “Intūrista” gidēm – “dacītēm” un “zanītēm” kā “čekas” ziņotājām.³³ I. Lešinskis raksta: “Sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados tūristu izsekošanai viesnīcā “Rīga” bija izveidots speciāls KGB komandpunkts, kura priekšnieks 1976. gadā bija KGB apakšpulkvedis Jānis Vaivods [Vaivods no 1972. gada bija pulkvedis. – *I. L.*], alias “Valdmanis”. Regulārus rakstiskus ziņojumus viņam iesniedza visi, kas bija nodarbināti ar rietumu tūristu aprūpēšanu – Intūrista gides, viesnīcas personāls (ieskaitot portjē un šveicarus), restorānu un bāru darbinieki, Intūrista autobusu šoferi. Viesnīcas telpās, tās tuvākajā apkaimē un ārzemnieku iecienītākajās vietās apgrozījās vismaz 20–30 privātās drēbēs ģērbusies KGB darbinieki.”³⁴

Jautājums par “Intūrista” gidēm kā “čekas ziņotājiem” šajā rakstā netiks pētīts, taču jāņem vērā, ka viņiem nebija akūtas nepieciešamības kļūt par ziņotājiem (lai saglabātu darbu), jo pašos gidu darba pienākumos ietilpa ziņojumu rakstīšana tiešajai priekšniecībai “Intūrista” Rīgas nodaļā. Pēc katras ekskursijas gidēm bija jāveic pieraksti tā sauktajās darba kladēs, sākot ar savu vērojumu fiksējumu un beidzot ar tūristu uzdoto jautājumu un sarunu atstāstīšanu. Pieraksti skaitījās slepeni, tie bija jāglabā seifā, klades laika gaitā iznīcināja kā slepenās lietvedības dokumentus. Gidu priekšnieki, balstoties uz pierakstiem, veidoja atskaites par nodaļas darbu. Visticamāk, gidu pierakstus lasīja arī virsnieks, kas no VDK kūrēja ārzemju tūrisma resoru republikā, taču, lai iegūtu piekļuvi šīm kladēm, gidu labvēlība viņam nebija nepieciešama.

Atgriežoties pie I. Lešinska apgalvojuma. Tas rada priekšstatu par visaptverošu ārzemju tūristu izsekošanu, turpretim padomju Latvijā uzņemto tūristu skaits mudina pieņemt, ka VDK materiālie resursi tam bija par vājiem. 1960. gadā padomju Latviju apmeklēja 2649 ārzemju tūristi. Desmit gadu laikā to skaits piecāršojās – 1969. gadā jau tika uzņemti 13 210 tūristi.³⁵ Savukārt desmitgadē

no 1970. līdz 1979. gadam to skaits pieauga vēl trīs reizes – no 12 263 līdz 37 200 tūristiem.³⁶ No 1979. līdz 1987. gadam (deviņos gados) ārzemju tūristu skaits pieauga 1,7 reizes – no 37 200 līdz 64 300. Par noklausīšanās iekārtām runājot, vēsturniece Daina Bleiere, atsaucoties uz LPSR MP VDK priekšsēdētāja Staņislava Zukuļa vēstuli LKP CK 1985. gada 22. jūnijā, konstatē – S. Zukuli satraucis fakts, ka lielais tūristu skaits apgrūtinā “drošu operatīvo kontroli, respektīvi, viņu izsekošanu”, jo “Rīgā nebija pietiekami daudz ar noklausīšanās iekārtām aprīkotu viesnīcas numuru”.³⁷ “Valūtas ieguvumi neesot samērīgi ar politiskajiem, ideoloģiskajiem un aizsardzības zaudējumiem. Tādēļ viņš ieteica samazināt etnisko tūristu skaitu par 50%, nodrošināt tūristu grupu vienmērīgu iebraukšanu visu gadu (ne tikai vasarā un Ziemassvētkos), lai emigrantus varētu vieglāk izsekot, kā arī samazinātu uzturēšanās laiku. LKP CK pēc ilgstošas saskaņošanas ar nelielām izmaiņām akceptēja Zukuļa priekšlikumus un 1985. gada decembrī saņēma Maskavas akceptu minētajiem priekšlikumiem.”³⁸

Nav iespējams precīzi atbildēt uz tādiem jautājumiem kā – cik lielā mērā ārzemju tūristu skaita konstantais pieaugums bija ekonomiski motivēta politika, cenšoties piesaistīt ārzemju valūtu, cik lielā mērā tā nolūks kopš Hruščova laikiem bija “civilizēt” PSRS tēlu ārvalstīs, un kādas šajā ietvarā bija VDK funkcijas? Ekonomiski motivēta bija LPSR MP Ārzemju tūrisma pārvaldes darbība – katru gadu tai no “mātes” struktūras Maskavā tika piesūtīts plāns ar konkrēti norādītu valūtas summu, kas ir jānopelna, turklāt nodrošinot, ka ārzemju tūristiem rādītie objekti radīs priekšstatu par PSRS kā “civilizētu” valsti. Turpretim LPSR MP VDK bija jāturpina nodrošināt tās pašas ārzemju tūristu uzraudzības, kontroles, izsekošanas un citas funkcijas. Manā rīcībā nav dokumentu, kas ļautu spriest par to, vai vietējā VDK priekšsēdētāja vēlme ierobežot ārzemju tūristu skaitu republikā iekļāvās kādā plašākā tendencē PSRS MP VDK, vai tomēr tā bija tikai epizodiska kritika, kas izskanēja vienā republikā. Skaidrs tomēr ir fakts, ka kopējais ārzemju tūristu skaits arī nākamajos gados turpināja pieaugt – 1985. gadā, uz kuru bija attiecināms S. Zukuļa satraukums, padomju Latviju apmeklēja 49 361 ārzemju tūrists,³⁹ savukārt 1987. gadā – 64 300 ārzemju tūristi. Diemžēl pagaidām nav atrasti dati, kas liecinātu par to, kā laikā no 1985. līdz 1987. gadam mai-

nījās tieši etnisko tūristu skaits viņu vidū,⁴⁰ kas bija S. Zukuļa tiešais rūpju objekts. Pieaugošais kopējais uzņemto ārzemju tūristu skaits savukārt nenozīmē, ka nemazinājās etnisko tūristu dinamika. Piemēram, 1980. gadā padomju Latviju apmeklējušo etnisko tūristu skaits samazinājās gandrīz uz pusi (no 2165 tūristiem 1979. gadā līdz 1260 – 1980. gadā), kamēr kopējais ārzemju tūristu skaits tajos pašos gados būtiski pieauga – no 26 642 līdz 36 590.⁴¹ Iespējams, cēlonis jau 1979. gadā varēja būt VDK priekšsēdētāja iniciatīva ierobežot etnisko tūristu skaitu, ņemot vērā VDK izsekošanas tehniskās iespējas. Ja VDK nespēja “apkalpot” pat etniskos tūristus, kas bija absolūti mazākā daļa (mazāk par 10%) no ārzemju tūristiem, kas ieradās Latvijā, tad jāsecina, ka 60.–70. gados ārzemju mediju radītais tēls par “čeku” kā iestādi, kas totāli izseko visus ārzemju tūristus, nebalstījās vairs 70.–80. gadu realitātē, kuru totāli izspiegot VDK ar saviem tehniskajiem un darbinieku resursiem vienkārši nespēja. Tomēr ārzemju tūristu uzraudzībā padomju vara iesaistīja arī citas iestādes.

60. gadu vidū, kad bija redzama strauji pieaugošā ārzemju tūristu dinamika, varas iestādes izveidoja to ārzemju tūrisma organizējošās VAS “Intūrists” Rīgas nodaļas operatīvās vadības sistēmu, kas darbojās līdz 80. gadu beigām. Sistēma garantēja apstākļus, lai VDK darbinieki ar ārzemju tūristu uzņemšanu un apkalpošanu saistītajās iestādēs varētu brīvi vervēt un sadarboties ar jau esošajiem aģentiem un uzticības personām, saņemt to ziņojumus, izsekot ārzemniekus. Viens no tādu aktivitāšu priekšnoteikumiem bija nodrošināt, lai vadošajos amatos atrastos cilvēki, kuri atbalsta VDK intereses un izpilda prasības.

LPSR MP ĀTP – OPERATĪVĀS VADĪBAS NODROŠINĀTĀJA (1966–1988)

1966. gadā Rīgas nodaļas operatīvajai vadībai un uzraudzībai bija izveidota Ārzemju tūrisma pārvalde pie LPSR Ministru padomes. Tā atradās Gorkija ielā 11a, kur jau bija izvietojušās trīs kontrpropagandas apkarošanā iesaistītas organizācijas – Latvijas un ārzemju draudzības un kultūras sakaru biedrība, Komiteja kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs un Latvijas Miera aizstāvēšanas komiteja.

Ārzemju tūrisma pārvaldi tās pastāvēšanas laikā (1966–1988) vadīja divi priekšnieki un divi vietnieki, visi bija “cekas” cilvēki, visi ieņēma vai bija ieņēmuši LKP CK nomenklatūras amatus (sk. 1. tabulu). Un pat ja viņu vidū bija VDK aģenti un uzticamības personas, tad no brīža, kad viņi tika iecelti nomenklatūras amatos, tika iznīcināti dokumenti, kas pierādītu viņu sadarbību ar VDK. Atgādināšu, ka saskaņā ar 1952. gada 26. septembra PSRS VDM direktīvu Nr. 161 no aģentūras tīkla izslēdza Komunistiskās partijas un komjaunatnes sekretārus un aparāta darbiniekus, viņu personīgās lietas iznīcināja, par to informējot republiku partijas pirmos sekretārus. Vēsturnieks Aldis Bergmanis ir konstatējis, ka “no šī laika (līdz pat PSRS sabrukumam) jebkuru aģentu, kurš ieņēma kādu nomenklatūras amatu, automātiski izslēdza no aģentūras tīkla, un drošības darbinieku pienākums bija to dokumentu iznīcināšana, kas liecināja par viņa sadarbību ar slepeno dienestu”.⁴² To noteica apsvērumi, ka “nomenklatūras darbiniekiem kā lojāliem PSRS pilsoņiem jau pēc sava ieņemamā amata vajadzēja informēt valsts drošības orgānus par dažādiem starpgadījumiem”.⁴³ Saskaņā ar 1983. gadā izdoto nolikumu VDK nedrīkstēja izmantot kā aģentus, rezidentus, konspiratīvo un satikšanās dzīvokļu turētājus cilvēkus, kuri bija ievēlēti vai iecelti sekojošos amatos – PSKP un VĻKJS biedrus, kuri ievēlēti partijas un komjaunatnes komitejās (birojos), partijas un komjaunatnes pirmorganizāciju sekretārus, PSRS Bruņoto spēku partijas un komjaunatnes aparātu un politisko orgānu atbildīgos un tehniskos darbiniekus, PSRS Augstākās padomes deputātus, savienoto un autonomo republiku augstāko padomju un vietējo tautas deputātu padomju deputātus, arodbiedrības orgānu, tiesas un prokuratūras darbiniekus.⁴⁴ Tajā pašā laikā nomenklatūras darbinieki varēja būt VDK uzticamības personas. Minētais 1983. gada nolikums paredzēja, ka nepieciešamības gadījumā, lai izpildītu konkrētus operatīvos uzdevumus, ir atļauts vervēt aģentus PSKP biedru un biedru kandidātu vidū (punkts 3.5).

Edmunds Ratnieks (1922; PSKP no 1945) pārvaldes priekšnieka amatā (1966–1978) nokļuva no Valsts preses komitejas priekšsēdētāja vietnieka posteņa (1964–1966). Taču savas karjeras sākumā 1945. gadā, piemēram, izpildīja LK(b)P CK īpašos uzdevumus, proti, no jūnija līdz decembrim nosūtīts darbam LK(b)P CK specnodaļā “cīņai ar bandītismu”, bija īpašās vienības komandieris, bet pēc tam

kļuva par komjaunatnes centrālkomitejas darbinieku.⁴⁵ 1978. gadā E. Ratnieks kļuva par VAS "Intūrists" ģenerālo pārstāvi Berlīnē. Ar šo pieredzi bagāžā 1984. gadā E. Ratnieks atgriezās darbā LPSR MP GĀTP un strādāja par Metodiskā kabineta vadītāju līdz 1988. gada 13. septembrim, kad tika pārtrauktas darba attiecības ar visiem pārvaldes darbiniekiem, jo pārvalde tika likvidēta.⁴⁶ 1992. gadā kādā preses publikācijā tika apgalvots, ka "diplomātiskajā" darbā VDR laikā no 1978. līdz 1984. gadam viņš "strādājis arī kā VDK aģents "Intūristā" – ārzemju tūrisma vissavienības akciju sabiedrībā Vācijā", bet no 1985. gada tika norīkots par ģenerāldirektora palīgu čekas jautājumos viesnīcā "Latvija", kur šajā statusā nostrādāja līdz 1990. gada decembrim.⁴⁷ Iespējams, ka E. Ratnieks konsultēja ģenerāldirektoru, taču darbā Rīgas apvienībā viņš pārgāja tikai no 1990. gada 20. februāra, kad oficiāli sāka strādāt par ģenerāldirektora palīgu līdz 1991. gada 9. septembrim, izpildot kancelejas vadītāja pienākumus.⁴⁸ E. Ratnieka rotācija amatos vedina ņemt vērā vēsturnieka Leonīda Mļečina konstatējumu, ka "bija cilvēki, kas nebija čekas sarakstos, bet bija kas vairāk nekā aģenti un stukači. Bet ne visi čekisti, kas bija diplomātu statusā, bija čekas darbinieki."⁴⁹

Pēc E. Ratnieka iecelšanas par "Intūrista" ģenerālpārstāvi Berlīnē pārvaldes priekšnieka amatā (1978–1988) atradās Staņislavs Jaškulis (1928; PSKP no 1957), kurš no 1970. gada līdz 1978. gadam bija ieņēmis LKP Ludzas rajona komitejas pirmā sekretāra posteni. Viņš tobrīd bija arī LKP CK loceklis.⁵⁰

ĀTP priekšniekam bija divi vietnieki. Otrais, t.s. neatbrīvotais, vietnieks bija "Intūrista" Rīgas nodaļas pārvaldnieks (sk. nodaļā par Rīgas nodaļas vadības potenciālo saistību ar VDK). Savukārt pirmais vietnieks tika iecelts atsevišķi. ĀTP pastāvēšanas laikā strādāja divi pirmie vietnieki – Jevgēnijs Bīrons (1914; PSKP no 1945), kurš šajā amatā (1966–1980) nokļuva no Latvijas un ārzemju draudzības un kultūras sakaru biedrības priekšsēdētāja vietnieka pozīcijas (1958–1966) un kurš 40. gadu beigās – 50. gadu sākumā bija strādājis Valsts drošības ministrijas pārraudzītā ārlietu resora struktūrvienībā.⁵¹ Savukārt Rihards Elsbergs (1929; PSKP no 1953) amatā (1980–1988) nonāca, atstājot LPSR MP Fiziskās kultūras un sporta komitejas priekšsēdētāja vietu (1968–1980).⁵² Tas nozīmē, ka viņam bija ilggadēja pieredze vadīt struktūru, kuras darbības nodrošināšanā komunikācija ar VDK bija neizbēgama.⁵³

Viens no galvenajiem ĀTP uzdevumiem bija uzraudzīt viesnīcas “Latvija” celtniecības gaitu jau no 1967. gada un LPSR valūtas plāna izpildi.⁵⁴ Pārvaldes ik gada plānos par veicamajiem pasākumiem kā pirmais bija nodrošināt savlaicīgu un kvalitatīvu materiāli tehniskās bāzes sagatavošanu tūrisma sezonai, ievērot ārzemju tūristu uzņemšanas un apkalpošanas noteikumus viesnīcās, restorānos un transporta organizācijās utt. Ideoloģiskais pasūtījums izpaudās uzdevumā organizēt augstā idejiski teorētiskajā līmenī informatīvo propagandas darbu ārzemju tūristu vidū partijas kārtējā kongresa lēmumu kontekstā.⁵⁵ Rīgas nodaļa ĀTP kolēģijā atskaitījās par finanšu saimniecisko darbību.⁵⁶

Saskaņā ar nolikumu pārvaldes ikdienas organizējošais darbs bija vērsti uz partijas un valdības lēmumu izpildi ārzemju tūrisma jautājumos. Tika veikti pasākumi, lai republikā izveidotu “Intūrista” materiāli tehnisko bāzi un koordinētu ārzemju tūristus uzņemošo un apkalpojošo organizāciju, ministriju un resoru darbību.

ĀTP dokumentos saistība ar VDK ir konstatējama reti, jo sarakste ar VDK ietilpa slepenajā lietvedībā, kas nozīmē, ka adresāts pēc iepazīšanās ar dokumentu to nosūtīja atpakaļ VDK, kas savukārt to nosūtīja uz PSRS MP VDK Maskavā vai iznīcināja. Palikuši tikai VDK pieminējumi vispārējās lietvedības dokumentos, piemēram, atskaitē par darbību 1968. gadā minēts, ka lekcijas, kuru mērķis bija paaugstināt darbinieku politisko modrību darbā ar ārzemniekiem, lasīja VDK pārstāvji un ka, izraugoties kandidātus, ko rekomendēt ārzemju komandējumiem, pārvalde uzturēja “ciešu kontaktu” ar partijas organizācijām un republikas VDK.⁵⁷ Atskaites pārvalde adresēja attiecīgajai PSRS pārvaldei, kā arī LKP CK sekretāram un MP priekšsēdētāja vietniekam un tikai specifiskos gadījumos – VDK. Komunikācija (t.sk. sarakste) ar VDK visticamāk norisinājās caur ĀTP priekšnieka palīgu, kurš bija VDK interešu pārstāvis ārzemju tūrisma resorā.

Jau 1955. gada 24. oktobrī PSRS MP pieņēma lēmumu par uzņemumu un iestāžu brīvā līguma direktoru palīgu (VDK kadri) un organizācijās, ministrijās un resoros strādājošo VDK virsnieku atbrīvošanu no darba.⁵⁸ Virsnieki kā VDK štata darbinieki algas bija saņēmuši VDK, bet pēc šī lēmuma virsniekam bija jāklūst par attiecīgā uzņēmuma vai iestādes štata darbinieku, kas viņam arī maksāja atalgojumu. Respektīvi, tādā veidā tika piesegts viņa statuss.

VDK IETEKME: LPSR MP ĀTP PRIEKŠNIEKA PALĪGI
(1972–1988) (SK. 2. TABULU)

Kaut gan pati pārvalde (līdz ar trim galvenajām kontrpropagandas jomā iesaistītajām “sabiedriskajām” organizācijām) atradās Gorkija ielā 11a, priekšnieka palīga darbavieta atradās “Intūrista” Rīgas nodaļas telpās. No tās darbības sākuma – viesnīcā “Rīga”, bet pēc viesnīcas “Latvija” nodošanas ekspluatācijā 1979. gadā – attiecīgi viesnīcā “Latvija”. Tiesa, ja Rīgas nodaļas administrācija turp pārcēlās 70. gadu beigās, nav zināms konkrēts gads, kad to izdarīja ĀTP priekšnieka palīgs, kura statusu saistībā ar VDK, visticamāk, varētu definēt kā – demobilizēts VDK virsnieks, kurš atrodas VDK ārštata darbinieka statusā ar attiecīgu LPSR VDK izsniegtu apliecinību. Zināms, ka tieši viesnīcā “Latvija” rezidēja pēdējais no viņiem, sākot no 80. gadu vidus. Tieši ar ĀTP priekšnieka palīga producēto dokumentu izpēti varētu detalizēti (re)konstruēt VDK darbības metodes ārzemju tūristu uzraudzībā un citos jautājumos, taču ĀTP fondā tādu dokumentu nav.

Par ĀTP priekšnieka palīgu pirmais tika iecelts VDK pulkvedis Jānis Vaivods (1928; PSKP no 1952) no 1972. gada 3. maija.⁵⁹ Viņa kompetencē ietilpa pieci pienākumi, no kuriem četri bija tieša Rīgas nodaļas darbinieku kontrole.⁶⁰ Pirmkārt, kontrolēt, lai ārzemju tūristi ievērotu uzturēšanās noteikumus republikas teritorijā (piemēram, pārvietotos tikai pa apstiprinātiem maršrutiem un tikai ar “Intūrista” transportu). Tā kā visa Latvijas PSR teritorija, izņemot Rīgas, Jūrmalas un Ventspils pilsētas, bija slēgta ārzemnieku apmeklējumiem un transportlīdzekļi, kas drīkstēja slēgtajā teritorijā iebraukt, bija ļoti ierobežoti, tad lūgumus kaut ko mainīt pārvalde adresēja LPSR MP VDK daļas priekšniekam Bruno Šteinbrikam.⁶¹ Piemēram, pārvalde norādīja, ka ārzemnieki noteiktos maršrutos drīkst iebraukt tikai ar “Intūrista” transportu, bet dzīvē tā nenotiek, jo viņus turp nogādā dažādu ministriju, resoru, sabiedrisko organizāciju pārstāvji ar savu transportu, kuri turklāt aizved tūristus uz rajoniem, kur pat nav “Intūrista” maršrutu. Otrkārt, pārvaldes priekšnieka palīga – VDK virsnieka – pienākums bija kontrolēt, lai Rīgas nodaļas darbinieki izpildītu tūristu uzturēšanās programmas republikā (respektīvi, brauktu tikai uz tiem objektiem, kur paredzēts braukt, un stāstītu to, ko vajag stāstīt). Treškārt, kontrolēt, lai pārvaldes un Rīgas nodaļas darbinieki izpildītu dienesta un amata

instrukcijas. Ceturtkārt, veiktu gidu–tulku instruktāžu. Piektkārt, izstrādātu priekšlikumus turpmākai ārzemju tūrisma attīstībai, ārzemju tūristu uzņemšanas un apkalpošanas uzlabošanai republikā. Bez ziņotāju palīdzības pārvaldes priekšnieka palīgs šo darbu vienkārši nebūtu spējīgs veikt.

Demobilizētais VDK pulkvedis J. Vaivods bija beidzis Rīgas Pedagoģisko institūtu (1952) un sācis strādāt par LĻKJS Rīgas pilsētas komitejas sekretāru aģitācijas un propagandas jautājumos (1952–1955).⁶² Pēc tam 1955. gadā iesaukts Padomju armijā, kur atradies virsnieku amatos līdz 1972. gada aprīlim – liecina autobiogrāfijā rakstītais, kamēr anketā lakoniski ir norādīts: “dienests Pad. armijas k/d 1226 Latvijas PSR, Baltijas kara apgabalā”.⁶³ Demobilizēts veselības stāvokļa dēļ. No 1961. gada līdz 1965. gadam – dienests Padomju armijā Vācijas Demokrātiskajā Republikā. Tajā pašā laikā no LKP CK dokumentiem ir zināms, ka LKP CK 1961. gadā piekrita LPSR MP VDK priekšlikumam atļaut komandēt uz Berlīni uz ilgstošu laiku LPSR MP VDK operatīvo pilnvaroto kapteini Jāni Vaivodu darbam Komitejā par atgriešanos dzimtenē un kultūras sakaru attīstīšanai ar tautiešiem ārzemēs.⁶⁴ Vārdu sakot, šis darbs anketā formulēts kā dienests Padomju armijā VDR. Savukārt “iesaukšana Padomju armijā” 1955. gadā īstenībā nozīmēja, ka tiek izpildīts LKP CK lēmums rekomendēt Jāni Vaivodu un Gavrilu Čugunovu par klausītājiem divgadīgajos vadošā operatīvā sastāva sagatavošanasursos PSRS MP VDK Augstākajā skolā.⁶⁵ Jāņem vērā, ka dienests VDK ar likumu tika pielīdzināts dienestam PSRS Bruņotajos spēkos.

Pirmais VDK interešu nodrošinātājs “Intūrista” Rīgas nodaļā tātad piederēja Hruščova laika čekistu paaudzei, kas karjeru sāka tā sauktajā 1955. gada vilnī. Jau 1954. gadā PSRS VDK priekšsēdētājs pavēlē noteica, ka VDK var strādāt tikai personas ar augstāko izglītību, tajā pašā gadā no LPSR valsts drošības orgāniem tika atvaļināti iznīcinātāju bataljonu kaujinieki. Kā raksta pētnieki A. Bergmanis un I. Zālīte, “veidojās jaunu, ar masveida represijām nesaistītu darbinieku slānis, tie bija izglītotāki, elastīgāki domāšanā, atvērtāki jaunām, daudz rafinētākām darba metodēm, fiziskās ietekmēšanas metodes aizstājot ar psiholoģiskajām”; “vecie darbinieki jaunajos saskatīja konkurentus, un viņu attieksme pret tiem nebija labvēlīga”.⁶⁶ 1955. gada 7. martā pēc LPSR MP VDK priekšsēdētāja Jāņa Vēvera priekšlikuma LKP CK sekretariāts pieņēma

lēmumu par PSKP biedru atlasī darbam LPSR MP VDK orgānos, lai sagatavotu viņus operatīvajam darbam, uzdodot LKP CK Administratīvajai nodaļai, Rīgas, Liepājas, Daugavpils, Jelgavas, Ventspils un Rēzeknes rajonu partijas komitejām kopā ar VDK līdz 1. jūnijam atlasīt 20 cilvēkus.⁶⁷ Savukārt tā paša gada 10. maijā jau LKP CK birojs pieņēma lēmumu par kandidātu atlasī apmācībai PSRS MP VDK skolā Viļņā, uzdodot partijas rajonu un pilsētu komitejām palīdzēt LPSR MP VDK atlasīt kopumā 30 kandidātus – komunistus un komjauniešus 30–35 gadu vecumā ar vidējo izglītību, kas pārvalda krievu un latviešu valodu un ir veikuši dienestu Padomju armijā.⁶⁸ No Rīgas vajadzēja nosūtīt 20 kandidātus, no Liepājas – 2, no Daugavpils – 2, no Rēzeknes – 1, no Ventspils – 2, no Jelgavas – 2 un no Rīgas rajona – vienu.⁶⁹

Uzreiz pēc demobilizēšanas no “karaspēka daļas” (44 gadu vecumā) Jānis Vaivods tika iecelts par ĀTP priekšnieka palīgu ar 120 rubļu algu. 80. gados palīga alga palielinājās līdz 160 rubļiem mēnesī. Parasti kārtība bija šāda: ja virsnieks bija pensionējies, viņš saņēma VDK pensiju un ĀTP algu. Ja virsnieks atradās aktīvajā rezervē, tad viņš saņēma ĀTP algu un starpības summu no VDK atalgojuma, kas radās, ja ĀTP alga bija mazāka nekā atalgojums, kas viņam pienācās saskaņā ar dienesta pakāpi un tai pienācīgajām piemaksām.

1973. gadā J. Vaivods bija ievēlēts par ĀTP partijas pirmorganizācijas sekretāru.⁷⁰ Vaivods tika atbrīvots no priekšnieka palīga amata 1976. gada 18. novembrī sakarā ar pāriešanu citā darbā.⁷¹ Sekoja pusotrs mēnesis bez uzraudzības, pirms 1977. gada 18. janvārī darbu sāka Leons Kļimovičs (1932),⁷² par kura karjeras gaitu zināms mazāk. Dažus faktus vēsti L. Kļimovičs autobiogrāfijā, ko rakstījis, iestājoties komjaunatnē 1947. gadā. Viņš bija beidzis astoņas klases un mācījās 12. arodskolā.⁷³ Dzimis galdnieka ģimenē Daugavpils apriņķī, vienīgais bērns.⁷⁴ L. Kļimoviča tēvs 1932. gada beigās par piedalīšanos pagrīdes darbā ieslodzīts Daugavpils cietumā, kur nosēdēja piecus gadus. Pēc tam ģimene pārcēlās uz Rīgu, kur tēvs strādāja par galdnieku, bet māte – kokzāģētavās un citus gadījuma darbus. Padomju okupācijas gadā pārbrauca uz Liepāju, kur tēvs strādāja pretgaisa aizsardzības štābā. Neilgi pirms kara māte ar Leonu pārbrauca uz dzimto ciemu Stūpāniem Aizkalnes pagastā Daugavpils apriņķī, kur abi pavadījuši kara gadus. Kara laikā tēvs pazuda bez vēsts. Pēc kara māte strādāja par bibliotekāri,

vēlāk bija notāre Preiļu valsts notariālajā kantorī. Savukārt Leons beidzis Preiļu vidusskolas 8. klasi, iestājās 9. klasē, bet tas viņu neinteresēja, tāpēc atbrauca uz Rīgu mācīties par elektromontieri.

Pagaidām nav izdevies noskaidrot, kad L. Kļimovičs sāka karjeru VDK, tomēr tas notika pirms 1954. gada, kad saskaņā ar Imanta Lešinska memuāriem 21 gadu vecais L. Kļimovičs par pavājām sekmēm tika atskaitīts no Maskavas Valsts starptautisko attiecību institūta, kur abi bija studiju biedri.⁷⁵ L. Kļimovičs izglītību pabeidzis VDK skolās. Saskaņā ar I. Lešinska rakstīto 60. gados L. Kļimovičs kā čekas operatīvais pilnvarotais ilgu laiku pārraudzīja Rīgas starptautisko jūrnieku klubu. Tomēr I. Lešinskis nezina, ka jau no 1977. gada sākuma Leons Kļimovičs bija pakāpies un jau citā statusā (noformēts kā civilas valsts iestādes štata darbinieks) kūrēja par Rīgas starptautisko jūrnieku klubu hierarhiski nozīmīgāko “Intūrista” Rīgas nodaļu.

LPSR MP ĀTP fondā neatrodas arī L. Kļimoviča pēcteča amatā Viļņa Neimaņa (1931) personas lieta, kurš amatā stājās 1982. gada 27. aprīlī un strādāja līdz 1985. gada 4. februārim,⁷⁶ kad viņu nomainīja saskaņā ar dokumentāciju pēdējais pārvaldes priekšnieka palīgs Viesturs Kociņš. Tomēr ir zināms, ka Vilnis Neimanis bija to personu sarakstā, ko LKP Rīgas pilsētas komitejas birojs 1951. gada 10. janvāra sēdē rekomendēja darbam VDK orgānos. Tobrīd viņš bija 19 gadus vecs komjaunietis.⁷⁷ Starp citu, tajā pašā sēdē darbam tajos pašos orgānos tika rekomendēti arī komjaunieši Bruno Šteinbriks un Leonīds Kārklīšs, vēlāk pazīstami VDK virsnieki.

Vilni Neimani priekšnieka palīga amatā no 1985. gada 5. februāra nomainīja Viesturs Kociņš (1940; PSKP no 1966).⁷⁸ Kopš 1974. gada viņš uz ārzemēm ir devies bieži; 80. gados komandējumi ir bijuši uz VFR (1981) ar Latvijas un ārzemju draudzības un kultūras sakaru biedrības specializēto tūristu grupu un VDR (1986).⁷⁹ Tajā pašā laikā personas anketā V. Kociņš nav norādījis, ka ir bijis ārzemēs. “Dienestā” viņš ir nokļuvis kā talantīgs sportists – 1962. gada Latvijas čempions modernajā piecīņā, īpaši labus rezultātus sasniedzis paukošanā. Beidzis Latvijas Valsts fiziskās kultūras institūtu (1963). Dažus mēnešus nostrādājis par treneri Republikāniskajā lietišķo sporta veidu skolā, iesaukts obligātajā militārajā dienestā.⁸⁰ Pēc tam apmēram gadu bērnu sporta skolas “Daugava” treneris un no 1966. gada augusta virsnieks PSRS Bru-

ņotajos spēkos kara daļā Nr. 10078 Rīgā. 1985. gada janvārī ticis atlaists veselības stāvokļa dēļ (izslēdzot no militārās uzskaites).⁸¹ Anketā viņš nav norādījis dienesta pakāpi, ar kādu atvaļināts. Vismaz no 60. gadiem V. Kociņš bija strādājis par operatīvo pilnvaroto LPSR MP VDK ārējās pretizlūkošanas nodaļā, bet 1983. gadā tika paaugstināts par VDK apakšpulkvedi un Nelegālās izlūkošanas nodaļas priekšnieka vietnieku.

Publikācijās ārzemju latviešu presē 1986. gadā tieši kabinets Nr. 12 viesnīcā “Latvija” ir norādīts kā telpa, kurā darba kabinets ir “čekas pastāvīgajam pārstāvim viesnīcā “Latvija” Rīgā” Kociņam.⁸² Plāksnīte uz kabineta Nr. 12 norādīja, ka tajā strādā ģenerāldirektora vietnieks. Taču īstenība bija tāda, ka V. Kociņš nebūt nebija Rīgas apvienības ģenerāldirektora vietnieks, bet gan Rīgas apvienību uzraugošās GĀTP priekšnieka palīgs, vienlaikus arī VDK bijušais virsnieks, visticamāk VDK ārštata darbinieks, kā tas secināms no VDK darbinieku 1988. gada telefonu saraksta.⁸³ Rīgas apvienības ģenerāldirektora 1989. gada 20. marta pavēlē “Par atbildīgo iecelšanu, kas atbildīgi par ugunsdrošību tehniskajās, ražošanas, tirdzniecības un administratīvajās telpās” ir fiksēts, ka atbildīgais par ģenerāldirektora vietnieka kabinetu Nr. 12 ir ģenerāldirektora vietnieks V. Kociņš.⁸⁴ Taču īstenībā viņš arī 1989. gadā nebija ģenerāldirektora vietnieks. No 1988. gada 8. septembra (sakarā ar GĀTP likvidāciju) VDK interešu pārstāvis – GĀTP priekšnieka palīgs – bija noformēts par tūrisma inspektoru Rīgas apvienības Ceļojumu pārvaldes Apkalpošanas nodaļā, kas viņam maksāja algu kā inspektoram.⁸⁵ V. Kociņš tika atbrīvots no darba Rīgas apvienībā 1990. gada 9. augustā.⁸⁶ Ar šo datumu tad arī beidzās VDK institucionalizētā/legālā kontrole pār Rīgas apvienību.

Pagaidām nav pietiekami fakta, lai definētu priekšnieka palīga statusu. No kadru dokumentiem, kas atrasti par diviem no četriem priekšnieka palīgiem, izriet, ka viņi bija pensionējušies no VDK, bet tie varēja būt “čekas” radīti faktoīdi, t.s. leģendas, īstenības slēpšanai. Fakts, ka V. Kociņš, kurš no 1985. gada pildīja ĀTP priekšnieka palīga pienākumus, vēl 1988. gadā atradās VDK aktīvā dienesta virsnieku telefonu grāmatā, mudina pieņemt, ka priekšnieku palīgi visdrīzāk bija VDK ārštata darbinieki.

Savā darbā pārvaldes priekšnieka palīgi, visticamāk, strādāja caur citiem ar VDK saistītiem darbiniekiem. Pašā ĀTP tieši pensionētie VDK virsnieki pildīja, piemēram, kadru inspektoru darbu,

līdzīgi necilus inspektoru amatus dažādās nodaļās viņi ieņēma arī “Intūrista” Rīgas nodaļā (sk. nodaļā par tehniskā personāla saistību ar VDK). Savukārt pārvaldes priekšnieka palīgi instrukcijas un pavēles saņēma no sava VDK kuratora, kuram ārzemju tūrisma kānāla uzraudzība un kontrole bija piekritīga pēc amata pienākumiem. 1982.–1984. gadā ĀTP priekšnieka palīga kurators no VDK bija VDK pretizlūkošanas daļas virsnieks Vladimirs Komogorcevs.

VAS “INTŪRISTS” RĪGAS NODAĻAS VADĪBA (1957–1992⁸⁷)

VAS “Intūrists” Rīgas nodaļas darbību var iedalīt četros posmos. Pirmo posmu no tās izveides līdz 1960. gadam raksturo neskaidriība; tās darbība ir dokumentēta epizodiski. Otrajā posmā, kas ilga no 1960. līdz 1966. gadam, nodaļas darbība tika ierēdnieciskota, savā ziņā normalizēta. Trešais posms sākās 1966. gadā, kad Rīgas nodaļas vissavienības pakļautību nomainīja koprepubliķāniskā pakļautība LPSR MP ĀTP, un ilga līdz 1980. gadam, kad tika izveidota Rīgas apvienība (pēc viesnīcas “Latvija” nodošanas ekspluatācijā). Ceturtā posma (1980–1992) pēdējos gados pēc tam, kad 1988. gadā tika likvidēta LPSR MP Galvenā ārzemju tūrisma pārvalde, Rīgas apvienības uzraudzība atkal nonāca vissavienības pakļautībā, kā tas bija bijis arī tās darbības sākuma posmā līdz 1966. gadam.

1960. gada sākumā nodaļas pirmais pārvaldnieks V. Bušs slimības dēļ tika atbrīvots no amata.⁸⁸ Nav zināms, kāda bija viņa saistība ar VDK, bet skaidrs, ka viņš bija LKP CK nomenklatūras darbinieks ar izpratni par valsts drošības resora interesēm. 20. gados Padomju Krievijā viņš izpildīja amatus armijas politpārvaldē un kara revolucionārajos tribunālos vairākās frontēs. V. Buša vietā nāca LPSR MP VDK virsnieks Vladimirs Elsters (1930; PSKP no 1959), kurš pārvaldnieka pienākumus pildīja no 1960. gada janvāra, līdz martam vēl strādājot VDK (sk. 3. tabulu). 60. gadu sākumā Rīgas nodaļas pārvaldībā atradās VAS “Intūrists” viesnīca–pansionāts “Rīgas jūrmala” Bulduros. Arī tās direktors Leonīds Kunavins⁸⁹ bija VDK operatīvā sastāva (aktīvā dienesta, kas nozīmē, ka viņš bija komandēts darbā ārpus VDK orgāniem un karaspēka) apakšpulkvedis, kas pirms iecelšanas šajā amatā bija vadījis viesnīcas kadru daļu.⁹⁰ Rīgas nodaļas pārvaldnieka amats tikai no 1960. gada

marta (tikai trīs gadus pēc nodaļas faktiskas darbošanās) tika iekļauts LKP CK nomenklatūrā.⁹¹ Būtiskas pārmaiņas Rīgas nodaļas pārvaldnieka amata statusā notika 1972. gadā – pēkšņi VAS “Intūrists” Rīgas nodaļas pārvaldnieka amats no LKP CK nomenklatūras tika izņemts. Tas rada jautājumu, ar ko bija ievērojams 1972. gads padomju Latvijas ārzemju tūrismā – tautsaimniecības nozarē, ja saistām to ar Ārzemju tūrisma pārvaldes funkcijām, un izspiegošanas kanālā, ja runājam par VDK interesēm. Kā jau minēts, tieši 1972. gadā Ārzemju tūrisma pārvaldē tika izveidota jauna štata vienība – pārvaldes priekšnieka palīgs, kurā tika iecelti demobilizētie VDK virsnieki VDK ārštata darbinieka statusā. Tādējādi secināms, ka 70. gadu sākumā (līdz ar ārzemju tūristu skaita straujo pieaugumu) VDK meklēja un pārvaldes priekšnieka palīga institūtā atrada efektīvāku veidu, kā pārraudzīt un kontrolēt ārzemju tūrismu kā savas darbības kanālu.

Bet atgriezīsimies pie pirmā, visticamāk, VDK ielikta VDK darbinieka Rīgas nodaļas pārvaldnieka amatā personības, kurš amatā atradās no 1960. gada līdz 1976. gadam. LKP CK biroja lēmums par V. Elstera apstiprināšanu amatā ir datēts ar 1961. gada 18. jūliju.⁹² Harkovā dzimušais V. Elsters augstāko izglītību bija ieguvis Latvijas Valsts universitātē (1950–1955), absolvējot Vēstures un filoloģijas fakultāti kā vēstures skolotājs.⁹³ Norādījis, ka pārvalda krievu, latviešu, angļu valodu un viduvēji – vācu valodu. Latvijā nonācis 15 gadu vecumā 1945. gadā, kad tēvu (ekonomistu) pārcēla darbā uz Rīgu. Pēc universitātes absolvēšanas dažus mēnešus pastrādājis skolā par audzinātāju, pusgadu pelnījis kā atslēdznieks, dažus mēnešus nav strādājis, jo tajā laikā kārtojis dokumentus darbam VDK. No 1956. gada decembra strādāja VDK. Pirmo pusgadu – par tulku, pēc tam no 1957. gada jūlija līdz 1960. gada martam – operatīvais pilnvarotais, leitnants.⁹⁴ Tobrīd ārzemēs nebija bijis. Par Rīgas nodaļas vadītāju 1960. gadā viņu iecēla GĀTP.⁹⁵ Faktiski viņš arī izveidoja Rīgas nodaļu par VDK nepieciešamo operatīvo ziņu ievākšanas struktūru.

Šajā posmā Rīgas nodaļas darbs tika ierēdnieciskots. 1960. gada beigās Rīgas nodaļā tika izveidota partijas pirmorganizācija ar partijas grupas tiesībām (tajā bija tikai trīs komunisti), iekļaujot to Latvijas Republikāniskās arodbiedrību padomes apvienotajā partijas organizācijā.⁹⁶ Tomēr no 1963. gada “Intūrista” Rīgas nodaļas

partijas grupa tika iekļauta darbības profilam vairāk atbilstošajā LPSR Ārlietu ministrijas partijas pirmorganizācijā.⁹⁷ Bet pēc ĀTP izveides 1966. gadā iekļāvās ĀTP partijas pirmorganizācijā.

No VDK nākušais V. Elsters tika atbrīvots no Rīgas nodaļas pārvaldnieka amata pēc 16 darbības gadiem 1976. gadā.⁹⁸ Nākamie pārvaldnieki VDK štata darbinieku pozīcijās nebija strādājuši (cita veida saistību ar VDK karjeras aprakstos nebija jānorāda). Viņu kompetence bija saistīta ar saimnieciskās darbības veikšanu. Viens no iespējamiem skaidrojumiem varētu būt jau iztirzātā ĀTP priekšnieka palīga iesaistišana administrēšanā. Par pārvaldnieka amata p.i. no 1976. gada 21. jūnija⁹⁹ tika iecelts Igors Fjodorovs (1946; PSKP no 1971). Viņš pirms tam vairāk nekā gadu bija nostrādājis par kadru daļas priekšnieku LPSR Zvejnieku kolhozu savienībā (1975–1976), vēl agrāk bija kontrolieris, inspektors, vecākais inspektors–operatīvās grupas vadītājs Rīgas muitā (1967–1975). Viņa specialitāte – rūpniecības preču prečzinība, kas iegūta, absolvējot Padomju tirdzniecības neklātienes institūtu (1965–1972).¹⁰⁰ Kandidatūra bija saskaņota ar LKP CK Ārzemju sakaru nodaļu un “citām atbilstošām organizācijām”.¹⁰¹

Vēl 70. gadu sākumā LPSR MP ĀTP un “Intūrista” Rīgas nodaļa neuzņēma un neapkalpoja ārzemju (oficiālās) valsts un partijas delegācijas, jo tām nebija savas materiālās bāzes. Pēc LPSR MP un AP attiecīgo nodaļu norādījumiem ārzemju valsts un partijas delegācijas tika izvietotas tām īpaši atvēlētās rezidencēs.¹⁰² Tādu delegāciju apkalpošana tika uzticēta īpašām pieredzējušu, augsti kvalificētu restorānu darbinieku brigādēm, kuras bija izveidojusi LPSR Tirdzniecības ministrija. Savukārt “Intūrista” Rīgas nodaļa pēc LKP CK rīkojuma delegācijām norīkoja gidus–tulkus ekskursiju pa Rīgu un tās apkārtni vadīšanai. Pēc viesnīcas “Latvija” nodošanas ekspluatācijā situācija mainījās un pieauga Rīgas nodaļas ietekme. No 1980. gada jūnija līdzšinējais Rīgas nodaļas pārvaldnieks Igors Fjodorovs kļuva par Rīgas apvienības ģenerāldirektoru un turpināja būt ĀTP priekšnieka otrais vietnieks. Savukārt LPSR MP ĀTP no 1984. gada tika paaugstināta statusā, kļūstot par GĀTP (sk. 3. un 4. tabulu).

1981. gadā Rīgas apvienības ģenerāldirektora I. Fjodorova pakļautībā bija teju tūkstoti darbinieku liels kolektīvs. Viņš bija LPSR MP ĀTP kolēģijas loceklis, Rīgas apvienības partijas pirmorganizācijas biroja loceklis, LPSR Džudo cīņas federācijas priekšsēdētājs,

Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs prezidija loceklis un Latvijas Miera aizstāvēšanas komitejas loceklis.¹⁰³ Kad 1987. gadā I. Fjodorovs pārcēlās uz Maskavu strādāt PSRS MP GĀTK centrālajā aparātā, par Rīgas apvienības ģenerāldirektoru (1987–1992) tika iecelts viņa vietnieks ražošanas darbā (no 29.12.1980.¹⁰⁴) Georgijs Koršaks (1938; PSKP no 1966). Presē gan 90. gadu sākumā viņš tika saukts par čekistu, tomēr kadru anketā nav norādes uz tādu darba pieredzi. Līdzīgi kā I. Fjodorovs viņš bija ieguvis tautsaimniecisku izglītību – Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā inženiera mehāniķa diplomu automobiļu, autosaimniecības specialitātē (1979).¹⁰⁵ Darba gaitas sācis kā kinomehāniķis, meistara palīgs utt., līdz nonācis Volgas automobiļu rūpnīcas specializētā autocentra Rīgā meistara–direktora (1977–1980) amatā.

ĀTP priekšnieka palīga – VDK demobilizētā virsnieka kā ārštata darbinieka – iesaistišana administrēšanā no 1972. gada izskaidro, kāpēc pēc tam, kad 1976. gadā no Rīgas nodaļas pārvaldnieka amata atbrīvoja bijušo VDK operatīvo pilnvaroto, abi viņa sekotāji amatā nebija strādājuši kā VDK štata darbinieki. Toties viņi bija strādājuši muitā un autoremonta nozarē, t.i., jomās, kurās bija potenciāli iespējama spekulācija, un kā tādas tās atradās VDK interešu sfērā. Visticamāk, šajās nozarēs strādājošajiem bija priekšstats par to, kas ir VDK intereses. Jebkurā gadījumā Rīgas apvienības vadība bija informēta par VDK interešu pārstāvju aktivitātēm. Par Rīgas apvienības ģenerāldirektoru Georgiju Koršaku 90. gadu sākumā presē tika apgalvots, ka viņš “lieliski pārzina noklausīšanās iekārtas viesnīcā “Latvija”” (nepareizi norādīts, ka šajā amatā viņš bijis no 1989. gada; pareizi – no 1987. līdz 1992. gadam).¹⁰⁶

No 80. gadiem galvenā ārzemju tūristu plūsma tika uzņemta un apkalpota viesnīcā “Latvija”, tāpēc VDK savas intereses visticamāk uzturēja caur Rīgas apvienības ģenerāldirektoru un tā vietniekiem, kā arī Rīgas apvienības ģenerāldirektoram pakļautās viesnīcas “Latvija” direktoru un tā vietnieku. Vārdu sakot, VDK bija jāpārredz salīdzinoši plašs darbības lauks.

VDK pārraudzība tieši vai netieši izpaudās vēl vienā līmenī – caur kadru daļu. Apvienības ģenerāldirektoram bija vairāki vietnieki, bet galvenie bija divi – pirmais vietnieks bija Ceļojumu pārvaldes priekšnieks un otrs vietnieks bija Kadru nodaļas priekšnieks (sk. 4. tabulu). Tieši Kadru nodaļas priekšnieka amats biežāk kļuva par valsts drošības un iekšlietu resoru pensionēto virsnieku nodarbes vietu.

Par Rīgas apvienības ģenerāldirektora pirmo vietnieci kļuva apvienības Ceļojumu pārvaldes priekšniece Alla Vlasova/Lūsis/Bahusova (1935), kas “Intūrista” Rīgas nodaļā strādāja no 1959. gada.¹⁰⁷ Pēc viņas amatu pildīja Juris Dimitris un Gundega Zeltiņa (1942; PSKP kandidāte no 1984),¹⁰⁸ kas tika atbrīvota no 1989. gada pārceļšanas kārtībā, pārejot strādāt uz Latvijas republikānisko ārējās tirdzniecības apvienību “Interlatvija”,¹⁰⁹ uzņēmumu, kas bija saistīts ar bijušo VDK virsnieku Juri Savicki. Par otru vietnieku – Kadru nodaļas vadītāju tika iecelts viesnīcas “Latvija” direktora vietnieks kadru jautājumos Rihards Antins (1924; PSKP no 1950), kurš LPSR MP VDM–VDK bija strādājis no 1948. līdz 1971. gadam, kad pensionējies. Pēc aiziešanas pensijā apmēram četrus gadus viņš bija kadru daļas vadītājs LPSR Zvejnieku kolhozu savienībā, bet no 1975. gada – sākumā korpusa vadītājs, tad viesnīcu saimniecības “Rīga” direktora vietnieks, kur darbojās ar ārzemju tūristu un speciālistu izvietošanu un apkalpošanu, kā arī viesnīcu saimniecības “Rīga” kadru izvēli, izvietošanu un audzināšanu.¹¹⁰ Pēc R. Antina atbrīvošanas no darba pārceļšanas kārtībā par pagaidu ģenerāldirektora p.i. – kadru daļas priekšnieku 1983. gadā¹¹¹ tika pieņemts Rīgas internacionālā jūrnieku kluba direktors (1978–1983) Juris Dimitris (1937; PSKP no 1977) ar pieredzi Rīgas muitas inspektora darbā (1976–1978).¹¹² Bet jau tā paša gada beigās J. Dimitri no Kadru daļas priekšnieka amata pārcēla par Ceļojumu pārvaldes priekšnieku.¹¹³ Tādā veidā tika atbrīvota vieta bijušajam iekšlietu ministram (1972–1978) Jānim Brolišam (1930; PSKP no 1951),¹¹⁴ kurš sāka darbu 1983. gada 22. novembrī, kad tika uz to pārcelts no Latvijas un ārzemju draudzības un kultūras sakaru biedrības prezidija priekšsēdētāja amata (1978–1983).¹¹⁵

Bijušajam ministram ar darbu nevedās – pensionētais iekšējā dienesta ģenerālmajors J. Brolišs no 1984. gada 1. aprīļa tika atstāts tikai par priekšnieku kadru jautājumos, atbrīvojot no ģenerāldirektora vietnieka amata, savukārt (tikai) ģenerāldirektora vietnieka amatā iecēla J. Dimitri.¹¹⁶ Tajā pašā laikā J. Dimitrim bija arī kaut kādi pienākumi Rīgas internacionālajā jūrnieku klubā,¹¹⁷ un no 1984. gada 19. novembra viņš tika atbrīvots no amata sakarā ar pāreju darbā uz Latvijas jūras kuģniecību.¹¹⁸ Jautājums par J. Broliša nepiemērotību kadru nodaļas priekšnieka amatam tika apspriests partijas pirmorganizācijas sapulcē 1984. gada augustā. Debatēs

situācija tika raksturota šādi: “Kad priekšnieks bija Rihards Ivanovičs Antins, par Kadru nodaļu nebija būtisku pārmetumu. Dimitris, kurš kļuva par nodaļas priekšnieku pēc Antina, uzskatīja sevi par pagaidu cilvēku un, no tā vadoties, organizēja savu darbu. Biedram Brolišam J. V. ir jāsaprot, ka Kadru nodaļas priekšniekam ir jābūt strādājošam priekšniekam, nevis tikai rakstīt rezolūcijas izpildītājiem.”¹¹⁹

Atlaistā J. Broliša vietā par Kadru nodaļas priekšnieci (1985–1993) tika iecelta Kaiva Cinis (1942; PSKP no 1968). Viņas tēvs Jānis Cinis bija LPSR valsts drošības tautas komisāra vietnieks (1940–1941), kritis 1942. gadā pirms meitas piedzimšanas, un šis fakts K. Cinis bija svarīgs.¹²⁰ Atgādināšu par karaspēka daļu Nr. 1226, kuru par savu darbavietu kadru anketās bija norādījis VDK pulkvedis Jānis Vaivods. Arī Kaivas Cinis karjeras gaitas dažus mēnešus ir bijušas saistītas ar to pašu karaspēka daļu Nr. 1226 Rīgā, kur viņa ir tikusi nodarbināta kā krievu valodas tulks. Tas notika 1968. gadā, pēc tam desmit gadus viņa pavadīja dažādos komjaunatnes un partijas amatos.¹²¹ 1981. gadā no LKP Rīgas pilsētas Ļeņina rajona komitejas Propagandas un aģitācijas nodaļas vadītāja vietnieces (1978–1981) amata K. Cinis aizgāja, lai sāktu strādāt šķietami necilo viesnīcas “Latvija” restorāna zāles administratores darbu. Jau viņas trešajā darba dienā apvienības partijas pirmorganizācijai LKP CK pārstāvji uzspieda ievēlēt viņu par biroja sekretāri,¹²² bet pēc mēneša viņa tika paaugstināta amatā par vecāko inspektori.¹²³ No 1984. gada 20. novembra viņa iecelta par ģenerāldirektora vietnieci J. Dimitra vietā, no 1985. gada 2. janvāra uzdodot arī Kadru nodaļas priekšnieces pienākumu izpildi atlaistā Jāņa Broliša vietā.¹²⁴

Tādējādi divi no četriem Rīgas apvienības ģenerāldirektora vietniekiem kadru jautājumos bija bijušie Valsts drošības komitejas vai iekšlietu resora virsnieki, trešajam bija muitas darbā gūta pieredze, ceturtajai VDK bija bijusi īslaicīga darba devēja. Vērtējot Kadru nodaļas priekšnieku kadru anketās norādīto saistību ar VDK, konstatējams, ka sākotnēji Rīgas apvienība centās Kadru daļas vadītāja amatā pieņemt pensionētus VDK virsniekus, tomēr no šīs prakses atteicās 80. gadu vidū. Pozīciju savā ietekmes sfērā pārņēma “ceka”, tomēr arī tās virzītajai ģenerāldirektora vietniecei karjera pagātnē bija saistīta ar VDK.

SAIKNE AR VDK VIESNĪCAS “LATVIJA” VADĪBĀ (1979–1991)¹²⁵

No 1977. gada viesnīcas “Latvija” direktora amatā¹²⁶ strādāja Viktors Čeremisinovs (1946; PSKP no 1969),¹²⁷ kurš tajā nokļuva pārcelšanas kārtībā no LPSR Tirdzniecības ministrijas, kur bija vecākais prečzinis, nodaļas priekšnieks, ministra palīgs (1972–1977). (Sk. 5. tabulu; dati nav pilnīgi, jo vienlaikus esošo vietnieku skaits bija mainīgs.) V. Čeremisinovs bija beidzis LVU prečzinības un rūpniecības preču tirdzniecības organizācijas specialitātē (1973). Viņu 1981. gadā nomainīja Aleksejs Bahusovs (1925; PSKP no 1952),¹²⁸ pensionēts Jūras kara flotes pirmā ranga kapteinis ar vairāku gadu pieredzi VAS “Intūrists” Ļeņingradas viesnīcas “Pribaltiskaia” direktora darbā (1976–1980).¹²⁹ Un pēc tam no 1984. gada līdz 1992. gadam viesnīcu vadīja Georgijs Koršaks, kurš vienlaikus no 1987. gada bija arī Rīgas apvienības ģenerāldirektors (par viņu skatīt jau iepriekš tekstā). No viņiem tikai A. Bahusovam bija armijas virsnieka pieredze.

Savukārt viesnīcas “Latvija” direktora vietnieku kadru un citos jautājumos līmenī pieci no sešiem bija pensionētie VDK, iekšlietu resora vai padomju armijas virsnieki – Rihards Antins (1978–1980), kurš VDK bija strādājis vairāk nekā 20 gadus (1948–1971), VDK pulkvedis Harijs Melbārdis (1979–1981), kurš par vietnieku sāka strādāt, atnākot pa taisno no VDK (1950–1979).¹³⁰ H. Melbārža pēctecim amatā (1981–1984) armijas politiskā sastāva rezerves pulkvedim Borisam Lemtjugovam (1928; PSKP no 1953) izglītības ziņā bija saistība ar VDK; viņš jurista izglītību bija ieguvis F. Dzeržinska vārdā nosauktajā PSRS VDK Augstākajā skolā (1966).¹³¹ Uzreiz pēc dienesta armijā (1951–1981) viņš tika iecelts par viesnīcas direktora vietnieku.¹³² 1985. gadā par direktora vietnieku režīma, uzņemšanas un apkalpošanas jautājumos tika iecelts pensionēts Jūras kara flotes pirmā ranga armijas kapteinis Anatolijs Gostevs. Pirms tam viņš strādāja Jūras kara flotes Galvenajā štābā par vecāko virsnieku štāba struktūrā Rīgā (1976–1985).¹³³ Pēc viņa atbrīvošanas 1987. gadā par direktora vietnieka apkalpošanas jautājumos pienākumu izpildītāju tika iecelta Uzņemšanas un apkalpošanas dienesta priekšniece Larisa Kurdjukova.¹³⁴

Savukārt Vladimirs Čerņavskis (1939; PSKP no 1973), kurš bija karjeru pavadījis LPSR Iekšlietu ministrijā (1961–1984), bet die-

nesta pakāpi nav norādījis, uzreiz pēc dienesta tika iecelts par direktora vietnieku – materiāli tehniskās apgādes nodaļas priekšnieku (1984–1992),¹³⁵ bet no 1989. gada – par ģenerāldirektora vietnieku–viesnīcas “Latvija” direktora vietnieku.¹³⁶

ZEMĀKĀ RANGA ADMINISTRATĪVIE UN TEHNISKIE DARBINIEKI

Noskaidrotais par ĀTP priekšnieka palīga amatu, kas bija rezervēts VDK ārštata darbiniekam, mudina piesardzīgi vērtēt līdzīgo, bet hierarhiski par ĀTP zemākās “Intūrista” Rīgas apvienības ģenerāldirektora palīga amatu. Ģenerāldirektoram I. Fjodorovam no 1980. gada bija palīgs. Šajā amatā (1980–1984; 1987–1989) tika iecelts I. Fjodorova vietnieks (1978–1980) armijas politiskā sastāva rezerves apakšpulkvedis Fjodors Marčenko (1922; PSKP no 1944), kura karjera bija pagājusi militārā jurista statusā. Pirms pensionēšanās viņš bija Baltijas kara apgabala Izmeklēšanas nodaļas prokurors – kara prokurora palīgs (1969–1973),¹³⁷ pēc tam viesnīcas “Rīgas jūrmala” direktors (1973–1978).¹³⁸ Tomēr viņa karjeras dokumentu izpēte par štata darbu VDK neliecina. Katrā ziņā attieksme pret ģenerāldirektora palīga amatu nebija nopietna – trīs gadus tas pat nepastāvēja (1984–1987), un šajā laikā F. Marčenko bija vecākais inspektors ar pienākumu kontrolēt darbiniekiem uzticēto uzdevumu izpildi.¹³⁹

Ārzemju tūrisma resora iestādēs tika iekārtoti pensionētie VDK virsnieki ne tikai vadītāju vietnieku, bet arī ierindas, t.s. tehnisko darbinieku amatos. Tādu amatu gan nebija daudz – daži inspektora posteņi, tomēr tajos centās noligt tieši VDK pensionētos virsniekus. 1972. gadā ĀTP aparātā bez priekšnieka un tā vietnieka strādāja vienpadsmit darbinieki, vēl septiņi darbinieki bija nodarbināti ceļamās viesnīcas “Latvija” direkcijā.¹⁴⁰ Kopš 1980. gada oktobra ĀTP štātā bija 17 darbinieki.¹⁴¹

Piemēram, ĀTP no 1966. līdz 1970. gadam vecākais inspektors Organizācijas inspektoru darbā bija pensionētais VDK virsnieks Sergejs Samoiļenko (1920; PSKP no 1943), VDK darbinieks (1951–1966).¹⁴² Savukārt Nikolajs Sviridovs (1925; PSKP no 1945), kurš 31 gadu bija nostrādājis VDK (1951–1982),¹⁴³ pēdējos trīs mūža gadus (1983–1985) pabija ĀTP vecākā kadru inspektora amatā.

ĀTP darbības pirmajā gadā pirmais šajā amatā (1966–1967) strādāja Sergejs Ivanovs (1904; PSKP no 1929), gvardes pulkvedis, arī Nopelniem bagātais Iekšlietu tautas komisariāta (NKVD) darbinieks, pensionārs no 1952. gada.¹⁴⁴ Dažreiz pavēle par noskatītā darbinieka iecelšanu tika atcelta viņa veselības dēļ. Piemēram, 1976. gadā atkrita par kadru inspektoru noskatīts VDK virsnieks ar teju 30 gadu stāžu (1951–1970).¹⁴⁵ Tādu tehnisko darbinieku kompetence varēja atšķirties – daži vienkārši atsēdēja darbalaiķu, citi tika izmantoti pat kā augstākstāvošu amatpersonu aizvietotāji. Piemēram, Rīgas apvienības ģenerāldirektora vietnieces Kadru nodaļas vadītājas K. Cinis prombūtnē viņas pienākumus pildīja arī Kadru nodaļas vecākais inspektors, pensionētais VDK pulkvedis Jānis Bērziņš (1933; PSKP no 1957),¹⁴⁶ kurš tika pieņemts darbā drīz pēc K. Cinis apstiprināšanas ģenerāldirektora vietnieces amatā.¹⁴⁷

Ārzemju tūristu uzraudzība viesnīcā “Latvija” bija sazarota. Piemēram, esot atvaļinājumā viesnīcas direktora vietniekam kadru jautājumos (1979–1981) H. Melbārdim, viņa pienākumus pildīja pirmās kategorijas portjē Valentīna Sofina (1935–1991; PSKP no 1966), kas bija beigusi Rīgas Pedagoģisko institūtu (1957) kā angļu valodas skolotāja; kadru anketā nav saistības ar VDK.¹⁴⁸ 1984. gadā V. Sofina tika pārcelta darbā par viesnīcas Uzņemšanas un apkalpošanas dienesta priekšnieci,¹⁴⁹ 1985. gada rudenī – par VAS “Intūrists” pārstāvi Rīgas lidostā – Apkalpošanas biroja inspektori.¹⁵⁰ Portjē amats bija saistīts ar tūristu uzraudzību. Prombūtnes gadījumā Uzņemšanas un apkalpošanas dienesta priekšnieci L. Kurdjukovu aizvietoja bijušais viesnīcas direktors A. Bahusovs, kas pēc LPSR GĀTP likvidēšanas 1988. gadā atkal strādāja viesnīcā par Uzņemšanas un apkalpošanas dienesta vecāko tulku. Vēlāk A. Bahusovs kļuvis par Portjē dienesta datu bāzes administratoru un no šī amata 1992. gada 1. februārī iecelts par viesnīcas Uzņemšanas un apkalpošanas dienesta priekšnieku.¹⁵¹ L. Kurdjukovu aizvietoja arī pirmās kategorijas portjē Aija Odiņa.¹⁵² Viņi visi vadīja arī padomju tūristu grupas uz dažādām valstīm un bija kruīzu direktori.

Šajā rakstā netiek aplūkota VDK aģentūras darbība ārzemju tūrisma resora iestādēs. Tās sastāvs un apjoms būtu jāpēta, izmantojot avotus, kas atšķiras no šajā pētījumā izmantotajiem. Problēmas būtību raksturošu ar “Intūrista” Rīgas nodaļas pirmā pārvaldnieka šofera (1958–1964) Alberta Dābola piemēru, kurš vēstures litera-

tūrā ir raksturots kā “viens no spējīgākajiem LPSR VDK specagentiem” (par specagentiem sauca aģentus–kaujiniekus).¹⁵³ Viņš arī Ilūkstes apriņķa “pašaizsardzības grupas” dalībnieks 1941. gada jūlijā, 17. un 25. policijas bataljona karavīrs, beidzis Firstenbergas SD skolu, SD hauptšturmfiirers, izveidojis un vadījis “UZ Hauptkommando Nord” piesega organizāciju “Lidumnieks”, viņš arī padomju VDTK aģents Firsts,¹⁵⁴ viņš arī aģents Kārklīšs. Vēsturnieks R. Jansons raksta, ka 1941. gadā A. Dābols piedalījās padomju aktīvistu nogalināšanā un genocīdā pret ebrejiem, bet netiesāts LPSR VDK labā strādāja no 1948. līdz 1964. gadam.¹⁵⁵

Būtiski, ka kadru uzskaites anketā un autobiogrāfijā A. Dābola saistība ar VDK neparādās. Saskaņā ar šiem dokumentiem viņš, kā pēc padomju okupācijas 1940. gadā sācis strādāt Jēkabpils virsmežniecības trešā iecirkņa mežniecībā kā kokmateriālu krautuves pārzinis, tā turpinājis to darīt visu nacistu okupācijas laiku un arī pēc tās līdz pat 1952. gadam, kad pārcēlies uz dzīvi Rīgā un sācis strādāt “rūpnīcā Nr. 299”.¹⁵⁶ Tātad darbs Jēkabpils virsmežniecībā bija jau VDTK pretizlūkošanas daļas sarūpētā leģenda Dābolam pēc viņa savervēšanas ap 1946.–1948. gadu, jo līdz tam Dābols izmantojis nacistu specdienestu leģendu, ka no 1941. gada rudens strādājis rūpnīcā VEF un 1944. gada beigās kopā ar citiem rūpnīcas darbiniekiem evakuēts uz Kurzemi, kur ieskaitīts SS oberšturbānfirera Nikolaja Rusmaņa kaujas grupā (tā raksta bijušais LPSR VDK pretizlūkošanas daļas virsnieks Andris Trautmanis).¹⁵⁷

Īstenībā A. Dābols no 1948. gada līdz 1956. gadam strādāja LPSR valsts drošības orgānu operatīvajā grupā, kas apkaroja “bruņoto bandu nacionālo pagrīdi Latvijas PSR teritorijā”; “viņam aktīvi piedaloties, likvidēta virkne buržuāzisko nacionālistu bandītu grupu un notverti 11 spiegi, ko kapitālistisko valstu izlūkdienesti iesūtījuši Latvijas PSR teritorijā”.¹⁵⁸ Par sekmīgu speciālo uzdevumu izpildi A. Dābolu 1952. gadā PSRS Augstākās padomes Prezidijs apbalvoja ar Sarkanās Zvaigznes ordeni. Sakarā ar operatīvās grupas samazināšanu 1956. gadā A. Dābols iekārtojās darbā par šoferi republikāniskajā krājkasē, bet no 1958. gada – par šoferi “Intūrista” Rīgas nodaļā. Strādājot šajās vietās, A. Dābols periodiski sniedza palīdzību valsts drošības orgāniem. No VDK nākušais Rīgas nodaļas pārvaldnieks V. Elsters virzīja A. Dābola karjeru – 1963. gadā ieceļot par Rīgas nodaļas šoferu brigadieru.¹⁵⁹

VDK vismaz 60. gadu pirmajā pusē bija ieinteresēta informācijā, kas atradās “Intūrista” šoferu rīcībā viņu darba specifikas dēļ, par ko liecina arī fakts, ka “Intūrista” Rīgas nodaļai pakļautās viesnīcas–pansionāta “Rīgas jūrmala” Bulduros šoferis 60. gadu sākumā Nikolajs Smirnovs bija pat VDK operatīvā sastāva (aktīvā dienesta) kapteinis.¹⁶⁰

SECINĀJUMI

VDK ietekme padomju Latvijas ārzemju tūrisma nozīmīgāko iestāžu vadībā ir neapšaubāma. Tās izmantotais modelis bija sekojošs – VAS “Intūrists” Rīgas nodaļas darbības pirmajos gados – no 1960. gada līdz 1976. gadam pārvaldnieka amatā, visticamāk, pati LPSR MP VDK bija iekārtojusi savu darbinieku VDK operatīvo pilnvaroto, leitnantu. Līdz 1972. gadam viņš bija galvenais VDK ietekmes avots ārzemju tūrisma vadībā. 1966. gadā Rīgas nodaļa no vissavienības pakļautības nonāca koprepublikāniskajā – īpaši izveidotās LPSR MP Ārzemju tūrisma pārvaldes pakļautībā, bet tikai 1972. gadā VDK nodrošināja savu ietekmi arī šajā jaunajā ārzemju tūrisma resora vadībā ar īpašas štata vietas – ĀTP priekšnieka palīgs – izveidi VDK ārštata darbiniekam (demobilizētam VDK virsniekam). Līdz 1976. gadam, kad tika nomainīts Rīgas nodaļas pārvaldnieks un nākamajam pārvaldniekam vairs nebija štata saistības ar VDK, LPSR MP VDK savu kontroli nodrošināja gan caur Rīgas nodaļas pārvaldnieku, gan caur Ārzemju tūrisma pārvaldes priekšnieka palīgu, bet no 1976. gada līdz 1988. gadam VDK ielikta amatpersona resorā bija ĀTP priekšnieka palīgs. Tādējādi secināms, ka VDK ārštata darbinieki ietekmēja ārzemju tūrisma resora vadību no tā darbības sākuma līdz beigām – no 1960. gada līdz 1988. gadam, ieņemot jau minētos amatus.

Pārējo ārzemju tūrisma resora vadītāju iespējamā saistība ar VDK izpētei pieejamajos dokumentos nav konstatējama, tomēr tas nozīmē tikai to, ka pagaidām nevar pierādīt ne to, ka konkrētais priekšnieks bija sadarbojies ar VDK, ne to, ka viņš to nebija darījis. Visi augstākie vadītāji – ĀTP priekšnieki un viņu pirmie vietnieki – pirms nonākšanas amatos ārzemju tūrisma resorā strādāja dažādos LKP CK nomenklatūras amatos, bet, kā konstatēts historiogrāfijā, kolīdz persona tika iecelta “cekas” nomenklatūras amatā, VDK bija

jāiznīcina aģentūras un citi dokumenti, kuros bija fiksēta personas saistība ar VDK. Minētā limeņa amatpersonas VDK nedrīkstēja vervēt, tomēr tās varēja būt VDK uzticamības personas. Tāda prakse apliecina VDK pakļautību – padomju Latvijas gadījumā LPSR MP VDK pakļautību LKP CK. Svarīgākais priekšnoteikums, lai ieņemtu kādu no vadītāja amatiem ārzemju tūrisma resorā, bija piederība komunistiskajai partijai un iepriekšēja karjera partijas darbā (sk. norādīto piederību PSKP pielikuma tabulās).

Minēto iestāžu vadītāju vietnieki kadru jautājumos pārsvarā bija pensionētie Valsts drošības komitejas, iekšlietu resora un armijas virsnieki, kuri gādāja, lai darbā tiktu pieņemti “pareizie” cilvēki. Viņi varēja funkcionēt kā komforta nodrošinātāji, lai VDK ārštata darbinieks bez traucējumiem varētu veikt savus uzdevumus sistēmā – vervēt, izsekot, vākt informāciju un veikt cita veida darbības. VDK pensionāri pildīja arī ierindas, t.s. tehniskos amatus, kurus bija ieguvuši, pateicoties sakariem un tradīcijai apgādāt ar ērtām vietām pensionētos virsniekus. Šī fakta – ka viņi ir bijušie “čekisti” – zināšana vien varēja disciplinējoši ietekmēt citu strādājošo uzvedību. Tomēr secinājumi par VDK ietekmi iestāžu vadības līmenī neliecina ne par VDK aģentūras apjomu minētajās iestādēs, ne par to, kā ikdienā ar aģentiem strādāja GĀTP priekšnieka palīgs, ne par to, vai viņš izmantoja vai neizmantoja pensionēto virsnieku pakalpojumus. Minētā problemātika būtu jau citas izpētes vērtā, tomēr tikai pēc attiecīgo izpētes rezultātu iegūšanas būs skaidrs, vai pastāvošajā tradīcijā balstītā VAS “Intūrists” Rīgas nodaļas dēvēšana par VDK piesegorganizāciju ir arī zinātniski pierādīta.

PIELIKUMI

1. tabula

Latvijas PSR Ministru padomes Ārzemju tūrisma pārvaldes (no 1984 Galvenās ārzemju tūrisma pārvaldes) vadība (1966–1988)

Priekšnieki:

- 16.08.1966.¹⁶¹–20.11.1978.: Edmunds Ratnieks (1922; PSKP no 1945)

- 21.11.1978.–13.09.1988.: Staņislavs Jaškulis (1928; PSKP no 1957)

Vietnieki (pirmie):

- 16.08.1966.–18.03.1980.: Jevgēnijs Bīrons (1914; PSKP no 1945)
- 19.03.1980.–13.09.1988.: Rihards Elsbergs (1929; PSKP no 1953)

Vietnieki (otrie/neatbrīvotie):

- 16.08.1966.–11.06.1976.: Vladimirs Elsters (1930; PSKP no 1959)
- 21.06.1976.–24.07.1987.: Igors Fjodorovs (1946; PSKP no 1971)
- 26.07.1987.–13.09.1988.: Georgijs Koršaks (1938; PSKP no 1966)

2. tabula

Latvijas PSR Ministru padomes Ārzemju tūrisma pārvaldes (no 1984 Galvenās ārzemju tūrisma pārvaldes) priekšnieka palīgi (LPSR MP VDK virsnieki)

- 03.05.1972.–29.11.1976. Jānis Vaivods (1928; PSKP no 1952)
- 30.11.1976.–17.01.1977. Vakance
- 18.01.1977.–27.04.1982. Leons Kļimovičs (1932; nenoskaidrots)
- 27.04.1982.–04.02.1985. Vilnis Neimanis (1931; nenoskaidrots)
- 05.02.1985.–07.09.1988. Viesturs Kociņš (1940; PSKP no 1966)

3. tabula

VAS “Intūrists” Rīgas nodaļas (1957–1980) pārvaldnieki

- 1956/1957–17.01.1960.: Voldemārs Bušs (1900–1965; PSKP no 1919)
- 18.01.1960./18.07.1961.–11.06.1976.: Vladimirs Elsters (1930; PSKP no 1959)
- 21.06.1976.–28.05.1980.: Igors Fjodorovs (1946; PSKP no 1971)

*4. tabula***PSRS Galvenās ārzemju tūrisma pārvaldes (no 1983 Valsts ārzemju tūrisma komitejas) Rīgas apvienības (1980–1992) vadība****Ģenerāldirektori**

- 28.05.1980.–24.07.1987.: Igors Fjodorovs (1946; PSKP no 1971)
- 26.07.1987.–12.06.1992.:¹⁶² Georgijs Koršaks (1938; PSKP no 1966)

Ģenerāldirektora vietnieki

- Ceļojumu pārvaldes priekšnieki:
- 28.05.1980.–18.07.1983.: Alla Vlasova/Lūsis/Bahusova (1935; PSKP no 1965)
- 22.11.1983.–18.11.1984.: Juris Dimitris¹⁶³ (1937; PSKP no 1977)
- 1984–1987: Nenoskaidrots
- 27.07.1987.–01.01.1989.: Gundega Zeltiņa¹⁶⁴ (1942; PSKP kandidāte no 1984)
- Kadru nodaļas priekšnieki:
- 28.05.1980.–31.01.1983.: Rihards Antins (1924; PSKP no 1950)
- 18.02./14.03.1983.–21.11.1983.: Juris Dimitris (1937; PSKP no 1977)
- 22.11.1983.–01.01.1985.: Jānis Brolišs (no 19.11.1984. nav ģenerāldirektora vietnieks, bet tikai Kadru nodaļas priekšnieks) (1930; PSKP no 1951)
- 02.02.1985.–08.01.1993.:¹⁶⁵ Kaiva Cinis (1942; PSKP no 1968)

*5. tabula***Viesnīcas “Latvija” direkcija****Direktori**

- 28.11.1977.–31.12.1980.:¹⁶⁶ Viktors Čeremisinovs (1946; PSKP no 1969)
- 23.01.1981.–15.06.1984.: Aleksejs Bahusovs (1925; PSKP no 1952)
- 01.06./04.07.1984.¹⁶⁷–12.06.1992.: Georgijs Koršaks (1938; PSKP no 1966)

Direktora vietnieki

- 09.11.1978.–28.05.1980.: Rihards Antins (1924; PSKP no 1950)
- 21.05.1979.–22.11.1981.: Harijs Melbārdis¹⁶⁸ (1931; PSKP no 1956)
- 23.11.1981.–07.12.1984.: Boriss Lemtjugovs (1928; PSKP no 1953)
- 15.10.1985.–31.03.1987.: Anatolijs Gostevs (1933; PSKP no 1960)
- 01.10.1987.–15.08.1990.:¹⁶⁹ Larisa Kurdjukova (1946; bezpartejiska)
- 14.09.1984.¹⁷⁰–22.01.1992.: Vladimirs Čerņavskis (1939; PSKP no 1973)

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Izpēte veikta biedrības “Sociālās atmiņas pētniecības centrs” (SAPC) uzdevumā 2016. gadā. Manuskripts iesniegts SAPC un VDK dokumentu zinātniskās izpētes komisijai 01.12.2016., pēc recenzēšanas – 13.02.2017.
- ² Padomju Savienībā pastāvēja trīs organizāciju pakļautības līmeņi: vissavienības (republikas līmeņa organizācijas, kas bija tieši pakļautas attiecīgajām Vis-savienības ministrijām, komitejām vai pārvaldēm); koprepublikāniskais (pakļautas vienlaicīgi vissavienības un republikas līmenim, piemēram, VDK bija koprepublikāniska, tādēļ tā bija komiteja “pie” LPSR Ministru padomes) un republikas pakļautība (tieši pakļautas republikas Ministru padomei). Diemžēl valodas redaktoru ieviestās tradīcijas dēļ latviešu valodā institucionālajos nosaukumos tiek izmests vārds “pie”. Rezultātā – lietojot nosaukumus “LPSR MP VDK” un “LPSR MP ĀTP” – tiek radīts nepareizs priekšstats, proti, ka tās ir republikāniskas pakļautības iestādes. Īstenībā gan VDK, gan ĀTP pakļautība bija koprepublikāniska. Tādā nozīmē būtu jāizprot “LPSR MP VDK” un “LPSR MP ĀTP” lietojums šajā rakstā.
- ³ Daumants Znatnajs (29.09.2016.). Lekcija “Čeka un sports”. Pieejams: <http://okupacijasmuzejs.lv/lekciju-cikls-stura-maja>
- ⁴ Rūpīgi plānots čekas pasākums. Imants Lešinskis Toronto stāsta par “kultūras sakariem”. *Austrālijas Latvietis*, 09.11.1979.
- ⁵ Indulis Zālīte (25.08.1998.) Kultūras sakari – caurums dzelzs aizkarā. Pieejams: <http://lpra.vip.lv/caurums.html> (skatīts 10.08.2016.); Eva Eglāja-Kristšone (2013). *Dzelzgrīzēji. Latvijas un Rietumu trimdas kontakti*. Rīga: LU LFMI.
- ⁶ E. Eglāja-Kristšone pētījumā par KKS darbību norāda, ka “patiesībā KKS bija jau no 1955. gada darbojušies struktūra ar VDK noteiktiem mērķiem, VDK ieceltām amatpersonām un virsvadību” (34. lpp.), tomēr nav norādīts dokuments, kur apgalvojumam varētu būt apstiprinājumu. Savukārt par VDK iesaisti kandidātu atlasē iesaistīšanai KKS 1964. gadā avots ir pētnieces saruna ar J. Aneraudu 2004. gada februārī. E. Eglāja-Kristšone konstatē, ka “vispirms atlasē veicēji VDK konsultējās ar Rakstnieku savienības, Māksli-

- nieku savienības, Zinātņu akadēmijas partijas komiteju sekretāriem, kā arī Latvijas komjaunatnes centrālkomitejā, tad veidoja sarakstus, ko iesniedza Latvijas VDK Izlūkdaļai, kas pēc attiecīgas saskaņošanas ar Pretizlūkošanas un Novērošanas daļu vadību tos sūtīja atpakaļ. Parasti daži kandidāti bija izsvītroti, daži pielikti klāt. Galīgo akceptu Komitejas sekciju sastāvam deva LKP Centrālās Komitejas Ārējo sakaru nodaļa.” Sk.: Eglāja-Kristsone. *Dzelz-griezēji. Latvijas un Rietumu trimdas kontakti*, 41.–42. lpp.
- ⁷ N. Savel'ev (2014). Ideologischeskaia rabota Novgorodskogo otdeleniia VAO “Inturist” v 1958 – seredine 1970-kh gg. *Novgorodskii istoricheskii sbornik*, vyp. 14 (24), V. Novgorod, s. 376–391. Pieejams: http://www.spbiiran.nw.ru/wp-content/uploads/2015/11/Saveliev_N_S.pdf; I. Kirsanova (2013). Organizatsionnye i ideologicheskie aspekty ekskursionnoi raboty s inostrannymi turistami v Kuibyshevskoi oblasti v 1960-e–1980-e gody. *Vestnik SamGU*, 5(106), s. 26–31. Pieejams: http://infopress.ssu.samara.ru/tgt/2013_5_106_5.PDF; A. Popov (2008). Informatsionno-propagandistskaia rabota s inostrannymi turistami v Krymu (1960–1980-e gg.). *Kul'tura narodov Prichernomor'ia*, 174, s. 9–12. Pieejams: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/KNP/147/knp147_9-12.pdf; Marta Starostina (2015). Padomju ideoloģijas un propagandas izpausmes Vissavienības akciju sabiedrības “Intūrists” Rīgas nodaļas darbā ar latviešu trimdas tūristiem (1957–1985). No: Kristine Jarinovska (red.). *Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas* (VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 1. sēj.). Rīga: LPSR VDK zinātniskās izpētes komisija, LU LVI, 241.–280. lpp.; Marta Starostina (2016). Padomju ideoloģijas un propagandas izpausmes Vissavienības akciju sabiedrības Intūrists Rīgas nodaļā kā VDK piesegstruktūrā darbā ar tūristiem no 1971. līdz 1985. gadam. 1. pielikums. No: Kristīne Jarinovska (zin. red.). *Liēlais brālis Tevi vēro: VDK un tās piesegstruktūras* (VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 3. sēj.). Rīga: LPSR VDK zinātniskās izpētes komisija, LU, 496.–539. lpp.
- ⁸ V. Bagdasarian, I. Orlov, K. Mazin, A. Fedulin, I. Shnaidgen (2007). *Sovetskoe “zazerkal'e” (Inostrannyi turizm v SSSR v 1930–1980-e gody)*. *Uchebnoe posobie*. Moskva: Forum.
- ⁹ Alex Hazanov (30.10.2015.). Foreign Visitors in the Late Soviet Union, the KGB and the Limits of Surveillance, p. 7. Pieejams: <https://www.sas.upenn.edu/dcc/sites/www.sas.upenn.edu.dcc/files/uploads/Alex%20Hazanov%20DCC%20Workshop.pdf>
- ¹⁰ Shawn Salmon (2008). *To the Land of the Future: A History of Inturist and Travel to the Soviet Union, 1929–1991*. PhD diss. University of California Berkeley.
- ¹¹ Sk. viņa pētījuma vērtējumu: Adam Rosenbaum (2015). Leisure travel and real existing socialism: new research on tourism in the Soviet Union and communist Eastern Europe. *Journal of Tourism History*, 7 (1–2), pp. 156–176, šeit: 173. lpp.
- ¹² Daina Bleiere (2015). *Eiropa ārpus Eiropas... Dzīve Latvijas PSR*. Otrais pārstrādātais izdevums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 136.–148. lpp.
- ¹³ Par norādi uz šo rakstu pateicos mana raksta zinātniskajam recenzentam Dr. Ivaram Ījabam. Sk.: Ieva Zake (nepublicēts). *Inturist and Foreign Travel*

- to Latvian SSR, late 1950s–80s: A Case of Ethnic Tourism. 31 p. Pieejams: https://www.academia.edu/28610829/INTURIST_AND_FOREIGN_TRAVEL_TO_LATVIAN_SSR_LATE_1950s-80s_A_CASE_OF_ETHNIC_TOURISM_Under_consideration_at_the_Journal_of_Cold_War_Studies (skatīts 12.02.2017.).
- ¹⁴ Salmon. *To the Land of the Future*, p. 31.
- ¹⁵ Turpat, 35. lpp.
- ¹⁶ Par VAS “Intūrists” dibināšanas apstākļiem sk.: turpat, 36.–76. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 98. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 122.–123. lpp.
- ¹⁹ LKP CK biroja lēmums [kr. val.], 13.07.1954. *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk: LNA LVA), PA-101–17–60a, 8. lp.
- ²⁰ LKP CK Propagandas un aģitācijas nodaļai uzdeva nodrošināt, lai Latvijas Telegrāfa aģentūra un republikāniskās preses redakcijas atspoguļotu ārzemju delegāciju uzturēšanos un ieviestu praksi presē atspoguļot delegātu iespaidus, kas radušies padomju Latvijas apmeklējuma rezultātā. Sk.: LKP CK biroja 13.09.1955. sēdes protokols Nr. 89 [kr. val.]. LNA LVA, PA-101–18–14, 37.–51. lp., šeit: 44.–46. lp.
- ²¹ LKP CK biroja 06.03.1956. sēdes protokols Nr. 7 [kr. val.]. LNA LVA, PA-101–19–21, 3.–11. lp., šeit: 5. lp. Sarakstu sk.: turpat, 16.–18. lp.
- ²² Informācija par KĻTDR žurnālistu delegācijas uzturēšanos Latvijas PSR no 1956. g. 3. līdz 6. jūnijam, parakstījis Latvijas biedrības kultūras sakariem ar ārzemēm atbildīgais sekretārs L. Rimjans [kr. val.]. LNA LVA, 270–1c–1101, 19.–25. lp., šeit: 24. lp.
- ²³ No visām pasaules malām. *Dzimtenes Balss*, 13.08.1958.; A. Markss. “Intūrista” jubilejas reizē. *Dzimtenes Balss*, 05.04.1979.
- ²⁴ VAS “Intūrists” valdes priekšsēdētājs V. Ankudinovs VAS “Intūrists” Rīgas nodaļas pārvaldniekam V. Bušam 02.09.1958. vēstulē pieprasa izpildīt V. Bušam 18.01.1957. adresētās vēstules prasības [kr. val.]. Sk.: LNA LVA, 282–1–1, 11.–14. lp., šeit: 11. lp.
- ²⁵ V. Bušs bija dzimis Latvijā. 1917. gadā evakuējies uz Krieviju. No 1919. gada aprīļa iesaistījās politikā – vispirms bija Rietumu frontes revolucionārās kara komitejas locekļa sekretārs. 1920. gadā Turkestānas frontes politpārvaldes instruktors. Arī turpmākie amati saistīti ar armiju. No 1924. līdz 1929. gadam Rietumu frontes Kara revolucionārā tribunāla un PSRS Augstākās tiesas Kara kolēģijas sekretārs. 1929. gadā sāka karjeru kā žurnālists. No 1933. gada strādāja TASS (*Telegrafnoe agentstvo Sovetskogo Soiuza*) sistēmā redaktora un redakcijas vadītāja vietnieka amatā. No 1944. gada oktobra Latvijas Telegrāfa aģentūras (LTA) atbildīgā vadītāja vietnieks, no 1947. gada decembra – atbildīgais vadītājs. Atbrīvots 18.03.1953. ar partijas rājienu par partejiskās modrības zaudēšanu (nebija atlaidis darbiniekus ar “apšaubāmu pagātņi”). Līdz 1954. gada septembrim, kad rājiens tika dzēsts, V. Bušs strādāja avīzes “Sovetskaja Latviia” redakcijā par informācijas nodaļas, pēc tam par preses apskatu nodaļas vadītāju. 1954. gada oktobrī LPSR LTA atbildīgais vadītājs O. Jurāns lūdza LKP CK Aģitācijas un propagandas nodaļas vadītāja vietniekam noformēt Buša apstiprināšanu LTA atbildīgā vadītāja vietnieka amatā, kas tika iz-

- darīts. Sk.: Nekrologs. *Cīņa*, 25.07.1965.; TASS atbildīgā vadītāja vietnieka A. Krasniha parakstīts V. Buša raksturojums [kr. val.], 18.07.1944. *LNA LVA*, PA-15500-1-1155, 8. lp.; LKP CK Propagandas un aģitācijas nodaļas instruktora B. Zēberga parakstīta izziņa LKP CK biroja 18.03.1954. sēdei [kr. val.]. *LNA LVA*, PA-101-16-56, 213.-215. lp., šeit: 213. lp.; V. Buša raksturojums; parakstījuši avīzes “Sovetskāia Latviia” redaktors N. Zverevs, partijas biroja sekretāra vietnieks G. Kurpnieks [kr. val.], aptuvenš datējums: 09.1954. *LNA LVA*, PA-15500-1-1155, 18. lp.; LPSR LTA atbildīgais redaktors O. Jurāns LKP CK Aģitācijas un propagandas nodaļas vadītāja vietniekam Veselovam [kr. val.], 15.10.1954. Turpat, 19. lp.
- ²⁶ Lēmumā kā Rīgas nodaļas pārvaldnieks, kam jānodrošina ekskursiju gidu sagatavošana, ir fiksēts Voldemārs Bušs. Kopumā 25 adresātu vidū bija arī Vissavienības biedrības kultūras sakariem ar ārzemēm Latvijas nodaļa, LPSR MP VDK, Iekšlietu ministrija. Drīz jautājums tika skatīts LKP CK biroja sēdē. Sk.: LPSR MP lēmums Nr. 70-12c [kr. val.], 02.02.1957. *LNA LVA*, 270-1c-1135, 114.-115. lp.; LKP CK biroja 09.04.1957. sēdes protokols Nr. 67 [kr. val.]. *LNA LVA*, PA-101-20-24, 72.-88. lp., šeit: 81.-83. lp.
- ²⁷ Kadru uzskaites sektora vadītāja izziņa [kr. val.], 13.07.1957. *LNA LVA*, PA-15500-1-1155 (Bušs Voldemārs, XI 1954-VIII 1957), 20. lp.
- ²⁸ VAS “Intūristis” Rīgas nodaļas pārvaldnieka pavēle [kr. val.], 11.03.1959. *Latvijas Nacionālā arhīva Personāla dokumentu valsts arhīvs* (turpmāk: *LNA PDVA*), 282-1-1, 1. lp.
- ²⁹ Alberta Dābola 05.05.1958. iesniegums ar lūgumu pieņemt darbā [latv. val.]. *LNA PDVA*, 282-1-91, 49. lp. 1958. gads kā VAS “Intūristis” Rīgas nodaļas dibināšanas gads ir norādīts arī šķirklī 1967. gadā izdotajā enciklopēdijā. Sk.: V. Zotovs (1967). “Intūristis”. No: *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*. 1. sēj. Rīga: Zinātne, 666. lpp.
- ³⁰ Sešas dienas Rīgā. Ko Latvijā redzējis latviešu rūpnieks no Sidnejas. *Londonas Avīze*, 02.08.1963.
- ³¹ Tūristu izspiegošanas organizācija. *Laiks*, 03.09.1960.
- ³² *Londonas Avīze*, 14.03.1969.
- ³³ Rūpīgi plānots čekas pasākums. Imants Lešinskis Toronto stāsta par “kultūras sakariem”. *Austrālijas Latvietis*, 09.11.1979.
- ³⁴ Imants Lešinskis. Kā Rīgā izseko trimdas tūristus. *Latvija Šodien*, 01.12.1986. [oriģināli raksts publicēts 29.07.1980.].
- ³⁵ Datus par ārzemju tūristu skaita dinamiku padomju Latvijā no 1960. gada līdz 1975. gadam sk.: Starostina. Padomju ideoloģijas un propagandas izpausmes Vissavienības akciju sabiedrības “Intūristis” Rīgas nodaļas darbā ar latviešu trimdas tūristiem (1957-1985), 277. lpp.
- ³⁶ 1979. un 1987. gada dati ir noapaļoti. Sk.: Papildinājums raksturojam, 25.07.1988., parakstījis Galvenās ārzemju tūrisma pārvaldes priekšnieka vietnieks R. Elsbergs, pārvaldes partijas pirmorganizācijas sekretāre A. Lapiņa [kr. val.]. *LNA LVA*, 986-2-63, 46. lp.
- ³⁷ Bleiere. *Eiropa ārpus Eiropas... Dzīve Latvijas PSR*, 143. lpp.
- ³⁸ Turpat.
- ³⁹ Zake. *Inturist*, p. 20.

- ⁴⁰ Par laiku no 1980. līdz 1985. gadam konstatēts, ka precīzi dati nav zināmi; aptuvenie nav norādīti. Sk.: Starostina. Padomju ideoloģijas un propagandas izpaušmes Vissavienības akciju sabiedrības Intūrists Rīgas nodaļā kā VDK piesegstrukturā darbā ar tūristiem no 1971. līdz 1985. gadam. 1. pielikums, 530.–531. lpp.
- ⁴¹ Turpat.
- ⁴² Aldis Bergmanis (2001). LPSR valsts drošības dienesta attīstība un loma genocīda īstenošanā Latvijā (1944–1953). No: *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 477.–538. lpp., šeit: 483. lpp. Sk. arī: Aldis Bergmanis, Indulis Zālīte (2013). Padomju Latvijas drošības iestādes un iedzīvotāju pretpadomju izpaušmju apkarošana. No: Jānis Stradiņš (galv. red.). *Latvieši un Latvija, II sēj.: Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 443.–469. lpp., šeit: 451. lpp.
- ⁴³ Bergmanis. LPSR valsts drošības dienesta attīstība un loma genocīda īstenošanā Latvijā (1944–1953), 530. lpp.
- ⁴⁴ 3.15. punkts. Sk.: Prikaz, N. 00140, 04.07.1983. Moskva. “O vvedenii v deistivie Polozheniia ob agenturnom apparate i doverennykh litsakh gosudarstvennoi bezopasnosti SSSR”. 32 lapas. Pieejams: <http://www.lander.odessa.ua/lib23.php>
- ⁴⁵ Rencēnu pagastā krāsotāja un šuvējas ģimenē dzimušā E. Ratnieka izglītība bija gūta PSKP CK Augstākajā partijas skolā Maskavā (1955–1958). 1940. gadā, kad padomju armija okupēja Latviju, viņš iestājās komjaunatnē, pēc tam Sarkanajā armijā. Vācijas okupētajā Latvijas teritorijā darbojās kā Oškalna brigādes otrās partizānu vienības komandiera palīgs komjaunatnes jautājumos, aģentūras izlūkošanas izlūks. 1944.–1945. gadā strādāja par LĻKJS Rīgas pilsētas komitejas sekretāru. 1945. gadā izpildīja LK(b)P CK īpašos uzdevumus, pēc tam strādāja LĻKJS CK dažādos amatos, piemēram, propagandas un aģitācijas sekretārs, VĻKJS CK (Maskavā) atbilžu organizators (1950–1952). Pēc PSKP CK Augstākās partijas skolas beigšanas (1958) – LKP CK partijas orgānu nodaļas atbilžu organizators, LKP CK Propagandas un aģitācijas nodaļas vadītāja vietnieks. 1961. gadā iecelts par Latvijas PSR Kultūras ministrijas Latvijas Valsts izdevniecības direktoru. Vienlaikus bija LKP Rīgas pilsētas Kirova rajona komitejas loceklis, LKP CK ārštata lektors, LPSR Žurnālistu savienības prezidija loceklis, Latvijas Valsts izdevniecības partijas organizācijas biroja loceklis. 1964. gadā – apstiprināts par LPSR MP Valsts preses komitejas locekli, bet drīz par tās priekšsēdētāja vietnieku. Sk. E. Ratnieka nomenklatūras lietu – LNA LVA, PA-15500–2–9956.
- ⁴⁶ LPSR MP ĀTP priekšnieka S. Jaškuļa 05.04.1984. pavēle [kr. val.]. LNA LVA, 986–2–62, 157. lp.; LPSR MP GĀTP priekšnieka S. Jaškuļa 07.09.1988. pavēle [kr. val.]. LNA LVA, 986–2–60, 2. lp.
- ⁴⁷ Berta Glūne. Divi biedri, kuru laiks turpinās. *Pilsonis*, 21.04.1992.
- ⁴⁸ PSRS MP VĀTK ģenerāldirektora vietnieces K. Cinis pavēle Nr. 187-k [kr. val.], 28.02.1990. LNA PDVA, 282–1–283, 4. lp.; PSRS MP VĀTK Rīgas ap-

- vienības ģenerāldirektora G. Koršaka pavēle Nr. 695-k [kr. val.], 05.09.1991. Turpat, 12. lp.
- ⁴⁹ Leonid Mlechin (27.04.2016.). Belinskie i Benkendorfy. *Novaia Gazeta*. Pieejams: <http://www.novayagazeta.ru/comments/72872.html> (skatīts 11.06.2016.).
- ⁵⁰ Riebiņu pagasta Pizānos zemnieka ģimenē (tēvam piederēja 10 ha zemes) dzimušais Staņislavs Jaškulis ieguvis augstāko juridisko izglītību Latvijas Valsts universitātē (1948–1953). Daugavpils rajona izpildu komitejas sekretārs (1953–1956), Daugavpils rajona izpildu komitejas priekšsēdētāja vietnieks (1956–1961), Daugavpils rajona prokuratūras izmeklētājs (1961–1962), Valmieras rajona prokurors (1962–1967), Limbažu rajona izpildu komitejas priekšsēdētājs (1967–1970), LKP Ludzas rajona komitejas pirmais sekretārs (1970–1978). Nav bijis obligātajā militārajā dienestā, bet bija trešās kategorijas rezervists, kapteinis, politiskais sastāvs. LKP CK locekļa kandidāts (1971–1976), LPSR AP deputāts (1971–1980), LKP CK loceklis (1976–1981). Sk. S. Jaškuļa personas lietas dokumentus: *LNA LVA*, 986–2–63; *LNA LVA*, PA-101–62–68.
- ⁵¹ J. Bīronam bija augstākā angļu valodas pedagoga izglītība, iegūta Maskavas Valsts pedagoģiskajā svešvalodu institūtā (1935–1939). Viņa tēvs 1919. gadā bija Latvijas padomju valdības darbinieks, evakuējās uz padomju Krieviju, kur viņam vēlāk pievienojās ģimene. Tēvs strādāja valsts drošības orgānos (“VČK–OGPU–NKVD”: Viskrievijas Ārkārtas komisijā 1917–1922, Apvienotajā valsts politiskajā pārvaldē 1923–1934, Iekšlietu tautas komisariātā 1934–1943). 1948. gadā J. Bīrons bija LPSR Ārlietu ministrijas Politiskās nodaļas atbildīgais referents, studēja neklātienē PSRS Ārlietu ministrijas Augstākajā diplomātiskajā skolā (1946–1949), mācījās zviedru valodu. 1949. gadā izsaukts PSRS Ārlietu ministrijas rīcībā, kur strādāja par nodaļas vadītāja vietnieku Komitejā Nr. 4, kas drīz tika nodota PSRS Valsts drošības ministrijas pakļautībā. No 1949. gada septembra līdz 1952. gada februārim atradās Berlīnē VDR “speciālā komandējumā”. Par dokumentos nepaskaidrotu pārkāpumu bija ieslodzīts labošanas darbu nometnē Kirova apgabalā (1952. gada februāris – 1953. gada aprīlis). Saskaņā ar 27.03.1953. likumu par amnestiju ar sodāmības dzēšanu tika atbrīvots. Atgriezies no ieslodzījuma, strādāja Latvijas Valsts universitātē, tajā skaitā par rektora referentu. 1953. gada jūnijā – jūlijā bija Zviedrijā kā specializētās tūristu grupas vadītājs. 1956. gada decembrī – rehabilitēts, 1957. gadā atjaunots partijā, iecelts par Latvijas un ārzemju draudzības un kultūras biedrības atbildīgo sekretāru, 1958. gadā – par tās priekšsēdētāja vietnieku. 1980. gadā, kad pārvaldes priekšnieka amatā viņu nomainīja R. Elsbergs, J. Bīrons kļuva par ĀTP Metodiskā kabineta vadītāju. No šī amata atbrīvots 1984. gadā, kad vietu vajadzēja E. Ratniekam, kurš atgriezās no “Intūrista” ģenerālpārstāvja vietas Berlīnē. Sk. J. Bīrona nomenklatūras lietas: *LNA LVA*, PA-15500–1–778; *LNA LVA*, PA-15500–2–9063.
- ⁵² Beidzis Latvijas Valsts fiziskās kultūras institūtu kā fiziskās audzināšanas pārniedzējs (1948–1952), ieguvis 2. sporta klasi boksa un slēpošanā, 3. klasi vieglatlētikā un vingrošanā un 1. kategoriju kā boksa tiesnesis. Strādājis par boksa treneri rūpniecā “VEF” (1951–1952), bijis Liepājas apgabala (pēc apgabalu likvidēšanas – pilsētas) izpildu komitejas Fiziskās kultūras un sporta

- komitejas priekšsēdētājs (1952–1961). 1961. gadā ievēlēts par LĻKJS Liepājas pilsētas komitejas pirmo sekretāru, 1962. gadā – par LPSR Sporta biedrību un organizāciju savienības padomes priekšsēdētāju, pēc kuras reorganizācijas 1968. gadā iecelts par LPSR MP Fiziskās kultūras un sporta komitejas priekšsēdētāju. Bija arī PSRS Olimpiskās komitejas loceklis, Latvijas un ārzemju draudzības un kultūras sakaru biedrības biedrs, Latvijas Miera aizstāvēšanas komitejas biedrs. Neklātienē pabeidzis LKP CK Augstāko partijas skolu (1962–1967). Ilgstoši bijis LĻKJS CK biroja loceklis. Sk. R. Elsberga nomenklatūras lietu: *LNA LVA*, PA-15500–35–61.
- ⁵³ Kā tas notika 80. gados, ir stāstījis R. Elsberga pēctecis amatā (1980–1990) Fiziskās kultūras un sporta komitejas priekšsēdētājs Daumants Znatnajs (1938). Daumants Znatnajs (29.09.2016.). Lekcija “Čeka un sports”. Pieejams: <http://okupacijasmuzejs.lv/lekciju-cikls-stura-maja>
- ⁵⁴ LPSR MP ĀTP kolēģijas sēdes protokols Nr. 5 [kr. val.], 27.10.1967. *LNA LVA*, 986–1–5, 10.–11. lp., šeit: 10. lp.
- ⁵⁵ LPSR MP ĀTP galvenie pasākumi 1968. gadā [kr. val.]. *LNA LVA*, 986–1–6, 6.–19. lp., arī 25.–27. lp.
- ⁵⁶ LPSR MP ĀTP kolēģijas sēdes protokols Nr. 1 [kr. val.], 26.01.1968. *LNA LVA*, 986–1–6, 1.–2. lp.
- ⁵⁷ LPSR MP ĀTP atskaite par stāvokli ar slepeno lietvedību pārvaldē 1968. gadā [kr. val.], 15.01.1969. *LNA LVA*, 986–1a–10, 16.–19. lp., šeit: 17., 18. lp.; LPSR MP ĀTP atskaite par darbu ar kadriem 1970. gadā, 05.01.1971. PSRS MP GĀTP Kadru pārvaldes priekšniekam A. A. Starcevam [kr. val.]. *LNA LVA*, 986–1a–14, 12.–18. lp., šeit: 16. lp.
- ⁵⁸ Aldis Bergmanis, Indulis Zālīte (2004). Okupācijas varas represīvā sistēma: Latvijas PSR Valsts drošības komitejas darbība (1953–1959). No: *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 373.–432. lpp., šeit: 387. lpp.
- ⁵⁹ LPSR MP ĀTP priekšnieka E. Ratnieka pavēle Nr. 15 [kr. val.], 03.05.1972. *LNA LVA*, 986–2–13, 24. lp.
- ⁶⁰ LPSR MP ĀTP priekšnieka E. Ratnieka pavēle Nr. 21 “Par pienākumu sadalīšanu starp pārvaldes darbiniekiem” [kr. val.], 11.09.1973. *LNA LVA*, 986–2–16, 37.–41. lp., šeit: 38. lp.
- ⁶¹ LPSR MP ĀTP priekšnieks 02.11.1973. LPSR MP VDK nodaļas priekšniekam B. Šteinbrikam [kr. val.]. *LNA LVA*, 986–1a–18, 71.–72. lp.
- ⁶² Autobiogrāfija [kr. val.], 28.04.1972. *LNA LVA*, 986–2–26, 5.–6. lp.
- ⁶³ Anketa [kr. val.], 03.05.1972. *LNA LVA*, 986–2–26, 3.–4. lp. o. p.
- ⁶⁴ LKP CK biroja 29.08.1961. lēmums [kr. val.]. *LNA LVA*, PA-101–24–54a, 168. lp.
- ⁶⁵ LKP CK biroja lēmums pie sēdes protokola Nr. 82 [kr. val.], 09.08.1955. *LNA LVA*, PA-101–18–40a, 34. lp.
- ⁶⁶ Bergmanis, Zālīte. Okupācijas varas represīvā sistēma: Latvijas PSR Valsts drošības komitejas darbība (1953–1959), 386.–387. lpp.
- ⁶⁷ LKP CK sekretariāta lēmums pie sēdes protokola Nr. 12 [kr. val.], 07.03.1955. *LNA LVA*, PA-101–18–59, 105. lp.

- ⁶⁸ LKP CK biroja lēmums pie sēdes protokola Nr. 73 [kr. val.], 10.05.1955. *LNA LVA*, PA-101-18-40a, 31. lp.
- ⁶⁹ Pielikums LKP CK biroja lēmumam pie sēdes protokola Nr. 73 [kr. val.], 10.05.1955. *LNA LVA*, PA-101-18-40a, 32. lp.
- ⁷⁰ Dienesta raksturojums [kr. val.], 21.12.1973. *LNA LVA*, 986-2-26, 7. lp.
- ⁷¹ LPSR MP ĀTP priekšnieka E. Ratnieka pavēle Nr. 35 [kr. val.], 18.11.1976. *LNA LVA*, 986-2-25, 14. lp.
- ⁷² LPSR MP ĀTP priekšnieka E. Ratnieka pavēle Nr. 2 [kr. val.], 24.01.1977. *LNA LVA*, 986-2-28, 1. lp.
- ⁷³ VĻKJS iestāšanās anketa [latv. val.], 14.02.1947. *LNA LVA*, PA-206-1-40, 90. lp.
- ⁷⁴ Autobiogrāfija [latv. val.], 01.02.1947. *LNA LVA*, PA-206-1-40, 91.-91. lp. o. p.
- ⁷⁵ Imants Lešinskis. Kalpības gadi. 29. turpinājums. *Laiks*, 08.12.1979.
- ⁷⁶ Personīgais konts (litsevoi schet). *LNA LVA*, 986-2-54, 15. lp.
- ⁷⁷ LKP Rīgas pilsētas komitejas biroja sēdes protokols Nr. 27 [kr. val.], 10.01.1951. *LNA LVA*, PA-201-1-769, 3.-17. lp., šeit: 13. lp.
- ⁷⁸ LPSR MP GĀTP priekšnieka S. Jaškuļa pavēle Nr. 5-1 [kr. val.], 05.02.1985. *LNA LVA*, 986-2-62, 117. lp.
- ⁷⁹ Raksturojums-rekomendācija, 19.08.1988. vizējis LKP Rīgas pilsētas Oktobra rajona komitejas sekretārs [kr. val.]. *LNA LVA*, 986-2-62, 115.-115. lp. o. p.; Raksturojums-rekomendācija, 06.1988. vizējusi LKP Rīgas pilsētas Oktobra rajona komitejas sekretāre J. Hamkova [kr. val.]. Turpat, 116.-116. lp. o. p.
- ⁸⁰ Autobiogrāfija [kr. val.], 27.01.1985. *LNA LVA*, 986-2-62, 124.-125. lp., šeit: 124. lp.
- ⁸¹ Anketa [kr. val.], 01.1984. *LNA LVA*, 986-2-62, 122.-123. lp. o. p.
- ⁸² *Laiks*, 29.01.1986.; *Brīvā Latvija*, 20.10.1986.
- ⁸³ Telefona numurs OC 284. Sk.: *Spisok telefonov 1988 g. Komitet Gosudarstvennoi bezopasnosti Latviiskoi SSR. Sekretno*. Okupācijas muzeja krājums, 16936, 35. lpp.
- ⁸⁴ PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora G. Koršaka pavēle Nr. 23 [kr. val.], 20.03.1989. *LNA PDVA*, 282-1-15, 61.-64. lp., šeit: 62. lp.
- ⁸⁵ Personas rēķins. *LNA PDVA*, 282-1-253, 170. lp. o. p. Noformēšanu lūdza Rīgas apvienības ģenerāldirektora vietniece-Kadru nodaļas priekšniece K. Cinis. Sk.: PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora vietnieces kadru un sadzīves jautājumos K. Cinis 26.08.1988. lūgums LPSR MP GĀTP priekšniekam S. Jaškulim [kr. val.]. *LNA LVA*, 986-2-62, 113. lp.
- ⁸⁶ Personas rēķins. *LNA PDVA*, 282-1-253, 170. lp. o. p.
- ⁸⁷ PSRS VĀTK Rīgas apvienība tika likvidēta 1992. gada 27. aprīlī.
- ⁸⁸ Laikā no 18.01.1960. pārvaldnieka pienākumus veica nodaļas inspektore Rahele Rusonika. Sk.: VAS "Intūristis" valdes priekšsēdētāja V. Ankudinova pavēle Nr. 48-A [kr. val.], 06.02.1960. *LNA PDVA*, 1481-1a-91, 127. lp.; VAS "Intūristis" Rīgas nodaļas pārvaldnieka pavēle Nr. 3, 18.01.1960.; Nr. 36, 18.11.1960.; Nr. 44, 04.04.1961. [kr. val.]. *LNA PDVA*, 282-1-1, 13., 40., 48. lp. Viņa līdz 1961. gada aprīlim vajadzības gadījumā aizvietoja arī nākamā pārvaldnieku Vladimiru Elsteru.

- ⁸⁹ VAS "Intūrists" Rīgas nodaļas pārvaldnieka p.i. V. Elstera 04.07.1960. pavēle [kr. val.]. *LNA PDVA*, 282-1-1, 18. lp.
- ⁹⁰ Karaklausībai padoto VAS "Intūrists" Rīgas nodaļas darbinieku saraksti [kr. val.], 01.1962. *LNA LVA*, 222-1-11, 6. lp.
- ⁹¹ Papildinājums pie personas lapas kadru uzskaitē. Kadru uzskaites sektora vadītāja pārbaudīts 14.12.1965., 08.09.1969. [kr. val.]. *LNA LVA*, PA-15500-2-9616, 2.-2. lp. o. p., šeit: 2. lp.
- ⁹² Izziņa no LKP CK biroja sēdes protokola Nr. 71, 18.07.1961.; parakstījis LKP CK sekretārs [kr. val.]. *LNA LVA*, PA-15500-2-9616, 8. lp.
- ⁹³ Personālā kadru uzskaites lapa [kr. val.], 10.01.1961. *LNA LVA*, PA-15500-2-9616, 4.-5. lp. o. p., šeit: 4. lp.
- ⁹⁴ *LNA LVA*, PA-15500-2-9616, 4. lp. o. p.
- ⁹⁵ Raksturojums, 21.04.1976., parakstījis LPSR MP ĀTP priekšnieks E. Ratnieks [kr. val.]. *LNA LVA*, 986-2-26, 69. lp.
- ⁹⁶ Latvijas Republikāniskās arodbiedrību padomes partijas pirmorganizācijas biroja sēdes protokols Nr. 2 [kr. val.], 01.11.1960. *LNA LVA*, PA-401-1-16, 181.-182. lp., šeit: 182. lp.
- ⁹⁷ LPSR Ārlietu ministrijas partijas pirmorganizācijas atklātās sapulces protokols Nr. 5 [kr. val.], 01.11.1963. *LNA LVA*, PA-7211-1-7, 81.-85. lp., šeit: 81. lp.
- ⁹⁸ Saskaņojot šo jautājumu LKP CK Ārzemju sakaru nodaļā. Iespējams, tādu lēmumu ietekmēja fakts, ka V. Elstera dzīvesbiedre 1975. gadā par kukuļņemšanu bija notiesāta ar brīvības atņemšanu uz trijiem gadiem, bet sodu neizcieta sakarā ar amnestiju. Sk.: LPSR MP ĀTP priekšnieks E. Ratnieks 23.02.1976. PSRS MP GĀTP priekšnieka vietniekam M. I. Smirnovam [kr. val.]. *LNA LVA*, 986-2-26, 62. lp.
- ⁹⁹ LPSR MP ĀTP priekšnieka vietnieka J. Birona pavēle Nr. 20 [kr. val.], 21.06.1976. *LNA LVA*, 986-2-25, 9. lp.
- ¹⁰⁰ Anketa [kr. val.], 06.05.1982. *LNA PDVA*, 282-1-154, 45.-46. lp. o. p.
- ¹⁰¹ LPSR MP ĀTP priekšnieka vietnieks J. Bīrons 11.06.1976. PSRS MP GĀTP Kadru pārvaldes priekšniekam V. Cvetkovam [kr. val.]. *LNA PDVA*, 282-1-154, 56. lp.
- ¹⁰² LPSR MP ĀTP priekšnieka vietnieks J. Bīrons 25.07.1972. PSRS MP GĀTP priekšnieka vietniekam P. Z. Guskovam, atbildot uz 15.06.1972. vēstuli [kr. val.]. *LNA LVA*, 986-1a-17, 61.-62. lp.
- ¹⁰³ Raksturojums, parakstījis LPSR MP GĀTP priekšnieks S. Jaškulis [kr. val.], 13.09.1985. *LNA PDVA*, 282-1-154, 52. lp.
- ¹⁰⁴ PSRS MP GĀTK priekšnieka vietnieka I. Semjonova pavēle Nr. 1211-L [kr. val.], 12.1980. *LNA PDVA*, 282-1-277, 146. lp.
- ¹⁰⁵ Anketa [kr. val.], 07.01.1981. *LNA PDVA*, 282-1-277, 141.-142. lp. o. p.
- ¹⁰⁶ Berta Glūne. Divi biedri, kuru laiks turpinās. *Pilsonis*, 21.04.1992.
- ¹⁰⁷ 1981. gadā apprecējās ar viesnīcas "Latvija" direktoru Alekseju Bahusovu. Pēc atbrīvošanas no ģenerāldirektora vietnieces amata pārcelta darbā par vecāko inspektori. Sk.: PSRS MP GĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora I. Fjodorova pavēle Nr. 190-k [kr. val.], 20.08.1981. *LNA PDVA*, 282-1-26, 40. lp.; PSRS MP GĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora I. Fjodorova pavēle Nr. 194-k [kr. val.], 13.07.1983. *LNA PDVA*, 282-1-30, 15. lp.

- ¹⁰⁸ Strādājusi VAS "Intūrists" Rīgas nodaļā no 1967. gada augusta, ieņemot gida-tulka, vecāka gida-tulka, vecākās inspektora amatus. No 12.07.1978. – VAS "Intūrists" Ceļojumu pārvaldes priekšnieka vietniece, no 15.08.1980. Apkalpošanas nodaļas priekšniece. Beigusi LVU Svešvalodu fakultātes vakara nodaļu kā vācu valodas skolotāja (1969). Sk.: Anketa [kr. val.], 25.12.1984. *LNA PDVA*, 282-1-161, 160.-161. lp. o. p.
- ¹⁰⁹ PSRS MP VĀTK apvienības ģenerāldirektora G. Koršaka pavēle Nr. 949-k [kr. val.], 28.12.1988. *LNA PDVA*, 282-1-48a, 170. lp.
- ¹¹⁰ Vairākkārt ir bijis ievēlēts par LKP pilsētas un rajona komiteju biroja locekli, kā arī tautas deputātu padomju pilsētas un rajona izpildu komiteju deputātu. Sk.: Autobiogrāfija [kr. val.], 15.09.1978. *LNA LVA*, 986-2-32, 4.-4. lp. o. p., šeit: 4. lp. o. p.; LPSR MP ĀTP priekšnieka vietnieks J. Bīrons 30.10.1978. PSRS MP GĀTP Kadru pārvaldes priekšniekam V. S. Cvetkovam [kr. val.]. *LNA LVA*, 986-2-32, 1. lp.; Anketa [kr. val.], 15.09.1978. *LNA LVA*, 986-2-32, 2.-3. lp. o. p., šeit: 3. lp.; Dienesta raksturojums, parakstījis viesnīcu saimniecības "Rīga" direktors N. Žaugro [kr. val.], 27.10.1978. *LNA LVA*, 986-2-32, 5. lp.; PSRS MP GĀTP priekšnieka vietnieka V. Smirnova rīkojums Nr. 60-L [kr. val.], 24.01.1983. *LNA LVA*, 986-2-32, 12. lp.
- ¹¹¹ PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora I. Fjodorova pavēle Nr. 41-k [kr. val.], 18.02.1983. *LNA PDVA*, 282-1-29, 53. lp.; Nr. 66-k [kr. val.], 15.03.1983. Turpat, 85. lp.
- ¹¹² Beidzis LVU tiesību zinātnē (1971). Atlaists no PSRS Valsts ārzemju tūrisma komitejas Rīgas apvienības ģenerāldirektora vietnieka amata 19.10.1984. sakarā ar Latvijas jūras kuģniecības pieprasījumu. Sk.: LPSR MP Ārzemju tūrisma pārvaldes priekšnieka S. Jaškuļa pavēle Nr. 5-L [kr. val.], 16.02.83. *LNA LVA*, 986-1a-46, 5. lp.; Autobiogrāfija [kr. val.], 07.02.1983. *LNA LVA*, 986-1a-47, 17. lp.; PSRS MP VĀTK pavēle Nr. 811-L [kr. val.], 10.1984. *LNA LVA*, 986-1a-47, 1. lp.
- ¹¹³ PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora I. Fjodorova pavēle Nr. 324-k [kr. val.], 21.11.1983. *LNA PDVA*, 282-1-30, 167. lp.
- ¹¹⁴ PSRS Valsts drošības ministrijas milicijas komandējošā sastāva skolas kursos (1949-1951), vēlāk Iekšlietu ministrijas sistēmā partijas politiskajā darbā (1952-1955). Pēc LKP CK Republikāniskās partijas skolas beigšanas (1955-1958) partijas darbā – LKP Limbažu rajona otrais sekretārs (1958-1961). No šī darba atbrīvots "sakarā ar viņa komandēšanu LPSR Ministru padomes Valsts drošības komitejas rīcībā". Norikots par stažieri LPSR Ārlietu ministrijā (1961-1962), PSRS vēstnieka Zviedrijā atašejs (03.1962.-08.1964.). Viņa darbības galvenais lauks bija darbs ar latviešu emigrāciju. Pēc divu gadu atrašanās VDK rīcībā J. Brolišs atgriezās ideoloģiskajā darbā kā LKP CK lektoru grupas vadītājs (1964-1966), PSKP CK Sabiedrisko zinātņu akadēmijas aspirants Maskavā (1966-1969), PSKP CK Propagandas nodaļas instruktors Maskavā (1969-1971), LKP CK ārzemju sakaru nodaļas vadītājs (1971-1972), iekšlietu ministrs (1972-1978). Sk.: LKP CK Kadru uzskaites sektora vadītāja 31.08.1961. izziņa [kr. val.]. *LNA LVA*, PA-101-52-9, 20. lp.; PSRS vēstnieka Zviedrijā N. Belohvostikova parakstīts raksturojums [kr. val.], 14.08.1964. *LNA LVA*, PA-101-52-9, 23. lp.

- ¹¹⁵ Raksturojums, ko parakstījis PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektors I. Fjodorovs, partijas biroja sekretāre K. Cinis, profkomitejas priekšsēdētāja vietniece V. Sofina [kr. val.], bez datējuma [visticamāk, 1984. gads]. *LNA PDVA*, 282–1–139, 122. lp.
- ¹¹⁶ PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora I. Fjodorova pavēle Nr. 93-k [kr. val.], 30.03.1984. *LNA PDVA*, 282–1–31, 106. lp.
- ¹¹⁷ PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora p.i. G. Koršaka pavēle Nr. 160-k [kr. val.], 22.05.1984. *LNA PDVA*, 282–1–31, 193. lp.
- ¹¹⁸ PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora I. Fjodorova pavēle Nr. 354-k [kr. val.], 11.11.1984. *LNA PDVA*, 282–1–33, 46. lp.
- ¹¹⁹ PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības partijas pirmorganizācijas biroja sēdes protokols Nr. 18 [kr. val.], 27.08.1984. *LNA LVA*, PA-7216–1–9, 15.–25. lp., šeit: 19.–20. lp.
- ¹²⁰ Būdama LVU studente, 1964. gadā pedagoģisko praksi izgāja Valmieras 2. vidusskolā, kur skolēniem stāstījusi par tēvu un rādījusi “dārgas relikvijas” – tēva fotouzņēmumu no Spānijas Pilsoņu kara un skolas muzejam uzdāvinājusi tēva rakstītās vēstules no Spānijas. H. Hercbergs. Jāņa Ciņa iela. *Padomju Jaunatne*, 20.04.1966.; Vēstules no Spānijas. *Ciņa*, 11.01.1964.
- ¹²¹ Beigusi LVU Vēstures un filoloģijas fakultāti kā filoloģe, krievu valodas un literatūras skolotāja (1964). Pēc beigšanas gadu nostrādājusi Gulbenes vidusskolā par skolotāju, kļuvusi par LĻKJS Rīgas pilsētas Ļeņina rajona komitejas Skolu nodaļas vadītāju (1965–1968), dažus mēnešus – tulks 1226. kara daļā, tad dažus mēnešus 1969. gadā LĻKJS Rīgas pilsētas komitejas Studējošās jaunatnes nodaļas vadītāja vietniece, pēc tam pārgājusi uz nomenklatūras amatiem: LĻKJS Rīgas pilsētas Ļeņingradas rajona komitejas otrā sekretāre (07.1969.–02.1971.), LKP Rīgas pilsētas Ļeņingradas rajona komitejas Organizatoriskās nodaļas instruktore (02.1971.–11.1973.), LKP CK Rīgas pilsētas komitejas Propagandas un aģitācijas nodaļas instruktore (11.1973.–10.1978.), LKP Rīgas pilsētas Ļeņina rajona komitejas Propagandas un aģitācijas nodaļas vadītāja vietniece (10.1978.–10.1981.). Sk.: Personālā kadru uzskaites lapa [kr. val.], 18.11.1976. *LNA LVA*, PA-102–51–330, 4.–5. lp. o. p.; Anketa [kr. val.], [bez datējuma]. *LNA LVA*, PA-102–51–330, 1.–3. lp., šeit: 1. lp.
- ¹²² Jau K. Cinis trešajā darba dienā notika Rīgas apvienības partijas pirmorganizācijas biroja sekretāra vēlēšanas, un LKP Rīgas pilsētas Proletāriešu rajona komitejas pārstāvis (sēdē piedalījās LKP CK Ārzemju sakaru nodaļas instruktore Skaidrīte Koķis, LKP Rīgas pilsētas komitejas Aģitācijas un propagandas nodaļas vadītāja J. Razguljajeva, LKP Rīgas pilsētas Proletāriešu rajona komitejas Organizatoriskā darba nodaļas vadītāja vietnieks G. Jēkabsons) ieteica sekretāres amatā ievēlēt nevienam nepazīstamo K. Cinis (6 par, 4 pret, 2 atturējās). Savukārt tajā pašā dienā notikušajā partijas pirmorganizācijas atskaites–vēlēšanu sapulcē, vēlot biroju, par K. Cinis nobalsoja 42 partijas biedri, bet pret – 41. Rezultātā pēc pāris nedēļām birojs balsoja vēlreiz; šoreiz piedalījās un balsot par K. Cinis aģitēja LKP Rīgas pilsētas Proletāriešu rajona komitejas pirmais sekretārs V. Čevačins, kā rezultātā birojs viņu vienbalsīgi ievēlēja par sekretāri. Acīmredzot, ņemot vērā šo sarežģīto sākumu,

- pēc gada – 1982. gadā Rīgas apvienības partijas pirmorganizācijas biroja sēdē piedalījās pat LKP CK Ārzemju sakaru nodaļas vadītāja vietnieks L. Rimjans, kā arī LKP Rīgas pilsētas komitejas Aģitācijas un propagandas nodaļas vadītāja J. Razguljajeva un LKP Rīgas pilsētas Proletāriešu rajona komitejas pirmais sekretārs V. Blohins, kurš ieteica ievēlēt K. Cini, un tas arī tika izdarīts vienbalsīgi. Sk.: PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības partijas pirmorganizācijas biroja sēdes protokols Nr. 1 [kr. val.], 14.10.1981. *LNA LVA*, PA-7216–1–3, 116.–125. lp., šeit: 119., 125. lp.; PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības partijas pirmorganizācijas biroja sēdes protokols Nr. 2 [kr. val.], 27.10.1981. *LNA LVA*, PA-7216–1–3, 120.–122. lp., šeit: 121. lp.; PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības partijas pirmorganizācijas biroja sēdes protokols Nr. 1 [kr. val.], 19.10.1982. *LNA LVA*, PA-7216–1–4, 128. lp.
- ¹²³ PSRS MP GĀTP Rīgas apvienības ģenerāldirektora I. Fjodorova pavēle Nr. 235-k [kr. val.], 12.10.1981. *LNA PDVA*, 282–1–26, 94. lp.; Nr. 271-k [kr. val.], 01.12.1981. Turpat, 133. lp.
- ¹²⁴ PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora I. Fjodorova pavēle Nr. 368-k [kr. val.], 20.11.1984. *LNA PDVA*, 282–1–33, 60. lp.; Nr. 415-k [kr. val.], 28.12.1984. Turpat, 107. lp.; Nr. 419-k [kr. val.], 29.12.1984. Turpat, 111. lp.
- ¹²⁵ 1991. gada 19. novembrī tika likvidēta PSRS VAS “Intūristu” viesnīca “Latvija”, vietā izveidojot LR Ārējo ekonomisko sakaru departamenta pakļautības valsts uzņēmumu Viesnīca “Latvija”.
- ¹²⁶ Anketa [kr. val.], 28.11.1977. *LNA PDVA*, 282–1–119, 39.–40. lp. o. p., šeit: 40. lp.
- ¹²⁷ LPSR MP ĀTP priekšnieka S. Jaškuļa pavēle Nr. 8 [kr. val.], 08.02.1979. *LNA LVA*, 986–1–95, 1. lp.; LPSR MP ĀTP priekšnieka S. Jaškuļa pavēle Nr. 38 [kr. val.], 31.12.1980. *LNA LVA*, 986–2–37, 24. lp.
- ¹²⁸ *LNA LVA*, 986–1–113, 8. lp.
- ¹²⁹ Absolvējis M. Frunzes Augstāko jūras kara skolu, kuģu dienesta virsnieks (1944–1948). Līdz 1976. gada jūlijam dienēja PSRS Bruņotajos spēkos. Pēc atbrīvošanas no viesnīcas “Latvija” direktora amata no 1985. gada strādāja LPSR MP VĀTK par metodistu. Sk.: Raksturojums [kr. val.], 15.03.1987. *LNA LVA*, 986–2–62, 2. lp.
- ¹³⁰ Harijs Melbārdis no 1950. gada septembra līdz 1979. gada maijam dienēja LPSR VDK, pēdējais amats bija nodaļas priekšnieks, 1979. gada 15. maijā – rezerves pulkvedis. Darbam VDK 1950. gadā tika norikots kā komjaunatnes darbinieks – no LĻKJS Rūjienas rajona komitejas instruktora amata, kurā bija paspējis nostrādāt divus mēnešus pēc Rūjienas vidusskolas beigšanas. Nepabeigta augstākā izglītība (4 kursi LVU Svešvalodu fakultātes Angļu valodas nodaļā) un pabeigta LKP Rīgas pilsētas komitejas Marksisma-ļeņinisma universitāte (1976–1979). Sk.: Anketa [kr. val.], 15.05.1979. *LNA LVA*, 986–1a–41a, 15.–16. lp. o. p., šeit: 16. lp.; Autobiogrāfija [kr. val.], 15.05.1979. Turpat, 17.–17. lp. o. p., šeit: 17. lp.
- ¹³¹ Anketa, 12.11.1981. *LNA LVA*, 986–1a–41b, 1.–2. lp. o. p., šeit: 1. lp.
- ¹³² No 08.10.1984. tika pārcelts par viesnīcas “Latvija” direktora vietnieku režīma un izvietojuma jautājumos, bet atbrīvots no 08.12.1984. Sk.: PSRS MP

- VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora I. Fjodorova pavēle Nr. 320-k [kr. val.], 08.10.1984. *LNA PDVA*, 282-1-33, 7. lp.; Nr. 387-k [kr. val.], 06.12.1984. Turpat, 78. lp.
- ¹³³ Beidzis Baltijas augstāko kara jūras skolu Kaļiņingradā (1955) un Padomju armijas akadēmiju Maskavā (1966). Atbrīvots no darba no 31.03.1987. veselības problēmu dēļ. Sk.: PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora I. Fjodorova pavēle Nr. 365-k [kr. val.], 15.10.1985. *LNA PDVA*, 282-1-37, 80. lp.; Anketa [kr. val.], 15.10.1985. *LNA PDVA*, 282-1-150, 207.-207. lp. o. p., šeit: 207. lp.
- ¹³⁴ PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora G. Koršaka pavēle Nr. 508-k [kr. val.], 31.07.1987. *LNA PDVA*, 282-1-44, 64. lp. No 01.10.1987. viņa iecelta par viesnīcas direktora vietnieci. Sk.: PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora G. Koršaka pavēle Nr. 667-k [kr. val.], 29.09.1987. *LNA PDVA*, 282-1-44, 240. lp.
- ¹³⁵ Anketa [kr. val.], 16.08.1984. *LNA PDVA*, 282-1-274, 38.-39. lp. o. p., šeit: 39. lp.
- ¹³⁶ PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora G. Koršaka pavēle Nr. 314-k [kr. val.], 13.04.1989. *LNA PDVA*, 282-1-274, 58. lp.
- ¹³⁷ Oriģinālā: prokuror Sledstvennogo otdela, pomoshchnik voennogo prokurora Baltiiskogo voennogo okruaga.
- ¹³⁸ Anketa [kr. val.], 30.06.1978. *LNA PDVA*, 282-1-163, 38.-39. lp.
- ¹³⁹ Iesniegumi [kr. val.], 27.05.1980., 30.05.1984., 08.10.1987., 25.02.1989. *LNA PDVA*, 282-1-163, 51., 56., 60., 61. lp.
- ¹⁴⁰ LPSR MP ĀTP priekšnieka vietnieks J. Birons 07.12.1972. vēstulē LPSR MP [kr. val.]. *LNA LVA*, 986-1-43, 41. lp.
- ¹⁴¹ LPSR MP ĀTP aparāta štatu saraksts 1980. gadam, apstiprināts 08.10.1980. saskaņā ar LPSR MP 02.10.1980. rīkojumu [kr. val.]. *LNA LVA*, 986-1-110, 7.-8. lp.
- ¹⁴² Anketa [kr. val.], 08.06.1967. *LNA LVA*, 986-2-9, 52.-53. lp. o. p.
- ¹⁴³ Anketa, 14.02.1982. [datējumā acīmredzot pārrakstīšanās, vajadzētu būt 1983.]. *LNA LVA*, 986-1a-44, 40.-41. lp. o. p., šeit: 41. lp.
- ¹⁴⁴ Anketa [kr. val.], 15.10.1966. *LNA LVA*, 986-2-5, 2.-3. lp. o. p., šeit: 2. lp.
- ¹⁴⁵ Anketa [kr. val.], 20.06.1976. *LNA LVA*, 986-2-26, 13.-15. lp. o. p.
- ¹⁴⁶ J. Bērziņš 1953. gadā bija beidzis Ogres Meža tehnikumu, bet 1967. gadā neklātienē – Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filozofijas fakultāti. No 1953. gada septembra līdz 1960. gada maijam strādāja LPSR MP VDK struktūrā Siguldā, bet no 1961. gada novembra līdz 1984. gada novembrim – Liepājā un Rīgā. 1985. gada vasarā viņš tika pārcelts par ārzemju tūrisma un padomju tūristu braucienu uz ārzemēm organizēšanas vecāko inspektoru Ceļojumu pārvaldes Gidu–tulku nodaļā (vēlāk tūrisma inspektors Apkalpošanas nodaļā; sistēmā nostrādāja līdz 1990. gada februārim). Sk.: Anketa [kr. val.], 15.11.1984. *LNA PDVA*, 282-1-165, 113.-114. lp. o. p., šeit: 114. lp.
- ¹⁴⁷ PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora I. Fjodorova pavēle Nr. 365-k [kr. val.], 19.11.1984. *LNA PDVA*, 282-1-33, 57. lp.
- ¹⁴⁸ PSRS MP GĀTP Rīgas apvienības ģenerāldirektora I. Fjodorova pavēle Nr. 151-k [kr. val.], 23.06.1981. *LNA PDVA*, 282-1-25, 165. lp.

- ¹⁴⁹ PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora I. Fjodorova pavēle Nr. 94-k [kr. val.], 30.03.1984. *LNA PDVA*, 282–1–31, 107. lp.
- ¹⁵⁰ PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora I. Fjodorova pavēle Nr. 352-k [kr. val.], 03.10.1985. *LNA PDVA*, 282–1–37, 66. lp.; Viesnīcas “Latvija” Uzņemšanas un apkalpošanas dienesta priekšnieces V. Sofinas iesniegums PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektoram I. Fjodorovam [kr. val.], 10.07.1985. Turpat, 282–1–285, 52. lp.
- ¹⁵¹ Atbrīvots no darba 24.08.1992. Sk.: PSRS VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora G. Koršaka pavēle Nr. 244-k [kr. val.], 24.03.1989. *LNA PDVA*, 282–1–49, 243. lp.; Viesnīcas “Latvija” direktora G. Koršaka pavēle Nr. 134-k [kr. val.], 18.02.1992. *LNA PDVA*, 282–1–273, 19. lp.; Iesniegums, 24.08.1992. Turpat, 21. lp.
- ¹⁵² PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora vietnieces K. Cinis pavēle Nr. 819-k [kr. val.], 17.10.1989. *LNA PDVA*, 282–1–52, 50. lp.
- ¹⁵³ LR Ģenerālprokuratūras TRNIN konstatējusi, ka A. Dābols kā LPSR VDM specagents ar VDM segvārdu “Kārkliņš” piedalījies genocīda noziegumu izdarīšanā. Sk.: Ritvars Jansons (2009). *Latvijas PSR drošības iestāžu darbība un loma okupācijas režīma nostiprināšanā 1944.–1956.* Promocijas darbs. Rīga: LU, 122.–123. lp.; Ritvars Jansons (2016). *LPSR drošības iestāžu darbība (1944–1956)* (VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 2. sēj.). Rīga: LPSR Valsts drošības komisijas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 183. lpp. Pieejams: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/vdkkomisija/VDKkomisija_raksti_2sejums_LPSR-drosibas-iestazu-darbiba-1944-1956_2016-05-06maijs_12-00.pdf (skatīts 04.08.2016.).
- ¹⁵⁴ Andris Trautmanis (2015). *Izlūkošanas noslēpumi. Latvijas iedzīvotāji ārvalstu slepenajos dienestos 20. gadsimta pirmajā pusē.* Rīga: Goldberg Trust, 351., 353.–355. lpp.
- ¹⁵⁵ Jansons. *LPSR drošības iestāžu darbība (1944–1956)*, 183. lpp.
- ¹⁵⁶ Personālā kadru uzskaites anketa [latv. val.], 05.05.1958. *LNA PDVA*, 282–1–91, 46.–47. lp. o. p., šeit: 46. lp. o. p.; Autobiogrāfija [latv. val.], 05.05.1958. *LNA PDVA*, 282–1–91, 48.–48. lp. o. p., šeit: 48. lp.
- ¹⁵⁷ Trautmanis. *Izlūkošanas noslēpumi*, 354.–355. lpp.
- ¹⁵⁸ Raksturojums, parakstījis LPSR MP VDK 2. nodaļas priekšnieks pulkvedis Čeckis 22.10.1964. [kr. val.]. *LNA LVA*, 1986–1–45028, 1. sēj., 107. lp.
- ¹⁵⁹ VAS “Intūrists” Rīgas nodaļas pārvaldnieka V. Elstera pavēle [kr. val.], 14.12.1963. *LNA PDVA*, 282–1–91, 63. lp.
- ¹⁶⁰ Karaklausībai padoto VAS “Intūrists” Rīgas nodaļas darbinieku saraksti [kr. val.], 01.1962. *LNA LVA*, 222–1–11, 6. lp.
- ¹⁶¹ Lēmuma izraksts no LKP CK biroja sēdes protokola Nr. 20 [kr. val.], 16.08.1966. *LNA LVA*, PA-15500–2–9956, 51. lp.
- ¹⁶² Personas rēķinu kartīte. *LNA PDVA*, 282–1–269, 90. lp.
- ¹⁶³ PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektors I. Fjodorovs 01.11.1984. LPSR MP ĀTP priekšniekam S. Jaškulim [kr. val.]. Sk.: *LNA LVA*, 986–1a–47, 6. lp.
- ¹⁶⁴ LPSR MP GĀTP priekšnieka S. Jaškuļa pavēle Nr. 12 [kr. val.], 24.07.1987. *LNA LVA*, 986–1a–57, 16. lp.

- ¹⁶⁵ Personas rēķinu kartīte. *LNA PDVA*, 282–1–322, 189. lp.
- ¹⁶⁶ PSRS MP GĀTP Rīgas apvienības ģenerāldirektora I. Fjodorova pavēle Nr. 6-k [kr. val.], 09.01.1981. *LNA PDVA*, 282–1–25, 7. lp.
- ¹⁶⁷ PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora I. Fjodorova pavēle Nr. 171-k [kr. val.], 30.05.1984. *LNA PDVA*, 282–1–277, 148. lp.; PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora I. Fjodorova pavēle Nr. 215-k, 04.07.1984. Turpat, 149. lp.
- ¹⁶⁸ LPSR MP ĀTP priekšnieka S. Jaškuļa pavēle Nr. 33 [kr. val.], 14.07.1979. *LNA LVA*, 986–1–95, 5.–6. lp., šeit: 6. lp.
- ¹⁶⁹ Iesniegums, 15.08.1990. *LNA PDVA*, 282–1–173, 202. lp.
- ¹⁷⁰ PSRS MP VĀTK Rīgas apvienības ģenerāldirektora I. Fjodorova pavēle Nr. 294-k [kr. val.], 14.09.1984. *LNA PDVA*, 282–1–32, 102. lp.

KGB INTERESTS AT THE TOP MANAGEMENT LEVEL OF THE RIGA OFFICE OF GAO *INTURIST* AND ITS OPERATIVE MANAGEMENT (1957–1992)

Ineta Lipša

Dr. hist., University of Latvia, Institute of History of Latvia, senior researcher. Research interests: 20th century social history, Soviet studies, history of sexuality.

The aim of the article is to investigate the connections between the Riga Office of the All-Union Joint Stock Company for Foreign Tourism *Inturist* (GAO *Inturist*) and the KGB at the Council of Ministers of the Latvian SSR (the KGB), examining the personal files of the officials employed at the Riga Office. The article has been structured into seven chapters. The first chapter is focused on the studied sources and literature; the second chapter deals with the background of the institutionalisation of the foreign tourism service area in the Soviet Union and in the Soviet Latvia; the third chapter characterizes the management of the operative management structure of the Riga Office – Administration of Foreign Tourism at the Council of Ministers of the Latvian SSR (AFT of the LSSR CM) (1966–1988); the fourth chapter reveals that the impact of the KGB on the work of the Riga Office was manifested through the institution of ATF at the LSSR CM director's assistant (1972–1988). The next chapters are dedicated to the identification of the potential KGB influence. The fifth chapter deals with the analysis of it in the management of the Riga Office (from 1980 – the Riga Bloc) (1957–1992), the sixth chapter – in the management of the Hotel *Latvija* (1980–1991), whereas the seventh chapter shows the connections between the KGB and the technical staff of the mentioned institutions.

Key words: Riga Office of GAO *Inturist*, foreign tourism, KGB, Council of Ministers of the Latvian SSR, operative management.

Summary

The aim of the article is to investigate the connections between the Riga Office of the State Joint Stock Company for Foreign Tourism in the USSR *Inturist* (GAO *Inturist*) and the KGB at the Council of Ministers of the Latvian SSR (the KGB), examining the personal files of the officials employed at the Riga Office. The article has been structured into seven chapters. The first chapter is focused on the studied sources and literature; the second chapter deals with the background of the institutionalisation of the foreign tourism service area in the Soviet Union and in the Soviet Latvia; the third chapter characterizes the management of the operative management structure of the Riga Office – Administration of Foreign Tourism at the Council of Ministers of the Latvian SSR (AFT of the LSSR CM) (1966–1988); the fourth chapter reveals that the impact of the KGB to the work of the Riga Office was manifested through the instance of ATF at the LSSR CM director's assistant (1972–1988). The next chapters are dedicated to the identification of the potential KGB influence. The fifth chapter deals with the analysis of it in the management of the Riga Office (from 1980 – the Riga Bloc) (1957–1992), the sixth chapter – in the management of the hotel *Latvija* (1980–1991), whereas the seventh chapter shows the connections between the KGB and the technical staff of the mentioned institutions. The names and the periods of appointment of the managers of the mentioned structures have been indicated in five tables attached to the article.

The evidence for connections at the managerial level between the Riga Office and the KGB can be stated from 1960, when the KGB operative delegate Lieutenant Vladimir Elster was appointed as the manager of the Riga Office. Apart from the fact that the duties of the manager of the Riga Office were implemented by the (former) operative delegate, from 1972, to secure its interests in the area of foreign tourism/counterpropaganda, the KGB used a member of staff from the AFT at the LSSR CM established in 1966. This member of staff was the director's assistant and the duties of this post were fulfilled by the demobilized KGB officer (freelance KGB co-worker), who after the Central Administration of Foreign Tourism (CAFT) at the LSSR CM was closed down in 1988, continued to work in the Riga Bloc in a different position. The duties of this post were fulfilled by the demobilized KGB officers Jānis Vaivods (1972–1976), Leons Kļimovičs (1977–1982), Vilnis Neimanis (1982–1985), Viesturs Kociņš (1985–1988).

The fact that the director's assistant – the KGB representative was engaged in the fulfilment of duties explains why, after 1976, when V. Elsters was relieved from the office of the manager of the Riga Office, his followers in this position had not worked as the KGB active reserve officers, but they had had experience in the Riga Customs Office and the car repair industry that were in the sphere of interest of the KGB as a field where speculation can take place. The connections at the managerial level between the Riga Office (1980–1992) of the GAO *Inturist* and the KGB were also manifested by the fact that two out of four Deputy Directors General of the Riga Bloc responsible for the human resources were former officers of the KGB or the affairs of Interiors, but five out of six Deputy Directors of hotel *Latvija* – former officers of the KGB, or the Army, or the affairs of Interiors.

On the basis of the studied sources it cannot be stated that all employees involved in the service industry of foreign tourism were in the service of the KGB. Only one position in the institution supervising the Riga Office of GAO *Inturist* – the AFT – was booked for the demobilized officer of the KGB who worked as the KGB freelance co-worker. This position was that of the director's assistant. He received his tasks and assignments from the KGB full-time officer (from the department of counterespionage), who was his curator. The managers of the AFT and their deputies had or had had the positions at the Central Committee of the Latvian Communist Party, which required regular communication/collaboration with the KGB to solve a variety of issues, therefore they were used to taking into account the interests of the KGB and to satisfy their requests.

The deputy directors of these institutions responsible for human resources were mostly retired officers of the KGB, Interior Affairs, and the Army, who made sure that the “right” people were hired. They functioned as the providers of comfort, in order the KGB officers in active service could fulfil their tasks within the system without obstacles – to recruit, spy, gather information, and perform other necessary activities. The KGB pensioners also carried out regular (technical) tasks. They acquired these positions due to their connections and a tradition to secure the retired officers with comfortable positions. The awareness of the fact that they were the former KGB officers could leave an impact on the behaviour of other employees. However, the conclusions about cooperation between the managers and the KGB do not attest to the scale of the KGB agency in these institutions, nor to the manner how the AFT director's assistant worked with these agents on a daily basis. It cannot be stated with certainty that he used, or did not use, the services of retired officers. These issues would be at the core of a future study.

ASV–PSRS VĒSTURES KVANTITATĪVO PĒTĪJUMU KOMITEJA, 1976–1989: DAŽAS PERSONĪGAS ATSKĀRSMES¹

Māris A. Vinovskis

Ph. D., Vēstures nodaļa, Mičiganas Universitātes Sociālo pētījumu institūts, Džeralda R. Forda sabiedriskās politikas skola.

Zinātniskās intereses: pētniecība izglītības vēsturē un politikas veidošanā. Strādā pie savas otrās grāmatas uzmetuma par pirmsskolas izglītības un veselības programmu trūcīgu ģimeņu bērniem (*Head Start*) un agrās bērnības izglītību Amerikas Savienotajās Valstīs. Manuskripta pagaidu nosaukums ir “*Head Start* darbības plāni un politika: No Niksona līdz Kārtera administrācijai”.

Padomju un amerikāņu zinātnieku sadarbības veicināšana vienmēr ir bijis nozīmīgs, bet dažkārt strīdīgs jautājums abu valstu vidū. Oficiālā zinātnieku apmaiņā ir piedalījušies atsevišķi akadēmiķi, kā arī ir rīkoti kopīgi semināri. Izteiktu politisko nesaskaņu periodos bieži vien šīs aktivitātes tika samazinātas līdz minimumam vai pat apturētas. Lai gan ir pieejami vairāki noderīgi pārskati par amerikāņu un padomju apmaiņas programmām, nav sarakstīts gandrīz nekas, kas analizētu šo pieredzi no konkrētu zinātnieku perspektīvas laika gaitā.²

Tāpēc interesants piemērs ir ASV–PSRS Vēstures kvantitatīvo pētījumu komiteja, kas tika izveidota 1976. gadā un likvidēta 1989. gadā. Ikgadējā apmaiņa parasti ietvēra aptuveni duci zinātnieku no katras puses, un sastapšanās notika dažādās vietās abās valstīs. Kaut gan šīs apmaiņas vēsture nav uzrakstīta, atsevišķi ziņojumi par komitejas aktivitātēm ir pieejami.³

Šī esēja nav domāta kā dziļa vispārēja analīze par ASV–PSRS Vēstures kvantitatīvo pētījumu komiteju, tā vairāk koncentrēsies uz manu personīgo pieredzi, darbojoties šajā grupā noteiktā periodā.⁴ Lai ievietotu komitejas aktivitātes plašākā vēsturiskā kontekstā, īsi aprakstīšu faktus par divpusējo zinātnieku apmaiņu starp ASV un Padomju Savienību. Jāatzīmē, ka laikā, kad piedalījās šajā apmaiņas programmā, es nezināju par jebkādiem agrākiem divpusējiem sadarbības mēģinājumiem.

Atslēgas vārdi: kvantitatīvās pētniecības vēsture, ASV–PSRS komiteja, personiskas refleksijas.

ASV UN PADOMJU PĒTNIEKU SADARBĪBAS PRIEKŠVĒSTURE

Vēsturiski Krievija ir svārstījusies starp starptautisku izolāciju un lūkošanos Rietumu virzienā pēc ieteikumiem, padomiem un atbalsta. Piemēram, Pēteris I Eiropas idejas un tehnoloģijas lika lietā savas impērijas izveidošanā. Kad 1917. gadā pie varas nāca boļševiki, viņi pārņēma rietumnieciski orientēto marksisma ideoloģiju, tai pašā laikā pielāgojot to saviem konkrētajiem apstākļiem. Tā kā Padomju Savienība virzījās pretim straujai industrializācijai, tā algoja ASV ekspertus un importēja amerikāņu tehnoloģijas. Kad ASV 1933. gadā formāli izveidoja diplomātiskās attiecības ar Padomju Savienību, šeit jau strādāja aptuveni 1500 amerikāņi, kas pildīja tehnisko ekspertu pienākumus.⁵ Savukārt amerikāņu kreisi orientētie intelektuāļi ceļoja uz Padomju Savienību un lielākoties jūsmīgi stāstīja par sasniegumiem jaunajā boļševiku zemē.⁶

20. gadsimta 30. gados gan bija daži vaļširdīgi Rietumu kritiķi, kuri postošajā Ukrainas badā vainoja padomju uzspiesto lauksaimniecības kolektīvizāciju. Komunisti centās noraidīt negatīvo viedokli, selektīvi piesaistot ievērojamus apmeklētājus, kurus būtu iespējams pierunāt ārzemēs publicēt glaimojošus vērtējumus. 30. gados Josifs Staļins konsolidēja savu kontroli pār Komunistisko partiju. Terora un rūpīgi izstrādātu demonstratīvu tiesas procesu laikā viņš arestēja savus oponentus. Šajā laikā Padomju Savienība kļuva īpaši aizdomīga pret ārzemniekiem un viņiem to apmeklēt kļuva aizvien grūtāk.⁷

Laikā, kad atsevišķi amerikāņi apmeklēja Padomju Savienību pirms Otrā pasaules kara, nepastāvēja organizēta zinātnieku vai studentu apmaiņa starp abām valstīm. 20. gadsimta sākumā ASV zinātnieku interese par Krievijas un Padomju Savienības vēsturi bija ierobežota, un šai jomai pievērsās tikai dažas universitātes, kurās strādāja nepieciešamie speciālisti. Rezultātā "pēc 1933. gada tikai dažiem un pēc 1936. gada nevienam amerikāņu zinātniekam nebija iespējas mācīties Padomju Savienībā līdz pat 1956. gadam".⁸

Otrā pasaules kara laikā ASV pastiprinājās interese par Krievijas un Padomju Savienības vēsturi. Amerikāņu universitātes tam atsaucās ar paplašinātām iespējām apgūt krievu valodu, vēsturi un kultūru. Kaut gan ASV un PSRS tagad bija sabiedrotie cīņā pret

nacistiem, Rokfellera fonda 1944. gadā un ASV Valsts departamenta 1945. gadā izrādītie centieni attīstīt zinātnieku divpusēju apmaiņu tika ignorēti vai noraidīti.⁹

ZINĀTNIEKU APMAIŅAS PĒC OTRĀ PASAULES KARA

Pēc kara amerikāņu universitātes izvērta savas Padomju un Austrumeiropas pētniecības un apmācību programmas, radot starpdisciplināras programmas.¹⁰ Tomēr centieni attīstīt ASV-PSRS apmaiņas programmas bija neveiksmīgi, jo Staļins pretojās kultūras kontaktu paplašināšanai. Pēc Staļina nāves 1953. gada martā starptautiskā un pašmāju situācija Padomju Savienībā pakāpeniski uzlabojās.¹¹

1956. gada februārī, Komunistiskās partijas 20. kongresā, Ņikita Hruščovs pauda slepenu, iznīcinošu atmaskojumu Staļina politikai un publiski pieprasīja mierīgu līdzāspastāvēšanu ar kapitālistiskajām valstīm. Vēlāk tai pašā gadā Padomju Savienība parakstīja līgumu par sadarbību kultūras jomā ar Beļģiju un Norvēģiju, kā arī Franciju.¹² 1958. gadā ASV un Padomju Savienība noslēdza līgumu par apmaiņu kultūras, tehniskajās un izglītības jomās. 1959. gadā ASV Nacionālā Zinātņu akadēmija un tās līdziniece PSRS Zinātņu akadēmija vienojās par zinātnieku apmaiņu.¹³

20. gadsimta 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā būtiski pieauga Rietumu tūristu skaits, kuri apmeklēja Padomju Savienību. Ievērojami paplašinājās arī ASV-PSRS zinātnes un tehnikas speciālistu apmaiņa. Tomēr sākotnēji individuālo amerikāņu un padomju zinātnieku skaits, kuri iesaistījās apmaiņā, bija visnotaļ neliels. Ieguvums bija iespēja sociālo un humanitāro zinātņu pētniekiem uzlabot savas zināšanas gan valodās, gan arī gūt vismaz nelielu ieskatu vietējos arhīvu resursos.

ASV Valsts departaments pieprasīja, lai Starpuniversitāšu ceļojumu grantu komiteja, kas jau bija pārraudzījusi dažas no privātām zinātnieku apmaiņām, turpina administrēt jaunus līgumus. Vēlāk, cenšoties konsolidēt turpmāko amerikāņu zinātnieku apmaiņu ar Padomju Savienību, Amerikas izglītoto sabiedrību padome (*American Council of Learned Societies*) un Sociālo zinātņu izpētes padome (*Social Science Research Council*) izveidoja Starptautisko pētniecības

un apmaiņas padomi (*International Research and Exchanges Board – IREX*), kuras vadībā pēc tam notika aktīva sadarbība, īpaši sociālo un humanitāro zinātņu jomās. Lielāko daļu finansējuma šiem centieniem nodrošināja Forda fonds (*Ford Foundation*), Rokfelleru fonds (*Rockefeller Foundation*) un Nacionālais humanitāro zinātņu fonds (*National Endowment for the Humanities*).¹⁴

Tā kā 70. gadu sākumā mazinājās saspilējums starp Padomju Savienību un ASV, zinātnieku apmaiņa starp abām sāncensēm tika atvieglota.¹⁵ 1974. gadā vispārējās zinātnieku apmaiņas ietvaros Amerikas izglītoto sabiedrību padome un PSRS Zinātņu akadēmija izveidoja ASV–PSRS Humanitāro un sociālo zinātņu komisiju. 1975. gadā šīs komisijas dalībnieki tikās un identificēja astoņas jomas (tostarp vēstures) konkrētiem zinātniskiem semināriem, konferencēm un pētniecībai.¹⁶

1976. gadā Amerikas vēstures asociācija (*American Historical Association – AHA*) un Padomju Savienības vēsturnieku nacionālā komiteja (*Soviet National Committee of Historians*) kopīgi izstrādāja vēstures pētniecības dienaskārtību, koncentrējoties uz augošo interesi par kvantitatīvo metožu pielietošanu. 1978. gadā ASV tika plānots simpozījs par kvantitatīvo metožu lietošanu PSRS; nākamo sesiju par ASV kvantitatīviem pētījumiem tika plānots rīkot PSRS nākamajā gadā. Visus pētījumus bija iecerēts publicēt gan krieviski, gan angliiski. Par vēstures projekta vadītājiem iecēla Teodoru Rabu (*Theodore Rabb*) no Prinstonas Universitātes, kurš bija arī *AHA* Kvantitatīvās vēstures komitejas loceklis, un Ivanu Kovaļčenko (*Ivan Kovalchenko*) no Maskavas – PSRS Zinātņu akadēmijas vēstures institūta (viņš bija arī PSRS Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis).¹⁷

Padomju valdība nepiekrita, ka autsaideri analizē PSRS jaunāko laiku vēstures aspektus, īpaši jutīgos jautājumus par iekšpolitiku un sociāli ekonomisko attīstību. Tāpēc tika nolemts, ka padomju zinātnieki koncentrēsies paši uz savu pagātņi un ASV zinātnieki rakstīs tikai par Amerikas vēsturi.

Rezultātā ASV vēsturniekiem, kas strādāja ar kvantitatīvām metodēm, bija neparasta iespēja piedalīties šajā divpusējā apmaiņā. Jāpiebilst, ka padomju delegācijas lielākā daļa neprata tekoši runāt angliiski, savukārt gandrīz neviens no amerikāņiem nerunāja krieviski (taču abas puses nodrošināja tulkus).

ESOT DALĪBNIEKA LOMĀ

Laikā, kad mani uzaicināja piedalīties šajā apmaiņā 70. gadu beigās, es biju nesen ieguvis zinātņu doktora grādu un strādāju par asociēto vēstures profesoru, kā arī asociēto pētnieku Mičiganas Universitātes Sociālo pētījumu institūtā (*Institute for Social Research (ISR) University of Michigan*). Es biju publicējis divus dučus zinātnisku rakstu, kā arī bijis redaktors vai viens no redaktoriem trim grāmatām un gatavoju izdošanai divu grāmatu manuskriptus. Savos rakstos es aplūkoju visdažādākos vēstures un politikas jautājumus, bet galvenās manas intereses bija saistītas ar Amerikas vēsturisko demogrāfiju, izglītību pirms ASV pilsoņu kara un pašreizējo pusaudžu grūtniecības politiku.¹⁸

Es aktīvi veicināju un kritizēju kvantificēšanas pielietojumu Amerikas vēsturē. Kā atbildīgs pilsonis es arī sadarbojos ar vietējām un valsts mēroga republikāņu un demokrātu organizācijām. Piemēram, 1978. gadā es paņēmu atvaļinājumu Mičiganas Universitātē un darbojos kā ASV Iedzīvotāju komitejas (*U.S. House Select Committee on Population*) direktora vietnieks (cieši sadarbojoties gan ar republikāņu, gan demokrātu partijas pārstāvjiem).

Mani pārsteidza un iepriecināja aicinājums piedalīties ASV-PSRS Vēstures kvantitatīvo pētījumu komitejas darbībā. Iespēja apmainīties ar idejām par vēstures kvantificēšanu lieliski atbilda manām pētniecības interesēm. Taču vienlīdz svarīga bija arī mana personīgā izcelsme un interese par Latviju un Padomju Savienību.

Es piedzimu 1943. gada janvārī kara plosītajā Latvijā. Mans tēvs bija audzis zemnieku sētā, bet viņam izdevās studēt Latvijas Universitātē un kļūt par juristu. Viņš pievienojās vienai no nacionālistiski noskaņotām universitātes studentu biedrībām (korporācijām) un 30. gadu vidū saņēma jurista diplomu. Pirms Padomju Savienība okupēja Latviju 1940. gadā, mans tēvs strādāja Latvijas valsts kontroliera birojā. Kad Padomju Savienība 1941. gada jūnijā slepeni plānoja deportēt vai sodīt Latvijas valsts ierēdņus vai intelīģences pārstāvju grupas, mans tēvs uzzināja, ka arī viņa vārds ir atrodams sarakstā. Viņš steigās slēpties mežos un izdzīvoja, atgriežoties darbā no jauna izveidotajā Latvijas pārvaldes sistēmā (ko tagad kontrolēja Latvijā iebrukušie nacisti).

Līdz 1943. gada beigām bija skaidrs, ka Padomju Savienība drīzumā no jauna okupēs Latviju. Tikmēr vācieši sūtīja Latvijas

iedzīvotājus strādāt viņu militārajās nozarēs. Pēdējos kara mēnešos manu ģimeni nosūtīja uz Čehoslovākiju. Beigās mēs aizbēgām un laimīgā kārtā nonācām amerikāņu sektorā. Mans tēvs strādāja Apvienoto Nāciju palīdzības un rehabilitācijas komisijā. Kad 1949. gadā ASV atvēra durvis kara bēgļiem no Baltijas valstīm, mēs emigrējām uz nelielu lauku pilsētiņu Blēru Nebraskā. Lai gan es skolā ātri apguvu angļu valodu, mājās mēs vienmēr sarunājāmies latviski.

Pēc tam pārvācāmies uz Omahu Nebraskā, kur tēvs atrada labāk apmaksātu darbu kā vienkāršs strādnieks Omahas gaļas kombinātā. Es apmeklēju prestižu pilsētas vidusskolu. Tā kā Padomju Savienība nesen bija palaidusi kosmosā “Sputņiku”, t.i., Zemes mākslīgo pavadoni, man bija iespēja apgūt nesen izveidotos krievu valodas un matemātikas kursus, kā arī profilkursus vēsturē, angļu valodā un fizikā. 1961. gadā es naturalizējos un kļuva par ASV pilsoni.

Kad sāku apmeklēt Veslijanas Universitāti (*Wesleyan University*), mans studiju virziens bija vēsture, bet interese par Krievijas vēsturi un literatūru saglabājās (lai gan krievu akadēmiskos apcerējumu es lasīju ar grūtībām). Pēc tam es mācījos Hārvarda Universitātē, kur ieguvu Amerikas vēstures doktora grādu (Ph.D.). Kā divus no četriem mācību virzieniem es apguvu Krievijas viduslaiku vēsturi (ar prof. Edvardu Kīnanu (*Edward Keenan*)) un moderno Krievijas vēsturi (ar prof. Ričardu Paipsu (*Richard Pipes*)). Tā kā mana krievu valoda nebija tik spēcīga, man ļāva lielāko daļu Krievijas vēstures materiālu apgūt angļiski (jo nemācījos, lai iegūtu doktora grādu Krievijas vēsturē).

SĀKOTNĒJĀS TIKŠANĀS ASV UN PADOMJU SAVIENĪBĀ

Ne visiem, kurus nominēja zinātnieku apmaiņai, ļāva tajā piedalīties. Apmaiņas pirmsākumos 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā ASV Universitāšu ceļojumu grantu komiteja vienojās neminēt nevienu, kurš “būtu dzimis esošās PSRS teritorijā”.¹⁹ Tomēr apmaiņas procesa laikā šo kritēriju drīz vien atcēla. Neskatoties uz to, 70. gados dažus no izvirzītajiem zinātniekiem vēl joprojām noraidīja otra puse. Kad tas notika, bieži vien ASV vai Padomju Sa-

vienība atbildēja ar līdzīgu reakciju. Turklāt atteikuma iemesls, īpaši Padomju Savienības gadījumā, nebija detalizēts vai pārlicinošs. Tāpēc bija gadījumi, kad amerikāņu zinātniekus akceptēja padomju akadēmiskās grupas, bet no PSRS Ārlietu ministrijas viņi saņēma vīzas atteikumu bez paskaidrojumiem.²⁰

Lai gan biju dzimis Rīgā, Otrā pasaules kara laikā mana ģimene atstāja Latviju, kad biju tikai vienu gadu vecs. Rezultātā man nenāca ne prātā, ka mana dalība padomju valdībai varētu šķist problemātiska. Dažus gadus vēlāk, pēc tam kad jau biju piedalījies apmaiņā, uzzināju, ka Padomju Savienība sākotnēji noraidījusi manu kandidatūru, jo biju dzimis Latvija. Tad Amerikas vēstures asociācija bija izteikusi draudus pilnībā atcelt kvantitatīvās vēstures pētnieku apmaiņu. Tas pārlicināja padomju valdību mainīt lēmumu un pieļaut manu līdzdalību.

Informācija par manas kandidatūras apšaubīšanu man atklāja visai untumainu rīcību, jo dalība tika liegta tikai tādēļ, ka savu pirmo dzīves gadu biju pavadījis vietā, ko Padomju Savienība tagad uzskatīja par daļu no savas teritorijas. Meklējot materiālus šai esejai un prātojot par iespējamiem noraidījuma iemesliem, apjautu, ka tie varēja būt vairāki, ne tikai mana dzimšanas vieta. Nesen biju apmeklējis Latviju un atradis sava tēva lietu Latvijas Universitātē, kur atklāju, ka padomju okupācijas laikā no turienes informācija tikusi sūtīta arī uz citām institūcijām (varbūt uz VDK?). Tā kā mans tēvs ir bijis 1941. gada Padomju Savienības deportējamo vai iznīcināmo cilvēku sarakstā, tas varētu būt pietiekams iemesls, lai viņa dēlu uzskatītu par nevēlamu. Turklāt, kad dzīvojām Nebraskā, manu tēvu iecēla par nelielās Omahas Latviešu kopienas vadītāju, kur viņš atbalstīja ikgadējos bezpeļņas organizācijas “Atbrīvojiet apspiestās tautas” (*Free the Captive Nations*) protestus. Tas noteikti izklausās ticamāks izskaidrojums sākotnējam atteikumam. No otras puses, ir pavisam viegli safabricēt sarežģītāku, bet ticamu atteikuma izskaidrojumu, ja jau, lai rosinātu pretestību, ir pieticis pat ar vienkāršu faktu, ka esmu dzimis Latvijā.

Mūsu pirmā oficiālā tikšanās notika 1979. gadā Belmontā Merilendā. Padomju Savienības puse gatavoja septiņus ziņojumus (četri no tiem bija veidoti ar līdzautoriem). Piecus gadus vēlāk Dons Karls Rovnijs (*Don Karl Rowney*), amerikāņu vēsturnieks, kurš pētīja Krieviju un Padomju Savienību, sarakstīja visai noderīgu ievadu

šo ziņojumu izdevumam angļu valodā. Viņš ne tikai analizēja ziņojumus no kvantitatīvās perspektīvas, bet arī apskatīja to ieguldījumu Padomju Savienības vēsturē. Padomju ieguldījums ietvēra sākotnēju pārskatu par padomju kvantitatīvajiem pētījumiem, kam sekoja trīs raksti par agrārās ekonomikas vēsturi, divi par sociālo vēsturi un vēl viens par tekstuālo analīzi.²¹

Belmontas konferencē padomju projekti bija visai nepilnīgi, taču katram autoram bija iespēja prezentēt savas sagatavotās idejas. Gan padomju, gan amerikāņu zinātnieki pavadīja daudz laika, lai vairāk iemācītos cits no cita un salīdzinātu savas pētniecības metodoloģijas. Piemēram, gan padomju, gan amerikāņu zinātnieki lietoja modeļu konceptu, bet tiem bija ļoti atšķirīgas idejas par pašu modeli. Vairākums kvantitatīvo tehniku, ko izmantoja padomju vēsturnieki, galvenokārt bija elementāra korelācija un krusteniskās tabulāciju analīzes, nevis izsmalcinātākas tehnikas, piemēram, analīze ar vairākiem mainīgajiem lielumiem, ko aizvien vairāk izmantoja ASV. Mēs visi piedalījāmies diskusijās, bet, raugoties no šodienas perspektīvas, amerikāņu zinātnieki pavisam maz zināja par padomju pagātņi, savukārt padomju zinātnieki nebija pazīstami ar ASV vēsturi.

Viens gadījums bija diezgan amizants. Reizēm, kad padomju delegācijas viesojās ASV, viņu vidū bija cilvēks, kurš nebija noteiktās jomas eksperts, bet viņam bija uzticēts gādāt, lai dalībnieki neaizmirst atgriezties. Diskusiju laikā gandrīz visi šķita ieinteresēti un aktīvi piedalījās. Tomēr Padomju Savienības delegācijā bija viens biedrs, kurš šķita pavisam miegains un diskusiju laikā nebilda ne vārda.

Reiz visi apspriedām individuālo relatīvo nozīmību vēsturē, salīdzinot ar plašāku sociālo un ekonomisko tendenču ietekmi. Mēģināju tematu izpētīt sīkāk, uzdodot jautājumu, kādu atšķirību varētu būt radījis fakts, ja 1917. gada revolūcijas laikā Vladimirs Ļeņins būtu meņševiks, nevis boļševiks. Mani centieni piedāvāt šo faktiem pretējo ideju neizdevās, vismaz attiecībā pret līdz šim klusējošo padomju pilsoni. Viņš momentā pielēca kājās un noturēja aizrautīgu 10–15 minūtes garu runu, aizstāvot Ļeņinu kā boļševiku, nevis meņševiku.²²

Belmontas konference veiksmīgi noslēdzās, un amerikāņu un padomju dalībnieki gaidīja nākamo konferenci, kura bija plānota

1981. gadā. Lai gan lielāko daļu ASV–PSRS konferenču organizēja Maskavā vai Ļeņingradā, bija arī pārrunas par iespēju rīkot tikšanās citās Padomju Savienības teritorijās.²³ Tā kā igauņu zinātnieki, piemēram, Juhans Kahks (*Juhan Kahk*) bija veikuši kvantitatīvo darbu lauksaimniecības pētījumos un vēsturiskās demogrāfijas izpētē, padomju puse nolēma, ka nākamo konferenci rīkos Tallinā (bet apmeklējot arī Maskavu un Ļeņingradu).

Tomēr nesenas problēmas saistībā ar PSRS–ASV ārpolitikas sapilējuma mazināšanos rosināja jautājumus par zinātnieku apmaiņu turpināšanos. Prezidents Džimijš Kārteris lika lielāku uzsvāru uz cilvēktiesībām ārlietās nekā viņa priekšgājējs, bet ASV piedzīvoja vairākas starptautiskas neveiksmes, kas vājināja viņa administrāciju. Kad 1979. gada decembrī PSRS negaidīti iebruka Afganistānā, ASV nosodīja Padomju Savienības veikto okupāciju un sniedza atbalstu modžahedu dumpiniekiem, kuri karoja pret Padomju Savienību. ASV arī nepiedalījās vasaras olimpiskajās spēlēs, kas notika 1980. gadā Maskavā. Kad Ronalds Reigans 1980. gada novembrī vēlēšanās viegli pieveica Džimiju Kārteru, ASV ieņēma vēl stingrāku pozīciju attiecībā pret Padomju Savienību.²⁴

Nemot vērā šo jauno ASV–PSRS naidīgumu, dažas no abpusējām zinātnieku apmaiņām tika atceltas. Bet Tallinas konference vēl aizvien bija plānota 1981. gada vasarā. Priekšdarbi jau bija veikti un amerikāņu ziņojumi sagatavoti. Tomēr vienmēr bija iespēja, ka Padomju Savienība konferenci varētu atcelt pēdējā brīdī. Par laimi, tas nenotika, un amerikāņu delegācija deviņu zinātnieku un tulka sastāvā pievienojās saviem padomju kolēģiem Tallinā.

Līdz 20. gadsimta 80. gadiem kvantitatīvo metožu izmantošana vēsturē bija ASV vispārāzīta. Jau bija izdoti un apspriesti vairāki rakstu krājumi par kvantificēšanas lomu vēstures pētniecībā.²⁵ Rabs, mūsu delegācijas vadītājs, Tallinas konferencei uzrakstīja pārdomātu un kritisku kvantificēšanas vietas un ietekmes novērtējumu ASV vēsturē divu pēdējo desmitgādu laikā. Tam sekoja astoņi ziņojumi, ko katru bija veidojis viens autors, par jaunākajiem sasniegumiem vēlēšanu, likumdošanas, urbānajā, demogrāfijas, sociālajā, izglītības, ekonomikas un sieviešu vēsturē.²⁶ Gandrīz visus ziņojumus bija rakstījusi kvantitatīvo ASV vēsturnieku otrā paaudze; trešdaļa zinātnieku bija sievietes. Pēc diviem gadiem visus pārskatītos ziņojumus angļu valodā publicēja “Starpnozaru vēstures žurnāls”

(*The Journal of Interdisciplinary History*); bet gadu vēlāk iznāca izdevums krievu valodā, kurā bija apkopoti visi ziņojumi no abām konferencēm.

Ziņojumi tika prezentēti Igaunijas Zinātņu akadēmijā Tallinā. Kāds mums ieteica, ka vajadzētu apmeklēt arī Tartu Universitāti, lai uzsvērtu mūsu atbalstu neatkarīgiem igauņu zinātniekiem. Bija bažas, ka tas varētu nepatikt mūsu Padomju Savienības namatēviem, bet mūsu delegācija aicinājumam atsaucās. Padomju akadēmiskā vadība piekrita, un mēs veicām īsu Tartu Universitātes apmeklējumu, klusi konstatējot, ka šai iestādei trūkst finansējuma un uzmanības.

Tallinas konference bija labi organizēta un diskusijas bija pamatīgas. Amerikāņu zinātniekiem bija iespēja īsumā apspriest savus ziņojumus lielākas lūgto personu auditorijas priekšā. Biju gatavs apspriest savu referātu "Amerikas izglītības pirms pilsoņu kara kvantificēšana un analīze".²⁷

Pēdējā vakarā pirms diskusiju sesijas es nolēmu pievienot dažus secinājumus par to, ka katram nepieciešams atklāti apspriest un pārbaudīt savas idejas. Tā kā paredzēju, ka padomju pārstāvjiem uz to būs grūti cerēt, es rūpīgi pierakstīju precīzi to, ko vēlējos teikt. Par saviem plāniem arī informēju mūsu delegācijas vadītāju Rabu; saprotams, ka viņš centās mani atrunāt no šīs ieceres, lai nerastos nepatīkšanas. Tomēr viņš man neaizliedza izteikt vēstījumu, jo mēs nemēdzam cenzēt cits cita idejas.

Bažījos arī par savu secinājumu tulkojumu krievu valodā. Viņu tulks bija Sergejs Stankevičs, padomju grupas atbildīgais sekretārs. Stankevičs bija zinošs ASV Kongresa stipendiāts, kurš tekoši runāja krieviski un angliiski. Lai gan mūsu publisko diskusiju laikā viņš lielākoties klusēja, bija skaidrs, ka šis cilvēks ir ārkārtīgi gudrs un spējīgs indivīds. Mūsu tulks Kerola Leonarda (*Carol Leonard*) arī bija izlasījusi manu noslēdzošo ziņojumu un vēlāk izstāstīja, ka Stankevičs piezīmes iztulkojis precīzi, kā es biju iecerējis.

Referāta noslēgumā es apspriedu masu izglītības attīstību pirms ASV pilsoņu kara, faktoros, kas nosaka uzņemšanu skolā, kā arī izglītības reformas politiku. Viss ritēja gludi. Īpaši pievērsu uzmanību nesenajām debatēm par izglītības vēsturi, kurās piedalījās vēsturnieki "revizionisti", piemēram, Maikls Kacs (*Michael Katz*) vai Semjuels Boulss (*Samuel Bowles*) un viņu kritiķi, piemēram, Diāna

Raviča (*Diane Ravitch*) un es. Mans referāts noslēdzās ar šādiem novērojumiem:

Negrasos naivi paziņot, ka katru no mums dažādās pakāpēs neierobežo mūsu aizspriedumi; tā vietā mums drīzāk šie iepriekš izveidotie uzskati ir iespējami skaidri jāizprot un cik vien iespējams precīzi jādara zināmi mūsu apgalvojumi par izglītības attīstību, lai izskaidrotu mūsu pozīciju ne tikai citiem, bet arī paši sev. Tad vissvarīgākais uzdevums būtu izstrādāt veidus, kādos pārbaudīt dažādās hipotēzes. Lai gan nekad nepanāksim jebkādu galīgo vienprātību, jo atklāta zinātnisko viedokļu atšķirība ir bijusi pierasta dzīves nenoteiktības daļa gan pagātnē, gan tagadnē, mēs būtiski sašaurināsim mūsu nesašķaņu jomas.²⁸

Pēc tam pievienoju piezīmes, kuru mērķis bija mudināt gan amerikāņus, gan Padomju Savienības pārstāvjus kritiski un atklāti pārbaudīt ne tikai cits cita pozīcijas, bet arī savējo:

Jautājums, ko uzdevu saviem padomju kolēģiem, bija šāds: vai viņi ir gatavi apskatīt marksismu kā teoriju, kuru nepieciešams pārbaudīt? Vai padomju zinātnieki pievienosies mums, iedrošinot savus kolēģus un studentus atklāti un kritiski pētīt marksisma kā sociālās teorijas pamatotību un noderīgumu?

Dialogs starp Amerikas zinātniekiem un PSRS zinātniekiem Belmontā un šeit, Tallinā, liecināja, ka sākam pievērsties šim svarīgajam pasākumam. Bet man jāatgādina ikvienam no mums, ka tas ir tikai pats sākums.

Ja mūsu valdību politikas dēļ spriedze PSRS–Amerikas attiecībās pieaugs, abās valstīs būs izteikts spiediens uz mums samazināt PSRS–Amerikas apmaiņas programmas, kā arī atklāti un kritiski neapskatīt tādu jautājumus kā marksisma lietderība. Mums kā zinātniekiem ir jāpretojas šiem spiedieniem un jācīnās par akadēmisko brīvību abās valstīs. Augstākajam cieņas apliecinājumam mūsu pārliecībai politiskajās un sociālajās sistēmās vajadzētu būt mūsu vēlmei pētīt tās atklāti un zinātniski.

Kad zinātnieku paaudzes nākotnē raudzīsies uz mūsu pūliņiem, ceru, ka tās sapratīs, ka apvienojamies, lai veicinātu akadēmisko brīvību un PSRS–Amerikas sadarbību zinātnes jomā – ne tikai kvantificēšanas izmantošanā, bet arī mūsu vēlmē atklāti

un kritiski pārbaudīt abu sabiedrību intelektuālos pamatus. Kad bērni mūs pieminēs, vēlos, lai viņi lepmi apgalvo, ka vecāki uzdrošinājās iestāties par akadēmisko brīvību un PSRS–Amerikas zinātnieku sadarbību, neskatoties uz jebkādam grūtībām, ko tas varētu radīt mums katram personiski.

Auditorija, kurā parasti pēc uzstāšanās cilvēki sarunājās cits ar citu un apsprieda dzirdēto, negaidīti noklusa. Tika gaidīta kāda oficiālā atbilde, bet neviens nerunāja. Neko neteica ne padomju zinātnieki, ne arī Igaunijas amatpersonas. Visbeidzot, spriedzi salauza Padomju Savienības delegācijas vadītājs Kovaļčenko. Viņš īsi pateicās par prezentāciju un piekrita, ka visiem vajadzētu atklāti pārbaudīt savas idejas, kā arī turpināt veicināt zinātnieku apmaiņu starp Padomju Savienību un ASV.

Pēc tam konferencē tika noteikts garš pārtraukums. Auditorijai izklistot, mani individuāli uzmeklēja vairāki Padomju Savienības delegāti, kuri klusi (angļu valodā) puda pateicību par šo jautājumu aktualizēšanu. Neviens no viņiem neatklāja savu vārdu. Kāda vecāka kundze man jautāja, vai runāju latviski. Atbildēju apstiprinoši, un viņa pastāstīja, ka abi ar vīru ir dzimuši Latvijā, iestājušies Komunistiskajā partijā, bet 20. gadsimta 20. gados viņiem nācās aizbraukt, lai dzīvotu Padomju Savienībā. Viņas vīrs bija gājis bojā “tīrīšanas” laikā 30. gadu beigās. Viņa izteica atzinību par idejām, ko biju paudis (bet jau atkal neminēja savu vārdu). Vēlāk vakara gaitā sarunājos ar jaunu igauņu zinātnieci, kura nebija iesaistīta apmaiņas programmā. Viņa pastāstīja, ka bija runājusi ar vairākiem citiem igauņiem, kuri arī bija dzirdējuši manu runu. Viņi priecājās, ka ir kāds cilvēks, kurš spēj izteikt šādus komentārus, bet personīgi nejutās ērti sarunāties ar mani tieši.

Arī lielākā daļa no amerikāņu delegācijas pārstāvjiem individuālās sarunās atzina, ka jutušies pārsteigti, bet piekrit maniem papildus komentāriem. Arī Rabs mani apsveica, bet acīmredzams bija viņa atvieglojums, ka Kovaļčenko bija izvēlējis vismaz publiski apstiprināt manus apgalvojumus. Saprotams, ka neviens no padomju zinātniekiem, kuri piedalījās mūsu apmaiņā, individuāli vai publiski nevēlējās runāt ar mani par šo epizodi. Vēlāk neviens atkārtoti neierosināja jautājumus par marksisma un kapitālisma ideju apskatīšanu; mēs nekad arī neapspriedām akadēmiskās brīvības jautājumu mūsu kopīgajās pārrunās. Tai pašā laikā arī pēc tam nemanīju

nekādu personisku naidīgumu pret sevi no padomju dalībnieku puses. Gluži pretēji, daži no padomju zinātniekiem vēlāk uzmeklēja mani, lai apspriestu iespēju kopīgi rakstīt dažus no plānotajiem rakstiem vai izstrādāt kopprojektus.

NESKAIDRĀ ZINĀTNIEKU APMAIŅAS SITUĀCIJA 20. GADSIMTA 80. GADU SĀKUMĀ

Padomju un Amerikas zinātnieku Belmontas un Tallinas konferenču referātu nosūtīšana un izdošana abās valodās līdz 1983./1984. gadam sasniedza sākotnējos mērķus, ko bija noteikusi ASV-PSRS Vēstures kvantitatīvo pētījumu komiteja. Pēc tikšanās Tallinā 1981. gadā ASV-PSRS ārējās attiecības vēl joprojām nebija būtiski uzlabojušās. Lai gan padomju un Amerikas zinātnieki, kuri piedalījās apmaiņas programmā, izbaudīja tikšanās reizes un ar prieku vēlētos tās turpināt, optimistiskam skatam nākotnē iemeslu nebija daudz.

Neskatoties uz Reigana izteikto personisko naidīgumu pret Padomju Savienību, viņa administrācija nolēma uzlabot attiecības ar savu pretinieku. Abas puses pielika pūles, lai atjaunotu ierastās zinātnieku apmaiņas, un plāvoja tikšanos Maskavā 1983. gada septembrī. Tomēr fakts, ka Padomju Savienība notrieca Korejas aviolīniju reisu Nr. 007, lika pārcelt tikšanos Maskavā (kā arī vairākas citas tikšanās) uz nākamo gadu. Sarunas par kultūras sakariem atjaunojās 1984. gada augustā, bet noslēdzās tikai piecpadsmit mēnešus vēlāk Ženēvas samītā, kur tikās prezidents Reigans un Komunistiskās partijas ģenerālsekretārs Mihails Gorbačovs.

Ženēvas samītā abas puses 1985. gada 21. novembrī parakstīja ASV-PSRS vispārējo vienošanos un sadarbības un apmaiņas programmu 1986.–1988. gadam. Līguma ietvaros ielānotais laiks un sanāksmju skaits bija lielāks nekā jebkad, un pats līguma teksts bija visgarākais. Lai gan bieži vien to uztvēra kā pilnīgi atšķirīgu dokumentu no iepriekšējiem, patiesība tas bija visai līdzīgs 1973. gada līgumam.²⁹

Reiganu īpaši ieinteresēja sadaļa par tiešajām apmaiņas programmām starp konkrētiem cilvēkiem (līdzīgi agrīnajām Eizenhauera idejām). Šis nosacījums balstījās uz iepriekšējām privātajām apmaiņām Dartmutas (*Dartmouth*) grupas ietvaros un Apvienoto

Nāciju konferenču pieredzēm. Tas arī sniedza atbalstu nesenajām Čatokvas konferences aktivitātēm, kas bija ASV–PSRS pārstāvju konference, kura norisa 1986. gadā Jūrmalā. Šajās sanāksmēs parasti piedalījās abu valstu pilsoņi, kā arī atzīti politikas veidotāji. Līdz 20. gadsimta 80. gadu vidum šīs konferences bija daudz atvērtākas un vaļsirdīgākas politikas jautājumos, nekā jebkad spējām iedomāties 1981. gadā.³⁰

Apmaiņu skaitam un apjomam augot, par izaicinājumu kļuva finansējuma atrašana. Reigans skaidri paziņoja, ka sagaida, lai izmaksas sedz privātie avoti, nevis federālā valdība. Kamēr daži no privātiem, dārgiem pasākumiem, piemēram, ASV–Padomju Savienības attiecībām veltītā Čatokvas konference, spēja piesaistīt šādu finansējumu, daudzas nelielākas un ne tik redzamas zinātnieku apmaiņas, piemēram, ASV–PSRS Vēstures kvantitatīvo pētījumu komiteja ātri vien nonāca finansiālās grūtībās.

Pēc Tallinas konferences un neskaidras šo apmaiņas programmu nākotnes es galvenokārt koncentrējos uz savām aktivitātēm. 1980. gadā iznāca mana (kopā ar Karlu Kestlu (*Carl Kaestle*)) sarakstītā grāmata par izglītību pirms ASV pilsoņu kara. Grāmata pamatīgi balstījās uz kvantitatīvo analīzi, bet tajā izmantots arī daudz tradicionālo avotu, piemēram, skolu atskaites, avīzes un manuskripti.³¹ Mana rediģētā un papildinātā disertācija tika publicēta gadu vēlāk kā dziļa kvantitatīva/kvalitatīva analīze par 18. gadsimta beigu un 19. gadsimta sākuma pagrimumu Masačūsetsā. Grāmata bija veltīta maniem vecākiem (veltījumu biju uzrakstījis pirms Tallinas konferences):

Maniem vecākiem,
kuri riskēja ar savu dzīvību un visu, kas viņiem piederēja,
lai atstātu dzimto Latviju
un dotu iespēju saviem bērniem augt
brīvības zemē.³²

Interesanti, ka, izņemot manus ģimenes locekļus, neviens cits nav bildis ne vārda par šo veltījumu.

1985. gadā izdevu vēl vienu grāmatu par izglītību, kurā analizēju Maikla Kaca 1968. gada kvantitatīvo pētījumu par Beverlijas (Masačūsetsas) publiskās vidusskolas slēgšanu.³³ Papildu šim un vairākām citām akadēmiskajām iniciatīvām 80. gadu sākumā es turpināju interesēties un strādāt pie politikas vēstures. Pamatojoties

uz manu iepriekšējo pieredzi Vašingtonā, no 1981. līdz 1985. gadam Reigana administrācija finansēja mani kā konsultantu Pusaudzju grūtniecību programmas birojā, kā arī ASV Veselības departamenta (HHS) ģimenes plānošanas birojā. Saglabājot savus akadēmiskos pienākumus Mičiganas Universitātē, es regulāri apmeklēju Vašingtonu kā sociālo zinātņu politikas analītiķis pusaudžu grūtniecību un ģimenes plānošanas programmās. Mani uzaicināja kļūt par ASV Ģimenes plānošanas programmas direktoru, bet es nolēmu neizmantot šo iespēju, jo vēlējos pabeigt vairākus akadēmiskos projektus, kas atradās manu interešu centrā.

Akadēmiskās un politikas aktivitātes prasīja lielāko daļu mana laika, tāpēc pēc Tallinas konferences ASV-PSRS Vēstures kvantitatīvo pētījumu komitejai veltīju relatīvi nelielu uzmanību. 1984. gadā uz trim gadiem mani iecēla darbā Amerikas vēstures asociācijas Kvantitatīvās vēstures komitejā (*American Historical Association Quantitative History Committee*) (1986. gadā biju šīs komitejas priekšsēdētājs). Strādājot komitejā, es saņēmu aktuālāko informāciju par notiekošajām sarunām, lai turpinātu Amerikas-PSRS apmaiņas programmas.

ASV-PSRS VĒSTURES KVANTITATĪVO PĒTĪJUMU KOMITEJAS TURPMĀKAIS DARBS UN SLĒGŠANA

Vēl pirms formālās ASV-PSRS vispārējās vienošanās noslēgšanas 1985. gada 21. novembrī bija uzsākti vairāki projekti, kas saistīti ar nākotnes apmaiņu programmu plānošanu. Piemēram, 1984. gadā Monreālā tikās vairāki ASV-PSRS Vēstures kvantitatīvo pētījumu komitejas biedri, lai apspriestu zinātnieku aktivitātes nākotnē (es šajā sanāksmē nepiedalījos). Turpinājumā no 1985. gada 23. oktobra līdz 2. novembrim Maskavā un Ļeņingradā norisinājās nedaudz plašāka plānošanas sesija. Tolaik Amerikas delegāciju vadīja nesen iecelts priekšsēdētājs Džoels Zilbejs (*Joel Silbey*) no Kordela Universitātes. Es biju viens no pieciem biedriem.

Maskavas plānošanas sesijā tika precizēta dienaskārtība 1986. gada konferencei ASV, kā arī gaidāmā 1987. gada konference par agrāro vēsturi. Zilbejs neveiksmīgi centās pārliecināt Padomju Savienības pārstāvjus, ka dažos gadījumos mums vajadzētu ļaut apmaiņā piedalīties ASV zinātniekiem, kuri strādā pie PSRS vēstures, un padomju zinātniekiem, kuri strādā pie Amerikas vēstures. Lai

gan lielākā laika daļa tika atvēlēta nākotnes plānošanai, mēs kopā ar Zilbeju vadījām semināru Maskavas Valsts universitātē grupai padomju vēsturnieku, kuri pētīja Amerikas vēsturi.

Ņemot vērā jauno, liberālāko Gorbačova vadības stilu Padomju Savienībā, šķita, ka mūsu krievu namatēvu attieksme ir atvērtāka un atslābinātāka nekā jebkad agrāk (lai gan tolaik īsti neizpratām, cik ātri Padomju Savienība mainījās). Piemēram, Stankevičs, kurš Tallinā bija diezgan formāls un kluss, tagad vairāk vēlējās iesaistīties neoficiāli un personīgi. Mūsu garajā pusnakts braucienā ar vilcienu no Maskavas uz Ļeņingradu viņš amerikāņiem pievienojās, lai dzertu vodku un spēlētu ļoti garu šaha partiju (kurā viņš uzvarēja). Tāpat viņš vairāk pastāstīja par sevi, arī to, ka audzis Rīgā, kur viņa tēvs dienējis par majoru padomju bruņotajos spēkos. Turklāt viņš pat ieminējās, ka tuvākajā nākotnē varbūt man radīsies iespēja apmeklēt Latviju.

Konference par kvantitatīvām metodēm notika 1986. gada decembrī Ņūorleānā. Četrās tematiskajās sesijās (agrārvēsture, vēsturiskā demogrāfija, politiskās struktūras attīstība un sociālās kustības un konflikti) ietvēra divus padomju un divus amerikāņu referātus. Cik man zināms, nebija mēģinājumu šos referātus izdot kā konferences krājumu, kā tas tika darīts pirmajās divās apmaiņās 1979. un 1981. gadā. Mans referāts "Pilsonu karš un 19. gadsimta amerikāņi" koncentrējās uz šī konflikta demogrāfisko ietekmi.

Ņūorleānas konference aizritēja labi, un tika izstrādāti nākotnes plāni. Rabs un Zilbejs vēl aizvien bija Amerikas-PSRS kvantitatīvās vēstures apmaiņas programmas līdzpriekšsēdētāji, un visas grupas aktivitātes bija apstiprinājuši bezpeļņas organizācija IREX. Nākotnei tika izveidotas trīs atsevišķas apakšgrupas agrārvēsturē (vadīja Leonards (*Leonard*)/Olmsteds (*Olmstead*)), politiskajā vēsturē (vadīja Zilbejs) un demogrāfiskajā vēsturē (vadīja Vinovskis). Plānotais sanāksmju grafiks bija šāds:

Agrārvēsture: konference ar Padomju Savienības pārstāvjiem Tallinā 1987. gada jūnijā;

Politika/sociālās lietas: plānošanas sanāksme Padomju Savienībā 1987. gada rudenī;

konference ASV 1988. gada novembrī;

Demogrāfija: plānošanas sanāksme ASV 1988. gadā;

konference Padomju Savienībā 1989. gadā.³⁴

Tika izveidoti konkrēti ieteikumi par katras no trim sanāksmēm organizēšanu un dalībnieku sarakstu, kā arī norisa diskusijas par vēl vienas sanāksmes rīkošanu ASV 1990. gadā, lai plānotu apmaiņas nākotnē.

1987. gada vasarā plānotā apmaiņa turpinājās ar “Padomju Savienības–ASV kvantificēšanas un agrār vēstures konferenci” Tallinā. Šeit prezentēja septiņus amerikāņu referātus un līdzīgu skaitu padomju pārstāvju referātus par lauksaimniecību. Jau atkal konference bija veiksmīga, un gadu vēlāk žurnālā “Lauksaimniecības vēsture” (*Agricultural History*) publicēja visus amerikāņu referātus, kā arī vienu Padomju Savienības referātu (autors: Kahks).³⁵

Nākamā konference par politiskajām struktūrām bija paredzēta 1988. gada decembrī Prinstonā. Dalībnieki savus referātus iesniedza līdz 1. septembrim, lai *IREX* tos varētu iztulkot mūsu padomju kolēģiem. 14. septembrī *IREX* izpilddirektors Alens Kasofs (*Allen Kassof*) negaidīti informēja gaidāmās Prinstonas konferences rīkotājus, ka *IREX* trūkst finansējuma, lai atbalstītu konferenci kā plānots.

Lai gan šobrīd saņemam un izsniedzam vairāk finansējuma šīm svarīgajām programmām nekā agrāk, to ārkārtīgā izaugsme – ne tikai PSRS, bet arī Austrumeiropā – ir izsmēlusi mūsu iespējas iet kopsolī ar augošo pieprasījumu. Vienlaikus centieni saņemt finansējumu no *MacArthur* fonda, kas mums ļautu iegūt vienu miljonu dolāru gadā šiem projektiem, patiesībā īstenojās dotācijā, kas sedz tikai pusi no šīs summas...

Ar nožēlu nākas decembrī ielānāto konferenci par sociālo procesu un politisko struktūru attīstību 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā pārcelt uz vēlāku laiku. Ceram šīs finansējuma problēmas drīzumā atrisināt, lai varētu noteikt jaunu konferences datumu.³⁶

Kvantitatīvās apmaiņas rīkotāji no amerikāņu puses – Rabs un Zilbejs bija saniknoti par to, ka politisko struktūru konference ir atcelta pēdējā brīdī (jo vairāk tāpēc, ka zinātnieki jau bija sagatavojuši referātus), tādēļ savus amatus atstāja. Nebija arī nekādas garantijas, ka konferenci būtu iespējams finansēt nākotnē. Tās atcelšana parādīja, ka kopumā apmaiņas programmas ir *IREX* prioritāšu

saraksta beigu galā.³⁷ Arī demogrāfiskās vēstures sadaļas vadītājs (Vinovskis) atstāja amatu komitejā, lai atbalstītu protestu pret konferences atcelšanu.³⁸ *IREX* lēmumu nosodīja arī agrārvēstures projekta vadītājs (Olmsted).³⁹

Atbilstoši apstākļiem Rabs un Zilbejs norādīja – “mēs uzskatām, ka komiteju tās pašreizējā veidolā ir jāizformē, ja vien (a) nav iespējams atrast jaunu cilvēku kopumu, kuri vēlētos uzņemties tās darbu, un (b) *IREX* tiktu pārliecināts piešķirt augstāku prioritāti tās pūliņiem”.⁴⁰ Turpinājumā Rabs un Zilbejs sacīja, ka skeptiski vērtē iespējamo jaunu konferenču finansēšanu. Viņi norādīja, ka “tad, iespējams, cita veida pasākumus varētu pārņemt krievi, kuri iegūst vairāk un tāpēc ir gatavāki pieņemt dažādas neskaidrības, apkauņojumus un grūtības, kas saistītas ar šo pasākumu; vai arī veikt apmaiņu tikai agrārvēsturē, par ko īpaši interesējas mūsu padomju kolēģis profesors Kovaļčenko”.⁴¹

Neskatoties uz to, ka demogrāfijas konferences norises iespēja samazinājās, centieni sarīkot pasākumu 1989. gada vasarā turpinājās. Es vadīju ASV delegāciju un izstrādāju amerikāņu plānus. Padomju Savienības pusi vadīja Kahks un Jurijs Poļakovs (*Iurii Poliakov*), lai gan sākotnējās plānošanas lielāko daļu vadīja Kahks (daļēji tāpēc, ka konference bija ieplānota Tallinā). Prezentāciju formāts un veids atšķīrās no iepriekšējam kvantitatīvo pētījumu konferencēm, kurās piedalījās atsevišķi zinātnieki un diskutēja tikai par savas valsts pagātņi. Tallinas konferencē bija trīs tematiskās apakšsadaļas, bet tagad temati bija kombinēti, tāpēc daži no amerikāņu dalībniekiem bija iespēja strādāt pie jautājumiem par Padomju Savienību, bet daži Padomju Savienības zinātniekiem strādāt pie amerikāņu jautājumiem. Īpaši vēra ņemams bija fakts, ka četri no desmit referātiem bija sarakstīti kā amerikāņu un padomju zinātnieku kopdarbs. Turklāt vairākiem kopīgo prezentāciju autoriem nācās viesoties ASV vai Padomju Savienībā, lai kopīgi izstrādātu referātus.⁴²

1989. gada 1. aprīlī Stenlijs Kacs (*Stanley Katz*), Amerikas izglītoto sabiedrību padomes prezidents, uzrakstīja Georgijam Arbatovam (*Georgii Arkad'evich Arbatov*), ASV–PSRS Humanitāro un sociālo zinātņu komisijas vadītājam, ka *IREX* šobrīd trūkst divas trešdaļas līdzekļu, lai finansētu projektus, kas plānoti nākamajā fiskālajā gadā. Rezultātā ierobežots līdzekļu apjoms tiktu iztērēts ko-

pējai padomju–amerikāņu sadarbības uzraudzībai un atsevišķiem projektiem izvēlētos jaunus sadarbības veidos un jomās. Pašreizējo ilgtermiņa projektu finansēšana tiktu pārtraukta, bet cerams, ka tos atbalstītu citi avoti, piemēram, fondi vai akadēmiskās iestādes (īpaši lielos simpozijus, kas izmaksā ievērojami vairāk nekā atsevišķu pētnieku finansēšana).⁴³

Pēc nedēļas Veslijs A. Fišers (*Wesley A. Fisher*) *IREX* vārdā informēja mani, ka “ASV-PSRS Humanitāro un sociālo zinātņu komisijas amerikāņu puse [...] ir lēmusi, ka vēsturiskās demogrāfijas projekts nākamajā 1989./1990. fiskālajā gadā finansējumu [nesaņems]. Šis lēmums nekādā veidā neatspoguļo projekta kvalitāti.”⁴⁴

Mūsu grupa ātri izpētīja alternatīvus finansējuma avotus, bet bez panākumiem. Līdzīgu finansējumu meklēja vairāki citi vērtīgi projekti, bet kopumā valdija uzskats, ka kvantitatīvās vēstures apmaiņas programmas jau vairāk nekā desmit gadus ir saņēmušas būtisku atbalstu. Šajos apstākļos es vēsturiskās demogrāfijas programmas dalībniekus informēju, ka atstāju amatu, savas pilnvaras nododot izcilam Latvijas sociālās vēstures pētniekam Andrejam Plakanam, kuram jau rudenī bija ieplānots Baltijas reģiona apmeklējums (un kurš jau kādu laiku bija aktīvs grupas dalībnieks). Lai gan pastāvēja neliela iespēja, ka viņam varētu izdoties laikā vienoties par dzīvotspējīgu konferenci ar Padomju Savienības pusi, tomēr notikumi gan ārzemēs, gan Amerikā padarīja šo uzdevumu neiespējamu.⁴⁵

DAŽAS NOSLĒDZOŠAS PERSONĪGAS PĀRDOMAS

Atskatoties uz savu desmit gadus ilgo iesaisti ASV-PSRS kvantitatīvās vēstures apmaiņā, esmu pateicīgs, ka biju daļa no šī pieredzes procesa. Es arī domāju, ka citi amerikāņu delegāti (un droši vien arī padomju puses pārstāvji) ar prieku uzņēma iespēju apmeklēt citu valsti. Tomēr daži politikas veidotāji ir apšaubījuši šo apmaiņu sniegtos ieguvumus, īpaši zinātniekiem. Kritiķi raizējās, ka padomju zinātnieki izmantoja iespēju apmeklēt Amerikas Savienotās Valstis, lai gūtu konkurētspējīgu priekšrocību saistībā ar relatīvo mūsu sabiedrības atklātību un mūsu sasniegumiem dažās attīstības jomās. Citi apmaiņas aizstāvēja, jo tās padomju un amerikāņu zinātniekiem deva iespēju apmainīties ar idejām un apmeklēt

vienam otra valsti.⁴⁶ Tagad, atskatoties atpakaļ gan pēc iepazīšanās ar daudzām diskusijām, gan dalības konkrētajā projektā, zinātnieku apmaiņas šķiet esam noderīgs mehānisms, lai samazinātu pārpratumus un nostiprinātu pūliņus dažādos veidos sadarboties. No otras puses, apmaiņas ietvēra tikai nelielu cilvēku skaitu, lai gan dažiem no viņiem bija konstruktīva loma savas valsts politikas veidošanā.

Viens konkrēts trūkums bija tas, ka Padomju Savienība uzstāja, lai mūsu delegācijā piedalītos tikai Amerikas vēstures zinātnieki, kamēr viņi koncentrējās tikai uz PSRS vēsturi. Ņemot vērā tā laika politisko situāciju, iespējams, tā bija vienīgā saprātīgā iespēja, jo daži no viņu lēmumu pieņēmējiem bija apņēmušies slāpēt jebkādu Padomju Savienības kritiku vai būtiskus izaicinājumus, ko padomju sabiedrībai varētu nodarīt ienācēji no ārpuses. Tomēr tas nozīmēja, ka tikai daži no padomju zinātniekiem un gandrīz neviens no amerikāņu vēsturniekiem nerunāja cits cita valodā. Lai gan abas puses nodrošināja lieliskus tulkus, tas būtiski samazināja privātu, ikdienišķu sarunu iespējamību (daži gan to noteikti uzskatīja par priekšrocību). Tā kā 80. gadu vidū Padomju Savienība samazināja ierobežojumus, mums kļuva skaidrs, ka nākotnē plānotās apmaiņas varētu būt atvērtas lielākam dalībnieku skaitam un plašākam tematu lokam.

70. gadu vidū ASV–PSRS vēstures programmā šķita saprātīgi koncentrēties uz kvantitatīvām metodēm. Nesenā daudzu disciplīnu aizraušanās ar kvantitatīvo vēsturi Amerikā sakrita ar būtiskiem sasniegumiem sociālo zinātņu metožu pielietojumā pagātnes pētīšanai. Arī padomju puse šķita ļoti ieinteresēta šajās idejās un kvantitatīvās tehnikas viegli varēja pielāgot dažādām vēsturiskās analīzes jomām. Abas puses noteikti bija ieguvējas no papildu uzmanības, kas šīs desmit gadus ilgās apmaiņas laikā tika pievērsta kvantitatīvām pieejām sociālajās zinātnēs. Tomēr kvantitatīvo metodoloģiju un tehniku pārnesi starp valstīm ierobežoja komunikāciju grūtības, kā arī fakts, ka abās pusēs zinātnieki tieši nekomunicēja ar saviem kolēģiem par attiecīgo tematu. Piemēram, amerikāņu delegācijas lielākā daļa jau bija pamatīgi iesaistīta kvantitatīvā sociālo zinātņu izpētē, bet ironiski, ka viens no papildu ieguvumiem, ko sniedza dalība apmaiņas programmā, bija iespēja dažiem no mūsu vadošajiem ASV demogrāfijas, ekonomikas, sociālo lietu un politikas vēsturniekiem beidzot sastapties vienam ar otru.

Daudziem no mums abās delegācijās, iespējams, lielākais ieguvums bija izdevība būt akadēmiskajiem tūristiem cits cita valstī. Bija aizraujoši apmeklēt jaunas vietas, kā arī piedalīties dažādās ekskursijās un izklaides pasākumos, ko droši vien mēs nebūtu piedzīvojuši kā standarta ceļotāji (turklāt, esot parastam tūristam, būtu arī grūtības iegūt nepieciešamo vīzu un nokārtot citas ar ceļojumiem saistītās formalitātes).⁴⁷ Diemžēl amerikāņiem nebija iespēja apmeklēt savus padomju kolēģus mājās vai tikties ar parastiem pilsoņiem. Tāpat arī līdz pat 80. gadu vidum padomju delegāti saprotami vilcinājās atklāti stāstīt par savu dzīvi; tomēr bieži bija iespējams uzzināt vairāk par ikdienas dzīvi no viņu darbiniekiem un pētnieciskajiem asistentiem, kuri labprātāk iesaistījās ar mums privātās sarunās. Piemēram, mani pārsteidza, ka daži no viņiem, kuri strādāja ASV un Kanādas pētniecības institūtā, bija īpaša piekļuve jaunākajiem ASV žurnāliem, avīzēm un nedēļas izdevumiem.⁴⁸

Padomju pusei bija aizdomas, ka daži no mums, īpaši tādi – ar manu izcelsmi, varētu atklāt informāciju federālajai valdībai vai Centrālajai izlūkošanas pārvaldei. Es tiešām domāju, ka pēc atgriešanās no ārzemēm ar mums varētu kontaktēties valdības pārstāvji, bet ASV amatpersonas mani nekad neuzrunāja; nezīnu arī nevienu citu amerikāņu delegātu, kas būtu uzrunāts. Tolaik es neapjautu, ka pastāv neformāla vienošanās starp *IREX* un ASV valdību par to, ka pie amerikāņu apmaiņas dalībniekiem nav jāvēršas.⁴⁹

Nožēloju to, ka citi zinātniskie un politiskie darbi ASV man neļāva ASV-PSRS apmaiņai veltīt tik daudz laika, cik es būtu vēlējis. Daļēji tas arī atspoguļojas faktā, ka neviens no mums neapzinājās, ka esam devuši ieguldījumu un nostiprinājuši desmit gadu ilgu pieredzi. 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā krievu valodas pamatus es biju apguvis vidusskolā un koledžā, tomēr pēc 15 vai 20 gadiem lielāko daļu no apgūtā jau biju aizmirsis. Šo vizišu laikā man būtu bijis noderīgi atsvaidzināt savas krievu valodas zināšanas, tādējādi papildinot iegūto pieredzi.

Interesanti, ka Nacionālais humanitāro zinātņu fonds, kas agrāk atbalstīja mūsu apmaiņu, nespēja finansēt plānoto sanāksmju pēdējo raundu. Tā vietā fonds daļēji finansēja nozīmīgu, atklātu apaļā galda diskusiju “Jauni virzieni un pieejas vēstures izpētei Padomju Savienībā un ASV”, kas norisinājās Maskavā 1989. gada janvārī un

kurā piedalījās desmit padomju un pieci amerikāņu vēsturnieki.⁵⁰ Interesanti, ka plašās debātes par iespējamiem alternatīviem Padomju Savienības attīstības scenārijiem, ko apskatīja Maskavā sanāksmes laikā, sakrita ar daudz ierobežotākām diskusijām, ko pirms desmit gadiem rīkojām savā pirmajā sanāksmē Belmontā.

Vēl viens būtisks un noderīgs sasniegums 80. gadu beigās un 90. gados bija publikāciju virkne, kurā bija pieejami tulkoti padomju puses apcerējumi par konkrētiem Amerikas vēstures tematiem ar pievienotiem detalizētiem komentāriem, ko sniedza vadošie ASV vēsturnieki.⁵¹ Visas šīs divpusējās diskusijas atspoguļoja relatīvi jauno atklātumu, kas valdīja Padomju Savienības vēsturnieku vidē.⁵²

80. gadu beigās un 90. gadu sākumā es biju plaši iesaistījies Amerikas izglītības izpētes un politikas jautājumu risināšanā Vašingtonā, kā arī vadīju Vēstures nodaļu Mičiganas Universitātē. Rezultātā, kad Padomju Savienība sabruka un man radās iespēja apmeklēt Latviju un Krieviju, es necentos atjaunot savus kontaktus ar bijušajiem padomju delegātiem no Igaunijas un Krievijas.

1991. gada augustā visbeidzot atgriezos Rīgā, lai piedalītos Pasaules latviešu zinātnieku kongresā (*World Latvian Arts and Sciences Congress*). Bija brīnišķīgi atgriezties dzimtenē un apmeklēt dažādas vietas pilsētā, par kurām vecāki man bija stāstījuši ASV. Latvijā nolasi referātu "Jaunākās tendences Amerikas sociālajā vēsturē". Diskusijas pēc referātiem bija īsas, bet interesantas. Mēs arī atvēlējām laiku, lai apspriestu un salīdzinātu vēsturisko pētījumu veidus dažādās pasaules daļās mūsdienās. Iespējams, man un citiem iebraucējiem no ārzemēm visaizraujošākā pieredze bija iespēja klausīties, kā mūsu vietējie latviešu kolēģi aktualizē jautājumus un savā starpā diskutē par Latvijas vēsturnieku lomu nesenās Padomju Savienības okupācijas laikā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Raksts angļu valodā publicēts: Rubene Zanda (red.) (2015). *Democratisation of Education*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, pp. 155–171.
- ² Robert F. Byrnes (1976). *Soviet–American Academic Exchanges, 1958–1975*. Bloomington: Indiana University Press; Nish Jamgotch, jr. (ed.) (1989). *U.S.–Soviet Cooperation*. New York: Praeger; Yale Richmond (2003). *Cultural Exchange and the Cold War: Raising the Iron Curtain*. University Park: Pennsyl-

- vania State University Press; Yale Richmond (1987). *U.S.–Soviet Cultural Exchanges, 1958–1986. Who Wins?* Boulder: Westview Press.
- ³ Tā kā biju aktīvs apmaiņu dalībnieks, manā rīcībā vēl aizvien ir daudz oriģinālo ierakstu, kas tika mums nodrošināti. Tie ir papildināti ar dažiem citiem ierakstiem, kas jau iepriekš bija pieejami citur.
 - ⁴ Manā rīcībā nav privātā dokumentācija un Padomju Savienības pārspriedumi, kā arī detalizētākas diskusijas par kvantitatīvo apmaiņu starp Amerikas un Padomju delegāciju līdzpriekšsēdētāju sapulcēm, kurās nepiedalījās.
 - ⁵ Nikolai V. Sivachev, Nikolai N. Yakovlev (1980). *Russia and the United States: U.S.–Soviet Relations from the Soviet Point of View*. Chicago: University of Chicago Press.
 - ⁶ David C. Engerman (2003). *Modernization from the Other Shore: American Intellectuals and the Romance of Russian Development*. Cambridge: Harvard University Press.
 - ⁷ Michael David-Fox (2012). *Showcasing the Great Experiment: Cultural Diplomacy and Western Visitors to the Soviet Union, 1921–1941*. Oxford: Oxford University Press.
 - ⁸ Byrnes. *Soviet–American Academic Exchanges, 1958–1975*, pp. 19–20.
 - ⁹ Turpat, 31.–34. lpp.
 - ¹⁰ David C. Engerman (2009). *Know Your Enemy: The Rise and Fall of America's Soviet Experts*. Oxford: Oxford University Press.
 - ¹¹ Frederick C. Barghoorn (1960). *The Soviet Cultural Offensive: The Role of Cultural Diplomacy in Soviet Foreign Policy*. Princeton: Princeton University Press.
 - ¹² Byrnes. *Soviet–American Academic Exchanges, 1958–1975*, pp. 36–43.
 - ¹³ Victor Rosenberg (2005). *Soviet–American Relations, 1953–1960: Diplomacy and Cultural Exchange During the Eisenhower Presidency*. Jefferson: McFarland, pp. 173–196.
 - ¹⁴ Byrnes. *Soviet–American Academic Exchanges, 1958–1975*, pp. 80–117.
 - ¹⁵ Jussi M. Hanhimaki (2013). *The Rise and Fall of Detente: American Foreign Policy and the Transformation of the Cold War*. Washington, DC: Potomac books.
 - ¹⁶ R. M. Lumiansky (1978). The US–USSR Commission on the Humanities and Social Sciences. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 122 (2), Apr. 24, pp. 115–118.
 - ¹⁷ Turpat. Vēlāk grafiku pārskatīja, lai padomju zinātnieki varētu apmeklēt ASV 1979. gadā un amerikāņi – PSRS 1981. gadā.
 - ¹⁸ Mans biogrāfiskais materiāls ir veidots galvenokārt no: Maris A. Vinovskis (2011). From Riga to Ann Arbor: Belatedly Pursuing Education History and Policy. In: Wayne J. Urban (ed.). *Leaders in the Historical Study of American Education*. Rotterdam: Sense Publishers, pp. 287–298.
 - ¹⁹ Byrnes. *Soviet–American Academic Exchanges, 1958–1975*, p. 103.
 - ²⁰ Turpat, 158.–159. lpp.
 - ²¹ Don Karl Rowney (ed.) (1984). *Soviet Quantitative History*. Beverly Hills: Sage.

- ²² Par hipotētiskās vēstures un tās ierobežojumu izmantošanu sk.: Philip E. Tetlock, Aaron Belkin (eds.) (1996). *Counterfactual Thought Experiments in World Politics: Logical, Methodological, and Psychological Perspectives*. Princeton: Princeton University Press.
- ²³ Richmond. *Cultural Exchange and the Cold War*, p. 55.
- ²⁴ Scott Kaufman (2008). *Plans Unraveled: The Foreign Policy of the Carter Administration*. DeKalb: Northern Illinois University Press.
- ²⁵ Piemēram, sk.: William O. Aydelotte, Allan G. Bogue, Robert William Fogel (eds.) (1972). *The Dimensions of Quantitative Research in History*. Princeton: Princeton University Press; Don Karl Towney, James Q. Graham, Jr. (eds.) (1969). *Quantitative History: Selected Readings in Quantitative Analysis of Historical Data*. Homewood: Dorsey Press; Val R. Lorwin, Jacob M. Price (eds.) (1972). *The Dimensions of the Past: Materials, Problems, and Opportunities for Quantitative Work in History*. New Haven: Yale University Press.
- ²⁶ Visas esejas ir apkopotas: *The Journal of Interdisciplinary History*, 13 (4), Spring 1983.
- ²⁷ Maris A. Vinovskis (1983). Quantification and the Analysis of American Antebellum Education. *The Journal of Interdisciplinary History*, 13 (4), Spring, pp. 761–786. Eseju vēlāk pārpublicēja: Maris A. Vinovskis (1985). *The Origins of Public High Schools: A Reexamination of the Beverly High School Controversy*. Madison: University of Wisconsin Press, pp. 9–28.
- ²⁸ Vinovskis. Quantification and the Analysis of American Antebellum Education, pp. 785–786.
- ²⁹ Richmond. *U.S.–Soviet Cultural Exchanges, 1958–1986*, pp. 141–157.
- ³⁰ Ross Mackenzie (2006). *When Stars and Stripes Met Hammer and Sickle: The Chautauqua Conferences on U.S.–Soviet Relations, 1985–1989*. Columbia: University of South Carolina Press.
- ³¹ Carl F. Kaestle, Maris A. Vinovskis (1980). *Education and Social Change in Nineteenth-Century Massachusetts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ³² Maris A. Vinovskis (1981). *Fertility in Massachusetts from the Revolution to the Civil War*. New York: Academic Press.
- ³³ Maris A. Vinovskis (1985). *The Origins of Public High Schools: A Re-Examination of the Beverly High School Controversy*. Madison: Wisconsin University Press.
- ³⁴ Teodora Raba (*Theodore Rabb*) un Džoela Zilbeja (*Joel Silbey*) ziņojums Padomju Savienības–Amerikas kvantitatīvās vēstures apmaiņas sektoru vadītājiem, 1987. gada 3. marts.
- ³⁵ Visas esejas ir iekļautas: *Agricultural History*, 62 (3), Summer 1988.
- ³⁶ Alens H. Kasofs (*Allen H. Kassoff*) Teodoram K. Rabam (*Theodore K. Rabb*), Džoelam H. Zilbejam (*Joel H. Silbey*), Čārlzam Tillijam (*Charles Tilly*), Leopoldam Heimsonam (*Leopold Haimson*), 1988. gada 14. septembrī.
- ³⁷ Teodors K. Rabs (*Theodore K. Rabb*) Alenam H. Kasofam (*Allen H. Kassof*), 1988. gada 30. septembrī; Džoels H. Zilbejs (*Joel H. Silbey*) Alenam H. Kasofam (*Allen H. Kassof*), 1988. gada 28. septembrī.

- ³⁸ Teodors K. Rabs (*Theodore K. Rabb*) un Džoels Zilbejs (*Joel Silbey*) Akiram Irijem (*Akira Iriye*), 1988. gada 3. oktobrī.
- ³⁹ Alans L. Olmsteds (*Alan L. Olmstead*) Teodoram Rabam (*Theodore Rabb*), 1988. gada 30. septembrī.
- ⁴⁰ Teodors K. Rabs (*Theodore K. Rabb*) un Džoels Zilbejs (*Joel Silbey*) Akiram Irijem (*Akira Iriye*), 1988. gada 3. oktobrī.
- ⁴¹ Turpat.
- ⁴² Ziņojums Teodoram K. Rabam (*Theodore K. Rabb*) un Džoelam H. Zilbejam (*Joel H. Silbey*) no Māra A. Vinovska, 1987. gada 27. februārī.
- ⁴³ Stenlijs K. Kacs (*Stanley K. Katz*) Georgijam Arbatovam (*Georgii Arkadēvich Arbatov*), 1989. gada 1. aprīlis.
- ⁴⁴ Veslijs A. Fišers (*Wesley A. Fisher*) Mārim Vinovskim, 1989. gada 7. aprīlī.
- ⁴⁵ Ziņojums ASV–PSRS vēsturiskās demogrāfijas programmas dalībniekiem no Māra A. Vinovska, 1989. gada 14. jūnijs.
- ⁴⁶ Richmond. *U.S.–Soviet Cultural Exchanges, 1958–1986*.
- ⁴⁷ Tolaik lielāko zināšanu daļu par padomju dzīvi un sabiedrību 20. gadsimta 80. gados guvām no ļoti noderīgas grāmatas – Hedrick Smith (1977). *The Russians*. New York: Ballantine Books.
- ⁴⁸ Diskusijai par institūta attīstību sk.: Georgi Arbatov (1992). *The System: An Insider's Life in Soviet Politics*. New York: Random House, pp. 295–328.
- ⁴⁹ Byrnes. *Soviet–American Academic Exchanges, 1958–1975*, pp. 80–117.
- ⁵⁰ Rediģēts šis apaļā galda diskusijas protokola noraksts ir publicēts: John W. Boyer et al. (1990). Perestroika, History, and Historians. *The Journal of Modern History*, 62 (4), Dec., pp. 782–830.
- ⁵¹ Otis L. Graham (ed.) (1989). *Soviet–American Dialogue on the New Deal*. Vol. 1. Columbia: University of Missouri Press; Gordon S. Wood, Louise G. Wood (eds.) (1995). *Russian–American Dialogue on the American Revolution*. Vol. 2. Columbia: University of Missouri Press; Norman E. Saul, Richard D. McKinzie (eds.) (1997). *Russian–American Dialogue on Cultural Relations, 1776–1914*. Vol. 3. Columbia: University of Missouri Press; Joel H. Silbey (ed.) (2000). *Russian American Dialogue on the History of U.S. Political Parties*. Vol. 4. Columbia: University of Missouri Press.
- ⁵² Diskusijai par tolaik mainīgo situāciju padomju vēsturnieku vidū sk.: R. W. Davies (1989). *Soviet History in the Gorbachev Revolution*. London: MacMillan Press; Donald J. A. Raleigh (ed.) (1989). *Soviet Historians and Perestroika: The First Phase*. Armonk: M. E. Sharpe.

US–USSR COMMITTEE ON QUANTITATIVE RESEARCH IN HISTORY, 1976–1989: SOME PERSONAL REFLECTIONS

Māris A. Vinovskis

Harvard University Ph.D. (1975). He is the Bentley Professor of History, a faculty member of the Gerald R. Ford School of Public Policy, and a Research Scientist at the Institute for Research at the University of Michigan. Vinovskis continues his research on education history and policymaking. He is now completing a draft of his second volume on the history of Head Start and early childhood education in the United States. The tentative manuscript title is “Reconstructing Head Start Policies and Politics: From the Nixon to the Carter Administrations”.

Encouraging Soviet and American scholars to interact with each other has been an important, but sometimes contentious, issue between the two countries. Formal exchanges of scholars have included individual academics as well as joint seminars. During periods of strong political disagreement such activities often have been minimized or suspended. While there are several useful overviews of the administration of American and Soviet exchanges, there is almost nothing written from the perspective of a particular scholarly exchange over time.

An interesting example is the US–USSR Committee on Quantitative Research in History created in 1976 and discontinued in 1989. The exchange usually involved about a dozen scholars from each side annually, meeting at alternating sites between the two countries. While there is no written history of that exchange, scattered records of the Committee’s activities are available.

Rather than being an in-depth overall analysis of the US–USSR Committee on Quantitative Research in History, this essay reflects more of my personal experiences as member of that group during those years. In order to place those activities in a broader historical context, I will briefly recount the history of such bilateral scholarly exchanges between the United States and the Soviet Union. It should be noted that at the time when I participated in that seminar exchange, I was unaware of any of the earlier bilateral efforts.

Key words: quantitative research history, US–USSR Committee, personal reflections.

Summary

During the Cold War between the United States and the Soviet Union, formal academic exchanges between the two nations provided opportunities for participants to become more aware of each others work and culture. The two countries established diplomatic relations in 1933,

but few individual American scholars were able to study in the Soviet Union until 1956. Meantime, there was a growing interest in studying the Russian language, culture, and history in the United States after World War II.

Following the death of Joseph Stalin and his replacement by Nikita Khrushchev, there was a substantial increase in western tourism to the Soviet Union as well as the US–USSR agreement on cultural and educational exchanges in 1958. As the Soviet Union and the United States entered a period of detente in the early 1970s, scholarly exchanges became easier and private foundations as well as the federal government joined to create the International Research and Exchange Board (IREX) to raise funding and administer them.

While there have been several useful books on these scholarly exchanges in general, there is almost nothing from the perspective of a particular scholarly exchange over time. This article focuses on the establishment by the American Historical Association (AHA) and the Soviet National Committee of Historians, their joint development of a history scholarly exchange in 1976, focusing on the growing interest in the use of quantitative methods. This exchange lasted until 1989 and led to a series of meetings in both countries and provided interesting insights not only about the use of quantitative history, but how historians in the two countries interacted with each other during the political changes in their nations during the late 1970s and 1980s. Moreover, it resulted in several edited books and journal articles in both the United States and the Soviet Union which were published simultaneously in both English and Russian.

The Soviets were concerned about outsiders analyzing aspects of their recent history. Therefore, it was agreed that the Soviet scholars would focus on their own past and the US scholars would only write about American history. A wide range of historical topics were addressed by scholars on both sides including agriculture, culture, demography, economics, education, and social developments. The conferences in the United States were held in New Orleans and Washington, DC; in the Soviet Union they were hosted in Leningrad, Moscow, and Tallinn.

This analysis benefits from my active participation as one of the dozen American members, from our first conference in 1979 to its conclusion in 1989 (including chairing the demographic history subgroup). It also utilizes my own collection of documents from that experience as well as other secondary sources. Earlier, I had been active in promoting and criticizing the use of quantification in American history and therefore welcomed the opportunity to exchange ideas with our Soviet colleagues.

I had been born in war-torn Riga, Latvia in 1943, shipped with our family to Germany in 1944, placed in a displaced persons camp in the American sector from 1945 to 1949, and then emigrated to the United States. Growing up in a Latvian home in America made my selection by the AHA all the more meaningful for me and expanded the understanding of the Soviet Union which was part of my doctoral training at Harvard University. At the same time, it almost precluded my membership in the exchange as the Soviets initially rejected my participation. Under pressure from the AHA, however, that decision was reversed. My background also influenced my decision in Tallinn in 1981 to call upon both the American and Soviet delegations to have the courage to promote academic freedom by openly and critically each testing the intellectual foundations of our two societies.

Looking back on my ten-year involvement with the US–USSR Quantitative History exchange, I am grateful for having been part of that experience. I also think that the other American delegates (and probably the Soviet ones as well) welcomed the opportunity to visit each other's country. Focusing on quantitative methods for the US–USSR history exchange seemed reasonable in the mid-1970s. Both sides certainly benefited from the additional attention paid to quantitative social science approaches. However, the cross-national transfer of quantitative methodology and techniques seemed limited by the difficulties in communicating with each other, as well as the fact that each side was not directly interacting with their subject matter counterparts elsewhere. For many of us in both delegations, probably one of the biggest benefits was the chance to be academic tourists in each other's country. It was exciting to visit new places, as well as to be hosted to excursions and entertainment, which we usually would not have encountered as ordinary travelers (nor would it have been easy to obtain the necessary visas and travel assistance needed as an ordinary tourist).

VĒSTURES AVOTI

Zane Rozīte

LIELBRITĀNIJAS VĒSTNIECĪBAS MASKAVĀ PIRMĀ SEKRETĀRA TOMASA ŠERMANA VIZĪTE RĪGĀ 1945. GADA OKTOBRĪ

1944. gada vasarā Padomju Savienība otro reizi okupēja Latviju. Neraugoties uz to, ka joprojām turpinājās Otrais pasaules karš un Vācija bija okupējusi Kurzemi, tika atsākts 1940.–1941. gadā padomju varas īstenotais Latvijas sovetizācijas process, padomju varas iestādēm realizējot visaptverošu politiskās, saimnieciskās un kultūras dzīves, centrālās un vietējās administrācijas pārveidi pēc PSRS parauga. Okupētās Latvijas iedzīvotāji tika pakļauti sistemātiskām represijām. Šie pasākumi arvien ciešāk nostiprināja Latvijas iekļaušanos PSRS. Vienlaikus Latvijas Republikas diplomāti Rietumvalstīs (īpaši aktīvi Latvijas vēstnieks Lielbritānijā Kārlis Zariņš) centās ietekmēt šo valstu valdību Baltijas valstu inkorporācijas PSRS neatzīšanas politiku. Lai arī ASV un Lielbritānija neatzina PSRS darbības Baltijas valstīs par atbilstošām starptautiskajām normām, Baltijas valstu jautājums kara apstākļos neguva plašāku ievērību, jo svarīgāk bija nodrošināt PSRS kā sabiedroto cīņā pret Vāciju. Beidzoties Otrajam pasaules karam, attiecības starp bijušajiem sabiedrotajiem ASV un Lielbritāniju, no vienas puses, un PSRS, no otras, būtiski pasliktinājās, pieauga savstarpējā neuzticēšanās un pretimstāvēšana. Šajā starptautisko attiecību kontekstā aktualizējās arī 1940. gada vasarā Padomju Savienības okupēto Baltijas valstu jautājums. ASV kā dominējošās Rietumu lielvaras pozīcijā bija novērojama konsekventi asa un nosodoša attieksme pret PSRS rīcību Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, un tā neatzina šo valstu okupāciju un inkorporāciju Padomju Savienībā ne *de facto*, ne *de iure*. Savukārt Lielbritānijas pieeja salīdzinājumā ar ASV bija diplomātiskāka. To lielā mērā noteica Lielbritānijas novājinātās varas pozīcijas starptautiskajā arēnā un

iekšpolitiskās problēmas, kam par iemeslu bija gan Otrā pasaules kara ekonomiskās sekas, gan pēckara posmā strauji pieaugošais dekolonizācijas process. Nozīmīgu vietu Lielbritānijas attieksmē ieņēma arī finansiālais aspekts, t.i., finansiālās pretenzijas pret PSRS par tai un tās pilsoņiem nodarītajiem zaudējumiem Baltijas valstīs. Šajā aspektā Lielbritānija nevēlējās izaicināt PSRS, lai saglabātu iespēju atgūt pieprasītos zaudējumus.

Pēckara sākumposmā, Anglijai uzsākot nodarīto zaudējumu novērtēšanu, uz Latviju 1945. gada oktobrī devās Būvju ministrijas¹ pārstāvis Dž. V. Parrs ar mērķi novērtēt Lielbritānijas vēstniecības ēkas Rīgā (Jura Alunāna iela 5) stāvokli. Jānorāda gan, ka šajā laika posmā vēl netika noteikta ēkas vērtība, jo Lielbritānija saglabāja iespēju to izmantot savām vajadzībām. Kopā ar Dž. V. Parru septiņu dienu vizītē uz Latviju devās arī Lielbritānijas vēstniecības Maskavā pirmais sekretārs Tomass Šermans,² lai ievāktu informāciju par Rīgā un tās apkārtnē dzīvojošo Lielbritānijas pavalstnieku, britu izcelsmes personu un firmu īpašumu stāvokli, un kurš sniedza savai priekšniecībai informāciju par situāciju Rīgā un Latvijā – saimnieciskajiem apstākļiem un sociālo situāciju, redzēto galvaspilsētas ielās, ziņas par padomju varas realizētajiem pasākumiem, kā deportācijas, represijas, nacionalizācija u.c., kā arī samērā precīzi un visumā pareizi novērtēja latviešu attieksmi pret padomju varu un iespējām tai pretoties.³ Ziņojumā sniegto informāciju autors smēlās savos novērojumos, rūpīgā vietējās preses analizē, kā arī sarunās ar vietējiem iedzīvotājiem. Publicētais ziņojums⁴ ir unikāla liecība par aplūkojamo Latvijas vēstures posmu, kas iezīmīgs ar padomju otrās okupācijas sākumposmu un strauji atsākto sovietizāciju. Par šo Latvijas vēstures posmu joprojām trūkst dziļāku un uz plašas avotu bāzes balstītu pētījumu, pētnieki vairāk pievērsušies atsevišķiem vēstures aspektiem, piemēram, represijām un nacionālajai pretošanās kustībai, pārmaiņām ekonomiskajā un politiskajā dzīvē. Tomēr šis laika posms ir ārkārtīgi tendenciozs, pilns ar padomju propagandas izkropļojumiem. Tādējādi attiecīgais laika posms, kad Latvijas teritorijā, tāpat kā citās PSRS daļās, arvien vairāk tika ierobežota ceļošana, ārvalstu diplomāta skatījums sniedz iespēju aplūkot notiekošos procesus no cita aspekta. Jāpiebilst, ka Lielbritānijas vēstniecības Maskavā pilnvarotais lietvedis Frenks Robertss⁵ pavadvēstulē Lielbritānijas ārlietu ministram, rakstot par vizīti Rīgā, ietei-

cis šī ziņojuma saturu klasificēt kā daļēji konfidenciālu, jo tajā izteiktās atziņas varētu saasināt attiecības starp PSRS un Angliju. Šāda notikumu attīstība Anglijai nebija vēlama, lai saglabātu iespējas britu amatpersonām apmeklēt Latvijas teritoriju.⁶

Dokuments publicēts vispirms oriģinālvalodā (angļu valodā, saglabājot rakstības īpatnības), pēc tam latviešu tulkojumā ar komentāriem un skaidrojumiem.

REPORT OF A VISIT TO RIGA, OCTOBER 1945.

Permission was granted to Mr. J. W. Parr of the Ministry of Works, myself, to visit Riga, ostensibly to examine our legation building there. The length of stay originally permitted by our travel-permits was six days.

2. We flew to Riga on the afternoon of the 12th October and found the airport a ruin with not a building standing; I later learnt it had suffered from an artillery duel across the river between Soviet and Germans forces before the former, after capturing Riga, had succeeded in crossing the Dvina. We were transported, with other non-official Russian passengers to Riga in an open motor lorry.

3. Our intention was to approach the highest municipal official, to the exclusion of any national official, to arrange for permission to visit the legation building, which we already knew to be occupied by a Red fleet unit. Deglav, President of the Executive of the Town Soviet, eventually received us at 3 p.m. on the 13th October. Mr. Parr made his request, through me, to visit the legation building and then went on to say that as secretary of the British embassy in Moscow, I wished to take the advantage of my presence in Riga to enquire about the conditions of certain Riga properties of British firms and persons and to ascertain whether it was now considered the property of the previous owners or of the Soviet State. To none of our questions was Deglav able to give an answer on the spot but promised a reply by Monday or Tuesday at the latest. He is a Lett, dour and apparently afraid of committing himself, and only expanded when Mr. Parr complimented him on the English clock standing in a corner of his room.

4. The week-end, complicated by the party's celebrations of the first anniversary of the retaking of Riga, intervened. Deglav then

spent the whole of Monday out of town and it was not until Tuesday afternoon that we were able to see him again, only to be told he was not competent to arrange a visit to the legation building and that he advised us to approach the President of the Council of People's Commissars of the Republic of Latvia or the People's Commissariat for Foreign Affairs. He had, to our surprise, begun this conversation with reference to my questions on private British property; he spoke only of its condition and, obviously quite embarrassed, he refused to answer my questions whether the properties had been nationalised and referred me to the People's Commissariat for Foreign Affairs.

5. Mr. Parr and I felt that the local president of the Sovnarkom or the local People's Commissar for Foreign Affairs would be no less embarrassed than Deglav to approach the authorities of the Union Red fleet in connexion with our desire to visit a building occupied by one of its units, and that any further official approach would be only lead to more time-wasting. We had already made the acquaintance of our local British representative, Mr. James Stewart Lawson, who had remained in Riga when the colony was evacuated in 1940–41 and had been left in charge of the legation and Church property by virtue of a document signed by Mr. Trent in Moscow in 1941; he had informed us that he could, without formality, take us to inspect the legation building which he visited freely. Abandoning official approaches, we visited the building on the following day, the 17th October. A copy of Mr. Parr's report to his Ministry is annexed. The property has not been nationalised. We had spent our intervening "free" time in visiting all British subjects and persons of British origin in Riga and immediate environs, in pursuance of consular affairs. We were followed on at least two occasions, quite crudely, and we were later received reports that house-porters had been violently bullied by individuals wishing to know which of the apartments under their control we had visited. I had meantime been refused permission to return to Moscow via Leningrad, and was having the greatest difficulty in obtaining from the hotel management the daily copy of the local Russian-language newspaper, which they had undertaken to supply. Two days of confusion followed the completion of our official business, during which I felt there were some official reluctance to allow us to re-

turn to Moscow by rail, but in the continued absence of air flights owing to bad weather, we left Riga on Saturday evening by train and reached Moscow on the 22nd October after a thirty-seven hours' journey.

6. I avoided meeting national or party officials of this territory whose incorporation onto the Soviet Union His Majesty's Government has not recognised, and apart from the "mayor" Deglav, saw only the Russian chef of the local Bureau of Visas and Registration of Foreigners, Gutkov, an important personage from the consular point of view, in that he decides, or dallies, on question of exit visas and residence permits for British subjects and forwards to Moscow applications of British-born persons for release from Soviet citizenship; a wily person with a sardonic smile, but more pleasant to deal with, I understand, than during the 1940–41 period.

PRESENT STATE OF RIGA.

7. Compared with other capitals, Riga has little suffered from war damage. The destruction that took place was almost entirely the result of demolition by the German army on leaving a year ago. Among the buildings and features they blew up were the port (thoroughly, quays, warehouses, cold-stores) and the adjoining central electricity generation station, the general post-office, the Latvian War Office, all the three bridges across the river. About 10 percent, of the Altstadt, including St Peter's Church, is in ruins, now partly cleared, while the newest part of the town is lightly pock-marked with destructions of house-property, due probably to bombing or shell-fire.

8. Public utilities have been partly restored; the water supply is in order, electricity supply is fairly constant, though dependent on such moyens de fortune as two American diesel-electric railway locomotives, gas supply is aleatory, the tramway service is restricted to certain lines and hours of the day and, even so, subject frequent breakdowns; there are no taxis, and private and industrial motor traffic is slight. The railway bridge across the Dvina has been rebuilt. A new pontoon bridge carries most of the road traffic. A new road bridge of eight spans, built of laminated timber, immediately south of the Export Port, was completed at the end of March of this year, but appears to be very little used and is still guarded by

the Red army. I understand that all the railway lines of the republic are working; there is a daily train service to Moscow, to Leningrad and Tallinn every second or third day.

9. Riga, with its numerous and goodly public buildings retains its western appearance, but the shopping streets are desolate; half the shops are closed and shuttered, and, of those which remain apparently open, most have no wares at all to display; only the single "commercial" (high-price) general store and the few remaining free-trade food shops have windows at all well-stocked. The population, even in the poorer districts of the town, is well-dressed in the western manner, and a surprising proportion of the clothes seen appear to be new. I gathered that some workmen and officials are allotted special ration-cards for clothes purchases, but that the ordinary rationing system at present does not include clothing coupons. The food situation is unsatisfactory; the lowest class of food-card holders, "dependant non-workers," have difficulty in getting even their exiguous rations honoured; large plants have instituted, on the Soviet model, their own stores for their employees, who there find their needs better satisfied. Sunday rail traffic, however, shows the large numbers of people go out to the country to obtain vegetables and even milk. A well-stocked free market, provisioned by country people, flourishes, with very high prices, while food-shops in the town present a miserably bare appearance. I heard numerous complaints that manual worker's wages were so low (r. 150–200 per month, tax free) as not to permit them to acquire the necessities of life. Personal hawking of articles of clothing, furniture and food in the markets is officially permitted and widely resorted to by the remnants of the middle classes.

1941–1945.

10. After the brutally abrupt Soviet nationalisation of land and property during the first Soviet occupation, their systematic attacks on religion and the deportation to Russia, in the summer of 1941, of the former owners of house property and industry and many of the members of the intelligentsia, the German troops, as they entered Riga, were, I am told, welcomed with flowers and music. The early fair impression did not survive the looting to which the German soldiery shortly began to resort, but the Germans, on the

whole, retained a greater measure of public sympathy than Russians had or now have. Though the main street of Riga, which has now regained its previous name of Liberty Street, for three years bore the name of Hitlerstrasse, and forced enrolments into the German army and street round-ups of both sexes for the swelling of German labour gangs were increasingly resorted to, the German authorities never completely allowed the hope of renewed Latvian independence to die. Latvia was bled of dairy produce and meat for the benefit of the Reich, but the ration-cards of the population, ensuring the necessities of life, were consistently honoured. Wide sections of the population were in favour of a German victory, believing the future of Latvian liberty was dependent on the victory of the Reich. The horror of well-known fact that that part of the former big Jewish population of Riga had not fled to Russia with the Soviet authorities was being massacred in Bickern Woods night after night, together with Jews brought from surrounding countries to the well-organised camp for collection of valuables and clothing and extermination of persons, was mitigated in the local mind by the recollection that it was, almost alone, the Jews of Riga who have welcomed the entry of the Soviet authorities in 1940 and the conviction that they had secured the lion's share of the better posts in the Soviet organisation that were set up. (A Jew, who himself escaped execution, estimated, in conversation with Mr. J. S. Newson, that of the Jews concentrated by the German authorities in the ghetto in the Moscow suburb not more than sixty escaped death, and that the total executed reached 60,000. I had, however, other reports of bad shooting by the execution squads, and of wounded people being able to extricate themselves subsequently from beneath a mass of corpses.) The remnants of the property owners, many of the remaining members of the intelligentsia and the Letts who collaborated with the German occupation authorities, fled west as the Red army returned to Latvia; many of these fugitives did not get further than the large pocket of the German army which remained in Courland until the general collapse. The "Latvian Legion" of the German army, said to number 90,000, of those captured in Courland and elsewhere are being refused permission to live in Riga and are consequently cut off from the possibility of making a livelihood. While I have no confirmation of the

fact, I have no doubt, in view of the treatment out to other “nationalist enemies of the people”, that overwhelming majority of these captives were despatched with the Latvian Legion to labour camps in Russia. There are reports that a very small number of deportees are struggling back to Latvia, nervous wrecks of skin and bone; I was not able to ascertain whether they were escapes or whether they had been permitted to return in their pitiable conditions pour encourager les autres.

11. I was told of some instances of Latvian partisan activity, presumably by Communists, during the German occupation, directed to the disruption and discouragement of road traffic.

12. Few members of the former British colony had elected to stay in Riga and environs when general evacuation was advised in 1940. They numbered about a score, half of British, half of local origin. At first their lot under the German occupant was not hard, but on the arrival of the Gestapo they were rounded up for questioning. Some of the leading male members of the community, and nearly all the women were interned; the period of their internment averaged about two years; it appears to have been easy in some cases to arrange for one's transfer to hospital by simulating illness, or to secure better conditions by volunteering for work. Prison conditions and prison rations, nevertheless, told on soma, and the deaths of two or three after release and the impaired health of others can be directly attributed to their treatment at the hands of the Germans. Those who were not interned were obliged to report to the Gestapo headquarters three times a week, but they were allowed to keep their wireless sets (which were confiscated for about a year by the Soviet authorities on their return). I have no cases of disaffection to report.

13. It will be understood that the return of the Red Army was welcomed by few. Inept photographs of scenes of that day, still exposed for propaganda purposes, show face clouded with fear and worry.

14. The second day of our stay in Riga was the first anniversary of the “liberation”. The day passed quietly. The streets were beflagged and the usual slogan-banners, in Latvian and Russian, lauding the leaders of the Soviet State and the red army and the friendship of the Latvian and Russian people, were strung across the main

thoroughfares, but there were no popular demonstrations, even manufactured. The day was not declared a holiday and was only distinguished from the others by articles in the local press recapitulating the progress made by the party and the local authorities in the restoration of the life and economy of Riga and the country and the achievements of land reform, and by a show at the Municipal Theatre reserved for the higher authorities and workers who had distinguished themselves, at which orders and medals were presented.

PRESENT POLITICAL SITUATION.

15. From almost the first hour in Riga a cloud of depression settles as on is bombarded by every interlocutor with tales of oppression, deportation, looting of farms. The Letts who had collaborated with the German occupation authorities and those whose sons and daughters had enrolled or been pressed into German army formation or labour gangs, left with the departing occupant to save their lives or to seek their kith and kin, and the returned Soviet authorities set to work to eliminate any remaining element of the Latvian population who might be suspected of any nationalist tendencies or of any power of independent thought and consequent intractability to Communist teaching. Deportation to coalmines in the Moscow district and the Urals is the fate of such elements and, crudely put, any “decent” family each night goes to rest fearing that this may be the night when they will be awakened and carried away. While such estimates are manifestly rash, I may report that a Russian of obviously cultured background, now occupying a semi-official position, volunteered the information that not more than five per cent of the Latvian intellectuals remained. Former municipal and police officials were obviously subjects for deportation, and so great is the apparent need of the Soviet authorities to eliminate all national Latvian feeling (which the press invariably dubs “Germano-Latvian nationalism”) are the remnants of the bourgeois mentality, that mere denunciation of any individual is sufficient to ensure his unenviable fate. Recalcitrant peasants and some of those unable, for reasons of lack of labour or failure of crops, to comply with the procedure’s obligation to the State, have been deported. I was informed in one country’s district that even the vain wights who, in the thirties, had joined the amateur Home Guard force for the sake of the local kudos, uniform and outings,

had been rounded up and sent East. I saw of the remaining Latvian intellectuals – indeed after the first few days, knowing I was watched, I resolved for their own sake to avoid them – but messages received from them and credible accounts received from British subjects convinced me that the remaining intellectuals go in daily fear for their liberty and lives, and that the Letts, educated or not, in town and country, despair of their future and are only yet borne up by a vague and dwindling hope, based on the precedent of 1919/20, that the English and the Americans will come and liberate them from their oppressors. Certain it is that laughter, and almost even smiles, are banished from the streets of Riga.

16. The hope that the Western democracies will bring liberation is sufficiently widely entertained to have been commented on, with obvious sarcasm, at political meetings attended by some of many informants. Other subjects touched upon were the paucity of Anglo-American wartime aid to the U.S.S.R. – “enough, in all to keep the Red army going for one day” – and the inevitability of war with these allies. It was interesting to learn that the recent message from 711,000 odd inhabitants of Latvia to Stalin was taken from office to office and workshop to workshop and there signed by those present with abstentions, and that any chance abstentions subsequently were followed by visits of the police to the homes of the delinquents.

17. I received sufficient substantiated reports of looting of farms and villas by uniformed and armed Red army men equipped with the necessary lorries to convince me that such looting is frequent and widespread. There is no redress from the police whose new recruits, I was informed, were being drawn from inferior elements who were often taking advantage of their new position to “get their own back” on the society from which they felt they had not had a fair deal in the past and were themselves not innocent of attacks on the ordinary defenceless citizen. The streets of Riga are deserted at nightfall and I was informed it was unwise in the evening to stray from the main arteries, as the parks and gardens with which the centre of Riga abounds were infested with marauders. A midnight curfew is still imposed.

18. For the sake of record, I report a statement made to me that many thousands of Letts, preferring outlawry to the threat of de-

portation, with members of Vlasov's Liberation army and escaped German prisoners, are living a partisan life in the forests of Latvia.

19. The Soviet Government are disturbed by the low numbers or party-members and others on whom, they can rely for the education of the masses in the town and country, and by the poor quality of their work, as is evidenced by the constant exhortations of the secretaries of the Latvian communist party to their lieutenants to put forth greater efforts and their open deploration in the press of the poor results so far achieved.

20. The Red army is very much in evidence and is probably present in considerable numbers, to judge from the fact of billeting in small and presumably inconvenient buildings in every part of the town. The poor and ill-fitting uniforms of the soldiery on the background of a pleasant town with well-dressed townspeople appeared symbolic of the manner in which the civilisation of Latvia is being ground down.

21. Latvian Jews who fled with the Soviet authorities in 1941 are constantly returning and Russian Jews with no previous connexion with Latvia are being constantly sent there. There is general and keen discontent on the part of those who are obliged to serve under them.

22. Germany army prisoners are seen in great numbers in Riga, often unguarded; groups of half-a-hundred on their way to and from labour are guarded only by an ancient Latvian with a rifle. They constitute the only labour at present employed on the clearance of war-damage in the town. A British subject who had recently addressed one of them learnt that they were being allowed 600 grams of black bread per day, but little else.

ECONOMIC AND AGRICULTURAL SITUATION.

23. The Constitution of the Soviet Republic of Latvia shows divergences, significant from the economic point of view, from the corresponding paragraphs of the Constitution of the Soviet Union.

Constitution of Union.

Art. 4. The economic basis of the U.S.S.R. is the Socialist system of economy and Socialist ownership of the instruments and means of production, which have been established as a result of ...

the abolition of private ownership of the instruments and means of production and the ending of the exploitation of man by man.

Art. 5. Socialistically-owned property in the U.S.S.R. takes the form either of State property (the property of the whole people) or of co-operative/collective farm (the property of individual collective farms or of co-operative units).

Art. 6. The earth, its bowels, waters and forests, mills and factories, mines; railway, water and air transport; banks, means of communication, big state-organised agricultural undertakings (State farms, machine tractor stations, &c.), and also communal undertakings and the basic housing property in towns and industrial centres are State property, i.e., the property of the whole people.

Art. 9. Alongside the Socialist system of economy, constituting the dominant form of economy in U.S.S.R., the law admits small private economy on the part of single peasants and home-craftsmen, based on their own personal labour to the exclusion of the exploitation of the labour of others.

Art. 119. Citizens of the U.S.S.S.R. have been the right to rest. The right to rest is assured by the curtailment of the working day for the overwhelming majority of the workers to seven hours ...

Constitution of Latvia.

Art. 4. The economic basis of the Latvian S.S.R. is the Socialist system of economy and the Socialist ownership of the instruments and means of production, which have been established as a result of ... the abolition of private ownership of the instruments and means of production in big industrial undertakings and the nationalisation of these undertakings, of banks, transport and means of communication, with a view to the complete ending of the exploitation of man by man and the edification of a Socialist society.

Art. 5. Socialistically-owned property in the Latvian S.S.R. takes the form of State property (the property of the whole people) or of co-operative property.

Art. 6. The earth, its bowels, waters and forests, big mills and factories, mines; railway, water and air transport; banks, means of communication, big State-organised agricultural undertakings (State farms, machine tractor stations, &c.), and also communal

undertakings and big houses in towns and industrial centres are State property, i.e., the property of the whole people.

Art. 8. Alongside the Socialist system of economy in the Latvian S.S.R., are permitted private enterprises of single peasants, artisans and home-craftsmen, small private industrial and trading establishments, within the limits established by law.

Art. 91. Citizens of the Latvian S.S.R. have the right to rest. The right to rest is assured by the curtailment of the working day for the overwhelming majority of the workers to eight hours ...

24. The permitted continued existence of small industrial undertakings, the non-existence of collective farms, and the continued private ownership of other than big houses was confirmed by my observation, but the present situation merits comment.

25. I learnt that in practice very few even small industrial producing units have survived; even milliners and dressmakers are having their tax assessments increased as much as tenfold, so that gradually they are obliged to give up and, in order to continue to work, join the "trust" controlling their craft. Very few free retail establishments now remain – they are mainly food-shops notable for their comparatively owned and managed; presumably the high prices prevailing enable the owners to face the high taxation they certainly have to face the common with the free producers.

26. It was difficult to ascertain what was the limit of housing accommodation a house-owner was permitted to keep for himself, in other words, how small a private house needed to be in order to escape nationalisation. A limit of 125 square metres of floor space was hazarded, without confidence, and in another quarter I gathered that three- to five-room villas had not in general been nationalised, taxation on such property was, however, crushing.

27. I received the first confirmation that agriculture had not been collectivised from a Lettish medium official of the Latvian People's Commissariat of Agriculture, recently returned to his native land after thirty years in Russia, who volunteered the further opinion (which I record for what it is worth) that it will not be collectivised. Against this opinion I must set an extract from a speech, delivered towards harvest-time, by Latsis, the president of the Latvian Sovnarkom, at the Second Congress of the Labouring

Peasants (“Bolshevik of Soviet Latvia,” September), in which, entering on the subjects of the development of co-operation in rural districts, he said that the decree of enactment “opens before the peasants wide prospects for developing independence and economic initiative, since the forms of co-operation (proposed) constitute at the present moment the best form of organisation of the peasants for the purpose of the development of agriculture and the raising of the material and cultural situation of the labouring peasants.” It is possible to detect in later passages of this speech a discreetly threatening intimation to the farmers that it will be well for them to submit to the new measure of co-operative organisation; farmers remaining outside might find it more difficult to get indispensable agricultural supplies.

28. All is not well with Latvian agriculture. Production has declined as a result of war conditions, movement of populations, dispossessions, the successive depredations of dairy-cattle and working-horses and inexperience of the new farmers. I heard that many of the families to whom grants of land had been made under the agrarian reform scheme were town-dwellers with no farming experience. Kalnberzin, first secretary of the Central Committee of the Communist party of Latvia, complained in a recent speech to farmers that while they had had to adopt practices of dissimulation of crops and cattle, etcetera, in self-defence against the German occupiers, many did not sufficiently realise that a new era had begun and that such practices should not be continued under Soviet rule, for they harmed not only the Soviet State but the dissimulators themselves.

29. It is perhaps significant that kulaks are made the subject to fulminating press articles in which they are individually named, and yet are not liquidated out and out as are outstanding figures in other spheres of life. While I have no doubt that some recalcitrant farmers have been and are being deported, various propaganda speeches on rural problems made during 1945 show that “kulak” holdings in the main are being reduced to the statutory limit for land-holdings, namely 15 hectares, and the “superfluous” land added to the “fund” of land for division among the landless. I deduce from this apparent clemency towards a class consistently branded as enemies of the people that agricultural production is in

such a state that the production of these experienced landowners cannot be dispensed with. Speeches of party and Government leaders throughout this first year of renewed Soviet rule have frankly criticised the lackadaisical attitude distribution of land to peasants with no land or too little and to the equally vital question of educating the producers in their duties to the State.

30. While there are no collective farms, already in 1940–41, thirty-four State farms had been established. After the German occupation they are now being again organised to the number of thirty-six, the avowed principal object being the creation of livestock for the re-equipment of individual farms. A People's Commissariat for the State Farms occupies premises in Riga in the same building as the People's Commissariat for Agriculture. The above-quoted harvest-time speech of Latsis shows further that livestock in Latvia has been reduced to the following percentages of the 1940–1941 population:

Horses	62
Big-horned cattle	47
Pigs	36
Sheep	34
Domestic poultry	10

The countryside appears so denuded of dairy cattle and the rations of butter are so low that I feel that even Latsis's figure of 47 per cent. For cattle may be exaggerated. He further stated that the fifty pre-war tractor had been restored and now possessed 550 tractors.

31. The latest published figures on the distribution of land (given is an article by Kalnberzin, in the daily "Soviet Latvia", on the anniversary of the recapture of Riga) show that up to the 1st October 72,563 landless or ill-endowed peasants had received from the State Land Fund 749,000 hectares of land and that credits totalling 32 million roubles had been allotted to 12,000 peasants farms for the acquisition of equipment and livestock and for building and repair.

32. My informants were not of the category from whom I could expect to receive accurate information on the extent of restoration of industry. Two mills previously owned by British firms are known to have been stripped of machinery by the Germans, and such

transfer of plant, together with lack of electric power, is doubtless delaying the restarting of factories. Kalnberzin, in his above-quoted article in Soviet Latvia of the 13th October, wrote that 213 factories and mills were repaired and working, including V.E.F., Vaigors, Kvadrat and Rigas manufaktura.

33. There is no shipping activity in the port. Since the Soviet authorities reoccupied Latvia, only ship, a Finnish steamer with a cargo of coal, has entered the port of Riga. Our unofficial representative, retired import and export merchant, has been unable to obtain any information leading to hope that Riga's export trade is likely soon to be revived. While wooden wharves are being built, not work is being done on the cold-stores and the grain elevator destroyed by the Germans. I had it on good authority that some of the residents of Bolderas, a small town situated at the confluence of the Courland Az and the Dvina, within two miles of the open sea, were being ordered to leave the town. I have knowledge of this locality to enable me to judge whether this might herald naval port development.

Religion, Language, etc.

34. The practice of religion is free in Latvia, as it is in the other parts of the Soviet Union, but in Riga church-going apparently does not carry with it inconveniences for officials and other outstanding people as it does in Russia. In Riga the churches which have not suffered war damage are in excellent state of repair, both outside and in, and churches in rural district are bright with recent redecoration. It is, however, perhaps significant that the smallish English church, is now adequate for needs of the congregation of the war-blasted Great St. Peter's.

35. The Russian language is not being imposed on Latvia: street signs and public notices and instructions are in Latvian, infrequently flanked by the Russian equivalent. Theoretically, Latvian, Russian and German may be used in public and Government offices and our unofficial representative gets on very well with German still his main language. In practice, Russian is almost universally understood in Riga. One daily newspaper in the Latvian language and one in Russian are published, and "Soviet Youth", in Russian, appears three times a week. Bookshops are relatively well

stocked with Latvian publications, while those specialising in Russian books present much the same dull and ill-stocked appearance as we are accustomed to in Moscow. The Russian language is being taught in primary schools from the first or second years; to judge from a decree of Government of the RSFSR governing the teaching of Russian to school-children of non-Russian nationality inside the RSFSR, recently reprinted in Riga, this appears to be in accordance with general policy applied in the non-Russian speaking regions of the Union.

Conclusion.

36. The Soviet authorities, after a year's experimenting in the Baltic provinces and three years' exclusion, are back again and intend to stay. Their insistence on possession of Königsberg confirms their determination to hold this almost ice-free Baltic coast. The population, however, constitutes a problem and it must be made amenable to soviet doctrines. Some elements, who have the habit of thinking for themselves, are condemned as unteachable and in-absorbable, and are therefore being eliminated. The same fate must befall those outstanding individuals in whom the idea of an independent Latvia or bourgeois principles are hopelessly ingrained. There is, however, a sustained flow of propaganda against such nationalist and bourgeois aberrations which to my mind indicates that the new masters are impressed by the extent to which such ideas are rooted in the ordinary citizen whom it has not yet been possible to impress, for lack of time and owing to the strain of war-time conditions, with the achievements of the Communist economy. Since presumably it is impracticable and uneconomic to deport thousands of ordinary folk, they must be impressed to the greatest possible extent by propaganda and at the same time terrified by the prospect of personal deportation if they in any way distinguish themselves from the mass by the expression of unorthodox ideas.

37. The question of the re-education of the masses in the country appears to present a greater problem and the necessity of provisioning the towns in the present state of depleted production while at least some of the producers have not yet grasped their new Communist duty of fulfilling their obligations to the State, appear to

explain the “go-slow” policy at present being applied in agriculture as well as the lenient attitude adopted in practice to elements branded in speech and press as the irreconcilable enemies of the people.

38. Quite apart from the effect of the presence of adequate forces of the Red army on the spot, I do not consider that there is the slightest possibility of any underground or overt movement of resistance to the Soviet regime; far too many of the leaders of the people have been scattered, either to the west or east in Russia.

T. C. Sharman

ZIŅOJUMS PAR VIZĪTI RĪGĀ, 1945. GADA OKTOBRIS.

Atļauja tika piešķirta Dž. V. Parra kungam no Būvju ministrijas un man, lai apmeklētu Rīgu, lai šķietami pārbaudītu mūsu diplomātiskās misijas ēku tur. Mūsu uzturēšanās ilgums, ko paredzēja mūsu ceļojuma atļaujas, bija sešas dienas.

2. Mēs lidojām uz Rīgu 12. oktobra pēcpusdienā un atklājām lidostu drupās ar nevienu nesagrautu ēku. Es vēlāk uzzināju, ka tā bija cietusi artilērijas divkaujā starp padomju un vācu spēkiem, pirms pirmie, pēc Rīgas iekarošanas, bija spējusi šķērsot Daugavu. Mūs transportēja ar citiem neoficiāliem krievu pasažieriem uz Rīgu vaļējā kravas mašīnā.

3. Mūsu nodoms bija vērsties pie augstākās pašvaldības amatpersonas, izslēdzot jebkādu valsts amatpersonu, lai nokārtotu atļauju apmeklēt diplomātiskās misijas ēku, kuru, kā mēs jau zinājām, bija aizņēmusi Sarkanās flotes vienība. Deglavs,⁷ pilsētas padomes izpildkomitejas priekšsēdētājs, beidzot pieņēma mūs trijos pēcpusdienā 13. oktobrī. Parra kungs caur mani izteica savu lūgumu apmeklēt diplomātiskās misijas ēku, un tad es piebildu, ka, būdams britu vēstniecības Maskavā pārstāvis, es vēlos izmantot savas klātbūtnes Rīgā priekšrocības, lai pajautātu par noteiktu britu firmu un pavalstnieku īpašumu stāvokli Rīgā un pārliecinātos, vai tie tagad tiek uzskatīti par iepriekšējo īpašnieku vai padomju valsts īpašumu. Ne uz vienu no mūsu jautājumiem Deglavs uz vietas nebija spējīgs dod atbildi, bet apsolīja atbildēt līdz pirmdienai vai, vēlākais, otrdienai. Viņš ir latvietis, īgns un acīmredzami baidās sakompromitēt sevi, un atraisījās tikai, kad Parra kungs izteica viņam komplimentu par istabas stūrī stāvošo angļu pulksteni.

4. Pienāca nedēļas nogale, ko sarežģīja Rīgas atkalieņemšanas pirmās gadadienas partijas svinības. Deglavs tad pavadīja visu pirmo dienu ārpus pilsētas un nebija līdz pat otrdienai, kad mēs varējām viņu atkal satikt tikai, lai mums pateiktu, ka viņš nav pilnvarots nokārtot diplomātiskās misijas ēkas apmeklējumu, un ieteiktu mums vērsties pie Latvijas Republikas Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vai ārlietu tautas komisāra. Mums par pārsteigumu, viņam bija jāsak šī saruna, atsaucoties uz maniem jautājumiem par britu privāto īpašumu; viņš runāja tikai par to stāvokli un, acīmredzot diezgan apkaunots, atteicās atbildēt uz manu jautājumu, vai īpašumi tagad ir nacionalizēti, un nosūtīja mani pie ārlietu tautas komisāra.

5. Parra kungs un es jutām, ka vietējais Sovnarkoma⁸ priekšsēdētājs vai vietējais ārlietu tautas komisārs nebūs mazāk apgrūtināti kā Deglavs, lai vērstos pie Savienības Sarkanās flotes pārstāvjiem saistībā ar mūsu vēlmi apmeklēt ēku, ko aizņēmusi viena no tās vienībām, un ka jebkādas tālākas oficiālas metodes novestu tikai pie lielāka laika izšķērdēšanas. Mēs jau bijām iepazinušies ar mūsu vietējo britu pārstāvi – Džeimsu Stjuartu Lavsona kungu, kurš bija palicis Rīgā, kad kolonija tika evakuēta 1940.–1941. gadā, un bija atstāts kā atbildīgais par diplomātiskās misijas un baznīcas īpašumu saskaņā ar Trenta⁹ kunga 1941. gada Maskavā parakstītā dokumenta pilnvaru. Viņš bija informējis mūs, ka viņš var bez formalitāšu ievērošanas aizvest mūs apskatīt misijas ēku, ko viņš brīvi apmeklēja. Atmetot oficiālās pieejas, mēs apmeklējām ēku nākamajā dienā, 17. oktobrī. Parra kunga ziņojuma kopija viņa ministrijai ir pievienota. Īpašums nebija nacionalizēts.¹⁰ Mēs pavadījām negaidīti “brīvo” laiku, apciemojot visus britu pavalstniekus un personas ar britu izcelsmi Rīgā un tuvākajā apkaimē, izpildot konsulārās darīšanas.¹¹ Mūs diezgan primitīvi izsekoja vismaz divos gadījumos, un mēs vēlāk saņēmām ziņojumu, ka namu šveicari bija vardarbīgi iebiedēti no personām, kuras vēlējušās uzzināt, kurus dzīvokļus viņu kontrolē mēs bijām apmeklējuši. Tajā laikā man bija atteikta atļauja atgriezties Maskavā caur Ļeņingradu un bija vislielākās grūtības iegūt no viesnīcas administrācijas vietējās krievu avīzes ikdienas eksemplāru, ko viņi bija apņēmušies sagādāt. Pēc divu dienu apjukuma beidzās mūsu oficiālās darīšanas, kuru laikā es jutu dažu amatpersonu nevēlēšanos atļaut mums atgriezties Maskavā pa dzelzceļu, taču, turpinoties gaisa lidojumu trūkumam sliktā laika

dēļ, mēs atstājām Rīgu ar vilcienu sestdienas vakarā un sasniedzām Maskavu 22. oktobrī pēc trīsdesmit septiņu stundu brauciena.

6. Es izvairījos satīties ar šīs teritorijas, kuras inkorporāciju Padomju Savienībā Viņa Majestātes valdība nav atzinusi, valsts vai partijas amatpersonām un bez “mēra” Deglava satiku tikai Gutkovu – nozīmīgu personāžu no konsulārā viedokļa, tāpēc ka viņš atbild – vai niekojas – par izbraukšanas vīzu un uzturēšanās atļauju britu pavalstniekiem jautājumu un britu izcelsmes personu pietiekumu par atbrīvošanu no padomju pilsonības sūtīšanu uz Maskavu; viltīga persona ar sardonisku smaidu, bet patīkamāks, ar kuru sadarboties, kā noprotu, nekā 1940.–1941. gadā.

RĪGAS PAŠREIZĒJAIS STĀVOKLIS.

7. Salīdzinot ar citām galvaspilsētām, Rīga ir maz cietusi kara postījumos. Gandrīz visi notikušie postījumi bija vācu armijas pirms gada aizejot veikto grautiņu rezultāts. Starp viņu uzspridzinātajām ēkām un objektiem bija osta (pilnīgi kuģu piestātnes, noliktavas, saldētavas) un blakus esošā centrālā elektrības ražošanas stacija, galvenā pasta nodaļa, Latvijas Kara ministrija, visi trīs tilti¹² pār upi. Apmēram desmit procenti no vecpilsētas, ieskaitot Sv. Pētera baznīcu, ir drupās, tagad daļēji attīrīta, kamēr pilsētas jaunākā daļa ir viegli iezīmēta ar sagrautām mājām, iespējams, bombardēšanas vai artilērijas uguns dēļ.

8. Komunālie pakalpojumi ir daļēji atjaunoti: ūdens piegāde ir kārtībā, elektrības piegāde ir diezgan pastāvīga, tomēr atkarīga no tāda pagaidu līdzekļa kā divām amerikāņu diēļdegvielas dzelzceļa lokomotīvēm, gāzes piegāde ir neregulāra, tramvaja pakalpojums ir ierobežots noteiktās līnijās un dienas stundās un pat tā pakļauts biežām avārijām. Ir uzbūvēts jauns dzelzceļa tilts pār Daugavu. Jauns pontonu tilts iznes lielāko daļu ceļu satiksmes. Jauns tilts no astoņiem laidumiem, uzbūvēts no laminēta koka tieši dienvidos no Eksporta ostas, tika pabeigts šī gada marta beigās, bet, šķiet, tiek maz izmantots un joprojām ir Sarkanās armijas apsargāts.¹³ Es noprotu, ka visas republikas dzelzceļa līnijas strādā; ik dienas ir vilciena reiss uz Maskavu, uz Ļeņingradu un Tallinu katru otro vai trešo dienu.

9. Rīga ar tās daudzajām glītajām sabiedriskajām ēkām ir saglabājusi savu rietumniecisko izskatu, bet tirdzniecības ielas ir pames-

tas, puse veikalu ir slēgti un aizslēgti. Tajos, kuri acīmredzami darbojas, lielākoties nav preču, ko izlikt. Tikai vienam “tirdzniecības” (augstas cenas) galvenajam veikalam un dažiem palikušajiem brīvās tirdzniecības veikaliem skatlogi ir labi apgādāti. Iedzīvotāji pat pilsētas nabadzīgākajos rajonos ir labi apģērbti rietumu manierē, un pārsteidzoši liels īpatsvars drēbju izskatās jaunas. Es secināju, ka dažiem strādniekiem un ierēdņiem ir piešķirtas speciālas preču kartītes apģērba iegādei, bet parastā normēšanas sistēma neiekļauj apģērba talonus. Pārtikas situācija ir neapmierinoša, zemākās pārtikas kartīšu kategorijas īpašniekiem, “apgādājamiem nestrādājošiem”, ir grūtības sagādāt pat viņuniecīgo pārtikas devu; lielās ražotnes pēc padomju modeļa ir ieviesušas pašas savus veikalus saviem strādniekiem, kuri savas vajadzības apmierina tur labāk. Sestdienas dzelzceļa satiksme tomēr rāda, ka liels skaits cilvēku dodas uz laukiem, lai iegūtu dārzeņus un pat pienu. Labi apgādāts tirgus, ko nodrošina lauku cilvēki, plaukst ar ļoti augstām cenām, kamēr pārtikas veikali pilsētās piedāvā nožēlojami trūcīgu ārieni. Es dzirdēju neskaitāmas sūdzības, ka roku darba strādniekiem algas ir tik zemas (150–200 rubļu mēnesī, bez nodokļiem), ka neļauj viņiem iegūt dzīvei nepieciešamo. Privātā drēbju, mēbeļu un pārtikas tirdzniecība tirgos ir oficiāli atļauta un vidusšķiras palieku plaši izmantota.

1941.–1945. gads.

10. Pēc brutāli pēkšņās zemes un īpašumu nacionalizācijas pirmās padomju okupācijas laikā, sistemātiskajiem uzbrukumiem reliģijai un bijušo māju un rūpnīcu īpašnieku un daudzu inteliģences pārstāvju deportācijas uz Krieviju, vācu karaspēku, kad tas ienāca Rīgā, kā man teica, sagaidīja ar ziediem un mūziku. Sākotnējais gaišais iespaids nepārdzīvoja laupīšanu, pie kā vācu karavīri drīz ķērās klāt, bet vācieši kopumā saglabāja lielāku sabiedrības simpātiju pakāpi, nekā bija vai tagad ir pret krieviem. Lai gan Rīgas galvenā iela, kas tagad ir atguvusi tās iepriekšējo Brīvības ielas nosaukumu, trīs gadus nesa Hitlera vārdu un arvien biežāk tika veikta piespiedu iesaukšana vācu armijā un abu dzimumu tvrstīšana ielās pieaugošajām vācu darba brigādēm, vācu varas iestādes nekad pilnībā neļāva nomirt cerībai par Latvijas atjaunošanu. No Latvijas izsūca piena produktus un gaļu Reiha vajadzībām, bet iedzīvotāju

pārtikas kartītes, nodrošinot dzīvei nepieciešamo, tika pastāvīgi sagādātas. Plaša iedzīvotāju daļa bija par Vācijas uzvaru, ticot, ka Latvijas brīvības nākotne atkarīga no Reiņa uzvaras. Labi zināmā fakta šausmas, ka daļa no kādreizējās lielās Rīgas ebreju kopienas, kas nebija aizbēgusi uz Krieviju kopā ar padomju varas iestādēm, bija noslepkavota Biķernieku mežā nakti pēc nakti kopā ar ebrejiem, atvestiem no apkārtesošajām valstīm uz labi organizētu nometni vērtslietu un apģērba savākšanai un cilvēku iznīcināšanai, tika atvieglotas vietējo prātā ar atmiņām, ka Rīgas ebreji bija gandrīz vienīgie, kas apsveica padomju varas ienākšanu 1940. gadā, un ar pārliecību, ka viņi bija ieņēmuši lauvas tiesu no labākajiem amatiem padomju organizācijās, kas tika izveidotas. (Ebrejs, kurš bija izbēdzis no nāvessoda, sarunā ar Dž. S. Ņūsona kungu lēsa, ka no vācu varas ieslodzītajiem ebrejiem Maskavas priekšpilsētas geto ne vairāk kā sešdesmit izglābās no nāves un ka kopējais nogalināto skaits sasniedza 60 000. Tomēr man ir citas ziņas par nāvessodu komandu slikto šaušanu un par ievainotiem cilvēkiem, spējīgiem atbrīvot sevi pēc tam no liķu kaudzes apakšas.) Palikušie īpašnieki, daudzi no palikušajiem intelīģences pārstāvjiem un latvieši, kuri bija sadarbojušies ar vācu okupācijas organizācijām, bēga uz rietumiem, kad Sarkanā armija atgriezās Latvijā. Daudzi no šiem bēgļiem netika tālāk kā liels vācu armijas maiss,¹⁴ kas palika Kurzemē līdz pilnīgam sabrukumam. Vācu armijas “latviešu leģions”, jādodomā, skaitā līdz 90 000, tur tika sagūstīts un tūlīt nosūtīts smagā darbā uz Krieviju. Dažiem no Kurzemē un citur sagūstītajiem ir liegta atļauja dzīvot Rīgā un rezultātā ir nogriezta iespēja pelnīt iztiku. Lai gan man nav fakta apstiprinājuma, no izturēšanās pret “nacionālistiskajiem tautas ienaidniekiem” man nav šaubu, ka nomācošs pārsvars no šiem gūstekņiem tika nosūtīti kopā ar latviešu leģionu uz darba nometnēm Krievijā. Ir ziņas, ka neliels skaits deportēto klist atpakaļ uz Latviju – nervozi vraki no ādas un kauliem. Es nespēju noskaidrot, vai tie bija izbēgušie, vai viņiem bija atļauts atgriezties nožēlojamā stāvoklī, lai iedrošinātu citus.

11. Man pastāstīja par dažiem Latvijas partizānu, laikam komunistu, aktivitātes gadījumiem vācu okupācijas laikā, vērstiem uz ceļu satiksmes sagraušanu un drosmes atņemšanu.

12. Daži bijušās britu kolonijas locekļi bija izraudzīti palikt Rīgā un tās apkaimē, kad 1940. gadā ieteica vispārēju evakuāciju. Viņi

bija apmēram divdesmit, puse britu, puse vietējās izcelsmes. Sākumā viņu liktenis vācu okupantu varas apstākļos nebija smags, bet, ierodoties Gestapo,¹⁵ viņus tvarstīja nopratināšanai. Dažus no vadošajiem kopienas vīriešiem un gandrīz visas sievietes internēja. Viņu internēšanas periods vidēji bija divi gadi. Šķiet, ka dažos gadījumos bija viegli nokārtot kāda pārvešanu uz slimnīcu, simulējot slimību, vai nodrošināt labākus apstākļus, piesakoties darbam. Tomēr, kā kāds apgalvoja, cietuma apstākļi un cietuma ēdiena devas, divas vai trīs nāves pēc atbrīvošanas un citu sabojātā veselība var tikt izskaidrota ar vāciešu izturēšanos pret viņiem. Tie, kuri nebija internēti, bija spiesti ziņot Gestapo galvenajam štābam trīs reizes nedēļā, bet viņiem bija atļauts paturēt viņu bezvada ierīces (ko padomju varas iestādes, tām atgriežoties, konfiscēja apmēram uz gadu). Man nav neapmierinātības gadījumu, par ko ziņot.

13. Būs saprotams, ka Sarkanās armijas atgriešanos apsveica ne daudzi. Absurdas tās dienas ainu fotogrāfijas, joprojām izstādītas propagandas mērķiem, rāda sejas – baiļu un raižu nomāktas.

14. Mūsu uzturēšanās otrajā dienā Rīgā bija “atbrīvošanas” pirmā gadadiena. Diena pagāja klusi. Ielās bija izkārti karogi, un parastie padomju valsts līderu un Sarkanās armijas, kā arī latviešu un krievu tautu draudzību slavinošie lozungi latviešu un krievu valodā bija izkārti galvenajās ielās, bet nebija pat safabricētas tautas demonstrācijas. Diena netika pasludināta par brīvdienu un atšķīrās no citām tikai ar rakstiem vietējā presē, rezumējot partijas un vietējo amatpersonu panākto progresu ikdienā, Rīgas un valsts ekonomikas atjaunošanā un zemes reformas sasniegumus, un ar augstākajām amatpersonām un izcilākajiem strādniekiem paredzētu sarīkojumu Pilsētas teātrī, kur pasniedza ordeņus un medaļas.

PAŠREIZĒJĀ POLITISKĀ SITUĀCIJA.

15. Gandrīz jau no pirmās stundas Rīgā mūs pārņēma depresijas mākonis, jo katrs sarunu biedrs cilvēku apber ar stāstiem par apspiešanu, deportāciju, saimniecību izlauņīšanu. Latvieši, kuri bija sadarbojušies ar vācu okupācijas varas iestādēm, un tie, kuru dēli un meitas bija iestājušies vai iesaukti vācu armijas struktūrās vai darba grupās, devās prom kopā ar atkāpjošos okupantu, lai glābtu savu dzīvību vai meklētu radus un paziņas. Atgriezušās padomju varas iestādes ķērās pie darba, lai likvidētu jebkuru palikušo Latvijas

iedzīvotāju elementu, ko varētu turēt aizdomās par nacionālām tendencēm vai jebkādu spēju patstāvīgi domāt un rezultātā nepakļauties komunistu mācībai. Deportācija uz ogļu raktuvēm Maskavas apgabalā un Urālos ir šādu elementu liktenis, un, primitīvi izsakoties, jebkura “piedienīga” ģimene ik vakaru dodas pie miera, baidoties, ka naktī viņi tiks pamodināti un aizvesti. Kaut arī šādi novērojumi varētu būt pārsteidzoši, es varu ziņot, ka acīmredzami izglītotie krievi, kas tagad ieņem pusoficiālus amatus, brīvi informēja, ka no latviešu inteligēntiem palikuši ne vairāk kā pieci procenti. Deportāciju acīmredzams mērķis bija bijušās pašvaldību un policijas amatpersonas. Padomju varas acīmredzamā vajadzība likvidēt visas latviešu nacionālās jūtas (ko prese pastāvīgi dēvē par “vācu-latviešu nacionālismu”) un buržuāziskās mentalitātes paliekas ir tik spēcīga, ka ar apsūdzību pret jebkuru personu vien ir pietiekami, lai nodrošinātu viņam neapskaužamu likteni. Nepakļāvīgie zemnieki un daži no tiem, kuri darbaspēka trūkuma vai sliktas ražas dēļ nespēj izpildīt ražotāju pienākumu pret valsti, ir deportēti. Vienā valsts rajonā mani informēja, ka pat iedomīgie radījumi, kuri trīsdesmitajos gados bija pievienojušies amatieru zemeszardzei¹⁶ vietējās slavas, uniformu un izbraukumu dēļ, bija notverti un nosūtīti uz austrumiem. Es redzēju dažus no palikušajiem latviešu inteligēntiem, patiesi jau pēc pirmajām pāris dienām. Zinot, ka tieku novērots, es nolēmu viņu pašu labā izvairīties no viņiem, bet no viņiem saņemtās ziņas un saņemtie ticamie ziņojumi no britu pavalstniekiem pārliecināja mani, ka palikušie inteligēnti ikdienā dzīvo bailēs par savu brīvību un dzīvību un ka latvieši, izglītoti vai nē, pilsētās un laukos ir izmisuši par savu nākotni un tikai tagad sāk atbalstīt nelielo un gaistošo cerību, balstītu uz 1919.–1920. gada precedentu, ka angļi un amerikāņi nāks un atbrīvos viņus no apspiedējiem. Skaidrs ir tas, ka smieklī un gandrīz pat smaidi ir padzīti no Rīgas ielām.

16. Cerība, ka Rietumu demokrātiskās valstis atnesīs atbrīvošanu, ir pietiekami plaši lolota, lai tiktu komentēta bez acīmredzama sarkasma dažu mūsu informatoru apmeklētajos politiskajos mītiņos. Citi skartie temati bijaniecīgā angļu-amerikāņu kara laika palīdzība PSRS – “kopskaitā pietiekama, lai Sarkanā armija turpinātu darboties vienu dienu”, – un kara neizbēgamība ar šiem sabiedrotajiem. Bija interesanti uzzināt, ka ziņa no 711 000 palikušajiem Lat-

vijas iedzīvotājiem Staļinam tika nesta no kantora uz kantori, no darbnīcas uz darbnīcu un tur klātesošo parakstīta bez atturēšanās un ka jebkādiem pēc tam atklātiem atturēšanās gadījumiem sekoja policijas vizīte uz vainīgo mājām.¹⁷

17. Es saņēmu pietiekami pamatotus ziņojumus par formās tērptu un bruņotu Sarkanās armijas vīru, apgādātu ar nepieciešamajām kravas mašīnām, īstenoto fermu un māju izlaupišanu, lai pārliecinātu mani, ka šāda laupīšana ir bieža un izplatīta. Nav nekāda labuma no policijas, kuras jaunie darbinieki, kā tiku informēts, nākuši no sliktākajiem elementiem, bieži izmantoja savu jauno pozīciju priekšrocības, lai “atriebtos” sabiedrībai, no kuras, viņuprāt, nav bijusi taisnīga attieksme pagātnē, un viņi tādējādi nejutās vainīgi par uzbrukumiem parastiem, neaizsargātiem cilvēkiem. Rīgas ielas, iestājoties naktij, ir tukšas, un es tiku informēts, ka nebūtu prātīgi vakaros noklist no galvenajām ielām, jo parki un dārzi, ar ko Rīgas centrs ir pārpilns, ir laupītāju apsēsti. Joprojām ir noteikta pusnakts komandantstunda.

18. Ieraksta pēc, es ziņoju par man izteiktu apgalvojumu, ka daudzi tūkstoši latviešu, draudot deportācijai, devuši priekšroku dzīvei ārpus likuma, kopā ar Vlasova Atbrīvošanas armijas¹⁸ locekļiem un izbēgušajiem vācu gūstekņiem dzīvo partizānu dzīvi Latvijas mežos.

19. Padomju valdību uztrauc partijas biedru un citu, uz kuriem var paļauties pilsētu un lauku masu izglītošanā, mazais skaits un viņu darba zemā kvalitāte, ko pierāda Latvijas Komunistiskās partijas sekretāru pastāvīgie aicinājumi viņu vietniekiem pielikt vairāk pūles un viņu atklātā nožēla presē par līdz šim sasniegtā sliktajiem rezultātiem.

20. Sarkanā armija ir ļoti uzkrītoša un, iespējams, ir klātesoša ievērojamā skaitā, spriežot pēc fakta, ka tā izvietojusies mazās un laikam neērtās ēkās katrā pilsētas daļā. Nabadzīgās un slikti pieguļošās karavīru uniformas uz patīkamās pilsētas fona ar joprojām labi apģērbtajiem pilsētas iedzīvotājiem šķita simboliski rādām, kā tiek sagrauta Latvijas civilizācija.

21. Latvijas ebreji, kuri bēga kopā ar padomju varas iestādēm 1941. gadā, pastāvīgi atgriežas, un Krievijas ebreji, bez iepriekšējas saiknes ar Latviju, pastāvīgi tiek sūtīti uz turieni. Tur ir vispārēja un spēcīga neapmierinātība no to puses, kurus no augstākiem

amatiem padzen šie jaunieņācēji, un no to puses, kuri ir spiesti kalpot viņiem.

22. Vācu karagūstekņi Rīgā ir redzami lielā skaitā, bieži neapsargāti. Grupas no pussimts vīriem ceļā uz un no darba apsargā tikai latviešu sirmgalvis ar šauteni. Viņi veido vienīgo pašreiz nodarbināto darbaspēku pilsētas kara postījumu novākšanai. Britu pavalstnieks, kurš nesen uzrunāja vienu no viņiem, uzzināja, ka viņiem piešķir 600 gramus melnās maizes dienā, bet maz ko vairāk.

EKONOMIKAS UN LAUKSAIMNIECĪBAS STĀVOKLIS.

23. Latvijas Padomju Republikas Konstitūcija rāda no ekonomiskā viedokļa nozīmīgas novirzes no atbilstošajiem paragrāfiem Padomju Savienības Konstitūcijā.

Savienības Konstitūcija.

4. pants. PSRS ekonomiskais pamats ir sociālistiskā saimniecības sistēma un ražošanas rīku un līdzekļu sociālistiskais īpašums, kas nostiprinājies, [...] atceļot ražošanas rīku un līdzekļu privātipašumu un iznīcinot iespēju cilvēkam ekspluatēt cilvēku.

5. pants. Sociālistiskajam īpašumam PSRS ir vai nu valsts īpašuma veids (visas tautas manta), vai kooperatīvu/kolhozu īpašuma veids (atsevišķu kolhozu īpašums, kooperatīvo apvienību īpašums).

6. pants. Zeme, tās bagātības, ūdeņi, meži, rūpnīcas, fabrikas, šahtas, raktuves, dzelzceļu, ūdens un gaisa transports, bankas, sakaru līdzekļi, valsts organizētie lielie lauksaimniecības uzņēmumi (padomju saimniecības, mašīnu un traktoru stacijas u.tml.), kā arī komunālie uzņēmumi un dzīvokļu pamatfonds pilsētās un rūpniecības punktos ir valsts īpašums, proti – visas tautas manta.

9. pants. Blakus sociālistiskai saimniecības sistēmai, kas ir valdošā saimniecības forma PSRS, likums pieļauj individuālo zemiņu un mājamatniņu sīku privātsaimniecību, kas dibināta uz personīgu darbu un izslēdz sveša darba ekspluatāciju.

119. pants. PSRS pilsoņiem ir tiesības uz atpūtu. Tiesības uz atpūtu nodrošina, noteicot strādniekiem un kalpotājiem astoņu stundu darba dienu un sāsinot darba dienu līdz septiņām [...].

Latvijas Konstitūcija.

4. pants. Latvijas PSR saimnieciskais pamats ir sociālistiskā saimniecības sistēma un ražošanas darba rīku un līdzekļu sociālistiskais īpašums, kas nostiprinājies, [...] atceļot ražošanas darba rīku un līdzekļu privāto īpašumu rūpniecības lieluzņēmumos un nacionalizējot šos uzņēmumus, bankas, transportu un satiksmes līdzekļus, lai galīgi iznīcinātu iespēju cilvēkam ekspluatēt cilvēku un nodibinātu sociālistisku sabiedrību.

5. pants. Sociālistiskajam īpašumam Latvijas PSR ir vai nu valsts īpašuma veids (visas tautas manta), vai kooperatīva īpašuma veids.

6. pants. Zeme, tās bagātības, ūdeņi, meži, lielās rūpnīcas un fabrikas, raktuves, rūdnīcas, dzelzceļu, ūdensceļu un gaisa transports, bankas, sakaru līdzekļi, valsts iekārtoti lieli lauksaimniecības uzņēmumi (valsts saimniecības, mašīnu un traktoru stacijas u. tml.), kā arī komunālie uzņēmumi un lielie nami pilsētās un rūpniecības vietās ir valsts īpašums, proti – visas tautas manta.

8. pants. Blakus sociālistiskai saimniecības sistēmai Latvijas PSR pieļautas vienpersonīgu zemnieku, amatnieku un mājražotāju privātsaimniecības, sīki privāti rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumi likumā noteiktās robežās.

91. pants. Latvijas PSRS pilsoņiem ir tiesības uz atpūtu. Tiesības uz atpūtu nodrošina, noteicot strādniekiem un kalpotājiem astoņu stundu darba dienu un sāisinot darba dienu līdz septiņām [...].

24. Atļautā nepārtrauktā mazo uzņēmumu pastāvēšana, neesošie kolhozi un nepārtrauktās privātā īpašuma tiesības, izņemot lielo māju, apstiprinājās manos novērojumos, bet tagadējā situācija pelna komentārus.

25. Es uzziņāju, ka praksē ļoti maz ir izdzīvojušas pat sīkas rūpnieciskas ražošanas vienības. Pat cepurniekiem un šuvējiem nodokļi ir palielināti gandrīz desmitkārt, tā ka pamazām viņi ir spiesti padoties un, lai turpinātu strādāt, pievienoties viņu aroda kontrolējošam "trestam". Tagad saglabājies ļoti maz brīvo mazumtirgotāju uzņēmumu – tie galvenokārt ir pārtikas veikali, ievērojami ar to salīdzinoši labi apgādātajiem skatlogiem un augstajām cenām. Novietnes tirgos pieder un tiek vadītas individuāli; iespējams, pārsvarā esošās augstās cenas ļauj īpašniekiem stāties pretī augstajiem nodokļiem, ar ko viņiem kopā ar neatkarīgajiem ražotājiem noteikti jāsakaras.

26. Bija grūti noskaidrot, kāda bija mājokļu pielāgošanas robeža, ko mājas īpašniekam bija atļauts sev paturēt, citiem vārdiem sakot, cik mazai vajadzēja būt mājai, lai izvairītos no nacionalizācijas. Tika pieļauta 125 kvadrātmētru platības robeža bez pārliecības. Citā vietā es secināju, ka trīs līdz piecu istabu mājas parasti nav nacionalizētas, lai gan nodokļi par šādiem īpašumiem bija graujoši.

27. Es saņēmu pirmo apstiprinājumu, ka lauksaimniecība nav bijusi nacionalizēta, no vidēja līmeņa Latvijas Zemkopības tautas komisariāta¹⁹ latviešu ierēdņa, kurš nesen atgriezies dzimtajā zemē pēc trīsdesmit gadiem Krievijā un kurš tālāk brīvi pauda viedokli (ko es pierakstu, jo tas ir tā vērts), ka tā netiks kolektivizēta. Pret šo viedokli man jāliek izvilcums no Lāča²⁰ – Latvijas Sovnarkoma priekšsēdētāja – runas, nolasītas uz ražas laiku darba zemnieku otrajā kongresā (“Padomju Latvijas Boļševiks”, septembris), kurā, piesakot tematu par kooperācijas attīstību lauku rajonos, viņš teica, ka apstiprinātais lēmums “paver zemniecībai plašas perspektīvas pašdarbības un saimnieciskās iniciatīvas attīstībā, jo kooperāciju veidi (ierosinātie) ir pašreiz vislabākā zemnieku organizāciju forma ar mērķi attīstīt lauksaimniecību un uzlabot darba zemnieku materiālo un kultūras stāvokli”. Ir iespējams noteikt šīs runas turpmākajās sadaļās piesardzīgi draudošu brīdinājumu zemniekiem, ka viņiem būtu labi pakļauties jaunajam kooperāciju veidošanas pasākumam, ārpus tā palikušajiem zemniekiem būs grūtāk iegūt nepieciešamos lauksaimniecības krājumus.

28. Viss nav kārtībā ar Latvijas lauksaimniecību. Ražošana ir kritusies kara apstākļu, iedzīvotāju kustības, īpašumu atņemšanas, sekojošās piena lopu un darba zirgu nolaupīšanas un jauno lauksaimnieku pieredzes trūkuma rezultātā. Es uzzināju, ka daudzas ģimenes, kurām zemes piešķiršana veikta agrārās reformas sistēmas ietvaros, bija pilsētu iedzīvotāji bez lauksaimniecības pieredzes. Kalnbērziņš,²¹ Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas pirmais sekretārs, nesenā runā ar lauksaimniekiem sūdzējās, ka, lai arī viņiem bija jāapgūst graudu un lopu, u.c. slēpšanas prakse, paš aizsargājoties no vācu okupantiem, daudzi nebija pietiekami izpratuši, ka sācies jauns laikmets un ka šādu praksi nevajadzētu turpināt padomju varas apstākļos, jo viņi kaitē ne tikai padomju valstij, bet pašiem krāpniekiem.

29. Iespējams, ir nozīmīgi, ka kulaki²² ir padarīti par nikni uzbrūkošu preses rakstu mērķi, kuros viņi tiek atsevišķi nosaukti, tomēr nav iznīcināti kā ievērojamas personības citās dzīves sfērās. Lai gan man nav šaubu, ka kādi nepaklausīgi lauksaimnieki ir tikuši un tiek deportēti, dažādas 1945. gadā izteiktas propagandas runas par lauku problēmām rāda, ka "kulaku" īpašumi kopumā ir samazināti līdz likumā par zemes īpašumu noteiktai robežai, proti, 15 hektāriem, un "liekā" zeme pievienota "fondam" zemes sadalei starp bezzemniekiem. No šīs acīmredzamās mērenības pret šķiru, kas pastāvīgi dēvēta par tautas ienaidniekiem, es secinu, ka lauksaimniecības ražošana ir tādā stāvoklī, ka nevar iztikt bez šo pieredzējušo zemes īpašnieku produkcijas. Partijas un valdības līderu runas visā šajā padomju varas pirmajā atjaunotajā gadā ir brīvi kritizējušas lielāko daļu vietējo lauksaimniecības komiteju apātisko attieksmi pret nacionāli svarīgo jautājumu par zemes sadali zemniekiem bez vai pārāk maz zemes un vienlīdz svarīgo par ražotāju izglītošanu attiecībā uz viņu pienākumiem pret valsti.

30. Lai arī tur nav kolhozu, jau 1940.–1941. gadā bija izveidoti trīsdesmit četri sovhozi. Pēc vācu okupācijas tie atkal tiek veidoti, skaitā apmēram trīsdesmit seši, par galveno mērķi atzīstot mājlopu pavairošanu, lai atkal apgādātu individuālās saimniecības. Sovhozu tautas komisariāts²³ aizņem telpas Rīgā tajā pašā ēkā, kur Zemkopības tautas komisariāts. Iepriekš citētā Lāča runa ražas laikā rāda tālāk, ka mājlopu daudzums Latvijā ir samazinājies līdz sekojošiem procentiem no 1940.–1941. gada kopskaita:

Zirgi	62
Liellopi	47
Cūkas	36
Aitas	34
Mājputni	10

Lauki izskatās tik piena lopu izlaupīti un sviesta produktu ir tik maz, ka es jūtu, ka Lāča skaitlis par 47 procentiem lopu varētu būt pārspilēts. Viņš tālāk paziņoja, ka piecdesmit pirmskara traktoru stacijas ir atjaunotas un tagad to rīcībā ir 550 traktori.²⁴

31. Pēdējie publicētie skaitļi par zemes sadali (doti Kalnbērziņa rakstā dienas avīzē "Padomju Latvija" Rīgas atkalieņemšanas gada-dienā) rāda, ka līdz 1. oktobrim 72 563 bezzemnieki vai tikko apgādāti zemnieki ir saņēmuši no Valsts zemes fonda 749 000 hektāru

zemes un ka kredīti kopsummā 32 miljoni rubļu bijuši piešķirti 12 000 zemnieku fermām aprīkojuma un mājlopu iegādei un celtniecībai, kā arī remontam.

32. Mani informatori nebija no kategorijas, no kuriem es varēju gaidīt saņemt precīzu informāciju par rūpniecības atjaunošanas apjomu. Divās fabrikās, kas iepriekš piederējušas britu firmām, vācieši izjaukuši mašīnas. Šāda iekārtu pārvietošana līdz ar elektrības trūkumu neapšaubāmi aizkavē rūpnīcu atjaunošanu. Kalnbērziņš iepriekš citētajā rakstā 13. oktobra “Padomju Latvijā” rakstīja, ka 213 rūpnīcas un fabrikas ir savestas kārtībā un strādā, ieskaitot “VEF”, “Vairogs”, “Kvadrāts” un “Rīgas Manufaktūra”.

33. Ostā nav kuģniecības aktivitātes. Kopš padomju vara atkal okupēja Latviju, tikai viens kuģis, somu tvaikonis ar ogļu kravu, ir ienācis Rīgas ostā. Mūsu neoficiālais pārstāvis, pensionēts importa un eksporta tirgotājs, nespēja iegūt informāciju, kas ļautu cerēt, ka Rīgas eksporta tirdzniecība drīzumā varētu atjaunoties. Kaut arī tiek būvētas koka kuģu piestātnes, nekāds darbs netiek veikts ar salīdzinām un graudu elevatoriem, kurus iznīcināja vācieši. No ticama avota zināms, ka dažiem Bolderājas – mazas pilsētas Lielupes un Daugavas savienojumā, divu jūdžu robežā no atklātas jūras – iedzīvotājiem ir pavēlēts pamest pilsētu. Man nav zināšanu par šo apvidu, lai spriestu, vai tas varētu vēstīt par kara ostas attīstību.²⁵

Reliģija, valoda u.c.

34. Reliģijas prakse Latvijā ir brīva, kā tas ir citās Padomju Savienības daļās, bet Rīgā baznīcā iešana amatpersonām un citiem ievērojamiem cilvēkiem acīmredzami nerada neērtības, kā tas ir Krievijā. Rīgā baznīcas, kas nav cietušas kara postījumus, ir teicamā stāvoklī gan no ārpuses, gan no iekšpuses, un baznīcas lauku rajonos ir greznas, ar nesenu apdari. Tomēr, iespējams, ir nozīmīgi, ka mazā angļu baznīca tagad ir piemērota karā uzspriecinātās Svētā Pētera baznīcas draudzes vajadzībām.

35. Krievu valoda Latvijā nav uzspiesta: ielu zīmes un publiski paziņojumi, kā arī instrukcijas ir latviešu valodā, reti papildinātā ar krievu ekvivalentu. Teorētiski latviešu, krievu un vācu valodu var izmantot sabiedrībā. Valdības ierēdņi un mūsu neoficiālais pārstāvis ļoti labi saprotas vācu valodā, joprojām viņa galvenajā valodā. Praksē krievu valodu gandrīz vispārēji saprot Rīgā. Tiek publicēta

viena dienas avīze latviešu valodā un viena krievu valodā, un “Padomju Jaunatne” krievu valodā iznāk trīs reizes nedēļā. Grāmatu veikali ir samērā labi apgādāti ar latviešu publikācijām, kamēr tie, kuri specializējas krievu grāmatās, sniedz tādu pašu panīkušu un slikti apgādātu ārieni, pie kā esam pieraduši Maskavā. Krievu valoda tiek mācīta pamatskolā no pirmā vai otrā gada; spriežot pēc KPFSR²⁶ valdības dekrēta, kas nosaka krievu valodas mācīšanu nekrievu tautības skolēniem KPFSR, nesen izdotu no jauna Rīgā, tas, šķiet, ir saskaņā ar vispārējo piemēroto politiku krievu valodā nerunājušajos Savienības reģionos.

Noslēgums.

36. Padomju vara pēc gadu ilgas eksperimentēšanas Baltijas provincēs un trīs gadu prombūtnes ir atkal atpakaļ un domā palikt. Viņu uzstājība uz Kēnigsbergas iegūšanu īpašumā apstiprina viņu apņēmību paturēt gandrīz neaizsalstošo Baltijas krastu. Iedzīvotāji tomēr rada problēmu, un viņi jāpadara pakļāvīgi padomju doktrīnām. Daži elementi, kuru dabā ir domāt pašiem, ir atzīti par nesaprātīgiem un neizmācāmiem un tādējādi par likvidējamiem. Tāds pats liktenis gaida tās ievērojamās personas, kurās ideja par neatkarīgu Latviju vai buržuāzijas principi ir bezcerīgi iesakņojušies. Tomēr pret šādām nacionālām un buržuāziskām izpausmēm ir spēcīga propagandas plūsma, kas, manuprāt, norāda, ka jaunie saimnieki ir iespaidoti no tā, cik plaši šādas idejas ir iesakņojušās parastajos pilsoņos, kurus līdz šim laika trūkuma un kara apstākļu dēļ nav izdevies iespaidot ar komunistu ekonomikas sasniegumiem. Laikam kopš ir neiespējami un neekonomiski deportēt tūkstošiem vienkāršo cilvēku, viņus vajag iespaidot ar visplašāko iespējamo propagandu un tajā pašā laikā iebiedēt ar personīgās deportācijas iespēju, ja viņi jebkādā veidā atšķirsies no masām ar neikdienišķām idejām.

37. Jautājums par masu pārmācīšanu valstī, šķiet, rada lielāko problēmu. Nepieciešamība apgādāt pilsētas pašreizējās izsmeltas produkcijas stāvoklī, kamēr vismaz daži no ražotājiem nav izpratuši viņu jauno komunistu pienākumu pildīt viņu saistības pret valsti, šķiet, izskaidro “darba tempa palēnināšanas” politiku, pašreiz pielietotu lauksaimniecībā, tāpat kā iecietīgo attieksmi pret elementiem, kas presē un runās nosodīti kā nesamierināmi tautas ienaidnieki.

38. Nemaz nerunājot par Sarkanās armijas pietiekamo klātbūtnes efektu uz vietas, es neuzskatu, ka ir visniecīgākā iespēja nelegālai vai atklātai pret padomju režīmu vērstai pretošanās kustībai, pārāk daudz tautas līderu ir bijuši izkaisīti vai nu uz rietumiem, vai austrumiem iekš Krievijas.

T. S. Šermans

Avots: National Archives of United Kingdom, Foreign Office, 371/47061/not paginated

PIEZĪMES

- ¹ *Works* – būves; *Ministry of Works* – ministrija Lielbritānijā, kas tika izveidota Otrā pasaules kara laikā ar mērķi organizēt īpašumu rekvizēšanu kara vajadzībām. Pēc kara ministrija saglabāja atbildību par valdības ēkām un to projektiem.
- ² Tomass Šermans (*Thomass Sharman*, 1912–1990), Lielbritānijas diplomāts, Anglijas vēstniecības Padomju Savienībā 1. sekretārs, tūlīt pēc Otrā pasaules kara beigām (1945. gada oktobrī) ieradās Rīgā un iesniedza plašu ziņojumu par situāciju Latvijā; tam bija būtiska nozīme Anglijas pieejā Baltijas valstu jautājumam, kas ietvēra Baltijas valstu okupācijas neatzīšanu *de iure*, bet atzina šo valstu okupāciju *de facto*, jo uzskatīja, ka padomju režīms šeit realizē efektīvu kontroli.
- ³ T. Šermana ziņojums par vizīti Rīgā satur arī divus pielikumus, kas šeit nav pievienoti un tulkoti. Abos pielikumos autors acīmredzami ir atsaucies uz Lielbritānijas Ārlietu ministrijas telegrammām, kas saturējušas konkrētus jautājumus, uz kuriem T. Šermanam bija jāatbild pēc vizītes Latvijā. Diemžēl, nezinot Ārlietu ministrijas telegrammu saturu, nav iespējams skaidri noteikt otrā pielikuma satura būtību. Savukārt pirmajā pielikumā ziņojuma autors, salīdzinoši analizējot PSRS un Latvijas PSR konstitūcijas un balstoties uz saviem novērojumiem Rīgā, atbildējis uz ministrijas jautājumu par iespēju sūtīt vēstniecības pārstāvi uz Latviju. Ņemot vērā, ka Latvija bija pilnībā atkarīga no PSRS, turklāt britu kopiena tur bija pārāk maza, T. Šermans izteica viedokli, ka Lielbritānijai nav vajadzīgs atsevišķs diplomātiskais pārstāvis Latvijā.
- ⁴ Autore izsaka pateicību prof. Ērikam Jēkabsonam, kurš viņas rīcībā nodeva Lielbritānijas Nacionālajā arhīvā atrasto dokumentu sagatavošanai un publicēšanai Latvijā.
- ⁵ Frenks K. Robertss (*Frank K. Roberts*, 1907–1998), britu diplomāts, Lielbritānijas vēstniecības Maskavā pilnvarotais lietvedis (1945–1947).
- ⁶ F. Robertss pavadvēstulē tāpat atzīmēja, ka T. Šermana ziņojuma saturs varētu pakļaut represijām tos cilvēkus, ar kuriem Šermans Latvijā kontaktējies, jo īpaši britu pavalstniekus, kuri vēlētos izceļot no Latvijas.
- ⁷ Arnolds Degļavs (1904–1969), Latvijas PSR valsts darbinieks, Rīgas pilsētas (1944–1951) un Jūrmalas pilsētas (1961–1969) izpildkomitejas priekšsēdētājs.

- ⁸ Sovnarkoms (krievu val. *Sovnarkom, Sovet narodnykh komissarov*) – Tautas komisāru padome.
- ⁹ Džons Trents (*John Trent*), britu diplomāts, Lielbritānijas konsuls Latvijā 20. gs. 30. gados, Lielbritānijas vēstniecības Padomju Savienībā 1. sekretārs Otrā pasaules kara laikā.
- ¹⁰ Šeit konkrētais ziņojuma pielikums nav pievienots un tulkots. Dž. V. Parrs ziņojumā Būvju ministrijai atzina Lielbritānijas vēstniecības ēkas Rīgā stāvokli par apmierinošu, norādot, ka ēkas pamati un jumts nebija bojāti, lai gan ēkas fasādē bija redzamas plaisas, logi bija iestikloti. Savukārt ēkas iekšpusē bija novērojami nelieli griestu, sienu un parketa bojājumi. Apkures sistēma tika raksturota kā laba, bet vācu okupācijas spēki bija gandrīz pilnībā izlauņpjuši ēku. Saskaņā ar priekšniecības lūgumu Parrs nemēģināja novērtēt ēkas vērtību. Lielā mērā tas skaidrojams ar Lielbritānijas vēl ne līdz galam noformulējušos attieksmi pret Latvijas PSR, vēl neilgi pēc Otrā pasaules kara beigām nenoraidot iespēju no jauna atvērt sūtniecību Latvijā. Neatzīstot Latvijas inkorporācijas Padomju Savienībai likumību, vēlākajos gados starp PSRS un Lielbritāniju notika intensīva sarakste par vēstniecības ēkas Rīgā jautājuma risinājumu. Anglija piedāvāja PSRS atpirkt šo ēku, bet abas puses ilgstoši nevarēja vienoties par ēkas vērtību. Sk.: Antonijs Zunda (2011). Latvijas PSR Ārlietu ministrija un latviešu trimda Rietumvalstīs, 1945. gads – 20. gs. 60. gadi. No: *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 27. sēj. Rīga: Zinātne, 200. lpp.
- ¹¹ T. Šermans vērtēja, ka Rīgā un tās apkārtnē palikuši apmēram 10–12 britu kopienas locekļi, no kuriem aptuveni puse ir ārvalstu izcelsmes britu pavalstnieki.
- ¹² Domāti – Dzelzceļa tilts, Pontonu tilts un Zemgales tilts, kura balsti mūsdienās redzami blakus Dzelzceļa tiltam.
- ¹³ Darbi pie tiltu atjaunošanas Rīgā uzsākti jau 1944. gadā, tika uzcelts pagaidu koka dzelzceļa tilts un Valdemāra tilts (mūsdienu Vanšu tilta vietā), kuru ekspluatācijā nodeva 1945. gada martā, savukārt 1945. gada 23. jūnijā tika atklāts atjaunotais Pontonu tilts. Sīkāk sk.: Pēteris Jērāns (galv. red.) (1988). *Rīga: enciklopēdija*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija.
- ¹⁴ *Pocket* (angļu val.) – maiss, katls.
- ¹⁵ Gestapo (no vācu val. *Geheime Staatspolizei*) – nacionālsociālistiskās Vācijas valsts slepen policija.
- ¹⁶ Acīmredzot domāta Latvijas Aizsargu organizācija, kas tika izveidota 1919. gadā un likvidēta 1940. gadā, Padomju Savienībai okupējot Latviju.
- ¹⁷ Acīmredzot domāta viena no kārtējām vēstuļu rakstīšanas Staļinam kampaņām. Šeit domāta Latvijas Komunistiskās partijas laikrakstā “Cīņa” 1945. gada jūlijā publicētā vēstule Staļinam, kurā norādīts, ka vēstule pieņemta Latvijas PSR darbaļaužu sapulcēs, kur kopskaitā piedalījušies 711 865 strādnieki, zemnieki un inteliģenti, un Latvijas PSR Augstākās padomes pirmā sasaukuma piektajā sesijā. Sīkāk sk.: Lielajam vadonim un skolotājam, Padomju Savienības Ģenerālisimusal Staļinam Padomju Latvijas darba ļaužu vēstule. *Cīņa*, 21.07.1945., 2.–3. lpp.

- ¹⁸ Andrejs Vlasovs (*Andrei Vlasov*, 1900–1946), Sarkanās armijas komandieris, 1942. gada jūnijā kritis vācu armijas gūstā un nogādāts Viņņicas karagūstekņu noietnē, kur piekritis sadarboties ar vācu spēkiem, kuri Vlasovu izmantoja kā antikomunistiskās propagandas kampaņas tēlu. 1944. gada septembrī, apvienojot Vācijas bruņoto spēku pakļautībā karojošos krievu brīvprātīgos militāros formējumus, tika izveidoti “Krievijas Tautu atbrīvošanas komitejas bruņotie spēki” (krievu val. *Vooruzhennye sily Komiteta osvobodzheniia narodov Rosii*), dēvēti arī par Krievijas Atbrīvošanas armiju, par kuras komandieri tika iecelts Vlasovs.
- ¹⁹ Latvijas PSR Zemkopības tautas komisariāts (no 1946. gada ministrija) 1947. gadā pārdēvēts par Latvijas PSR Lauksaimniecības ministriju.
- ²⁰ Vilis Lācis (1904–1966), latviešu rakstnieks, Latvijas PSR Tautas komisāru padomes priekšsēdētājs (1940–1946), Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētājs (1946–1959).
- ²¹ Jānis Kalnbērziņš (1893–1986), Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas 1. sekretārs.
- ²² *Kulak* (krievu val.) – turīga zemnieka nicinošs apzīmējums.
- ²³ Šeit acīmredzami domāts Latvijas PSR Padomju saimniecību tautas komisariāts, kas kopā ar Latvijas PSR Zemniecības tautas komisariātu atradās Komunāru bulvāri 6 (šobrīd Kalpaka bulvāris).
- ²⁴ V. Lācis patiesībā šajā runā nemin konkrētu skaitli, bet norāda, ka mašīnu traktoru staciju rīcībā ir vairāki simti traktoru. Sk.: Latvijas lauksaimniecības kārtējie uzdevumi. *Padomju Latvijas Boļševiks*, 1945, septembris, 17. lpp.
- ²⁵ Lēmums par iedzīvotāju pārcelšanu no Bolderājas un Daugavgrīvas, lai atsaivinātu teritorijas PSRS Jūras karas flotes tautas komisariāta Rīgas jūras karabāzes celtniecībai, tika pieņemts 1945. gada 4. augustā. Iedzīvotāju pārcelšana uz konkrēti noteiktiem dažādiem Rīgas pilsētas rajoniem bija paredzēta līdz tā paša gada 20. augustam. Sk.: Izvilks no Rīgas pilsētas izpildu komitejas 1945. gada 4. augusta lēmuma par iedzīvotāju pārcelšanu no Bolderājas un Daugavgrīvas. No: Jānis Riekstiņš (sast.) (1998). *Izpostītā zeme*. 3 sēj. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs. Pieejams: <http://www.archiv.org.lv/izpzeme/3/2nodala.htm> (skatīts 26.11.2016.).
- ²⁶ Krievijas Padomju Federatīvā Sociālistiskā Republika.

ZINĀTNES DZĪVE

SIEF 13. KONGRESS GETINGENĒ*

Laikā no 2017. gada 26. līdz 30. martam Getingenē, Vācijā, norisinājās SIEF (*International Organization on Ethnology and Folklore/Starptautiskā etnoloģu un folkloristu biedrība*) 13. kongress, kura tēma – “Mājoklis. Krīze, amatniecība, radošums” – šoreiz bija veltīta daudzveidīgām (iz)dzīvošanas praksēm.

Ir jumts virs galvas, dot pajumti, justies kā mājās, apmesties, pacelt cepuri, laist saknes – šos un citus izteicienus ikdienā izmantojam, lai raksturotu mājokli un attieksmi pret to. Mēs irējam un mantojam, tupam mājās, būvējam un pārbūvējam, mēs uzņemam viesus un dodamies ciešos, mēs varam tikt uzņemti, institucionalizēti un internēti, mēs esam stingri nocietinājušies vai izvēlējušies māju uz riteņiem vai ūdens. Daži dzīvo greznībā, citi bēg un rod patvērumu teltīs, zem kokiem vai kalnos, daloties stāstos par mājām, kas atrodas karu un katastrofu skartajās zemēs. Vēsture un mūsdienas apliecina, ka nekas nav drošs šajā pasaulē, – iedzīvotāji kļūst par bēgļiem, un tradīcijām paveras improvizāciju iespējas.

Kongresā etnologi, folkloristi un citi pētnieki caur mājokļa prizmu atkārtoti izvērtēja nozares klasiskās, centrālās tēmas: amatniecība – māja, naratīvs – rituāls, dzimtene – mājas, meklējot atbildes uz vairākiem jautājumiem. Kā rodas izaicinājumi, mainot izpratni par labām, efektīvām, ekonomiskām, saderīgām vai ekoloģiskām mājām savienojumā ar ēku drošības jautājumiem, viesmīlību un robežu iezīmēšanu, īpašumtiesībām un koplietošanu? Kā amatnieki un dizaineri, arhitekti, plānotāji un politikas veidotāji uztur un pārveido lauku un pilsētu vidi? Kāda veida sadarbība un pretnostatījums rodas starp plānoto un paša veidoto piemērotāko mājokli? Kā kultūras mantojums mijiedarbojas ar jēdzieniem par mājām un piederību, par pagātnes struktūrām un dzīvesveidu, kas ieviesti mūsdienās? Kā tie tiek pārstāvēti muzejos un arhīvos? Kā dzīvošanu iezīmē ikdienas maltīte un svētku rituāli?

* LETONIKA Raksta autorei bija iespēja piedalīties SIEF 13. kongresā, pateicoties Valsts pētījumu programmai “Letonika”. Raksts sagatavots, izmantojot konferences materiālus, kas publicēti krājumā *Ways of Dwelling. Crises, craft, creativity. 13th SIEF Congress Göttingen, Germany March 26th–30th 2017*. SIEF, 2016. 220 p.

Viena no māju izveides iespējām ir naratīvs, kurā vārdos ietērpts veids, kāds mājoklis varētu būt vai kādam tam būtu jābūt. Stāstījumos mājoklis atklājas arī kā telpa, kurā risinās vardarbība – no naratīviem par verdzību līdz stāstiem par vardarbību ģimenē. Masu medijos asociācijas ar vārdu “mājoklis”, “mājas” svārstās starp sajūtām par spokiem un idilli, komfortu un garlaicību. Vēlēšanās bēgt no mājām un dzīvot citādi rada stāstus, kas apšaubā iesakņojušos priekšstatus par to, kā mums vajadzētu dzīvot un veidot sadzīvi, tiecoties pēc ētiskām un materiālām inovācijām. Zināmos stāstus var papildināt jauni, iedvesmojot ar mājokļa tēmu saistīto etnogrāfiju sadarbībā ar sapņotājiem un praktiķiem izstrādāt un veidot konkrētas alternatīvas iespējas.

Angļu valodā vārds *dwelling* (mājoklis, apdzīvotība, dzīvošana) vienlaikus ir gan darbības vārds, gan lietvārds. Tas atspoguļo mājokli un tā veidošanu materiālā un nemateriālā plāksnē; zināšanas un praksi, kas nepieciešamas amatniekiem; pieredzi hronoloģiskā un telpiskā diskursā. Mājokļa veidošana ir sociālu un fizisku, radošu un kritisku prasmju kops, kas atstāj ietekmi uz ainavu un vidi. Ainava ir apdzīvotības rezultāts. Apdzīvot nozīmē piešķirt telpai nozīmi, personificēt to, pārvērst vietu par mājām, lai arī īslaicīgi.

Vēsturiski māju asociēšana ar konkrētām tautām bija nozarē domnējošais uzskats, kas nav izturējis laika pārbaudi. Mājas ir relāciju ietverošs koncepts – tas sniedz patvērumu vieniem, bet izslēdz citus. Pārejas posmā no dzīves būdās uz mājām un savrupmājām ir novilkta robežas starp iekštelpu un ārtelpu, savējiem un svešiem, kā arī dzimumu atbildības sfērām, kas laika gaitā nostiprinātas vai apstrīdētas un kas izpaužas neskaitāmos priekšmetos, kas liecina par dzīvesveidu un tā estētiskajām izpausmēm. To visu var iznīcināt viens militārās aviācijas trieciens vai cunami.

SIEF 13. kongress pavēra iespēju vairāku zinātnes nozaru speciālistiem – etnologiem, folkloristiem, sociologiem, vēsturniekiem u.c. – dalīties pētījumu rezultātos par neskaitāmiem mājokļu, apdzīvotības un dzīves veidiem, sadzīvošanas praksēm, simbolisko robežu marķējumiem starp savējiem un svešiem un tamlīdzīgiem tematiem. Šīs tēmas tika risinātas 15 paneļos. Starp plašāk apmeklētajiem minams panelis “Arhīvi”, kurā analizētas problēmas, saistītas ar materiālā un nemateriālā kultūras mantojuma arhivēšanas tradīcijām un institucionālo un individuālo arhivēšanas prakšu nākotni. Tajā piedalījās Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta (LU LFMI) folkloristi Aigars Lielbārdis, Uldis Ķīrīsis, Sanita Reinsone un Rita Treija. Videi veltītajā panelī, kurā Latviju pārstāvēja LU LFMI direktore Dace Bule, diskutēja par mā-

jokli un apdzīvotību vides, ainavas un ekosistēmas izmaiņu kontekstā. Uzturs kongresa tēmas ietvaros vērtēts no šādu tēmu skatpunkta – ēdiena gatavošana un izplatības areāls, ēdiens kā kultūras mantojums ar atbilstošām praksēm un ticējumiem, uz to vērstā politika un sabiedrības bažas. Plaši pārstāvētajā panelī “Mājas” mājoklis aplūkots lielā kontekstu daudzveidībā – kopdzīve, māja kā telpa un materiālās kultūras artefakts, mājas un pārnākšanas koncepti. Mājokļa materiālie aspekti – kultūras un sabiedrības radītie fiziskie objekti, arhitektūra, resursi un telpa un to radīšanas, izmantošanas un aizsardzības prakses – vērtēti panelī “Materiālā kultūra un muzeji”. Iepriekšējā SIEF kongresa jaunievedums, migrācijas problemātikai veltītais panelis, vērtēja mājas caur pārvietošanās prizmu – bēgļu, minoritāšu un visu ceļā esošo cilvēku izaicinājumi un sapņi; migrācijas un mūsdienu mobilitātes atstātās sekas uz kultūru, politiku un ekonomiku. Tematiski daudzveidīgs bija mantojuma problemātikai veltītais panelis, kurā vērtēts mantojums un mantojuma veidošanas procesi un prakses, ietverot politikas veidošanu tādās jomās kā nemateriālais un materiālais kultūras mantojums, kolektīvā atmiņa un atcerēšanās, mantojuma izmantošana. Šajā panelī piedalījās apskata autore, LU LVI pētniece Ilze Boldāne-Zeļenkova, un Ieva Garda-Rozenberga no LU LFMI. Izaicinājumi pilsētas izpētei kongresa tematikas kontekstā publicēti panelī ar analogu nosaukumu.

Kongresa programmas ietvaros delegātiem bija iespēja noklausīties četrus pamatreferātus: Dirka Jana Visera (*Dirk Jan Visser*) un Jana Rothuizena (*Jan Rothuizen*) stāstījumu par izstrādāto virtuālo instalāciju “Bēgļu republika”, Kentas Universitātes profesora Žoao de Pina-Kabrāla (*João de Pina-Cabral*) priekšlasījumu “Zināmas personas tumšajos laikos”, Trevora Mārčenda (*Trevor Marchand*, SOAS Londonas Universitāte) referātu “Endrū Omodings: mājoklis mākslas darbos” un Malmes Universitātes profesores Majas Povrzanovičas Friķmanes (*Maja Povrzanović Frykman*) personīgajā pieredzē balstīto vērtējumu “Pāretniskā dzīvošana un vienojošie objekti: etnoloģijas pienesums kritiskai migrācijas izpētei”. Kongresa darbu noslēdza Tibingenes Universitātes profesora Hermaņa Bauzingerā (*Hermann Bausinger*) priekšlasījums “*Dwellings and Dwindlings*” un Beātes Binderes (Humbolta Universitāte) un Valtera Leimgrūbera (Bāzeles Universitāte) sniegtais ziņojums, kurā iezīmētas kongresa tematikas noslēdzošās perspektīvas.

Paralēli referātu sadaļai kongress piedāvāja arī plašu posteru sesiju un audiovizuālo programmu, kas ietvēra lielu kongresa tēmai pielāgotu materiālu daudzveidību. Programmas kuratori no milzīga pieteikumu skaita bija izvēlējušies labākās filmas, fotogrāfijas, video instalācijas un

prezentācijas. Filmu programma tika veidota atbilstoši tēmām – krīze, vienmērīgums, alternatīvie mājokļi, dzīvesveids, atmiņas objekti, arhitektūra, migrācija un amatniecība.

Kongresa ietvaros notika arī grāmatu izstāde, kurā bija iespējams apskatīt un iegādāties nozares speciālistu jaunākos darbus, kas izdoti tādās izdevniecībās kā WAXMANN, LIT VERLAG, BERHAHN, kā arī SIEF izdevumus *Ethnologia Europea* un *Cultural Analyses*.

SIEF 13. kongresa tēzes u.c. materiāli publicēti krājumā *Ways of Dwelling. Crises, craft, creativity. 13th SIEF Congress Göttingen, Germany March 26th–30th 2017*. SIEF, 2016, tie pieejami arī organizācijas mājaslapā <http://www.siefhome.org/congresses/sief2017/index.shtml>.

Nākamais SIEF kongress notiks 2019. gada jūnijā Spānijas pilsētā Santjago de Kompostela.

Ilze Boldāne-Zeļenkova

REĢIONA IZPĒTEI VELTĪTA KONFERENCE ŠAUĻOS*

Šauļu Universitātes Humanitāro pētījumu centrs 2017. gada 30. un 31. martā rikoja 6. starptautisko starpdisciplināro konferenci “Reģions: vēsture, kultūra, valoda”. Piedalīties bija ielūgti pārstāvji no dažādām pētniecības jomām un vairākām valstīm – lielākoties no Lietuvas un Latvijas, bet bija pārstāvētas arī Azerbaidžānas, Horvātijas, Krievijas, Slovēnijas, Vācijas un Zviedrijas augstskolas vai citas pētnieciskās iestādes. Šo valstu dažādība skaidrojama ar Šauļu Universitātes kādreizējo studentu izcelsmes valstīm vai vietām, kur absolventi tagad strādā un veic pētījumus, kā arī ar organizatoru speciāli ielūgtiem ārzemju kolēģiem – sadarbības partneriem. No Latvijas piedalījās Daugavpils Universitātes, Latvijas Kultūras akadēmijas, Latvijas Universitātes fakultāšu un pētniecisko institūtu, Latvijas Kara muzeja, LU Latviešu valodas institūta un Liepājas Pedagoģijas universitātes zinātnieki.

Konference iesākās un noslēdzās ar plenārsēdēm, bet pa vidu darbs notika četrās paralēlās sekcijās, kas bija veltītas reģiona izpētei vēsturē un militārajā vēsturē, lingvistikā un literatūrā, kultūras un mākslu vēsturē, kā arī sociālajās zinātnēs. Ievada plenārsēdē referēja gan Lietuvas pētnieki, gan viesi no Horvātijas un Latvijas. Mūsu valsti šajā sadaļā

* Raksta autores piedalījās konferencē projekta “Latvijas vēsture: kultūrvēsturiskā vide un sociālpolitiskās norises Baltijas jūras reģiona kontekstā” (VPP Letonika) ietvaros.

pārstāvēja Ieva Ose no LU Latvijas vēstures institūta un Zane Šiliņa no Latvijas Kultūras akadēmijas. Ievas Oses referāts bija veltīts 17. gadsimta un 18. gadsimta sākuma arheoloģiskajiem atradumiem – dzelzs būvdetaļām no Ziemeļlietuvai netālās Zemgales divām pilīm – Bauskas un Dobeles. Tur izrakumi notikuši jau 20. gadsimta 70.–80. gados, bet dzelzs senlietas lielākoties vēl nebija izvērtētas. Izmantojot Bauskas un Dobeles piļu 17.–18. gadsimta inventarizāciju materiālus, bija iespējams parādīt rakstīto avotu nozīmīgo lomu agro jaunu laiku arheoloģiskā materiāla izpētē. Savukārt Latvijas Kultūras akadēmijas mācībspēks un pētniece Zane Šiliņa pievērsās Raiņa dramaturģijai.

Arī noslēguma plenārsēdē bija iekļauts referāts par Latvijā veiktiem pētījumiem. Lietuviešu tautības pētnieces – Latvijas Kultūras akadēmijas rektores Rūtas Muktupāvelas ziņojums klātesošos iepazīstināja ar lauka pētījuma materiāliem, kas iegūti ekspedīcijā Svētupes krastos. Konferences darba programmā kopumā bija 48 referāti, kuru autori veic pētījumus vēsturē, politoloģijā, valodniecībā, literatūrzinātnē, muzeoloģijā, kultūras vēsturē, etnogrāfijā, muzikoloģijā un citās starpdisciplinārās jomās. Lielākoties referenti pievērsās 19.–20. gadsimta notikumu vai kultūras liecību izpētei, bet daži dalībnieki iepazīstināja ar saviem pētījumiem par senākiem vēstures periodiem.

Šauļu Universitātes rīkotajā konferencē Latvijas pārstāvji nolasīja 18 referātus, no kuriem divas trešdaļas bija saistītas ar vēsturi un politoloģiju. Tā kā konferences darbs notika paralēlās sekcijās un katram dalībniekam nebija iespējams noklausīties visus referātus, šeit atzīmētas tikai LU Latvijas vēstures institūta darbinieku pētījumu prezentācijas. Jaunais vēsturnieks Eduards Plankājs nolasīja referātu par ziemeļrietumu Kurzemes vēl dzelzs laikmeta apbedīšanas tradīcijām. Savukārt Anetes Karlsones un Ievas Pīgoznes ziņojumu tēmas bija saistītas ar tekstiliju un apģērba vēsturi. Anete Karlsonē savā referātā iepazīstināja ar Dienvidkurzemes 19. gadsimta apģērbā izmantotajām spilgtajām krāsām, kuras līdz šim pētnieki saistījuši ar ķīmiskās rūpniecības attīstību un anilīna krāsu ieviešanos. Tomēr jaunākie pētījumi un praktiski eksperimenti parādījuši, ka spilgti toņi iegūstami arī no tropu joslas augiem, kas Latvijas teritorijā ievesti no Brazīlijas gan 19. gadsimta pirmajā pusē, gan, iespējams, arī agrāk. Tos varēja iegūt arī Baltijas jūras piekrastē, kad tie bija izskaloti no bojā gājušu kuģu kravām. Savukārt nesen doktora grādu aizstāvējusī Ieva Pīgozne referēja par Austrumlatvijas 19. gadsimta kāzu tērpiem, kā avotus savam pētījumam izmantojot LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves materiālus, Johana Kristofa Broces un dažu citu autoru zīmējumus.

Konferences darba valodas bija angļu, krievu un lietuviešu. Saprotais, ka baltu lingvistiem lietuviešu valodas izpētes specifisku problēmu apspriešanai savā sekcijā visērtāk par saziņas līdzekli ir lietot lietuviešu valodu, kuru augstskolā pietiekamā līmenī ir apguvuši arī latviešu valodnieki. Taču lietuviski nolasītie referāti par lietuviešu kultūras vēstures pētījumiem diemžēl šīs valodas nepratējiem speciāli organizētās sekcijas sēdē palika nesaprotami. Tomēr kopumā var teikt, ka Šauļu Universitātes starpdisciplinārā konference deva iespēju iepazīt ne tikai šauri specializēto jomu, kurā strādā katrs pētnieks, bet arī palūkoties plašāk uz humanitārās jomas zinātniekus interesējošām tēmām un gūt jaunu pieredzi dažādu problēmu izpētes un izklāsta paņēmienos.

Šauļu Universitātes Humanitāro pētījumu centra organizētās 6. starptautiskās starpdisciplinārās konferences referātus, pārstrādātus zinātniskos rakstos, plānots publicēt periodiskajā izdevumā *Acta humanitarica universitatis Saulensis*.

Anete Karlsona, Ieva Ose

20. STARPTAUTISKĀ ZINĀTNISKĀ KONFERENCE “SABIEDRĪBA UN KULTŪRA” LIEPĀJAS UNIVERSITĀTĒ*

2017. gada 19.–20. maijā Liepājas Universitātes (LiepU) Izglītības zinātņu institūta Socioloģisko pētījumu centrs sadarbībā ar Liepājas pilsētas domi, Liepājas muzeju, Melardalenas Augstskolu (Zviedrija) un Lietuvas Izglītības zinātņu universitāti organizēja 20. starptautisko zinātnisko konferenci “Sabiedrība un kultūra: izziņa un jaunas zināšanas”.

Plenārsēdi atklāja konferences organizācijas komitejas priekšsēdētāja Artura Medvecka pateicības vārdi šī ikgadējā zinātnes notikuma ierosinātājiem, rīkotājiem un dalībniekiem. LiepU rektore akademiķe Dace Markus savā apsveikumā uzsvēra, ka mainās institūcijas, politika, bet

* LETONIKA E. Evarts piedalījās konferencē projekta “Latvijas vēsture: Kultūrvēsturiskā vide un sociālpolitiskās norises Baltijas jūras reģiona kontekstā” (VPP Letonika) ietvaros. I. Boldāne-Zeļenkova piedalījās konferencē Latvijas Zinātnes padomes sadarbības granta Nr. 660/2014 “Kultūru migrācija Latvijā – iedzīvotāju grupu etnokultūras izpausmju izmaiņas un ideoloģisko strāvotāju saskarsmes skatījums” ietvaros.

zinātnieku sabiedrība pastāv, darbojas, veic domu apmaiņu neatkarīgi no strukturālām pārmaiņām. Liepājas domes priekšsēdētāja vietnieks izglītības un sporta jautājumos Vilnis Vitkovskis izteica savu cieņu un apbrīnu par sasniegto 20. gadskaitli, kas apliecina konferences nozīmi, prestižu un kvalitāti. Konferences organizācijas komitejas līdzpriekšsēdētāja Sandra Grigaravičūte (*Grigaravičiūtē*, Lietuva), sveicot konferences 20 gadu jubilejā, pateicās LiepU par draudzību, cieņu un attiecību uzturēšanu starp Latviju un Lietuvu. Konferences organizācijas komitejas līdzpriekšsēdētājs Andrejs Ozoliņš (Zviedrija) dalījās atmiņās un sajūtās, kādas pārņēma, uzsākot organizēt starptautisku konferenci, kuras nosaukumu veido “divi smagi vārdi” – sabiedrība un kultūra. Zviedru kolēģu viens no lielākajiem pārsteigumiem Latvijā bijis fakts, ka trīs paaudzes zina un kopā dzied tautas dziesmas. Savu ģimeņu pieredzē viņi nespēja atrast nevienu dziesmu, ko zinātu visu trīs paaudžu pārstāvji. Izsakot cerību, ka konferences darbs neapsiks, viņš aicināja uz tikšanos vēl pēc pieciem gadiem.

Pirmais plenārsēdes referāts “Kuršu kāpu iedzīvotāju kultūrvēsturisko sakņu avoti un dokumentālās filmas veidošana” bija veltīts starptautiska projekta (Latvija, Lietuva, Vācija) starprezultātu prezentēšanai. Projekta vadītājas – Daļas Kiseļūnaites (*Dalia Kiseliūnaite*, Lietuva) teorētisko ievadu par kuršu valodu un tradīcijām, avotu kritiku un izveidotajām datubāzēm papildināja režisors Arvīda Barisa (*Arvydas Barysas*) dokumentālā filma “Vārdi vējā” par Zviedrijā dzīvojošiem trīs kuršu cilmes brāļiem no Nidas, kuri kuršu valodā, ko savstarpējā komunikācijā joprojām izmanto, kolorīti stāstīja par kuršu tradīcijām, t.sk. vārnu ķeršanu.

Otrs plenārsēdes lasījums bija vērsts uz dažādu valstu studentu mācīšanās un komunikācijas ieradumu salīdzināšanu. Tas balstīts referenta – doktoranta Maikla Rodina (*Michael A. Rodin*, ASV) lauka pētījumos, kas veikti, strādājot ASV un Latvijas augstskolās. Viņš vērtēja tādas kritērijus kā lekciju apmeklētība, mājasdarbu izpilde, saziņai ar pedagogu izmantotie rīki (*skype* – Latvijā, *sms* – ASV) u.tml.

Plenārsēdi noslēdza A. Medvecka atskats uz konferences 20 darba gadu devumu pētniecībā, akadēmiskajā izglītībā un kultūrā un iepriekšējās konferences XIX rakstu krājuma “Sabiedrība un kultūra” atvēršana (pagaidām gan tikai elektroniskajā versijā).

Starptautiskajā konferencē sabiedrību un kultūru izziņas un jaunu zināšanu diskursā vērtēja zinātnieki no ASV, Bulgārijas, Latvijas, Lietuvas, Polijas un Zviedrijas. Konferences darbs bija organizēts šādās sekcijās: “Vēsture”, “Filozofija”, “Socioloģija”, “Ekonomika un vadībzinātne”,

(Polija) pārstāvis Bogušs Bomanovskis (*Bogusz Bomanowski*) izvērtēja militārās teorijas Centrālajā un Austrumeiropā starp 1500. un 1800. gadu un pievērsās pārpratumiem to skaidrojumos.

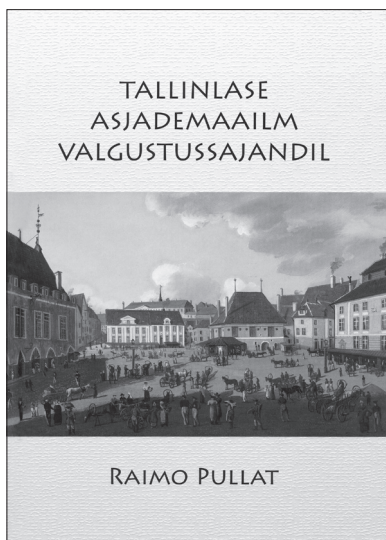
LiepU vēsturniece Ārija Kolosova savā priekšlasījumā analizēja reliģijas pārstāvju iesaistīšanos Trešās atmodas kustībā. Pētniece norādīja, ka šajā kontekstā nozīmīgu vietu ieņēmusi kustība “Atdzimšana un atjaunošanās”, kuras rašanās bija saistīta ar grupu “Helsinki 86”. Viens no grupas radītājiem bija mācītājs Juris Rubenis, kas kalpoja Liepājas Luterā baznīcā. Ā. Kolosova norādīja, ka Trešās atmodas laikā mācītāju atbalsts bija ievērojams papildu spēks tālākai jaunās demokrātijas tapšanai. Iveta Krilova (Daugavpils Universitāte) dalījās ar promocijas darba ietvaros veiktā pētījuma rezultātiem par sektā iesaistīto sieviešu atspoguļojumu padomju okupācijas varas presē (1953–1964) un prokuratūras materiālos. Doktorantes zinātnisko interešu objekts ir sieviešu marginālisma problemātika.

Sekcijas darbu noslēdza Lietuvas arheologa Arvīda Malonaiša (*Arvydas Malonaitis*) referāts par Lietuvas teritorijā fiksēto tradīciju bojāt dzelzs āmus, kas konstatēta ar 1.–16. gadsimtu datējamā arheoloģiskajā materiālā.

Pēc diskusiju daļas konference tika slēgta. Nākamajā dienā referentiem bija iespēja doties Vides zinātņu jomas izbraukuma sesijā uz Lejas-kurzemi, bet dienas noslēgumā Liepājas viesi bija aicināti apmeklēt Muzeju nakts pasākumus. Nolasītie referāti, pārstrādāti rakstos, tiks publicēti konferences krājumā.

Ilze Boldāne-Zeļenkova, Edvīns Evarts

RECENZIJAS



Raimo Pullat. *Tallinlase asjademaailm valgustussajandil*. Tallinn: Estopol, 2016. 384 lk. ISBN 978-9985-9722-8-1 (Raimo Pullats. *Talliniešu materiālā pasaule apgaismības laikmetā*)

Tallinas kultūras un sociālās vēstures pētījumiem 18. gadsimtā jeb apgaismības laikmetā pievērsies igauņu vēsturnieks, emeritētais profesors Raimo Pullats, pagājušajā gadā klajā laižot gandrīz 400 lappušu biezu monogrāfiju par Igaunijas galvaspilsētas iedzīvotājiem sociālā skatījumā un viņus ietverošo priekšme-

tisko vidi minētajā laikposmā. Būdams rakstīto vēstures avotu pētnieks, autors grāmatai kā galveno avotu izmantojis Tallinas pilsētas arhīvā glabātos 18. gadsimta pilsētnieku īpašumu mantojumu sarakstus. Monogrāfija izdota igauņu valodā, tā ilustrēta ar vairāk nekā 100 krāsainiem attēliem, tai ir 14 lappušu kopsavilkums vācu valodā, 40 lappuses garš literatūras saraksts un tekstā minēto personu rādītājs. Kaut arī, neprotot igauņu valodu, plašu un argumentētu recenziju par šo darbu nevar dot, tomēr atsevišķus vērojumus un vērtējumus var izteikt.

Profesoram Pullatam 18. gadsimta vēstures izziņāšana visu mūžu bijusi galvenā pētniecības joma. Laikā no 1997. līdz 2007. gadam viņš sešos sējumos kā vēstures avotus izdevis 18. gadsimta Tallinas tirgotāju, amatnieku un literātu, kā arī Pērnavas iedzīvotāju mantojumu sarakstus. Kopš 1991. gada R. Pullats bijis atbildīgais redaktors gadagrāmatai “Vana Tallinn”, līdz 2014. gadam izdodot 25 sējumus. Šajā sērijā vairākkārt iespiesti arī paša R. Pullata raksti par 18. gadsimta vēsturi, tai skaitā izvērtējums par talliniešu mantojumu sarakstos atrodamajiem ikdienas dzīves priekšmetu pieminējumiem. Divus no šādiem rakstiem minējusi Linda Dumpe, apskatot izdevuma “Vana Tallinn” XXIV un XXV sējumu “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls” 2015. gada 1. numurā (189.–195. lpp.).

Tagad izdotā R. Pullata monogrāfija ir iepriekšējo atsevišķo publikāciju apkopojums un papildinājums. Grāmatā pēc īsa ievada, avotu un historiogrāfijas apskata seko nodaļas par 18. gadsimta Tallinas iedzīvotāju sastāvu, viņu medicīnisko aprūpi, pilsētas vidi un pilsētnieku dzīvesveidu, pārtiku un apģērbu, mēbelēm un iedzīves priekšmetiem, to skaitā mākslas darbiem un mūzikas instrumentiem, grāmatām un ieročiem, kā arī satiksmes līdzekļiem. Spriežot pēc nodaļām pievienotajām literatūras atsaucēm, mantojumu sarakstos ievērojamā daudzumā uzskaitīti kustamie un nekustamie īpašumi, bet par dažām citām jomām avotu norāžu bijis maz. Tā, piemēram, no pārtikas produktiem laikam mantinieki saņēmuši tikai sālītu siļķu un reņģu mucas, bet par tējas, kafijas, šokolādes un alkohola lietošanu netieši liecina mantotie trauki. Toties ziņas par citiem ēdieniem un dzērieniem mantojumu sarakstos trūkst, un tie bija jāraksturo pēc citiem avotiem un analogijām literatūrā. Lai lasītājam būtu vieglāk iztēloties talliniešu ikdienas vidi pirms vairāk nekā 200 gadiem, autors caurskatījis Igaunijas muzejos savākto senu priekšmetu krājumu un aplūkojamās tēmas bagātinājis ar ilustrācijām. Diemžēl attēlu paraksti grāmatā ir tikai igauņu valodā.

Lai 18. gadsimta talliniešu ikdienas lietu pasauli atainotu pilnīgāk, kā arī raksturotu šī gadsimta priekšmetiskās vides atšķirības no iepriekšējā laika, autors izmantojis gan igauņu vēsturnieku, arheologu un mākslas vēsturnieku publikācijās atrodamās norādes par viduslaiku un agro jauno laiku materiālo kultūru, gan ārzemju – sevišķi poļu un vācu valodā izdotajā literatūrā sameklētus datus. R. Pullata monogrāfijas literatūras sarakstā ievietoti arī atsevišķu latviešu autoru darbi, kuros atrodamas kādas ziņas par 18. gadsimta materiālo kultūru, – gan apkopojošais pētījums “Feodālā Rīga” (1978), gan vairāku etnogrāfu publikācijas par šaurākām tēmām u.c. No LU Akadēmiskajā bibliotēkā glabātā Johana Kristofa Broces zīmējumu krājuma R. Pullata monogrāfijā iespiestas gandrīz 20 ilustrācijas, kas dod vizuālu informāciju par 18. gadsimta iedzīvotāju apģērbu, istabu iekārtojumu un transporta līdzekļiem. Toties izbrīnu rada fakts, ka monogrāfijā par 18. gadsimta Tallinas iedzīvotāju priekšmetisko pasauli nav pat pieminēts vienīgais apkopojošais darbs par Latvijas 18. gadsimta kultūras vēsturi, kuru sarakstījis trimdas latviešu vēsturnieks Andrejs Johansons (*Latvijas kultūras vēsture, 1710–1800*. Stockholm: Daugava, 1975), kaut gan tas ir bagātīgi ilustrēts un papildināts ar kopsavilkumu vācu valodā.

21. gadsimts Igaunijā iezīmīgs ar vairāku plašu, apkopojošu vēstures un kultūras vēstures pētījumu publicēšanu. Kopš 2006. gada Tartu Universitāte jau izdevusi trīs sējumus par Igaunijas arheoloģiju (*Eesti*

Arheoloogia/Estonian Archaeology), starp kuriem jāmin detalizēts historiogrāfisks apskats, kā arī secīgs izvērtējums par periodiem no bronzas līdz vēlā dzelzs laikmetam, un tiem pēc dažiem gadiem sekos Igaunijas viduslaiku arheoloģija. Līdz 2019. gadam Tallinas pilsētas arhīvs iecerējis laist klajā Tallinas vēsturi trijos sējumos. Tallinas Universitātes Mākslas vēstures institūta pētnieku kopdarbs ir Igaunijas mākslas vēsture (*Eesti kunsti ajalugu/History of Estonian Art*), no kuras jau iznākuši četri sējumi, kas veltīti 16.–20. gadsimtam. Minētie daudzsējumu izdevumi ir gatavoti kā rakstu krājumi jeb kolektīvas monogrāfijas. Profesora Pullata grāmata par 18. gadsimta talliniešu materiālo kultūru arī iekļaujas apkopojošu izdevumu grupā, kaut gan tā ir viena autora sarakstīta monogrāfija.

Publicējot apjomīgus izdevumus, kuros hronoloģiski un sistemātiski aplūkota noteikta Igaunijas vēstures vai kultūras vēstures nozare, mūsu ziemeļu kaimiņi rada bāzi tālākām studijām attiecīgajā jomā, vienlaikus labāk iezīmējot līdzšinējās izpētes trūkumus un atklājot vēl nepētītās tēmas. Šajā ziņā gan aplūkotā R. Pullata grāmata, gan minētie daudzsējumu izdevumi latviešu vēsturniekiem ir labi paraugi, kam vajadzētu līdzināties.

Ieva Ose

PERSONĀLIJAS

Sveicam jubilejā

ARHEOLOGAM
LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJAS
ĪSTENAJAM LOCEKLIM DR. HABIL. HIST.
ANDRIM CAUNEM – 80



Mums latviešiem nav daudz dzimtu ar senām, dziļām saknēm. Tas mūs padara mainīgus – mēs pakļaujamies dažādiem vējiem, skrienam tiem līdzī un reizēm pat pa priekšu. Ģimenēs ar dziļām saknēm ir vērtību summa, kas paliek nemainīga jebkuros apstākļos. Arī Andris Caune ir palicis uzticīgs daudzām savā ģimenē iegūtām vērtībām, par spīti tam, ka vēji pūtuši pavisam pretējā virzienā. Viņa tēva gleznotāja Voldemāra Caunes daiļradi 20. gadsimta 20. un 30. gados caurvija militāri patriotiska tēma – latviešu strēlnieki, Ziemassvētku kaujas, Brīvības cīņas. Otrā

pasaules kara gados nākamā arheologa tēvs bija iesaukts Latviešu leģionā, bija tā virsnieks. Caunes ģimene saglabāja draudzību ar vienu no Latvijas brīvvalsts leģendām – ģenerāli Balodi, kurš bija atgriezies Latvijā pēc gariem apcietinājumā un izsūtījumā pavadītiem gadiem. Atšķirībā no daudziem tā laika māksliniekiem Voldemārs Caune necentās pielāgoties okupācijas varai – tas neko labu nesolīja viņa dēlam Andrim Caunem, ja vien viņš nevēlējās samierināties ar vienkāršu darbu, bet vēlējās apliecināt sevi zinātnē, tomēr veidoja nākamajā arheologā un vēsturniekā to vērtību summu, kurai Andris Caune palika uzticīgs visu savu dzīvi. Jau pēc Latvijas neatkarības atgūšanas Andris Caune iemūžināja ģenerāļa piemiņu trīs grāmatās: “Ģenerāļa Jāņa Baloža pēdējie mūža gadi Latvijā 1956–1965” (2014), “Ģenerālis Jānis Balodis Krievijas izsūtījumā un cietumā 1940–1960” (2016), kā arī paša Jāņa Baloža sarakstītās “Atmiņu burtņīcas 1918–1939” (2015).

Savu arheologa un vēsturnieka darba mūžu Andris Caune ir veltījis Rīgas pētniecībai, laikā no 1970. līdz 1994. gadam viņš vadīja Rīgas arheoloģiskās izpētes grupu. Viņa vadībā izrakumi notika 40 arheoloģiskajos objektos, tā rezultātā tika restaurēts viduslaiku Rīgas plānojums, noskaidroti 13.–14. gadsimta apbūves tipi, iegūtas jaunas atziņas par pilsētas nocietinājumiem, kā arī viduslaiku iedzīvotāju dzīvesveidu. Andris Caune Rīgas arheoloģijai veltījis daudzus rakstus, kas publicēti izdevumos Latvijā, Vācijā, Polijā, Krievijā u.c.

Par savu pētījumiem viņš referējis daudzās starptautiskās konferencēs. 2008. gadā viņa vadībā LU Latvijas vēstures institūts un Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs organizēja konferenci “Hanzas pilsēta Rīga – starpniece starp austrumiem un rietumiem”.

Andris Caune vadījis izrakumus arī Bauskas pilī, Vecsaules Siliņu kapulaukā, veicis pieminekļu apzināšanu. Nevajadzētu aizmirst arī viņa devumu Latvijas kulta vietu pētniecībā, viņa apzinātos un aprakstītos riņķa krustus Latvijā, ziņas par tiem apkopotas grāmatā. Viņš rakstījis arī par lībiešu īpašuma zīmēm. Kopskaitā Andris Caune publicējis 15 grāmatas un ap 800 zinātnisku un populārzinātnisku rakstu. Lielu popularitāti ieguvusi viņa grāmatu sērija, kura veltīta Rīgai pirms 100 gadiem, apkopojot 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma atklātnes.

Laikā no 1996. līdz 2002. gadam viņš bijis LU Latvijas vēstures institūta direktors, 1998.–2008. gadā Latvijas Vēsturnieku komisijas priekšsēdētājs. 2002. gadā pēc Andra Caunes iniciatīvas tika izveidots Latvijas vēstures institūta apgāds. Andra Caunes vadībā apgāds izdevis Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 25 sējumus, “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālu”, vairākas kolēģu monogrāfijas, Ēvalda Mugurēviča tulkotos un

rediģētos Latvijas vēstures avotu izdevumus, viņa paša iedibinātās rakstu krājumu sērijas “Latvijas viduslaiku pilis” un “Senā Rīga”.

Andris Caune apkopojis un izdevis vairākas grāmatas, kurā iemūžināta viņa laikabiedru, Latvijas izcilo personību piemiņa un darbs. Bez jau minētajām grāmatām, kuras veltītas ģenerālim Jānim Balodim, jāatzīmē arheologa Jāņa Apala darbu apkopojums, arheoloģei Zigrīdai Apalai veltīts rakstu krājums, arheologa un vēsturnieka Ēvalda Mugurēviča, arhitekta Gunāra Jansona atmiņu grāmatas.

Andra Caunes zinātniskie un sabiedriskie nopelni augstu novērtēti – viņš ievēlēts par Latvijas Zinātņu akadēmijas un Eiropas Zinātņu un mākslu akadēmijas īsteno locekli, ir vairāku citu ārzemju zinātnisko organizāciju biedrs. 2001. gadā viņam piešķirta Latvijas Zinātņu akadēmijas Lielā medaļa. Viņš ir Triju Zvaigžņu ordeņa virsnieks, saņēmis arī Atzinības krusta 2. šķiru. Par nopelniem Lietuvas labā apbalvots ar “Bruņinieka krustu”.

Sveicot jubilejā, vēlēsim Andrim Caunem labu veselību un spēku īstenot iecerēto!

Guntis Zemītis

AUTORI

Valdis Bērziņš – arheologs, Dr. archaeol., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
valdis-b@latnet.lv

Ilze Boldāne-Zeļenkova – etnoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
ilze.boldane@gmail.com

Edvīns Evarts – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
edvins_e@hotmail.com

Mārcis Kalniņš – Mg. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte, Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
marcis.kalninsh@inbox.lv

Anete Karlsona – etnoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
anete.karlsona@gmail.com

Ineta Lipša – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
ineta.lipsa@inbox.lv

Ieva Ose – arheoloģe, Dr. hist., LZA īstenā locekle, LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
ieva.ose@lu.lv

Juris Pavlovičs – vēsturnieks, Mg. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
jurispavlovics@inbox.lv

Zane Rozīte – vēsturniece, Mg. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte, Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
zane.rozite2@inbox.lv

Rudīte Viksne – vēsturniece, Dr. hist.
ruditeviksne@inbox.lv

Māris A. Vinovskis – vēsturnieks, Ph.D., Mičiganas Universitātes Sociālo pētījumu institūts, 1029 Tisch Hall, Ann Arbor, Michigan 48109-1003, ASV
vinovski@umich.edu

Ilga Zagorska – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
ilga.zagorska@gmail.com

Guntis Zemītis – arheologs, Dr. hist., LZA īstena loceklis, LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
guntis.zemitis@gmail.com

AUTHORS

Valdis Bērziņš – archaeologist, Dr. archaeol., senior researcher, Institute of History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia

valdis-b@latnet.lv

Ilze Boldāne-Zeļenkova – ethnologist, Dr. hist., researcher, Institute of History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
ilze.boldane@gmail.com

Andris Caune – archaeologist, Dr. habil. hist., Full Member of the LAS, State Emeritus Scientist

Edvīns Evarts – historian, Dr. hist., researcher, Institute of History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
edvins_e@hotmail.com

Mārcis Kalniņš – Mg. hist., Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, 5 Aspazijas Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
marcis.kalninh@inbox.lv

Anete Karlsonē – ethnologist, Dr. hist., senior researcher, Institute of History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
anete.karlsonē@gmail.com

Ineta Lipša – historian, Dr. hist., senior researcher, Institute of History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
ineta.lipsa@inbox.lv

Ieva Ose – archaeologist, Dr. hist., senior researcher, Full Member of the LAS, Institute of History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
ieva.ose@lu.lv

Juris Pavlovičs – historian, Mg. hist., Institute of History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
jurispavlovics@inbox.lv

Zane Rozīte – historian, Mg. hist., Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, 5 Aspazijas Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
zane.rozite2@inbox.lv

Rudīte Vīksne – historian, Dr. hist.
ruditevīksne@inbox.lv

Māris A. Vinovskis – historian, Ph.D., research scientist, Institute for Research, University of Michigan, 1029 Tisch Hall, Ann Arbor, Michigan 48109-1003, USA
vinovski@umich.edu

Ilga Zagorska – archaeologist, Dr. hist., senior researcher, Institute of History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
ilga.zagorska@gmail.com

Guntis Zemītis – archaeologist, Dr. hist., senior researcher, Full Member of the LAS, Institute of History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
guntis.zemitis@gmail.com